

Suttantapiṭake Saṃyuttanikāye

Salāyatanavaggapāliya ca Mahāvaggapāliya ca

Samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Sāratthappakāsinī nāma

SAM̐YUTTATṬHAKATHĀ

(Tatiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1957

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 16

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
က kya	ဆ ccha	က ṇṇa	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	ဇ ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဉ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ဉ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ဉ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ည ṇjha	န ddha	န nha	ဣ mya	ဣ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
ဇ ṇka	ဉ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
ဇ ṇkha	ဉ ḍḍa	ဇ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ lha
ဇ ṇga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Salāyatanavaggasamyuttatṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Salāyatanaśamyutta

1. Aniccavagga

1. Ajjhātāniccasuttavaṇṇanā	...	...	1
2-3. Ajjhātadukkkhasuttādivaṇṇanā	...	...	2
4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā	...	...	2
7-12. Ajjhātāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā	...	...	3

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā	...	...	3
5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā	...	...	3
7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā	...	...	4

3. Sabbavagga

1. Sabbasuttavaṇṇanā	...	...	4
2. Pahānasuttavaṇṇanā	...	...	5
3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā	...	...	6
4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	...	6
5. Duttiya-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	...	6
6. Ādittasuttavaṇṇanā	...	...	6
7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā	...	...	10
8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā	...	...	10
9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	11

Mātikā	Piṭṭhaṅka
10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā ...	11
4. Jātidhammavaggavaṇṇanā ...	11
5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā ...	12
(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā	12
(7) 2. Migajālavagga	
1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā ...	12
2. Dutiyamigajālasuttavaṇṇanā ...	13
3-5. Paṭhamasamiddhimārapaṇhāsuttādivaṇṇanā ...	14
6. Samiddhilokapaṇhāsuttavaṇṇanā ...	14
7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā ...	14
8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā ...	15
9. Paṭthamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā ...	15
10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā ...	15
11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā ...	16
(8) 3. Gilānavagga	
1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā ...	16
6. Paṭhama-avijjāpahānasuttavaṇṇanā ...	16
7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā ...	16
8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā ...	17
9. Lokapaṇhāsuttavaṇṇanā ...	17
10. Phaggunapaṇhāsuttavaṇṇanā ...	17
(9) 4. Channavagga	
1. Palokadhammasuttavaṇṇanā ...	17
2. Suññatalokasuttavaṇṇanā ...	17

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā	...	...	17
4. Channasuttavaṇṇanā	...	...	18
5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā	...	...	19
7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā	...	...	26
9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā	...	...	26

(10) 5. Salāvagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā	...	...	27
2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā	...	...	28
3. Parihānadhammasuttavaṇṇanā	...	...	30
4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā	...	...	30
5. Saṃvarasuttavaṇṇanā	...	...	30
6. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	31
7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā	...	...	31
8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā	...	...	31
10. Udakasuttavaṇṇanā	...	...	31

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā	...	...	32
2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā	...	...	32

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā	...	...	33
3. Lekantagamanasuttavaṇṇanā	...	...	33
4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā	...	...	35
5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā	...	...	36
7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā	...	...	36
8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	36
9-10. Saṃyojanīyadhammasuttādivaṇṇanā	...	...	37

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā	...	...	37
4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā	...	...	38
6. Ghositasuttavaṇṇanā	...	...	40
7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā	...	...	41
9. Lohiccasuttavaṇṇanā	...	...	41
10. Verahaccānisuttavaṇṇanā	...	...	44

(14) 4. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā	...	...	44
2. Khaṇasuttavaṇṇanā	...	...	44
3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā	...	...	45
4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā	...	...	46

(15) 5. Navapurāṇavagga

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā	...	...	46
2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā	...	...	46
6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā	...	...	46
8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	47
9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā	...	...	47

(16) 1. Nandikkhayavagga

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā	...	...	48
5-6. Jivakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā	...	...	48
7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā	...	...	48
10-12. Micchādīṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā	...	...	48

(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

1-60. Ajjhata-aniccachandasuttādivaṇṇanā	...	...	48
--	-----	-----	----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(18) 3. Samuddavagga

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā	...	...	49
2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā	...	...	50
4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā	...	...	50
7. Udāyīsuttavaṇṇanā	...	...	50
8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	50
9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā	...	...	52

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā	...	...	52
2. Rathopamasuttavaṇṇanā	...	...	67
3. Kummopamasuttavaṇṇanā	...	...	73
4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	74
5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	86
6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	86
7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā	...	...	96
8. Kimsukopamasuttavaṇṇanā	...	...	97
9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā	...	...	105
10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā	...	...	110
11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā	...	...	113

2. Devanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	115
2. Sukhasuttavaṇṇanā	...	...	115
3. Pahānasuttavaṇṇanā	...	...	115
4. Pātālasuttavaṇṇanā	...	...	116

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā	...	...	117
6. Sallasuttavaṇṇanā	...	...	117
7. Paṭhamagelaṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	118
8-9. Dutiyagelaṇṇasuttādivaṇṇanā	...	...	118
10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā	...	...	118

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā	...	...	119
2-3. Paṭhama-ākāśasuttādivaṇṇanā	...	...	119
4. Agārasuttavaṇṇanā	...	...	119
5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	120
9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā	...	...	120

3. Atṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā	...	...	121
2-10. Atṭhasatasuttādivaṇṇanā	...	...	122
11. Nirāmisasuttavaṇṇanā	...	...	124

3. Mātugāmasaṃyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā	...	...	125
3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā	...	...	125
4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā	...	...	125

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā	...	...	126
2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā	...	...	126

4. Jambukhādakaṣaṃyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā	...	...	127
2. Arahattapañhasuttavaṇṇanā	...	...	127

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3-15. Dhammavādīpaṇḥāsuttādivaṇṇanā	...	...	128
16. Dukkarapaṇḥāsuttavaṇṇanā	...	...	128

5. Sāmaṇḍakasāṃyuttavaṇṇanā**6. Moggallānasāṃyutta**

1-8. Paṭhamajhānapaṇḥāsuttādivaṇṇanā	...	...	129
9. Animittapaṇḥāsuttavaṇṇanā	...	...	129
10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā	...	...	129

7. Cittasāṃyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā	...	...	130
2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	130
3. Duttiya-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	130
4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā	...	...	131
5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā	...	...	131
6. Duttiyakāmabhūsuttavaṇṇanā	...	...	132
7. Vodattasuttavaṇṇanā	...	...	136
8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā	...	...	138
9. Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	139
10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā	...	...	139

8. Gāmaṇīsāṃyutta

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	140
2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā	...	...	140
3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā	...	...	141
6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā	...	...	141
7. Khettūpamasuttavaṇṇanā	...	...	142

Mātikā	Piṭṭhaṅka
8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā	142
9. Kulasuttavaṇṇanā	143
10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā	144
11. Bhadrakasuttavaṇṇanā	145
12. Rāsiyasuttavaṇṇanā	145
13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā	146

9. Asaṅkhatasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā	148
----------------------------------	-----

2. Dutiyavagga

1-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā	149
-------------------------------	-----

10. Abyākatasamṃyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā	150
2. Anurādhāsuttavaṇṇanā	151
3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā	151
9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā	151
10. Ānandasuttavaṇṇanā	151
11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā	152

Saḷāyatanaṅgaṣaṃyuttaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Mahāvaggasam'yuttatṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Maggasam'yutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	...	153
3. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	155
4. Jāṇussoṇibrahmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	156
5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā	...	...	159
7. Duttiya-aññatrabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	160
8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	160
9. Sūkasuttavaṇṇanā	...	...	164
10. Nandiyasuttavaṇṇanā	...	...	164

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā	...	...	164
2. Duttiyavihārasuttavaṇṇanā	...	...	167
3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā	...	...	167
8-10. Paṭhamakukkuṭārāmasuttādivaṇṇanā	...	...	168

3. Micchattavaggavaṇṇanā	...	...	168
--------------------------	-----	-----	-----

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā	...	...	168
--------------------------	-----	-----	-----

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā	...	...	169
------------------------------------	-----	-----	-----

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā...	...	...	169
---------------------------------	-----	-----	-----

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā	...	...	170
-----------------------------------	-----	-----	-----

Mātikā

Piṭṭhaṅka

5. Appamādaṭṭhāvagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā	...	...	170
2. Padasuttavaṇṇanā	...	...	170
3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā	...	...	170

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā	...	...	171
2. Bījasuttavaṇṇanā	...	...	171
3. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	171
5. Kumbhasuttavaṇṇanā	...	...	172
7. Ākāśasuttavaṇṇanā	...	...	173
8-9. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā	...	...	173
10. Nāvāsuttavaṇṇanā	...	...	173
11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā	...	...	173

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā	...	...	174
2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā	...	...	174

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā	...	...	174
3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā	...	...	174
5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā	...	...	175

2. Bojjhaṅgasamyyutta**1. Pabbatavagga**

1. Himavantasuttavaṇṇanā	...	...	176
2. Kāyasuttavaṇṇanā	...	...	177
3. Sīlasuttavaṇṇanā	...	...	179

Mātikā		Piṭṭhaṅka
4. Vatthasuttavaṇṇanā	...	182
5. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	182
6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā	...	183
8. Upavānasuttavaṇṇanā	...	185
9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā	...	185
10. Dutiya-uppannasuttavaṇṇanā	...	185
2. Gilānavagga		
1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā	...	185
4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	...	185
3. Udāyivagga		
1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā	...	186
3-5. Ṭhānīyasuttādivaṇṇanā	...	186
6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā	...	186
8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā	...	187
9. Ekadhammasuttavaṇṇanā	...	187
10. Udāyisuttavaṇṇanā	...	187
4. Nīvaraṇavagga		
3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā	...	188
8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā	...	188
9. Rukkhasuttavaṇṇanā	...	189
10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā	...	189
5. Cakkavattivagga		
1. Vidhāsuttavaṇṇanā	...	189
2. Cakkavattisuttavaṇṇanā	...	190
4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā	...	192

Mātikā		Piṭṭhaṅka
6. Sākacchavagga		
1. Āhārasuttavaṇṇanā	...	193
2. Pariyāyasuttavaṇṇanā	...	204
3. Aggisuttavaṇṇanā	...	207
4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā	...	207
5. Saṅgāraṇasuttavaṇṇanā	...	209
6. Abhayasuttavaṇṇanā	...	210
7. Ānāpānavagga		
1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā	...	211
2-10. Puḷavakasuttādivaṇṇanā	...	211
8. Nirodhavagga		
1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā	...	211
3. Satipaṭṭhānasam̐yutta		
1. Ambapālivagga		
1. Ambapālisuttavaṇṇanā	...	213
2. Satisuttavaṇṇanā	...	217
3. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	234
4. Sālasuttavaṇṇanā	...	234
6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā	...	234
7. Makkaṭṭasuttavaṇṇanā	...	235
8. Sūdasuttavaṇṇanā	...	235
9. Gilānasuttavaṇṇanā	...	235
10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā	...	238
2. Nālandavagga		
2. Nālandasuttavaṇṇanā	...	241
3. Cundasuttavaṇṇanā	...	245

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā	...	...	257
6. Uttiyasuttavaṇṇanā	...	...	258
8. Brahmasuttavaṇṇanā	...	...	258
9. Sedakasuttavaṇṇanā	...	...	258
10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	259

3. Sīlaṭṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā	...	...	260
3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā	...	...	260
6. Padesasuttavaṇṇanā	...	...	261
7. Samattasuttavaṇṇanā	...	...	261
8-10. Lokasuttādivaṇṇanā	...	...	261

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā	...	...	262
4. Satisuttavaṇṇanā	...	...	262
6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā	...	...	262
7. Duccaritasuttavaṇṇanā	...	...	263

4. Indriyasamṃyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā	...	...	264
7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	264
8. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā	...	...	264
9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā	...	...	265

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā	...	...	266
2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	266

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	267
4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	267
5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā	...	...	268
8. Paṭipannasuttavaṇṇanā	...	...	268
9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā	...	...	269

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā	...	...	269
3. Aññindriyasuttavaṇṇanā	...	...	269
4. Ekabījīsuttavaṇṇanā	...	...	269
5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā	...	...	272

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā	...	...	273
6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	273
9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā	...	...	273
10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā	...	...	273

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā	...	...	275
2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	277
3. Sāketasuttavaṇṇanā	...	...	278
4. Pubbakotṭhakasuttavaṇṇanā	...	...	279
5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā	...	...	279
10. Āpaṇasuttavaṇṇanā	...	...	279

6. Sūkarakhatavagga

1. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	279
2. Mallikasuttavaṇṇanā	...	...	280
3. Sekhasuttavaṇṇanā	...	...	280

Mātikā		Piṭṭhaṅka
4-5. Padasuttādivaṇṇanā	...	280
6-7. Paṭiṭṭhitasuttādivaṇṇanā	...	280
8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā	...	280
7. Bodhipakkhiyavagga	...	281
5. Sammappadhānasam̐yuttavaṇṇanā	...	281
6. Balasam̐yuttavaṇṇanā	...	281
7. Iddhipādasam̐yutta		
1. Cāpālavagga		
1. Apārasuttavaṇṇanā	...	282
5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā	...	282
6. Samattasuttavaṇṇanā	...	282
10. Cetiyasuttavaṇṇanā	...	282
2. Pāsādakampanavagga		
1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā	...	286
3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā	...	286
4. Moggallānasuttavaṇṇanā	...	288
5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	289
9. Iddhādidēsanāsuttavaṇṇanā	...	289
10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	289
3. Ayogūlavagga		
2. Ayogūlasuttavaṇṇanā	...	291
3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā	...	292
11-12. Moggallānasuttādivaṇṇanā	...	292

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Anuruddhasaṃyutta**1. Rahogatavagga**

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā	...	...	293
3. Sutanusuttavaṇṇanā	...	...	293
4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā	...	...	293
8. Salaḷāgārasuttavaṇṇanā	...	...	293
9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā	...	...	294

2. Dutiyavaggavaṇṇanā	...	...	294
-----------------------	-----	-----	-----

9. Jhānasaṃyuttavaṇṇanā	...	...	294
-------------------------	-----	-----	-----

10. Ānāpānasaṃyutta**1. Ekadhammavagga**

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā	...	...	295
6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	295
7. Mahākappinasuttavaṇṇanā	...	...	295
8. Padīpopamasuttavaṇṇanā	...	...	295
9. Vesālīsuttavaṇṇanā	...	...	296
10. Kimilasuttavaṇṇanā	...	...	301

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā	...	...	304
3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	305

11. Sotāpattisaṃyutta**1. Veḷudvāravagga**

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā	...	...	307
2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā	...	...	308
3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā	...	...	308

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā	...	...	308
6. Thapatisuttavaṇṇanā	...	...	309
7. Veludvāreyyasuttavaṇṇanā	...	...	311
8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā	...	...	311
10. Tatiyagiñjakāvasathasuttavaṇṇanā	...	...	313

2. Rājakārāmaṇavagga

1. Sahassabhikkhunisamghasuttavaṇṇanā	...	...	313
2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	316
4. Duggatibhayaṇṇanā	...	...	316
5. Duggativinipātabhayaṇṇanā	...	...	316
6. Paṭhamamittāmaccaṇṇanā	...	...	316
7. Dutiyamittāmaccaṇṇanā	...	...	316

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā	...	...	317
3. Godhasakkasuttavaṇṇanā	...	...	317
4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	318
5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	318
6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	319
7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	319

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā	...	...	319
4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā	...	...	319
8. Vassasuttavaṇṇanā	...	...	319
10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā	...	...	320

Mātikā

Piṭṭhaṅka

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	320
2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	320
3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	320
4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā	...	...	321

6. Sappaññāvagga

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā	...	...	321
3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā	...	...	321
4. Gilānasuttavaṇṇanā	...	...	322
9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā	...	...	322

7. Mahāpaññāvagga

1. Mahāpaññāsuttavaṇṇanā	...	...	323
--------------------------	-----	-----	-----

12. Saccasaṃyutta**1. Samādhivagga**

1. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	324
2. Paṭisallānasuttavaṇṇanā	...	...	324
3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā	...	...	324
6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	325
10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā	...	...	325

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā	...	...	327
9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā	...	...	329
10. Tathasuttavaṇṇanā	...	...	329

3. Koṭigāmaṇavagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā	...	...	329
2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā	...	...	330

Mātikā			Piṭṭhaṅka
7. Tathasuttavaṇṇanā	...	...	330
8. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	330
10. Gavampatisuttavaṇṇanā	...	...	330

4. Sīsapāvanavagga

1. Sīsapāvanasuttavaṇṇanā	...	...	330
2. Khadirapattasuttavaṇṇanā	...	...	330
3. Daṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	331
5. Sattisatasuttavaṇṇanā	...	...	331
9. Indakhīlasuttavaṇṇanā	...	...	331
10. Vādatthikasuttavaṇṇanā	...	...	331

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā	...	...	331
2-3. Papātasuttādivaṇṇanā	...	...	332
4. Kūṭāgārasuttavaṇṇanā	...	...	332
5. Vālasuttavaṇṇanā	...	...	332
7. Paṭhamachiggaḷayugasuttavaṇṇanā	...	...	333
8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā	...	...	333

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

7. Paṭhama-āmakadhaññaṭṭapeyyālavagga

3. Paññāsuttavaṇṇanā	...	...	334
4. Surāmerayasuttavaṇṇanā	...	...	334
6-7. Matteyyasuttādivaṇṇanā	...	...	334
8-9. Sāmaññasuttādivaṇṇanā	...	...	334
10. Pacāyikasuttavaṇṇanā	...	...	334

Mātikā		Piṭṭhaṅka
8. Dutiya-āmakadhaññaṭṭhapaṇṇāsavagga		
8. Bījagāmasuttavaṇṇanā	...	335
9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā	...	335
10. Gandhaviḷeḷpanasuttavaṇṇanā	...	335
9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭhapaṇṇāsavagga		
1. Naccagītasuttavaṇṇanā	...	335
2. Uccāsāyanasuttavaṇṇanā	...	336
3. Jātarūpasuttavaṇṇanā	...	336
4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā	...	336
5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā	...	336
6. Kumārikasuttavaṇṇanā	...	336
7. Dāsīdāsasuttavaṇṇanā	...	336
10. Catuttha-āmakadhaññaṭṭhapaṇṇāsavagga		
1. Khetṭavattṭhasuttavaṇṇanā	...	337
2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā	...	337
4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā	...	337
5. Ukkoṭanasuttavaṇṇanā	...	338
6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā	...	339
Nigamanakathā	...	340

Mahāvaggasaṃyuttaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Salāyatanaṅga

Samyuttaṅga

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Salāyatanaṅga

1. Aniccavagga

1. Ajjhānīyasuttavaṇṇanā

1. Salāyatanaṅgassa paṭhame **cakkhū**ti dve cakkhūni nāṇacakkhu
ceva maṇṣacakkhu ca. Tattha **nāṇacakkhu** pañcavidhaṃ Buddhacakkhu
dhammacakkhu samantacakkhu dibbacakkhu paññācakkhūti. Tesu
Buddhacakkhu nāma āsayānusayañāṇaṇceva indriyaparopariyattañāṇaṇca,
yaṃ “Buddhacakkhunā lokaṃ volokento”¹ti āgataṃ. Dhammacakkhu nāma
hetṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ “virajaṃ vītamalaṃ
dhammacakkhuṃ udapādī”²ti āgataṃ. Samantacakkhu nāma
sabbaññutaññāṇaṇca, yaṃ “pāsādamārūyha samantacakkhū”³ti āgataṃ.
Dibbacakkhu nāma ālokaḥaraṇaṇca uppannaṃ nāṇaṇca, yaṃ “dibbena
cakkhunā visuddhenā”⁴ti āgataṃ. Paññācakkhu nāma
catusaccaparicchedakañāṇaṇca, yaṃ “cakkhuṃ udapādī”⁵ti āgataṃ.

1. Vi 3. 9; Ma 1. 225; Ma 2. 293 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 9; Ma 1. 225; Ma 2. 292 piṭṭhesu.

5. Sam 3. 369; Vi 3. 15 piṭṭhādīsu.

2. Vi 3. 16; Ma 2. 346 piṭṭhesu.

4. Vi 1. 5; Ma 1. 294 piṭṭhādīsu.

Maṃsacakkhupi duvidhaṃ sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṃ akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārito maṃsapiṇḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavo jīvitāṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti. Vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chattimśa, jīvitāṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti ime kammamuṭṭhānā tāva cattāroti cattārīsa sambhārā honti. Idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yaṃ panettha setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale¹ sannivittāṃ rūpadassanasamatthaṃ pasādamattaṃ, idaṃ pasādacakkhu nāma. Tassa tato paresaṇca sotādināṃ vitthārakathā Visuddhimagge vuttāva.

Tattha yadidaṃ pasādacakkhu, taṃ gahetvā Bhagavā **cakkhum bhikkhave aniccanti**-ādimāha. Tattha “catūhi kāraṇehi aniccaṃ udayabbayavantatāyā”ti-ādinā nayena vitthārakathā heṭṭhā pakāsitāyeva. **Sotampi** pasādasotameva adhippetāṃ, tathā **ghāṇajīvāhākāyā**. **Manoti** tebhūmakasammasanacāraccitaṃ. Iti idaṃ suttaṃ chasu ajjhātikāyatanesu tīṇi lakkhaṇāni dassetvā kathite bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

2-3. Ajjhataḍḍakkhasuttādivaṇṇanā

2-3. Dutiyāṃ dve lakkhaṇāni, tatiyāṃ ekalakkhaṇaṃ dassetvā kathite bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Sesāni pana tehi sallakkhitāni vā² ettakeneva vā³ sallakkhessantīti.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. Catutthe **rūpagandharasaphoṭṭhabbā** catusamuṭṭhānā, **saddo** dvisamuṭṭhāno, **dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ. Idampi bāhiresu chasu āyatanesu tilakkhaṇaṃ dassetvā kathite bujjanakānaṃ vasena vuttaṃ. Pañcame chaṭṭhe ca dutiyatatiyesu vuttasadisova nayo.

1. Diṭṭhamaṇḍale (Syā, Ka, Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe ca)

2. Ca (Syā)

3. Vā taṃ (Sī), taṃ (Syā)

7-12. Ajjhataṇiccatītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. Sattamādīni atītānāgatesu cakkhādīsu aniccalakkhaṇādīni sallakkhetvā paccuppannesu balavagāhena kilamantānaṃ vasena vuttāni. Sesam sabbattha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Aniccavaggo paṭhamo.

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Yamakavaggassa paṭhamadutīyesu **ajjhattikānanti** ajjhatajjhattavasena ajjhattikānaṃ. So pana nesaṃ ajjhattikabhāvo chandarāgassa adhimattabalavatāya veditabbo. Manussānaṃ hi antogharaṃ viya cha ajjhattikāyatanāni, gharūpacāraṃ viya cha bāhirāyatanāni. Yathā nesaṃ puttadārādhanaḍḍhapuṇṇe antoghare chandarāgo adhimattabalavā hoti, tattha kassaci pavasiṭṭuṃ na denti, appamattena bhājanasaddamattenāpi “kiṃ etan”ti vattāro bhavanti, evamevaṃ chasu ajjhattikesu āyatanesu adhimattabalavachandarāgoti. Iti imāya chandarāgabalatāya tāni “ajjhattikāni”ti vuttāni. Gharūpacāre pana no tathā balavā hoti, tattha carante manussepi catuppadānīpi na sahasā nivārenti. Kiñcāpi na nivārenti, anicchanta pana paṇsupacchimattampi gahituṃ na denti. Iti nesaṃ tattha na adhimattabalavachandarāgo hoti. Rūpādīsipi tatheva na adhimattabalavachandarāgo, tasmā tāni “bāhirāni”ti vuttāni. Vitthārato pana ajjhattikabāhirakathā Visuddhimagge vuttāva. Sesam dvīsipi suttasu heṭṭhā vuttanayameva. Tathā tatiyacatutthesu.

5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. Pañcame **nissatāti** nikkhanta. **Visaṇṇuttāti** nosaṃyuttā. **Vippamuttāti** no-adhimuttā. **Vimariyādīkatena cetasāti** nimariyādīkatena cetasā. Yaṃ hi kilesajātaṃ vā vaṭṭaṃ vā appahīnaṃ hoti,

tena sekhānaṃ cittaṃ samariyādīkataṃ nāma. Yaṃ pahīnaṃ, tena vimariyādīkataṃ. Idha pana sabbaso kilesānañceva vaṭṭassa ca pahīnattā vimariyādīkatena kilesavaṭṭamariyādaṃ atikkantena cittena viharimsūti attho. Chaṭṭhepi eseva nayo. Chasupi panetesu suttesu catusaccameva kathitanti veditabbaṃ.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. Sattamādīsu catūsu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Anupubbakathā¹ pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Yamakavaggo dutiyo.

3. Sabbavagga

1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabbavaggassa paṭhame **sabbaṃ vo bhikkhave**ti sabbaṃ nāma catubbidhaṃ sabbasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbaṃ padesasabbanti. Tattha—

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
Atha aviññātamajānitabbaṃ.
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,
Tathāgato tena samantacakkhū”ti²—

idaṃ sabbasabbaṃ nāma. “Sabbaṃ vo bhikkhave desessāmi, taṃ suṇāthā”ti³ idaṃ āyatanasabbaṃ nāma. “Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti⁴ idaṃ sakkāyasabbaṃ nāma. “Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ mano mānaṣaṃ -pa-tajjāmanodhātū”ti⁵ idaṃ padesasabbaṃ nāma. Iti pañcārammaṇamattaṃ padesasabbaṃ. Tebhūmakadhammā sakkāyasabbaṃ. Catubhūmakadhammā āyatanasabbaṃ. Yaṃkiñci neyyaṃ sabbasabbaṃ. Padesasabbaṃ

1. Anupubbikathā (Syā, Ka)

2. Khu 7. 280; Khu 8. 93; Khu 9. 127 piṭṭhesu.

3. Saṃ 2. 248 piṭṭhe.

4. Ma 1. 1 piṭṭhe.

5. Tajjāmanoviññānadhātūti (Sī, Syā, Ka) Abhi 2. 91 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti, sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti, āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? Sabbaññutaññāṇassa ayaṃ nāma dhammo ārammaṇaṃ na hotīti natthitāya. Imasmiṃ pana sutte āyatanasabbaṃ adhippetam.

Paccakkhāyāti paṭikkhipitvā. **Vācāvattukamevassāti** vācāya vattabbavattumattakameva bhaveyya. Imāni pana dvādasāyatanāni atikkamitvā ayaṃ nāma añño sabhāvadhammo atthīti dassetuṃ na sakuṇeyya. **Putṭho ca na sampāyeyyāti** “katamaṃ aññaṃ sabbaṃ nāmā”ti pucchito “idaṃ nāmā”ti vacanena sampādetuṃ na sakuṇeyya. **Vighātaṃ āpajjeyyāti** dukkhaṃ āpajjeyya. **Yathā taṃ bhikkhave avisayasminti** ettha tanti nipātamattaṃ. **Yathāti** kāraṇavacanam, yasmā avisaye putṭhoti attho. Avisayasmim hi sattānaṃ vighātova hoti, kūṭāgāramattaṃ silaṃ sīsena ukkhipitvā gambhīre udae taraṇaṃ avisayo, tathā candimasūriyānaṃ ākaḍḍhitvā pātanaṃ, tasmiṃ avisaye vāyamanto vighātameva āpajjati, evaṃ imasmimpi avisaye vighātameva āpajjeyyāti adhippāyo.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. Dutiye **sabbappahānāyāti** sabbassa pahānāya.

Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitanti cakkhusamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā uppannā sampañicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Sotadvārādivedanāpaccayādīsupi eseva nayo. Ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇanti** sahāvajjanakajavanaṃ. **Manosamphassoti** bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitanti** sahāvajjanavedanāya javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Āvajjanaṃ bhavaṅgato amocetvā **manoti** sahāvajjanena bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dhammāti** ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇanti** javanaviññāṇaṃ. **Manosamphassoti** bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitanti** javanasahajātā vedanā. Sahāvajjanena bhavaṅgasahajātāpi vaṭṭatiyeva. Yā panettha¹ desanā anusitṭhi-āṇā², ayaṃ paṇṇatti nāmāti.

1. Yāpi ca (Ṭikā)

2. Desanā-anusandhi (Sī), desanā anusandhisāsaṇaṃ (Syā)

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. Tatiye **sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāyāti** sabbaṃ abhijānitvā pari jānitvā pajahanatthāya. **Abhiññā pariññā pahātabbanti** abhijānitvā pari jānitvā pahātabbaṃ. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. Catutthe **anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahanti** anabhijānanto aparijānanto avirājento appajahanto. Ettha ca **avirājentoti** avigacchāpento¹. Iti imasmim sutte tissopi pariññā kathitā honti. “Abhijānan”ti hi vacanena ñātapariññā kathitā, “parijānan”ti vacanena tīraṇapariññā, “virājayaṃ pajahan”ti dvīhi pahānapariññāti.

5. Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Pañcame **cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammāti** heṭṭhā gahitarūpameva gahetvā dasseti. Heṭṭhā vā āpāthagataṃ gahitaṃ, idha anāpāthagataṃ. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ—heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva, idha pana cakkhuviññāṇasampayuttā tayo khandhā. Te hi cakkhuviññāṇena saha viññātabbattā “cakkhuviññāṇaviññātabbā”ti vuttā. Sesapadesupi eseva nayo.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Chaṭṭhe **Gayāsīseti** Gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā pokkharāṇīpi atthi nadīpi, Gayāsīsanāmakō hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi, yattha bhikkhusahassasapi okāso pahoti, Bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ “Gayāsīse”ti. **Bhikkhū āmantesīti** tesaṃ sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmīti āmantesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—ito kira dvānavutikappe Mahindo nāma rājā ahosi. Tassa jeṭṭhaputto Phusso nāma, so pūritapāramī pacchimabhavikasatto, paripākagate nāṇe Bodhimaṇḍaṃ āruya sabbaññutaṃ

1. Avitacchāpento (Syā), avibhacchāpento (Ka)

paṭivijjhi. Rañño kaniṭṭhaputto tassa aggasāvako ahosi, purohitaputto dutiyasāvako. Rājā cintesi “mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā Buddhho jāto, kaniṭṭhaputto aggasāvako, purohitaputto dutiyasāvako”ti. So “amhākaṃyeva Buddhho, amhākaṃ dhammo, amhākaṃ saṃgho”ti vihāraṃ kāretvā vihāradvāraḷṭṭhakato yāva attano gharadvārā ubhato veḷubhittikuṭikāhi¹ parikkhipitvā matthake suvaṇṇatāraḷṭṭhakacitasamosaritagandhadāmamālādāmavitānaṃ bandhāpetvā heṭṭhā rajatavaṇṇaṃ vālukaṃ santharitvā pupphāni vikirāpetvā tena maggena Bhagavato āgamaṇaṃ kāresi.

Satthā vihārasmiṃyeva ṭhito cīvaraṃ pārupitvā antosāṇiyāva saddhiṃ bhikkhusaṃghena rājagehaṃ āgacchati, katabhattakicco antosāṇiyāva gacchati. Koci kaṭacchubhikkhāmattampi dātuṃ na labhati. Tato nāgarā ujjhāyimsu “Buddho loka uppanno, na ca mayaṃ puññāni kātuṃ labhāma. Yathā hi candimasūriyā sabbesaṃ ālokaṃ karonti, evaṃ Buddhā nāma sabbesaṃ hitatthāya uppajjanti, ayaṃ pana rājā sabbesaṃ puññacetanaṃ² attanoyeva anto pavesetī”ti.

Tassa ca rañño aññe tayo puttā atthi, nāgarā tehi saddhiṃ ekato hutvā sammantayimsu “rājakulehi saddhiṃ aṭṭo nāma natthi, ekaṃ upāyaṃ karomā”ti. Te paccante core uṭṭhāpetvā “katipayā gāmā pahaṭā”ti sāsanaṃ āharāpetvā rañño ārocayimsu. Rājā putte pakkosāpetvā “tātā ahaṃ mahallako, gacchatha core vūpasamethā”ti pesesi. Payuttacorā ito cito ca avippakiritvā³ tesāṃ santikameva āgacchimsu. Te anāvāse gāme vāsetvā⁴ “vūpasamitā corā”ti āgantvā rājānaṃ vanditvā aṭṭhaṃsu.

Rājā tuṭṭho “tātā varam vo demī”ti āha. Te adhivāsetvā gantvā nāgarehi saddhiṃ mantayimsu “raññā amhākaṃ varo dinno, kiṃ gaṇhāmā”ti. Ayyaputtā tumhākaṃ hatthi-assādayo na dullabhā, Buddharatanaṃ pana dullabhaṃ, na sabbakālaṃ uppajjati, tumhākaṃ jeṭṭhabhātikassa Phussabuddhassa paṭijagganavaraṃ gaṇhathāti. Te “evaṃ karissāmā”ti nāgarānaṃ

1. Veḷukiṭikāhi (Sī), veḷukaṭṭhakāhi (Syā)

3. Vippakiritvā (Sī, Syā)

2. Puññakkhettaṃ (Sī)

4. Gāme ca pesetvā (Syā)

paṭissuṇitvā katamassukammā sunhātā suvilittā rañño santikaṃ gantvā
 “deva no varaṃ dethā”ti yāciṃsu. Kiṃ gaṇhissatha tātāti. Deva amhākaṃ
 hatthi-assādīhi attho natthi, jeṭṭhabhātikassa no Phussabuddhassa
 paṭijagganavaraṃ dethāti. “Ayaṃ varo na sakkā mayā jīvamānena dātun”ti
 dve kaṇṇe pidahi¹. “Deva na tumhe amhehi balakkārena varaṃ dāpitā,
 tumhehi attano ruciya tuṭṭhehi dinno, kiṃ deva rājakulassa dve kathā
 vaṭṭanti”ti saccavādītāya bhaṇiṃsu².

Rājā vinivattitum alabhanto “tātā satta saṃvacchare satta māse satta ca
 divase upaṭṭhahitvā tumhākaṃ dassāmi”ti āha. Sundaraṃ deva pāṭibhogam
 dethāti. Kissa pāṭibhogam tātāti. Ettakam kalam amaraṇapāṭibhogam devāti.
 Tātā ayuttam pāṭibhogam dāpetha, na sakkā evam pāṭibhogam dātum,
 tiṇagge ussāvabindusadisam sattānam jīvanti. No ce deva pāṭibhogam
 detha, mayaṃ antarā matā kiṃ kusalam karissāmāti. Tena hi tātā cha
 saṃvaccharāni dethāti. Na sakkā devāti. Tena hi pañca, cattāri, tīṇi, dve,
 ekam saṃvaccharam detha. Satta, cha māse detha -pa- māsaḍḍhamattam
 dethāti. Na sakkā devāti. Tena hi sattadivasamattam dethāti. Sādhu devāti
 satta divase sampaṭicchimsu. Rājā satta saṃvacchare satta māse satta divase
 kattabbasakkāram sattasuyeva divasesu akāsi.

Tato puttānam vasanaṭṭhānam Satthāram pesetum aṭṭha-usabhavitthataṃ
 maggam alaṅkārapesi, majjhaṭṭhāne catu-usabhappamānam padesaṃ hatthīhi
 maddāpetvā kaṣiṇamaṇḍalasadisam katvā vālukāya santharāpetvā
 pupphābhikiṇṇamakāsi, tattha tattha kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapāpetvā
 dhajapaṭākā ukkhipāpesi. Usabhe usabhe pokkharāṇim khaṇāpesi,
 aparabhāge dvīsu passesu gandhamālāpupphāpaṇe pasārāpesi. Majjhaṭṭhāne
 catu-usabhavitthārassa alaṅkatamaggassa ubhosu passesu dve dve
 usabhavitthāre magge khāṇukaṇṭake harāpetvā daṇḍadīpikāyo kārāpesi.
 Rājaputtāpi attano āṇāpavattiṭṭhāne soḷasa-usabhamaggaṃ tattheva
 alaṅkārapesum.

1. Dve kaṇṇepi thakesi (Sī, Syā)

2. Vaṭṭanti, mayaṃ saccavādītāya gaṇhimhāti āhaṃsu (Sī), vaṭṭatīti saccavādītāya
 gaṇhiṃsu (Syā)

Rājā attano āṇāpavattiṭṭhānassa kedārasīmaṃ gantvā Satthāraṃ vanditvā paridevamāno “tātā mayhaṃ dakkhiṇakkhiṃ uppāṭetvā gaṇhantā viya gacchatha, evaṃ gaṇhitvā gatā pana Buddhānaṃ anucchavikaṃ kareyyātha, mā surāsoṇḍā viya pamattā vicarittā”ti āha. Te “jānissāma mayaṃ devā”ti Satthāraṃ gahetvā gatā vihāraṃ kāretvā Satthu niyyātetvā tattha Satthāraṃ paṭijjagantā kālena therāsane, kālena majjhimāsane, kālena saṃghanavakāsane tiṭṭhanti. Dānaṃ upaparikkhamānānaṃ¹ tiṇṇampi janānaṃ² ekasadisameva ahosi. Te upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya cintayimsu “kathaṃ nu kho Satthu ajjhāsayaṃ gaṇheyyāma”ti. Atha nesaṃ etadahosi “Buddhā nāma dhammagaruno na āmisagaruno, sīle patiṭṭhamānā mayaṃ Satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkhissāma”ti dānaṃvidhāyake manusse pakkosāpetvā “tātā imināva nīhārena yāgubhattakhādānīyādīni sampādentā dānaṃ pavattethā”ti vatvā dānaṃvidahanapalibodhaṃ chindimsu.

Atha nesaṃ jeṭṭhabhātā pañcasate purise ādāya dasasu sīlesu patiṭṭhāya dve kāsāyāni acchādetvā kappiyaṃ udakaṃ paribhuñjamāno vāsaṃ kappesi. Majjhimo tihi, kaniṭṭho dvīhi purisasatehi saddhiṃ tatheva paṭipajji. Te yāvajīvaṃ Satthāraṃ upaṭṭhahimsu. Satthā tesameva santike parinibbāyi.

Tepi kālaṃ katvā tato paṭṭhāya dvānavutikappe manussalokato devalokaṃ, devalokato ca manussalokaṃ saṃsarantā amhākaṃ Satthukāle devalokā cavitvā manussaloke nibbattimsu. Tesāṃ dānagge byāvaṭo³ mahā-amacco Aṅgamagadhānaṃ rājā Bimbisāro hutvā nibbatti. Te tasseva rañño raṭṭhe brāhmaṇamahāsālakule nibbattimsu. Jeṭṭhabhātā jeṭṭhova jāto, majjhimakaniṭṭhā majjhimakaniṭṭhāyeva. Yepi tesāṃ parivāraṃmanussā, te parivāraṃmanussāva jātā. Te vuddhimanvāya tayopi janā taṃ purisasahassaṃ ādāya nikkhamitvā tāpasā hutvā Uruvelāyaṃ nadītīreyaṃ vasimsu. Aṅgamagadhavāsino māse māse tesāṃ mahāsakkāraṃ abhiharanti.

1. Upaparikkhamānā (Sī), upaparikkhaya (Syā)

2. Janānaṃ dānaṃ (Sī)

3. Vācako (Sī, Syā)

Atha amhākaṃ bodhisatto katābhinikkhamano anupubbena Sabbaññutaṃ patvā pavattitavaradhammacakko yasādayo kulaputte vinetvā saṭṭhi arahante dhammadesanattāya disāsu uyyojetvā sayam pattaṭṭhāyamaḍḍaya “te tayo jaṭilabhātike damessāmī”ti Uruvelaṃ gantvā anekehi pāṭihāriyasatehi tesam diṭṭhiṃ bhinditvā te pabbājesi. So taṃ iddhimayapattaṭṭhāyamaḍḍaya samaṇasahassaṃ ādāya Gayāsisaṃ gantvā tehi parivārīti nisīditvā “katarā nu kho etesaṃ dhammakathā sappāyā”ti cintento “ime sāyaṃpātaṃ aggim paricaranti, imesaṃ dvādasāyatanāni ādittāni sampajjalitāni viya katvā desessāmi, evaṃ ime arahattaṃ pāpuṇituṃ sakkhissanti”ti sanniṭṭhānamakāsi. Atha nesaṃ tathā dhammaṃ desetum imaṃ ādittapariyāyaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ “bhikkhū āmaṇṇesīti tesam sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmīti āmaṇṇesī”ti. Tattha **ādittanti** padittaṃ sampajjalitaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Iti imasmim sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Sattame **addhabhūtanti** adhibhūtaṃ ajjhotthaṇaṃ, upaddutanti attho. Imasmimpi sutte dukkhalakkhaṇameva kathitaṃ.

8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā

30. Atthame **sabbamaññitasamugghātasārūppanti** sabbesaṃ taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ samugghātāya anucchavikaṃ. **Idhāti** imasmim sāsane. **Cakkhuṃ na maññatīti** cakkhuṃ ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā na maññati. **Cakkhusmim na maññatīti** ahaṃ cakkhusmim, mama kiñcanapalibodho cakkhusmim, paro cakkhusmim, parassa kiñcanapalibodho cakkhusmim na maññati. **Cakkhuto na maññatīti** ahaṃ cakkhuto niggato, mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato, paro cakkhuto niggato, parassa kiñcanapalibodho cakkhuto niggatoti evampi na maññati, taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ ekampi na uppādetīti attho. **Cakkhuṃ meti na maññatīti** mama cakkhūti na maññati, mamattabhūtaṃ taṇhāmaññanaṃ na uppādetīti attho. Sesaṃ uttānamevāti. Imasmim sutte catucattālīsāya ṭhānesu¹ arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

1. Catucattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā)

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. Navame **samugghātasappāyā**ti samugghātassa upakārabhūtā. **Tato taṃ hoti aññathā**ti tato taṃ aññenākārena hoti. **Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandatī**ti aññathābhāvaṃ vipariṇāmaṃ upagamanena aññathābhāvī hutvāpi bhavesu satto laggo lagito¹ palibuddho ayaṃ loko bhavaṃyeva abhinandati. **Yāvatā bhikkhave khandhadhātu-āyatananti** bhikkhave yattakaṃ idaṃ khandhā ca dhātuyo ca āyatanāni cāti khandhadhātu-āyatanam. **Tampi na maññatī**ti sabbampi na maññatīti heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā puna dasseti. Imasmim sutte aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu² arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. Dasame **etaṃ mamā**ti-ādīhi tīhi tīhi padehi taṇhāmānadiṭṭhigāhe dassetvā tiparivaṭṭanayena desanā katā. Paṭipāṭiyā pana tīsupi imesu suttasu saha vipassanāya cattāropi maggā kathitāti.

Sabbavaggo tatiyo.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. Jātidhammavagge **jātidhammanti** jāyanadhammaṃ nibbattanasabhāvaṃ. **Jarādhammanti** jīraṇasabhāvaṃ. **Byādhidhammanti** byādhino uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ. **Maraṇadhammanti** maraṇasabhāvaṃ. **Sokadhammanti** sokassa uppattipaccayabhāvena sokasabhāvaṃ. **Samkilesikadhammanti** samkilesikasabhāvaṃ³. **Khayadhammanti** khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhammā**disupi eseva nayoti.

Jātidhammavaggo catuttho.

1. Laggito (Sī, Syā)

2. Aṭṭhacattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā)

3. Saṃkilissanasabhāvaṃ (Sī)

5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā

43-52. Aniccavagge **abhiññeyyanti** pade ñātapariññā āgatā, itarā pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Pariññeyyapahātabbapadesupi** tīraṇapahānapariññāva āgatā, itarāpi pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Sacchikātabbanti** paccakkham kātabbam. **Abhiññāpariññeyyanti** idhāpi pahānapariññā avuttāpi gahitāyevāti veditabbā. **Upaddutanti** anekaggaṭṭhena¹. **Upassaṭṭhanti** upahataṭṭhena. Sesam uttānamevāti.

Sabba-aniccavaggo pañcama.

Paṭhamo paṇṇāsako.

(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. Avijjāvagge **avijjāti** catūsu saccesu aññāṇam. **Vijjāti** arahattamaggavijjā. **Aniccato jānato passatoti** dukkhānattavasenāpi jānato passato pahīyatiyeva, idaṃ pana aniccavasena kathite bujghanakapuggalassa ajjhāsayena vuttam. Eseva nayo sabbattha. Api cettha **saṃyojanāti** dasa saṃyojanāni. **Āsavāti** cattāro āsavā. **Anusayāti** satta anusayā. **Sabbupādānapariññāyāti** sabbesam catunnampi upādānānam tīhi pariññāhi pariṇānanatthāya. **Pariyādānāyāti** khepanatthāya. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Migajālavaggassa paṭhame **cakkhuviññeyyāti** cakkhuviññāṇena passitabbā. **Sotaviññeyyādīsupi** eseva nayo. **Itthāti** pariyitthā vā

1. Anekattaṭṭhena (Syā)

hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantāti** kamaṇīyā. **Manāpāti** manavaḍḍhanakā. **Piyarūpāti** piyajātikā. **Kāmūpasamhitāti** ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasamhitā. **Rajanīyāti** raṇjanīyā, rāgupattikāraṇabhūtāti attho. **Nandīti** taṇhānandī. **Samyogoti** saṃyojanaṃ. **Nandisaṃyojanasaṃyuttoti** nandibandhanena baddho. **Araññāvanapatthānīti** araṇṇāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araṇṇān”¹ti vuttaṃ, tathāpi yaṃ taṃ “pañcadhanusatikam pacchiman”²ti araṇṇakaṅganipphādaṃ senāsaṇaṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbam. **Vanapatthanti** gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetam—

“Vanapatthanti dūrānametaṃ senāsaṇānaṃ adhivacanaṃ.

Vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ, vanapatthanti bhiṃsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṇṭānametaṃ, vanapatthanti amanussūpacārānaṃ senāsaṇānametaṃ adhivacanaṃ”¹ti.

Ettha ca pariyaṇṭānanti imaṃ ekaṃ pariyaṇṭānaṃ ṭhapetvā sesapariyaṇṭehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānīti** pariyaṇṭāni atidūrāni. **Appasaddānīti** udukkhalaṃ saladāraṇasaddādānaṃ³ abhāvena appasaddāni.

Appanigghosānīti tesam tesam ninnādamahānigghosassa abhāvena appanigghosāni. **Vijanavātānīti** saṅcaraṇajanassa sarīravātavirahitāni. **Manussarāhasseyyakānīti** manussānaṃ rahokammassa anucchavikāni. **Paṭisallānasārūppānīti** nilīyana sārūppāni.

2. Dutiyamigajālasuttavaṇṇanā

64. Dutīye **nandinirodhā dukkhanirodhoti** taṇhānandiyā nirodhena vaṭṭadukkhassa nirodho.

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Vi 1. 377 piṭṭhe.

3. ...sarāvādisaddānaṃ (Sī), ...sarāvākasaddādānaṃ (Syā)

3-5. Paṭhamasamiddhimārapañhāsuttādivaṇṇanā

65-67. Tatiye **samiddhī**ti attabhāvassa samiddhatāya evaṃ laddhanāmo. Tassa kira therassa attabhāvo abhirūpo ahosi pāsādiko, ukkhittamālāpuṭo viya alaṅkatamālāgabbho viya ca sabbākārapāripūriyā samiddho. Tasmā samiddhitveva saṅkham gato. **Māro**ti maraṇam pucchati. **Mārapaññattī**ti māroti paññatti nāmam nāmadheyyam. **Atthi tattha māro vā mārapaññatti vā**ti tattha maraṇam vā maraṇanti idaṃ nāmam vā atthīti dasseti. Catuttham uttānameva, tathā pañcamam.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. Chaṭṭhe **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena¹ loko. Iti Migajālattherassa āyācanasuttato paṭṭhāya pañcasupi suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitam.

7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā

69. Sattame **Sītavaneti** evaṃnāmake susānavane. **Sappasonḍikapabbhāreti** sappaphaṇasadisatāya evaṃladdhanāme pabbhāre. **Upasenassāti** Dhammasenāpatino kaniṭṭhabhātika-upasenattharassa. **Āsīviso patito hotīti** thero kira katabhattakicco mahācīvaram gahetvā leṇacchāyāya mandamandena vātapānavātena bījyamāno nisīditvā dupaṭṭanivāsane sūcikkammaṃ karoti. Tasmiṃ khaṇe leṇacchadane dve āsīvisapotakā kīḷanti. Tesu eko patitvā therassa aṃsakūṭe avatthāsi. So ca phuṭṭhavisō hoti. Tasmā patitaṭṭhānato paṭṭhāya therassa kāye dīpasikhā viya vaṭṭim pariyādiyamānamevassa visam otiṇṇam, thero visassa tathāgamanam disvā kiñcāpi tam patitamattameva yathāparicchedena gataṃ, attano pana iddhibalena “ayaṃ attabhāvo leṇe mā vinassatū”ti adhiṭṭhahitvā bhikkhū āmantesi. **Purāyam kāyo idheva vikiratīti** yāva na vikirati, tāva nam bahiddhā nīharathāti attho. **Aññathattanti** aññathābhāvam. **Indriyānam vā vipariṇāmanti** cakkhusotādīnam

1. Lujjanaṭṭhena (Sī, Syā)

indriyānaṃ pakativijahanabhāvaṃ. **Tattheva vikirīti** bahi nīharitvā ṭhapitaṭṭhāne mañcakasmiṃyeva vikiri.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Aṭṭhame **rūpappaṭisaṃvedīti** nīlapītādibhedam ārammaṇaṃ vavatthāpento rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti, tasmā rūpappaṭisaṃvedī nāma hoti. **Rūparāgappaṭisaṃvedīti** kilesassa atthibhāveneva pana rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā rūparāgappaṭisaṃvedīti vuccati. **Sandiṭṭhikoti**-ādīni Visuddhimagge vuttatthāneva. **No ca rūparāgappaṭisaṃvedīti** kilesassa natthibhāveneva na rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā “no ca rūparāgappaṭisaṃvedī”ti vuccati. Imasmim sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. Navame **phassāyatanānanti** phassākarānaṃ. **Avusitanti** avuṭṭhaṃ. **Ārakāti** dūre. **Etthāhaṃ bhante anassasanti**¹ bhante ahaṃ ettha anassasiṃ, naṭṭho nāma ahanti vadati. Bhagavā “ayaṃ bhikkhu ‘ahaṃ nāma imasmim sāsane naṭṭho’ti vadati, kinnu khvassa aññesu dhātukammaṭṭhānakasiṇakammaṭṭhānādīsu abhiyogo atthi”ti cintetvā tampi apassanto “kataraṃ nu kho kammaṭṭhānaṃ imassa sappāyaṃ bhavissatī”ti cintesi. Tato “āyatanakammaṭṭhānameva sappāyan”ti disvā taṃ kathento **taṃ kiṃ maññasi bhikkhūti**-ādimāha. **Sādhūti** tassa byākaraṇe sampahaṃsanaṃ. **Esevento dukkhassāti** ayameva vaṭṭadukkhassanto paricchedo, nibbānanti attho.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. Dasame **anassasanti** nassasiṃ, naṭṭho nāmaṃhi icceva attho. **Āyatim apunabbhavāyāti** ettha āyatim apunabbhavo nāma nibbānaṃ, nibbānatthāya² pahīnaṃ bhavissatīti attho.

1. Anassāsinti (Sī)

2. Anibbattanatthāya (Sī, Syā)

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. Ekādasame **anassasanti** naṭṭho. **Panassasanti** atinaṭṭho¹. Sesam vuttanayeneva veditabbanti.

Migajālavaggo dutiyo.

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. Gilānavaggassa paṭhame **amukasminti** asukasmim. Ayameva vā pāṭho. **Appaṇṇā**toti aññāto apākaṭo. Navopi hi koci paṇṇāto hoti Rāhulathero viya Sumanasāmaṇero viya ca, ayaṃ pana navo ceva apaṇṇāto ca. Sesamettha vuttanayamevāti. Tathā ito paresu catūsu.

6. Paṭhama-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

79. Chaṭṭhe **aniccato jānatoti** dukkhānattavasena jānatopi pahīyatiyeva, idaṃ pana aniccalakkhaṇaṃ dassetvā vutte bujjanakassa ajjhāsayena vuttaṃ.

7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Sattame **sabbe dhammā**ti sabbe tebhūmakadhammā. **Nālaṃ abhinivesāyā**ti abhinivesaparāmāsaggāhena gaṇhituṃ² na yuttā. **Sabbanimittā**nīti sabbāni saṅkhāranimittāni. **Aññāto passatī**ti yathā apariṇṇātābhiniveso jano passati, tato aññāto passati. Apariṇṇātābhiniveso hi jano sabbanimittānīpi attato passati. Pariṇṇātābhiniveso pana anattato passati, no attatoti evaṃ imasmim sutte anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

1. Panassassanti panaṭṭho assaṃ abhinaṭṭho (Sī) 2. Gāhetuṃ (Sī, Syā), gāhatthaṃ (Ka)

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. Aṭṭhame **idha** **noti** ettha **no-kāro** nipātamattameva. Sesam uttānatthameva. Kevalam idha dukkhalakkhaṇam kathitanti veditabbam.

9. Lokapañhāsuttavaṇṇanā

82. Navame **lujjati** palujjati bhijjati. Idha aniccalakkhaṇam kathitam.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Dasame **chinnapapañceti** taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce. **Chinnavaṭumeti** taṇhāvaṭumasseva chinnattā chinnavaṭume. Kim Pucchāmīti pucchati? Atikkantabuddhehi pariharitāni¹ cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati. Atha vā sace magge bhāvitepi anāgate cakkhusotādivaṭṭam vaḍḍheyya, tam pucchāmīti pucchati.

Gilānavaggo tatiyo.

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. Channavaggassa paṭhame **palokadhammanti** bhijjanakasabhāvam. Evamettha aniccalakkhaṇameva kathitam.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Dutiye **attaniyenāti** attano santakena parikkhārena. Evamettha anattalakkhaṇameva kathitam.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. Tatiyam Khandhiyavagge Ānandovāde² vuttanayeneva veditabbam.

1. Parivāritāni (Syā)

2. Saṃ 2. 86 piṭṭhe Ānandasuttavaṇṇanāyam.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Catutthe **Channoti** evaṃnāmakō thero, na abhinikkhamanaṃ nikkhantathero. **Paṭisallānāti** phalasamāpattito. **Gilānapucchakāti** gilānupaṭṭhākā. Gilānupaṭṭhānaṃ nāma Buddhapasatthaṃ Buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Sīsaveṭhaṃ dadeyyāti** sīse veṭhanaṃ sīsaveṭhaṃ, tañca dadeyya. **Satthanti** jīvitahāraśatthaṃ. **Nāvakaṅkhāmīti** na icchāmi. **Paricīṇoti** paricarito. **Manāpenāti** manavaḍḍhanakena kāyakammādinā. Ettha ca satta sekhaṃ paricaranti nāma, arahā paricārī¹ nāma, Bhagavā paricīṇo nāma.

Etaṃ hi āvuso sāvakassa patirūpanti āvuso sāvakassa nāma etaṃ anucchavikaṃ. **Anupavajjanti** appavattikaṃ appaṭisandhikaṃ. **Pucchāvuso Sāriputta sutvā vedissāmāti** ayaṃ sāvakapavāraṇā nāma. **Etaṃ mamāti**-ādīni taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvāti** khayavayaṃ ñatvā. **Netarṃ mama, nesohamasmi, na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi. Ettakesu ṭhānesu Channatthero Sāriputtattherena pucchitaṃ pañhaṃ arahatte² pakkhipitvā kathesi. Sāriputtatthero pana tassa puthujjanabhāvaṃ ñatvāpi taṃ “puthujjano”ti vā “khīṇāsavo”ti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. Cundatthero panassa puthujjanabhāvaṃ saññāpessāmīti cintetvā ovādaṃ adāsi.

Tattha **tasmāti** yasmā māraṇantikaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. Yasmā vā Channaṃ āyatanānaṃ nirodhaṃ disvā cakkhādīni tiṇṇaṃ gāhānaṃ vasena na samanupassāmīti vadasi, tasmā idampi tassa Bhagavato sāsanaṃ āyasmatā manasikātabbantipi puthujjanabhāvameva dīpento vadati. **Niccakappanti** niccakālaṃ³. **Nissitassāti** taṇhāmānadiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanditaṃ hoti. Yathayidaṃ āyasmato uppannaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkontassa “ahaṃ vedayāmi, mama vedanā”ti appahīnaggāhassa idāni vipphanditaṃ hoti, imināpi naṃ “puthujjanova tvan”ti vadati.

1. Paricari (Sī)

2. Arahattaṃ (Syā)

3. Niccakāle (Ka)

Passaddhīti kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīyā**ti taṇhānatīyā. **Asatī**ti bhavattāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena āgati nāma, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na hurāṃ na ubhayamantarenā**ti na idhaloke na paraloke na ubhayattha hoti. **Esevento dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesāṃ vacanaṃ niratthakaṃ. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. “Antarenā”ti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ. Tasmā ayamettha attho—neva idha na hurāṃ, aparo vikappo na ubhayanti.

Satthaṃ āhāresīti jīvitahāra kasatthaṃ āhari, āharitvā kaṇṭhanāḷaṃ chindi. Athassa tasmim̐ khaṇe maraṇabhayaṃ okkamaṃ, gatinimittaṃ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggacitto vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbuto. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatā**ti kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamassa¹ parinibbānaṃ ahosi, tasmā Bhagavā tadevabyākaraṇaṃ gahetvā kathesi.

Upavajjakulānīti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero “bhante evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ kulasaṃsaggadosaṃ dassento pucchati. Athassa Bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete Sāriputtā**ti-ādimāha. Imasmim̐ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesāṃ sabbattha uttānameva.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. Pañcame **tañceti** taṃ cakkhuñceva rūpañca. **Nandisamudayā dukkhasamudayoti** taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti.

1. Anantarāyevassa (Sī)

Iti chasu dvāresu “nandisamudayā dukkhasamudayo”ti iminā dvinnam saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Duttiyanaye **nirodho maggoti** dvinnam saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā tvaṃ Puṇṇāti** pāṭiyekko¹ anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni Puṇṇattheraṃ sattasu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā tvanti**-ādimāha.

Caṇḍāti duṭṭhā kibbisā. **Pharusāti** kakkhaḷā. **Akkosissantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantīti** “kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idaṇcīdaṇca te karissāmā”ti tajjessanti. **Evametthāti** evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati. **Daṇḍenāti** catuhatthadaṇḍena vā khadiradaṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā². **Satthenāti** ekatodhārādīnā satthena. **Satthahārakaṃ pariyasantīti** jīvitaḥārakasatthaṃ pariyesanti. Idaṃ thero tatiyapārājikavatthusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahārapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenāti** ettha **damoti** indriyasamvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ.

“Saccena danto damasā upeto,
Vedantagū vusitabrahmacariyo”ti³—

ettha hi indriyasamvaro damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhiyyodha vijjati”ti⁴ ettha paññā damoti vuttā. “Dānena damena saṃyamena saccavajjena”ti⁵ ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

Atha kho āyasmā Puṇṇoti ko panesa Puṇṇo, kasmā ca panettha gantukāmo ahoṣīti? Sunāparantavāsiko eva esa, Sāvatthiyaṃ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahoṣi.

1. Eko (Sī, Syā)

2. Daṇḍenāti catuhatthadaṇḍena, khadiramuggarena vā (Sī, Syā), daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā (Ma-Ṭṭha 4. 234 piṭṭhesu)

3. Saṃ 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 307; Saṃ 1. 217 piṭṭhesu.

5. Dī 1. 49; Ma 2. 184 piṭṭhesu.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhā ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena Sāvattthiṃ patvā Jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivesetvā bhutta-pātarāso pari-janaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena Sāvattthivāsino bhutta-pātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsāṅgā gandhapupphādihatthā yena Buddhho, yena dhammo, yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappabbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā Jetavanaṃ gacchanti. So te disvā “kaṃ ime gacchanti”ti ekaṃ manussaṃ pucchi. Kiṃ tvaṃ ayo na jānāsi, loke Buddhadhammasaṅghatanāni nāma uppannāni, icceso mahājano Satthu santikaṃ dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa “Buddho”ti vacanaṃ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiṇjaṃ āhacca aṭṭhāsi, so attano pari-janaparivuto tāya parisāya saddhiṃ vihāraṃ gantvā Satthu madhurassarena dhammaṃ desentassa parisapariyante ṭhito dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha Tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya Satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā svātānāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapaṃ kāretvā āsanāni paññāpetvā Buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā bhutta-pātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā “ettakaṃ dhanam vassajjitaṃ, ettakaṃ dhanam na vassajjitaṃ”ti sabbaṃ ācikkhitvā “imaṃ sāpateyyaṃ mayhaṃ kaniṭṭhassa dehī”ti sabbaṃ niyyātetvā Satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahoṣi.

Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti. Tato cintesi “ayaṃ janapado mayhaṃ asappāyo, yannūnāhaṃ Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakaraṭṭhameva gaccheyyaṃ”ti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhe paṭisallānā vuṭṭhahitvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttaṃ “atha kho āyasmā Puṇṇo -pa- viharatī”ti.

Kattha panāyaṃ vihāsīti? Catūsu ṭhānesu vihāsi. Sunāparantarattṭhaṃ tāva pavisitvā ca **Abbhahatthapabbataṃ** nāma patvā¹ vāṇijagāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkhaṃ datvā “bhante aññattha agantvā idheva vasathā”ti paṭiññaṃ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **Samuddagirivihāraṃ** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, koci taṃ caṅkamitum samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṃ karonti. Thero “kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū”ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **Mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tatthapi sakuṇasaṃgho ussanno rattiṇca divā ca saddo ekābaddhova ahosi. Thero “idaṃ ṭhānaṃ na phāsukan”ti tato **Makulakārānavihāraṃ**² nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo, thero “imaṃ ṭhānaṃ phāsukan”ti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasāṃ tasmimīyeva antovasse pañca vāṇijasatāni “parasamuddaṃ gacchāmā”ti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipimsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā therāṃ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā “bhante samuddo nāma asaddheyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvāṃ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā “pātarāsaṃ karissāmā”ti dīpake uttiṇṇā. Tasmimī pana dīpake aññaṃ kiñci natthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkhāṃ ākoṭetvā lohitaḥcandanabhāvaṃ ñatvā āha “bho mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulaṃ mātā ghaṭikā satasahassaṃ agghati, hāretabbayuttakaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūressāmā”ti te tathā

1. Ambuhatthapabbate nāma pavisitvā (Syā), abbhahatthapabbataṃ nāma patvā (Sī),
ajjuhatthapabbate nāma pavisitvā (Ma-Ṭṭha 4. 235 piṭṭhe.)

2. Maṅkulakārānavihāraṃ (Sī), samakulakārānavihāraṃ (Syā)

karimsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā “imehi amhākaṃ candanavanam nāsitaṃ, ghāteṣāma ne”ti cintetvā “idheva ghātitesu sabbaṃ ekakuṇapam bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdeṣāma”ti āhaṃsu. Atha nesaṃ nāvaṃ āruyha muhuttaṃ gatakāleyeva uppātikaṃ¹ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayimsu. Bhītā manussā attano attano devatānaṃ namassanti. Therassa kaniṭṭho Cūḷapunnakuṭumbiko “mayhaṃ bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno² aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmimyeva khaṇe āvajjetvā tesam byasanuppattiṃ ñatvā vehāsaṃ uppatitvā abhimukho aṭṭhāsi. Amanussā theram disvā “ayyo Puṇṇatthero etī”ti apakkamimsu, uppātikaṃ sannisīdi. Thero “mā bhāyathā”ti te assāsetvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṅgaṇe³ akkamitvā “etesam icchitaṭṭhānaṃ gacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā “etha theram saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatāpi attano pañcahi mātugāmasatehi saddhiṃ tisu saraṇesu paṭiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍam otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā “ayaṃ bhante tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero mayhaṃ visuṃ koṭṭhāsakiccaṃ natthi. Satthā pana tumhehi diṭṭhapubboti. Na diṭṭhapubbo bhanteti. Tena hi iminā Satthu maṇḍalamālaṃ karoṭha, evaṃ Satthāraṃ passissathāti. Te sādhu bhanteti. Tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamālaṃ kātuṃ ārabhimsu.

Satthāpi kira taṃ āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā “mahesakkhā devatā atthī”ti saññaṃ karimsu. Upāsakā maṇḍalamālaṇca bhikkhusaṃghassa ca senāsanāni niṭṭhāpetva dānasambhāraṃ sajjetvā “kataṃ bhante amhehi attano kiccaṃ, Satthāraṃ pakkosathā”ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā Sāvattiṃ gantvā “bhante vāṇijagāmaṃvāsino tumhe

1. Uppādikam (Tikā)

2. Therassa nāmaṃ saramāno (Sī, Ka)

3. Nāvaṃ phaṇe (Sī, Syā), nāvaṃ phale (Ma-Ṭṭha 4. 237 piṭṭhe)

daṭṭhukāmā, tesam anukampaṃ karoṭhā”ti Bhagavantam yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero sakatṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi Ānandattheram āmantesi “Ānanda sve Sunāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapaṇcasatānam bhikkhūnam salākaṃ dehi”ti. Thero “sādhu bhante”ti bhikkhusaṃghassa tamatthaṃ ārocetvā “ākāsacārī bhikkhū¹ salākaṃ gaṇhantū”ti āha. Tamdivasaṃ Kuṇḍadhānatthero² paṭhamam salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmaṃvāsinopi “sve kira Satthā āgamissati”ti gāmaṃajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayimsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijaggaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa Paṇḍukambalasilāsanam uṇham ahosi. So “kim idan”ti āvajjetvā Satthu Sunāparantagamanam disvā Vissakammam³ āmantesi “tāta ajja Bhagavā tiṃsamattāni⁴ yojanasatāni piṇḍacāram gamissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā Jetavanadvārakoṭṭhakamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehi”ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāram catumukham ahosi, dvinnam aggasāvakanam dvimukhāni, sesāni ekamukhāni, Satthā Gandhakuṭito nikkhamitvā paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāram⁵ pāvisi⁶. Dve aggasāvake ādim katvā ekūnapaṇcabhikkhusatānipi kūṭāgāragatāni ahesum, ekaṃ tucchaṃ kūṭāgāram ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatimsu.

Satthā **Saccabandhapabbataṃ** nāma patvā kūṭāgāram ākāse ṭhapesi. Tasmim pabbate Saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanam micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocāṭiyam paḍipo viya arahattaphalassa upanissayo jalati. Tam disvā “dhammamassa kathessāmi”ti gantvā dhammam desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattam pāpuṇi. Maggenevassa abhiññā āgatā, so ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo tucchakūṭāgāram pāvisi.

1. Janapadacārikabhikkhū (Ka)

2. Kuṇḍadhānatthero (Ka)

3. Vissukammam (Syā), Visukammam (Ka)

4. Timattāni (Ma-Ṭṭha 4. 238 piṭṭhe)

5. Dhuram kūṭāgāram (Sī, Syā), varakūṭāgāram (Ka)

6. Pavisitvā nisīdi (Sī)

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhim vāṇijagāmaṃ gantvā kūṭāgārāni adissamānakāni katvā vāṇijagāmaṃ pāvisi. Vāṇijā Buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā Satthāraṃ makulakārāmaṃ¹ nayimsu. Satthā maṇḍalamālaṃ pāvisi. Mahājano yāva Satthā bhattadarathaṃ paṭippassambheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahūṃ gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ Buddhakolāhalaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅghatthāya sattāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyāmyeva utthapesi. Sattāhampi dhammadesanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Tattha sattāhaṃ vasitvā vāṇijagāme piṇḍāya caritvā “tvam idheva vasāhi”ti Puṇṇattheraṃ nivattetvā antare **Nammadānādī** nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadā²nāgarājā Satthu paccuggamaṃ katvā nāgabhavanaṃ pavesetvā tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So “mayhaṃ bhante paricaritabbaṃ dethā”ti yāci. Bhagavā Nammadānādītīre padacetiyaṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati. Mahāsakkārapattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamitvā saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha “tayā mahājano apāyamaḃge otārīto, tvam idheva vasitvā etesaṃ laddhim vissajjāpetvā nibbānaḃge paṭiṭṭhāpehi”ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañcanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi. Tato Jetavanaḃeva gato. Etamatthaṃ sandhāya **teneva antaravassenāti**-ādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṃ katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhūti** therassa ālāhanatṭhāne ṭhitabhikkhū³. Sesaṃ sabbattha uttānaḃeva. Chaṭṭhaṃ uttānaḃeva.

1. Kūṭāgāraṃ (Syā)

2. Nammado nāma (Sī), Nammadā nāma (Syā)

3. Āsannaṭṭhāne ṭhitā bhikkhū (Sī, Syā)

7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Sattame **ejāti** taṇhā. Sā hi calanaṭṭhena ejāti vuccati. Sāva ābādhanatṭhena **rogo**, anto dussanaṭṭhena **gaṇḍo**, nikantanaṭṭhena **sallam**. **Tasmāti** yasmā ejā rogo ceva gaṇḍo ca sallaṇca, tasmā. **Cakkhum na maññeyyāti**-ādi vuttanayameva, idhāpi sabbaṃ heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā dassitaṃ. Aṭṭhamam vuttanayameva.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. Navame **dvanti** dve dve koṭṭhāse. Dasame **itthetam dvayanti** evametam dvayam. **Calaṇceva byathañcāti** attano sabhāvena asaṇṭhahanato¹ calati ceva byathati ca. **Yopi hetu yopi paccayoti** cakkhuviññāṇassa vatthārammaṇam hetu ceva paccayo ca. **Kuto niccam bhavissatīti** kena kāraṇena niccam bhavissati. Yathā pana dāsassa dāsiyā kucchismim jāto putto paroḍa dāso hoti, evaṃ aniccameva hotīti attho. **Saṅgatīti** saḥagati². **Sannipātoti** ekato sannipatanam. **Samavāyoti** ekato samāgamo. **Ayam vuccati cakkhusamphassoti** iminā saṅgatisannipātasamavāyasaṅkhātena paccayena uppannatā paccayanāmeneva saṅgati sannipāto samavāyoti ayam vuccati cakkhusamphasso.

Sopi hetūti phassassa vatthu ārammaṇam saḥajātā tayo khandhāti ayam hetu. **Phuṭṭhoti** upayogatthe paccattam, phassena phuṭṭhameva gocaram vedanā vedeti, cetanā ceteti, saññā sañjānātīti attho. Phuṭṭhoti vā phassasamaṅgīpuggalo, phassena phuṭṭhārammaṇameva vedanādīhi vedeti ceteti sañjānātītipi vuttam hoti. Iti imasmim sutte samatimsakkhandhā kathitā honti, katham? Cakkhudvāre tāva vatthu ceva³ ārammaṇaṇca rūpakkhando, phuṭṭho vedetīti vedanākkhandho, cetetīti saṅkhārakkhandho, sañjānātīti saññākkhandho, vijānātīti viññāṇakkhandhoti. Sesadvāresupi eseḍa nayo. Manodvārepi hi vatthurūpaṃ ekentato rūpakkhando, rūpe pana ārammaṇe sati ārammaṇampi rūpakkhandhoti cha pañcakātimsa honti. Saṅkhepena panete chasupi dvāresu

1. Asaṃvahanato (Sī, Syā)

2. Samāgati (Sī, Syā)

3. Cakkhuñceva (Ka)

pañceva khandhāti sapaccaye pañcakkhandhe aniccāti vitthāretvā
vuccamāne bujjanakānaṃ ajjhāsayena idaṃ suttaṃ desitanti.

Channavaggo catuttho.

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā

94. Saḷavaggassa paṭhame **adantā**ti adamiṭā. **Aguttā**ti agopitā.
Arakkhitāti na rakkhitā. **Asaṃvutā**ti apihitā. **Dukkādhivāhā** hontīti
nerayikātibhedanā adhikadukkhaṃ āvahanakā honti. **Sukkādhivāhā** hontīti
jhānamaggaphalapabhedanā adhikasukhaṃ āvahanakā honti. Adhivahātipi
pāṭho, esevattho.

Saḷevāti cha eva. **Asaṃvuto** yattha **dukkhaṃ** nigacchatīti yesu
āyatanesu saṃvaravirahito dukkhaṃ pāpuṇāti. **Tesaṇca ye saṃvaraṇaṃ**
avedisunti ye tesaṃ āyatanānaṃ saṃvaraṃ vindimsu paṭilabhimsu.
Viharantānavassutāti viharanti anavassutā atintā.

Assāditaṇca sādunti assādavantaṇca madhuraṇca. **Phassadvayaṃ**
sukhadukkhe upekkheti sukhaphassaṇca dukkhaphassaṇcāti idaṃ
phassadvayaṃ upekkhe, upekkhāmevettha uppādeyyāti attho. Phassadvayaṃ
sukhadukkhaṃ upekkhoti vā pāṭho, phassahetukaṃ sukhadukkhaṃ upekkho,
sukhe anurodhaṃ dukkhe ca virodhaṃ anuppādentō upekkhako
bhavēyyātipi attho. **Anānuruddho aviruddha kenacī**ti kenaci saddhiṃ neva
anuruddho na viruddho bhavēyya.

Papañcasaṇṇāti kilesasaṇṇāya papañcasaṇṇā nāma hutvā. **Itarītarā** narāti
lāmakasattā¹. **Papañcayantā upayanti**ti papañcayamānā vaṭṭaṃ upagacchanti.
Saṇṇinoti sasaṇṇā sattā. **Manomayaṃ gehasitaṇca sabbanti** sabbameva
pañcakāmaguṇagehanissitaṃ manomayaṃ vitakkaṃ. **Panuḷlāti** panuditvā
nīharitvā. **Nekkhammasitaṃ iriyāti**ti dabbajātiko bhikkhu nekkhammasitaṃ
iriyena iriyāti².

1. Lāmakalāmakā sattā (Sī)

2. Nekkhammasitaṃ iriyati (Sī, Syā)

Chassu yadā subhāvitoti chasu ārammaṇesu yadā suṭṭhu bhāvito.
Phuṭṭhassa cittaṃ na vikampate kvacīti sukhaphassena vā dukkhaphassena
 vā phuṭṭhassa kismiñci cittaṃ na kampati na vedhati. **Bhavattha**¹
jātimaraṇassa pāragāti jātimaraṇānaṃ pāraṃ nibbānaṃ gamakā hotha.

2. Mālukiyaṭṭasuttavaṇṇanā

95. Dutiye **Mālukiyaṭṭoti** Mālukiyaabrāhmaṇiyā putto. **Etthāti** etasmim
 tava ovādāyācane. Iminā therāṃ apasādetipi ussādetipi. Kathaṃ? Ayaṃ kira
 daharakāle rūpādisu pamajjitvā pacchā mahallakakāle araṇṇavāsaṃ
 patthento kammaṭṭhānaṃ yācati. Atha Bhagavā “ettha dahare kiṃ
 vakkhāma, Mālukiyaṭṭo viya tumhepi taruṇakāle² pamajjitvā
 mahallakakāle araṇṇaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kareyyāthā”ti iminā
 adhippāyena bhaṇanto therāṃ apasādeti nāma.

Yasmā pana thero mahallakakālepi araṇṇaṃ pavisitvā
 samaṇadhammaṃ kātukāmo, tasmā Bhagavā “ettha dahare kiṃ vakkhāma,
 ayaṃ amhākaṃ Mālukiyaṭṭo mahallakakālepi araṇṇaṃ pavisitvā
 samaṇadhammaṃ kattukāmo kammaṭṭhānaṃ yācati, tumhe nāma
 taruṇakālepi vīriyaṃ na karoṭhā”ti iminā adhippāyena bhaṇanto therāṃ
 ussādeti nāma.

Yatra hi nāmāti yo nāma. **Kiñcāpāhanti** kiñcāpi “ahaṃ mahallako”ti
 ñātaṃ, yadi ahaṃ mahallako, mahallako samānopi sakkhissāmi
 samaṇadhammaṃ kātuṃ, desetu me bhante Bhagavāti adhippāyena
 mahallakabhāvaṃ anuggaṇhanto ovādañca paśaṃsanto evamāha.

Adiṭṭhā adiṭṭhapubbāti imasmim attabhāve adiṭṭhā atītepi adiṭṭhapubbā.
Na ca passasīti etarahipi na passasi. **Na ca te hoti passeyyanti** evaṃ
 samannāhāropi te yattha natthi, api nu te tattha chandādayo uppajjeyyunti
 pucchati.

Diṭṭhe diṭṭhamattanti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattaṃ
 bhavissati. Cakkhuviññāṇaṃ hi rūpe rūpamattameva passati, na
 niccādisabhāvaṃ, iti sesaviññāṇehipi me ettha diṭṭhamattameva cittaṃ
 bhavissatīti attho. Atha

1. Bhavatha (Sī, Syā)

2. Daharakāle (Ka)

vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ, rūpe rūpavijānananti attho. **Mattā**ti pamāṇaṃ, diṭṭhaṃ mattā assāti diṭṭhamattaṃ, cittaṃ, cakkhuviññāṇamattameva me cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti— yathā āpāthagatarūpe cakkhuviññāṇaṃ na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva javanaṃ bhavissati, cakkhuviññāṇapamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti. Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭharūpaṃ, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampañicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātāṃ cittattayaṃ. Yathā taṃ na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampañicchanādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ¹ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti ayamettha attho. Eseva nayo **sutamutesu**.

Viññāte viññātamattanti ettha pana viññātāṃ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ, tasmim viññāte viññātamattanti āvajjanapamāṇaṃ. Yathā āvajjanena na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rajjanādivasena uppajjituṃ adatvā āvajjanapamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho.

Yatoti yadā. Tatoti tadā. Na tenāti tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho, mohena vā mūḷho na bhavissati. **Tato tvaṃ Mālukyaputta na tatthāti** yadā tvaṃ tena rāgena vā dosamohehi vā ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, tadā tvaṃ na tattha tasmim diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā paṭibaddho allīno patiṭṭhito nāma bhavissasi. **Nevidhāti**-ādi vuttatthameva.

Sati mutṭhāti sati naṭṭhā. **Taṇca ajjhosāti** taṃ ārammaṇaṃ gilitvā. **Abhiijhā ca vihesā cāti** abhiijhāya ca vihiṃsāya ca. Atha vā “tassa vaḍḍhantī”ti padenāpi saddhim yojetabbaṃ, abhiijhā ca vihesā cāti imepi dve dhammā tassa vaḍḍhantīti attho.

Cittamassūpahaññātiti abhiijhāvihesāhi assa cittaṃ upahaññāti. **Ācinatotī** ācinantassa. **Ārā nibbāna vuccatīti** evarūpassa puggalassa nibbānaṃ nāma dūre pavuccati. **Ghatvāti** ghāyitvā. **Bhotvāti** bhutvā

sāyitvā lehitvā. **Phussāti** phusitvā. **Paṭissatoti** paṭissatisaṅkhātāya satiyā yutto. **Sevato cāpi vedananti** catumaggasampayuttam nibbattitalokuttaravedanaṃ sevantassa. **Khīyatīti** khayam gacchati, kim tam? Dukkhampi kilesajātampi. **Aññataroti** asītiyā mahāsāvakānaṃ abbhantaro eko. Iti imasmim sutte gāthāhipi vaṭṭavivaṭṭameva kathitam.

3. Parihānadhammasuttavaṇṇanā

96. Tatiye **parihānadhammanti** parihānasabhāvaṃ. **Abhibhāyatanānīti** abhibhavitāni¹ āyatanāni. **Sarasaṅkappāti** ettha sarantīti sarā, dhāvantīti attho. Sarā ca te saṅkappā ca **sarasaṅkappā**. **Samyojanīyāti** bandhanīyā bandhanassa paccayabhūtā. **Taṅce bhikkhūti** tam evaṃ uppannaṃ kulesajātam, tam vā ārammaṇaṃ. **Adhivāsetīti** citte āropetvā vāseti. **Nappajahatīti** chandarāgappahānena na pajahati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbari. **Abhibhāyatanam hetam vuttam Bhagavatāti** etam Buddhena Bhagavatā abhibhavitam āyatananti kathitam. Idha dhammaṃ pucchitvā vibhajantena puggalena dhammo dassito.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. Catutthe **asaṃvutassāti** apihitassa na pidahitvā sañchāditvā² ṭhapitassa. **Byāsiṅcatīti** vi-āsiṅcati³, kilesatintam hutvā vattati. **Pāmojjanti** dubbalapīti. **Pīti**ti balavapīti. **Passaddhīti** darathapassaddhi. **Dhammā na pātubhavantīti** samathavipassanādharmā na uppajjanti. Imasmim sutte puggalam pucchitvā vibhajantena dhammena puggalo dassito.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. Pañcame **kathaṅca bhikkhave asaṃvaroti** idam maggakusalassa vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇheyyāsīti paṭhamam pahātabbamaggakkhānaṃ viya uddesakkena avatvā desanākusalatāya paṭhamam pahātabbadhammakkhānavasena vuttanti veditabbari. Idha dhammaṃ pucchitvā dhammova vibhatto.

1. Abhibhāvitāni (Sī, Syā)

2. Saṃvaritvā (Sī, Syā)

3. Byāsiccatīti viyāsiccati (Sī, Syā)

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. Chaṭṭhe **samādhinti** cittekaggatam. Idam hi suttaṃ cittekaggatāya parihāyamāne disvā “imesaṃ cittekaggatam labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī”ti ñatvā kathitam.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. Sattame **paṭisallānanti** kāyavivekaṃ. Idam hi suttaṃ kāyavivekena parihāyamāne disvā “imesaṃ kāyavivekaṃ labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī”ti ñatvā kathitam.

8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā

101-102. Aṭṭhamam upamāya parivāretvā kathite bujghanakānaṃ, navamaṃ suddhikavaseneva bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Attho pana ubhayatthāpi khandhiyavagge vuttanayeneva veditabbo.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. Dasame **udako sudanti** ettha **sudanti** nipātamattaṃ. **Udakoti** tassa nāmaṃ. **Idam jātu vedagūti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. Atha vā idam mama vacanaṃ suṇāthāti dīpento evamāha. **Jātu vedagūti** ahaṃ ekaṃseneva vedagū, vedasaṅkhātena ñāṇena neyyesu gato, vedaṃ vā gato adhigato, paṇḍitohamaṃsīti attho. **Sabbajīti** ekaṃsena sabbavaṭṭam jinitvā abhibhavitvā ṭhitosmīti vadati. **Apalikhatam gaṇḍamūlanti** apalikhatam dukkhamūlaṃ. **Palikhaṇinti** palikhatam mayā, khanitvā ṭhitosmīti dīpeti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtaṃ. **Odanakummāsūpacayassāti** odanena ceva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa.

Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhamsanadhammassāti ettha ayaṃ kāyo hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammo, duggandhavighātathāya tanuvilepanena¹ ucchādanadhammo, aṅgapaccaṅgābādhavinodanathāya khuddakasambāhanena² parimaddanadhammo,

1. Gandhavilepanena (Sī, Syā)

2. Udakasambāhanena (Sī, Syā)

daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsenā dussaṇṭhitānaṃ tesāṃ tesāṃ aṅgānaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ añchanapīlanādīnaṃ vasena parimaddanadhammo, evaṃ pariharitopi ca bhedanavidhamsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evaṃ sabhāvoti attho.

Tattha mātāpettikasambhava-odanakummāsūpacayaparimaddanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanavidhamsanapadehi parihāni. Purimehi vā tīhi samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti. Evaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Saḷavaggo pañcamo.

Dutiyo paṇṇāsako.

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. Yogakkhemivaggassa paṭhame **yogakkhemipariyāyanti** catūhi yogehi khemino kāraṇabhūtaṃ. **Dhammapariyāyanti** dhammakāraṇaṃ. **Akkhāsi** yoganti yuttiṃ kathesi. **Tasmāti** kasmā? Kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattāti? Pahīnattā. Na hi akkhānena yogakkhemi nāma hoti.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. Dutiye vedanāsukhadukkhaṃ kathitaṃ, taṃ pana vipākasukhadukkhaṃ vaṭṭati. Tatiye **dukkhassāti** vaṭṭadukkhaṃ. Catutthe **lokasāti** saṅkhāralokassa. Pañcamādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ khandhiyavagge vuttanayameva.

Yogakkhemivaggo paṭhamo.

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Lokakāmaguṇavaggassa paṭhame **āvāsagatoti** vasanaṭṭhānaṃ gato. **Mārassa vasaṃ gatoti** tividhassāpi mārassa vasaṃ gato. **Paṭimukka'ssa mārapāsoti** assa gīvāya mārapāso paṭimukko pavesito. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **lokassāti** cakkavāḷalokassa. **Lokassa antanti** saṅkhāralokassa antaṃ. **Vihāraṃ pāvisīti** “mayi vihāraṃ pavitthe ime bhikkhū imaṃ uddesaṃ Ānandaṃ pucchissanti, so ca tesaṃ mama sabbaññutaññāpeṇa saṃsanditvā kathessati. Tato naṃ thomessāmi, mama thomaṇaṃ sutvā bhikkhū Ānandaṃ upasaṅkamitabbaṃ, vacanañcassa sotabbaṃ saddhātappaṃ maññissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya”ti cintetvā saṃkhittena bhāsitaṃ vitthārena atthaṃ avibhajitvā nisinnāsane antarahito gandhakuṭiyaṃ pāturahosi. Tena vuttaṃ “uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisī”ti.

Satthu ceva saṃvaṇṇitoti Satthārā ca pasattho. **Viññūnanti** idampi karaṇatthe sāmivacanaṃ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotīti** sakkoti. **Atikkammeva mūlaṃ atikkammeva khandhati** sāro nāma mūle vā khandhe vā bhaveyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evamsampadamidanti** evamsampattikaṃ, īdisanti attho. **Atisitvāti** atikkamitvā. **Jānaṃ jānātīti** jānitabbameva jānāti. **Passaṃ passatīti** passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānāti, passanto passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Veditakaraṇatṭhena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyaṭṭidhammapavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti cakkhubhūto. Evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṃ

dhammassa vattanato **vattā**. Pavattanato **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya¹ paṭipattiṃ desetīti **amatassa dātā**.

Agarūṃ karitvāti punappunāṃ yācāpentopi hi garūṃ karoti nāma. Attano sekkhapaṭisambhidāñāṇe ṭhatvā Sinerupādato vālikaṃ uddharamāno viya dubbiññeyyaṃ katvā kathentopi garūṃ karotiyeva nāma. Evaṃ akatvā amhe punappunāṃ ayācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṃ hoti.

Yaṃ kho voti yaṃ kho tumhākaṃ. Cakkhunā kho āvuso lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānīti cakkhuṃ hi loke appahīnadiṭṭhi puthujjano sattalokavasena lokoti sañjānāti ceva maññati ca, tathā cakkavāḷalokavasena. Na hi aññatra cakkhādīhi dvādasāyatanehi tassa sā saññā vā māno vā uppajjati. Tena vuttaṃ “cakkhunā kho āvuso lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī”ti. Imassa ca lokassa gamanena anto nāma ñātum vā daṭṭhum vā pattum vā na sakkā. Lujjanaṭṭhena pana tasseva cakkhādibhedassa lokassa nibbānasaṅkhātāṃ antaṃ appatvā vaṭṭadukkassa antakiriyā nāma natthīti veditabbā.

Evaṃ pañhaṃ vissajjetvā idāni “sāvakena pañho kathitoti mā nikkaṅkhā ahuvattha, ayaṃ Bhagavā sabbaññutaññāṇatulaṃ gahetvā nisinno, icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkaṅkhā hothā”ti uyyojento **ākaṅkhamānā panāti**-ādimāha.

Imehi ākārehīti imehi kāraṇehi cakkavāḷalokassa antābhāvakāraṇehi ceva saṅkhāraloka antāpattikāraṇehi ca. **Imehi padehīti** imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehīti** pāṭiyekka-akkharehi.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. Catūhi kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākāraṇakusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpaññoti** mahante atthe mahante dhamme

1. Amatādhigamassa (Ka)

mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhanasamatthatāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṃ Ānandenāti** yathā Ānandena byākataṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā Ānandena taṃ byākataṃ, ahampi taṃ evameva byākareyyanti attho.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **ye meti ye mama. Cetaso samphuṭṭhapubbāti** cittena anubhūtapubbā. **Tatra me cittaṃ bahulaṃ gacchamānaṃ gaccheyyāti** tesu pāsādattayatividhanātakādibhedasampattivāsena anubhūtapubbesu¹ pañcasu kāmaguṇesu bahūsu vāresu² uppajjamānaṃ uppajjeyyāti dīpeti.

Paccuppannesu vāti idha padhānacariyakāle chabbassāni supupphitavanasaṇḍajātānaṃ dijagaṇādīnaṃ³ vasena dīṭṭhasutādibhedanā manoramārammaṇaṃ kāmaguṇaṃ katvā dassento “evarūpesu paccuppannesu vā bahulaṃ uppajjeyyā”ti dasseti. **Appaṃ vā anāgatesūti** anāgate “Metteyyo nāma Buddho bhavissati, Saṅkho nāma rājā, Ketumatī nāma rājadhānī”ti-ādivāsena⁴ parittakameva anāgatesu kāmaguṇesu uppajjeyyāti dasseti. **Tatra me attarūpenāti** tatra mayā attano hitakāmajātikena. **Appamādoti** sātaccakiriyā pañcasu kāmaguṇesu cittassa avossaggo. **Satīti** ārammaṇapariggāhitasatī⁵. **Ārakkhoti** ayaṃ appamādo ca sati ca cetaso ārakkho karaṇīyo, evaṃ me ahoṣīti dasseti, ārakkhatthāya ime dve dhammā kātabbāti vuttaṃ hoti.

Tasmātiha bhikkhave se āyatane veditabbeti yasmā cetaso ārakkhatthāya appamādo ca sati ca kātabbā, yasmā tasmim āyatane vidite appamādena vā satiyā vā kātabbaṃ natthi, tasmā se āyatane veditabbe, taṃ karaṇaṃ jānitabbanti attho. **Saḷāyatananirodhanti** saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ, taṃ sandhāya bhāsitanti attho. Nibbānasmiṃ hi cakkhu-ādīni ceva nirujjhanti rūpaṇṇādayo ca nirujjhantīti. Sesāṃ vuttanayameva.

1. Anubhūtapubbo (Sī, Syā)

2. Bahutare (Sī, Syā)

3. Supupphitavanasāṇḍajātassaramigagaṇādīnaṃ (Sī, Syā)

4. Dī 3. 63 piṭṭhe.

5. Ārammaṇapariggāhikā sati (?)

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. Pañcame **diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve.

Parinibbāyantīti kilesaparinibbānena parinibbāyanti. **Tannissitaṃ viññāṇaṃ** hotīti taṇhānissitaṃ kammaviññāṇaṃ hoti. **Tadupādānanti** taṃgahaṇaṃ, taṇhāgahaṇena saḥagataṃ¹ viññāṇaṃ hotīti attho. Chatṭhaṃ uttānameva.

7. Sāriputtasaddhivihārīkasuttavaṇṇanā

120. Sattame **santānessatī**ti ghaṭessati, yogavicchedamassa pāpuṇitum na dasseti.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **vimutti-paripācaniyā**ti vimuttiṃ paripācentīti vimutti-paripācaniyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā, te saddhindriyādānaṃ visuddhikarāṇavasena veditabbā. Vuttaṃ hetam—

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato, āradhaviṇīye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ² paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato

1. Taṇhāgahaṇena saṅgahaṇaṃ (Sī, Syā)

2. Gambhīrañāṇacariye (Tīkā)

payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcendriyāni visujjhanti”ti¹.

Aparehi pannarasa dhammā vimuttiparipācaniyā—saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, Meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañca dhammāti². Kāya pana velāya Bhagavato etadahosi? Paccūsasamaye lokam volokentassa.

Anekāni devatāsahassānīti āyasmata Rāhulena Padumuttarassa Bhagavato pādamūle Pālitanāgarājakāle patthanam paṭṭhapentena saddhim patthanam paṭṭhapitadevatāsu pana³ kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci Cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmim pana divase sabbāpi tā ekaṭṭhāne andhavanasmimyeva sannipatitā, tā sandhāyāha “anekāni devatāsahassānī”ti. **Dhammacakkhanti** imasmim sutte cattāro ca maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesum, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, kshīṇāsavā. Tāsaṇca pana devatānam ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

9-10. Saṃyojanīyadhammasuttādivaṇṇanā

122-123. Navamadasamāni iṭṭhārammaṇavasena kathiyamāne bujghanakānam vasena vuttānīti.

Lokakāmaguṇavaggo dutiyo.

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. Gahapativaggassa paṭhame **Uggo**ti paṇitadāyakānam agga-uggo, so Bhagavatā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam paṇitadāyakānam⁴

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Khu 1. 119; Am 2. 167 piṭṭhādīsu.

3. Paṭṭhapitadevatāyeve. Tāsu pana (Ma-Ṭṭha 4. 244 piṭṭhe)

4. Manāpadāyakānam (Am 1. 27 piṭṭhe.)

yadidaṃ Uggo¹ gahapati”ti evaṃ etadagge ṭhapito. Sesametesu ceva dvīsu, tatiye ca vuttatthameva.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Catutthe piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti **piṇḍolo**. So kira pariṇṇabhogo brāhmaṇo ahosi. Atha bhikkhusaṃghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito, so mahantaṃ kapallapattaṃ gahetvā carati, tena kapallapūraṃ yāguṃ pivati, kapallapūre pūve khādati, kapallapūraṃ bhattaṃ bhuñjati. Athassa mahagghasabhāvaṃ Satthu ārocayīmsu. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni. Heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhpeti. So ṭhapentopi ghaṃsantova paṇāmetvā ṭhpeti, gaṇhantopi ghaṃsantova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ nālikodanamattameva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato Satthu ārocesuṃ, athassa Satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvaṇaṃ bhāvetvā aggaphale arahatthe patiṭṭhāsi. Iti so piṇḍatthāya pabbajitattā piṇḍolo, gottena pana Bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā **Piṇḍolabhāradvājoti** vuccati.

Upasaṅkamīti uggatuggatehi mahā-amaccehi parivuto upasaṅkami. Thero kira ekadivasaṃ Sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā katabhattakicco nidāghasamaye sītaṭhāne divāvihāraṃ nisīdissāmīti ākāseṇa gantvā Gaṅgātīre Udenassa rañño Udapānaṃ nāma² uyyānaṃ atthi, tattha pavisitvā³ aññatarasmim rukkhamaṇe divāvihāraṃ nisīdi sītena udakavātena bījīyamāno.

Udenopi kho nāma rājā sattāhaṃ mahāpānaṃ pivitvā sattame divase uyyānaṃ paṭijaggāpetvā mahājanaparivāro uyyānaṃ gantvā maṅgalasilāpatte atthatāya seyyāya nipajji. Tassa ekā paricārīkā pāde sambāhamānā nisinnā. Rājā kamena niddaṃ okkami. Tasmim niddaṃ okkante nāṭakitthiyo “yassatthāya mayaṃ gītādīni payojeyyāma, so niddaṃ upagato, na ca

1. Paṇītataradāyako uggo (Sī, Syā)

2. Udaṭṭhānaṃ nāma (Syā)

3. Vicaritvā (Sī, Syā)

niddākāle mahāsaddam¹ kātum vaṭṭatī”ti attano attano tūriyāni ṭhapetvā uyyānam pakkantā. Tā tattha tattha phalāphalāni khādamānā pupphāni piḷandhamānā vicarantiyo theram disvā “mā saddam karitthā”ti aññamaññaṃ nivārayamānā vanditvā nisīdimsu. Thero “issā pahātabbā, maccheram vinodetabbā”ti-ādinaṃ nayena tāsam anurūpaṃ dhammakatham kathesi.

Sāpi kho rañño pāde sambāhamānā nisinnā itthi pāde cāletvā rājānam pabodhesi. So “kham tā gatā”ti pucchi. Kim tāsam tumhehi, tā ekaṃ samaṇam parivāretvā nisinnāti. Rājā kuddho uddhane pakkhittaloṇam viya taṭataṭāyamāno utṭhahitvā “tambakipillikāhi nam khādāpessāmī”ti gacchanto ekasmiṃ asokarukkhe tambakipillikānam puṭam disvā hatthenākaḍḍhitvā sākham gaṇhitum nāsakkihi. Kipillikapuṭo chijjitvā rañño sīse pati, sakalasarīram sālithusehi parikiṇṇam viya daṇḍadīpikāhi ḍayhamānam² viya ca ahosi. Thero rañño paduṭṭhabhāvaṃ ṇatvā iddhiyā ākāsam pakkhandi. Tāpi itthiyo utṭhāya rañño santikam gantvā sarīram puñchantiyo viya bhūmiyam patitapatitā kipillikāyo gahetvā sarīre khipamānā sabbā mukhasattīhi vijjhimsu “kim nāmetam, aññe rājāno pabbajite disvā vandanti, pañham pucchanti, ayam pana rājā kipillikapuṭam sīse bhinditukāmo jāto”ti.

Rājā attano aparādham disvā uyyānapālam pakkosāpetvā pucchi “kim esa pabbajito aññesupi divasesu idha āgacchatī”ti. Āma devāti. Idha tvaṃ āgatadivase mayham āroceyyāsīti. Theropi katipāheneva puna āgantvā rukkhāmūle nisīdi. Uyyānapālo disvā “mahanto me ayam paṇṇākāro”ti vegena gantvā rañño ārocesi. Rājā utṭhahitvā saṅkhapaṇavādisaddam nivāretvā uggaṭṭaggaṭṭhehi amaccehi saddhim uyyānam agamāsi. Tena vuttam “upasaṅkamī”ti.

Anikīlītāvinō kāmesūti yā kāmesu kāmakīlā, tam³ akīlītapubbā, aparibhuttakāmāti attho. **Addhānañca āpādentīti** paveṇim paṭipādentī, dīgharattam anubandhāpenti. **Mātumattīsūti** mātupamāṇāsu. Lokasmiṃ hi mātā bhaginī dhītāti idam tividham garukārammaṇam

1. Pahāsam (Syā)

2. Jhāpiyamānam (Sī, Syā)

3. Kāmesu kāmakīlītam (Ka)

nāma, iti garukārammaṇe¹ upanibandhaṃ cittaṃ vimocetum² na labhatīti dassento evamāha. Athassa tena pañhena cittaṃ anotarantaṃ disvā Bhagavatā paṭikūlamanasikāravasena cittūpanibandhanatthaṃ vuttaṃ dvattiṃsākāra-kammaṭṭhānaṃ kathesi.

Abhāvitakāyāti abhāvitapañcadvārikakāyā. **Tesaṃ taṃ dukkaraṃ hotīti** tesaṃ taṃ asubhakammaṭṭhānaṃ bhāvetum dukkaraṃ hoti. Itissa imināpi cittaṃ anotarantaṃ disvā indriyasamvarasīlaṃ kathesi. Indriyasamvarasmim hi upanibandhacittaṃ viheṭhetum³ na labhati. Rājā taṃ sutvā tattha otiṇṇacitto **acchariyaṃ bho Bhāradvājāti**-ādimāha.

Arakkhiteneva kāyenāti-ādīsu hatthapāde kilāpento gīvaṃ parivattento kāyaṃ na rakkhati nāma, nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ kathento vacanaṃ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Rakkhiteneva kāyenāti**-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Ativiya maṃ tasmim samaye lobhadhammā parisahantīti maṃ tasmim samaye atikkamitvā lobho adhibhavatīti attho. **Upaṭṭhitāya satiyāti** kāyagatāya satiyā supaṭṭhitāya. **Na maṃ tathā tasmim samayeti** tasmim samaye maṃ yathā pubbe, na tathā lobho atikkamitvā uppajjatīti attho. **Parisahantīti** padassa uppajjantītipi atthoyeva. Iti imasmim sutte tayo kāyā kathitā. Kathaṃ? “Imameva kāyaṃ”ti ettha hi karajakāyo kathito, “bhāvitakāyo”ti ettha pañcadvārikakāyo, “rakkhiteneva kāyenā”ti ettha copanakāyo, kāyaviññattīti attho. Pañcamāṃ uttānameva.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **rūpā ca manāpāti** rūpā ca manāpā saṃvijjanti. **Cakkhuviññāṇaṇcāti** cakkhuviññāṇaṇca saṃvijjati. **Sukhavedaniyaṃ phassanti** cakkhuviññāṇasampayuttaṃ upanissayavasena javanakāle sukhavedanāya paccayabhūtaṃ phassaṃ. **Sukhā vedanāti** ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena⁴ sukhavedanā uppajjati. Sesapadesupi eseva nayo.

1. Garukārammaṇena (Sī, Syā)

3. Visodhitum (Sī, Syā)

2. Sodhetum (Sī, Syā)

4. Javane (Sī, Syā)

Iti imasmiṃ sutte tevīsati dhātuyo kathitā. Kathaṃ? Ettha hi cakkhupasādo cakkhudhātu, tassā ārammaṇaṃ rūpadhātu, cakkhuviññāṇaṃ viññāṇadhātu, cakkhuviññāṇadhātuyā sahajātā tayo khandhā dhammadhātu, evaṃ pañcasu dvāresu catunnaṃ catunnaṃ vasena vīsati. Manodvāre “manodhātū”ti āvajjanacittaṃ gahitaṃ, ārammaṇaṃceva hadaya vatthu ca dhammadhātu, vatthunissitaṃ cittaṃ manoviññāṇadhātūti evaṃ tevīsati honti. Evaṃ tevīsatiyā dhātūnaṃ vasena dhātunānattaṃ vuttaṃ Bhagavatāti dasseti.

7-8. Hālidikānisuttādivaṇṇanā

130-131. Sattame **manāpaṃ itthetanti pajānāti** yaṃ anena¹ manāpaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthetanti evamevaṃ manāpameva tanti pajānāti.

Cakkhuviññāṇaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭiccāti

cakkhuviññāṇaṃceva, yo ca upanissaya koṭiyā vā anantarakoṭiyā vā samanantarakoṭiyā vā sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti. Esa nayo sabbattha. Iti imesu dvīsu suttesu kiriyāmanoviññāṇadhātu āvajjanakiccā, manodhātuyeva vā samānā manodhātunāmena vuttāti veditabbā. Aṭṭhamāṃ uttānameva.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. Navame **Makkarakateti** evaṃnāmake nagare. **Araññakuṭikāyanti** araṇṇe katāya² pāṭiyekkāya kuṭiyaṃ, na vihārapaccantakuṭiyaṃ. **Māṇavakāti** yepi tattha mahallakā, te mahallakakālepi antevāsikatāya māṇavakātveva vuttā. **Tenupasaṅkamimsūti** pāto sippaṃ uggaṇhitvā sāyaṃ “ācariyassa kaṭṭhāni āharissāma”ti araṇṇaṃ pavisitvā vicarantā yena sā kūṭikā, tenupasaṅkamimsu. **Parito parito kuṭikāyāti** tassā kuṭikāya samantato samantato. **Seleyyakānīti** aññamaññaṃsa piṭṭhiṃ gahetvā laṅghitvā ito cito caṅkamanakīlanāni³.

1. Manena (Sī, Syā)

2. Araññakatāya (Ka)

3. Tāpanakīlanāni (Sī, Syā)

Muṇḍakāti-ādisu muṇḍe muṇḍāti, samaṇe ca samaṇāti vattuṃ vaṭṭeyya, ime pana hīlentā “muṇḍakā samaṇakā”ti āhaṃsu. **Ibbhāti** gahapatikā. **Kaṇhāti** kaṇhā¹, kālakāti attho. **Bandhupādāpaccāti** ettha **bandhūti** brahmā adhippeto. Taṃ hi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṃ apaccā pādāpaccā, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesāṃ kira ayaṃ laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato”ti. **Bharatakānanti** kuṭumbikānaṃ. Kuṭumbikā hi yasmā raṭṭhaṃ bharanti, tasmā bharatāti vuccanti. Ime pana paribhavaṃ katvā vadamānā “bharatakānan”ti āhaṃsu.

Vihārā nikkhamitvāti “rattiṭṭhakāparicchanne rajatapaṭṭasannibhasamavippakiṇṇavālike ramaṇīye pariveṇe kaṭṭhakalāpe bandhitvā khipamānā vālikāṃ āluḍetvā hatthena hatthaṃ ādāya paṇṇakuṭim pariyāyanta ‘ime imesaṃ bharatakānaṃ sakkatā, ime imesaṃ bharatakānaṃ sakkatā’ti punappunaṃ viravanta ativiya ime māṇavakā kīlaṃ karonti, vihāre bhikkhūnaṃ atthibhāvampi na jānanti, dassessāmi nesaṃ bhikkhūnaṃ atthibhāvan”ti cintetvā paṇṇakuṭito nikkhami.

Sīluttamā pubbatarā ahesunti guṇavantānaṃ guṇe kathite nigguṇānaṃ guṇābhāvo pākaṭova bhavissatīti porāṇakabrāhmaṇānaṃ guṇe kathento evamāha. Tattha **sīluttamāti** sīlajetṭhakā. Sīlaṃ hi tesāṃ uttamaṃ, na jātigottaṃ. **Ye purāṇaṃ sarantīti** ye porāṇakaṃ brāhmaṇadhammaṃ saranti. **Abhibhuyya kodhanti** kodhaṃ abhibhavitvā tesāṃ dvārāni suguttāni surakkhitāni ahesuṃ. **Dhamme ca jhāne ca ratāti** dasavidhe kusalakammāpathadhamme aṭṭhasamāpattijhānesu ca ratā.

Evamāṃ purāṇānaṃ guṇaṃ kathetvā athetarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmadento² **ime ca vokkamma japāmaseti**-ādimāha. Tattha **vokkammāti** etehi guṇehi apakkamitvā. **Japāmaseti** mayaṃ japāma sajjhāyāmāti ettakeneva brāhmaṇamhāti maññaṃ mānā brāhmaṇā mayanti iminā gottena mattā hutvā **visamaṃ caranti**, visamāni kāyakammādīni karontīti attho.

1. Kiṇhāti kaṇhā (Sī)

2. Madamā nimmadento (Sī, Syā)

puthu-attadaṇḍā¹ puthu attā daṇḍā etehīti puthu-attadaṇḍā,
gahitanānāvidhadaṇḍāti attho. **Sataṇhātāṇhesūti** sataṇhanittāṇhesu.

Aguttadvārassa bhavanti moghāti asaṃvutadvārassa sabbepe vatasamādānā
moghā bhavantīti dīpeti, yathā kinti? **Supineva laddhaṃ purisassa vittanti.**
Yathā supine purisassa laddhaṃ maṇimuttādinānāvidhaṃ vittaṃ moghaṃ
hoti, pabujjhivā kiñci na passati, evaṃ moghā bhavantīti attho.

Anāsakāti ekāhadvīhādivasena anāhārakā. **Thaṇḍilasāyikā cāti**
haritakusasanthate bhūmibhāge sayanaṃ. **Pāto sinānañca tayo ca vedāti**
pātova udakaṃ pavisitvā nhānañceva tayo ca vedā. **Kharājinaṃ jaṭā paṅkoti**
kharasamphassaṃ ajinacammañceva jaṭākalāpo ca paṅko ca, paṅko nāma
dantamalaṃ. **Mantā sīlabbataṃ tapoti** mantā ca ajasīlagosīlasaṅkhātāṃ
sīlaṃ ajavatagovatasāṅkhātāṃ vatañca. Ayaṃ² idāni brāhmaṇānaṃ tapoti
vadati. **Kuhanā vaṅkadaṇḍā cāti** paṭicchannakūpo³ viya paṭicchannadosaṃ
kohaññāñceva vaṅkadaṇḍo ca, udumbarapalāsabeḷuvarukkhānaṃ aññatarato
gahitaṃ vaṅkadaṇḍāñcāti attho. **Udakācamanāni cāti** udakena
mukhaparimajjanāni. **Vaṇṇā ete brāhmaṇānanti** ete brāhmaṇānaṃ
parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti dasseti. **Kata kiñcikkhabhāvanāti** katā
kiñcikkhabhāvanā. Ayameva vā pāṭho, āmisakiñcikkhassa vaḍḍhanatthāya
katanti attho.

Evaṃ etarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmadditvā puna
porāṇakabrāhmaṇānaṃ vaṇṇaṃ kathento **cittañca susamāhitanti**-ādimāha.
Tattha **susamāhitanti** tesaṃ brāhmaṇānaṃ cittaṃ upacārappanāsamādhīhi
susamāhitaṃ ahoṣīti dasseti. **Akhilanti** mudu athaddhaṃ. **So maggo**
brahmapattiyāti so seṭṭhapattiyā maggo, tumhe pana kiṃ brāhmaṇā nāmāti
dīpento evamāha.

Āgamaṃsu nu khvidhāti āgamaṃsu nu kho idha. **Adhimuccatīti**
kilesavasena adhimutto giddho hoti. **Byāpajjatīti** byāpādasena pūticittaṃ
hoti. **Parittacetasoti** anupaṭṭhitasatitāya saṃkilesacittena parittacitto.
Cetovimuttinti phalasamādhim. **Paññāvimuttinti** phalapaññaṃ.
Appamāṇacetasoti upaṭṭhitasatitāya nikkilesacittena appamāṇacitto.

1. Puthuttadaṇḍāti (Sī, Syā)

2. Ubhayaṃ (Ka)

3. Paṭicchannabhūto (Sī), paṭicchannagūtho (Syā)

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Dasame **kāmaṇḍāyanti** evaṃnāmake nagare. **Yaggheti** codanatthe nipāto. Sesam uttānamevāti.

Gahapativaggo tatiyo.

(14) 4. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. Devadahavaggassa paṭhame **Devadahanti** napuṃsakaliṅgena laddhanāmo nigamo. **Manoramāti** manam ramayantā, manāpāti attho. **Amanoramāti** amanāpā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **chaphassāyatanikā**¹ **nāmāti** visum chaphassāyatanikā nāma nirayā natthi. Sabbesupi hi ekatiṃsamahānirayesu chadvārāphassāyatanapaññatti hotiyeva. Idam pana Avīcimahānirayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Saggāti** idhāpi tāvatiṃsapurameva adhippetam. Kāmāvacaradevaloke pana ekasmimpi chaphassāyatanapaññattiyā² abhāvo nāma natthi. Iminā kiṃ dīpeti? Niraye ekantadukkkhasamappitabhāvena, devaloke ca ekantasukhasamappitattā ekantakhiḍḍārativasena uppannapamādena maggabrahmacariyavāsaṃ vasitum na sakkā. Manussaloko pana vokiṇṇasukhadukkho, idheva apāyopi saggopi paññāyati. Ayaṃ maggabrahmacariyassa kammabhūmi nāma, sā tumhehi laddhā. Tasmā ye vo ime mānussakā khandhā laddhā, te vo lābhā. Yaṅca vo idam manussattaṃ laddham, paṭiladdho vo brahmacariyavāsassa khaṇo samayoti. Vuttampi hetam porāṇehi—

“Ayaṃ kammabhūmi idha maggabhāvanā,
Ṭhānāni saṃvejaniyā bahū idha.
Saṃvegasaṃvejaniyesu vatthusu,
Saṃvegajātova payuṇja³ yoniso”ti.

1. Chaphassāyataniko (Sī, Syā)

2. Ekasmimpi chaphassāyatane sati viññattiyā (Sī, Syā)

3. Payujja (Ka)

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. Tatiye rūpasammuditāti rūpe sammuditā pamoditā¹. **Dukkhā**ti dukkhitā. **Sukho**ti nibbānasukhena sukhito. **Kevalā**ti sakalā. **Yāvatatthī**ti vuccatīti yattakā atthīti vuccati. **Ete** voti ettha vo-kāro nipātamattaṃ. **Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passatanti** yaṃ idaṃ passantānaṃ paṇḍitānaṃ dassanaṃ, taṃ sabbalokena paccanīkaṃ hoti viruddhaṃ. Loko hi pañcakkhandhe niccā sukhā attā subhāti maññati, paṇḍitā aniccā dukkhā anattā asubhāti. **Sukhato āhū**ti sukhanti kathenti. **Sukhato vidū**ti sukhanti jānanti. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ.

Sammūḷhetthāti ettha nibbāne sammūḷhā. **Aviddasū**ti bālā. Sabbepi hi channavuttipāsaṇḍino “nibbānaṃ pāpuṇissāmā”ti saññino honti, te pana “nibbānaṃ nāma idan”tipi na jānanti. **Nivutānanti** kilesanīvaraṇena nivutānaṃ pariyaṇaddhānaṃ. **Andhakāro apassatanti** apassantānaṃ andhakāro hoti. Kiṃ taṃ evaṃ hoti? Nibbānaṃ vā nibbānadassanaṃ vā. Apassantānaṃ hi bālānaṃ nibbānampi nibbānadassanampi kāḷamegha-avacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ, kaṭāhena paṭikujjitapatto viya ca niccakālaṃ tamo ceva andhakāro ca² sampajjati.

Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmivāti satañca sappurisānaṃ paññādassanaṃ passantānaṃ nibbānaṃ āloko viya vivaṭaṃ hoti. **Santike na vijānanti, magā**³ **dhammassa akovidāti** yaṃ attano sarīre kese vā lomādīsu vā aññatarakoṭṭhāsaṃ paricchinditvā anantarameva adhigantabbato attano vā khandhānaṃ nirodhamaggato⁴ santike nibbānaṃ taṃ evaṃ santike samānampi magabhūta⁵ janā maggāmaggadhammassa⁶ catusaccadhammassa vā akovidā na jānanti.

Māradheyyānupannehīti tebhūmakavaṭṭaṃ māraṣsa nivāsaṭṭhānaṃ anupannehi. **Ko nu aññatra mariyebhī**ti ṭhapetvā ariye ko nu añño nibbānapadaṃ jānitum arahati. **Sammadaññāya parinibbantī**ti arahattapaññāyasammā jānitvā anantarameva anāsavā hutvā kilesaparinibbānena parinibbanti. Atha vā sammadaññāya anāsavā hutvā ante khandhaparinibbānena parinibbāyanti.

1. Rūpasamuditāti rūpe samuditā (Sī, Syā)

2. Tamo vivaṭaṃ viya ca (Sī), dīpavaṭṭaṃ viya ca (Syā) 3. Maggā (Ka)

4. Nirodhaṃ maggato (Ka) 5. Maggabhūta (Syā) 6. Maggadhammassa (Ṭikā)

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. Catutthaṃ suddhikaṃ katvā desiyamāne bujghanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Pañcamādīni tathā tathā bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttāni. Attho pana tesaṃ pākaṭoyevāti.

Devadahavaggo catuttho.

(15) 5. Navapurāṇavagga

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Navapurāṇavaggassa paṭhame **navapurāṇānīti** navāni ca purāṇāni ca. **Cakkhu bhikkhave purāṇakammanti** na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇaṃ, kammato pana nibbattattā paccayanāmena evaṃ vuttaṃ. **Abhisañkhatanti** paccayehi abhisamāgantvākataṃ. **Abhisañcetayitanti** cetanāya pakappitaṃ. **Vedaniyaṃ datṭhabbanti** vedanāya vatthūti passitabbaṃ. **Nirodhā vimuttiṃ phusaṭīti** imassa tividhassa kammassa nirodhena vimuttiṃ phusati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ tassā vimuttiyā ārammaṇabhūto nirodho kammanirodhoti vuccati. Iti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. Dutīye **nibbānasappāyanti** nibbānassa sappāyaṃ upakārapaṭipadaṃ. Tatiyādisupī eseva nayo. Paṭipāṭiyā pana catūsupī etesu suttesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Chaṭṭhe **anantevāsikanti** anto vasanakakilesavirahitaṃ. **Anācariyakanti** ācaraṇakakilesavirahitaṃ. **Antassa vasaṇtīti** anto assa vasaṇti. **Te naṃ samudācarantīti** te etaṃ adhibhavanti ajjhottharanti sikkhāpenti vā. “Evaṃ vejjakammaṃ karoḥi, evaṃ dūtakammaṃ”ti iti sikkhāpanasaṅkhātena samudācaraṇatthenassa te ācariyā nāma honti,

tehi ācariyehi sācariyakoti vuccati. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayameva.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Aṭṭhame **yam pariyāyam āgammāti** yam kāraṇaṃ āgama. **Aññatreva saddhāyāti** vinā saddhāya saddhaṃ apanetvā. Ettha ca saddhāti na paccakkhā saddhā. Yo pana parassa evaṃ kira evaṃ kirāti kathentassa sutvā uppanno saddahanākāro, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ruci-**ādīsupi rucāpetvā khamāpetvā atthetanti gahaṇākāro **ruci** nāma, evaṃ kira bhavissatīti anussavanaṃ **anussavo**, nisīditvā ekaṃ kāraṇaṃ cintentassa kāraṇaṃ upaṭṭhāti, evaṃ upaṭṭhitassa atthetanti gahaṇaṃ **ākāraparivitakko** nāma, kāraṇavitakkoti attho. Kāraṇaṃ cintentassa pāpikā laddhi uppajjati, taṃ atthesāti gahaṇākāro **ditṭhinijjhānakkhanti** nāma. **Aññaṃ byākareyyāti** imāni pañca ṭhānāni muñcitvā arahattaṃ byākareyya. Imasmiṃ sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. Navame **indriyasampannoti** paripuṇṇindriyo. Tattha yena cha indriyāni sammasitvā arahattaṃ pattaṃ, so tehi nibbisevanehi indriyehi samannāgatattā, cakkhādīni vā cha indriyāni sammasantassa uppannehi saddhādīhi indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hoti, taṃ sandhāya Bhagavā **cakkhundriye ceti-**ādinā nayena desanaṃ vitthāretvā **ettāvatā kho bhikkhu indriyasampanno hotīti** āha. Dasamaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Navapurāṇavaggo pañcama.

Tatiyo paṇṇāsako.

(16) 1. Nandikkhayavagga

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. Nandikkhayavaggassa paṭhame **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayoti** nandiyā ca rāgassa ca atthato ekattā¹ vuttaṃ. **Suvimuttanti** arahattaphalavimuttivasena suṭṭhu vimuttaṃ. Sesamettha dutiyādīsu ca uttānameva.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Pañcamāṃ samādhivikalānaṃ, chaṭṭhaṃ paṭisallānavikalānaṃ cittekaggatañca kāyavivekañca labhantānaṃ etesaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatīti ñatvā kathitaṃ. Tattha **okkhāyatīti** (paccakkhāyati)² paññāyati pākaṭaṃ hoti. Iti dvīsūpi etesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Sattamādīsu tīsu therassa vimutti-paripācaniyā dhammāva kathitā.

10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. Dasamādīni tīni pāṭiyekkena puggalajjhāsaya-vasena vuttāni. Tesāṃ attho vuttanayeneva veditabboti.

Nandikkhayavaggo paṭhamo.

(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. Tadanantaro saṭṭhipeyyālo nāma hoti, so uttānatthova. Yāni panettha saṭṭhi suttāni vuttāni, tāni “chandho

1. Ekattaṃ (Sī)

2. (...) natthi Sī-Syā-potthakesu.

pahātabbo”ti evaṃ tassa tasseva padassa vasena bujjanakānaṃ
ajjhāsayavasena vuttāni. Iti sabbāni tāni pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena
kathitāni. Ekekasuttapariyosāne cettha saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ
pattāti.

Saṭṭhiṭṭheyyālavaggo.

(18) 3. Samuddavagga

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Samuddavaggassa paṭhame **cakkhu bhikkhave purisassa samuddoti**
yadi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samuddanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva
samuddo. Tassa hi pathavito yāva Akaniṭṭhabrahmalokā nīlādi-ārammaṇaṃ
samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi
samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādīsu ārammaṇesu samuddati, asaṃvutaṃ
hutvā osaramānaṃ kilesupattiyā kāraṇabhāvena sadosagamanena gacchatīti
samuddanaṭṭhenapi samuddo. **Tassa rūpamayo vegoti** samuddassa
appamāṇo ūmimayo vego viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa
nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo.
Yo taṃ rūpamayaṃ vegarū sahatīti yo taṃ cakkhusamudde samosaṭaṃ
rūpamayaṃ vegarū, manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhite
mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādentō upekkhakabhāvena sahati.

Sa-ūminti-ādīsu kilesa-ūmīhi sa-ūmim. Kilesāvaṭṭhehi **sāvaṭṭam.**
Kilesagāhehi **sagāham.** Kilesarakkhashehi **sarakkhasam.** Kodhūpāyāsassa ca
vasena **sa-ūmim.** Vuttaṃ hetam “ūmibhayanti kho bhikkhave
koddhūpāyāsassetam adhivacanan”ti¹. Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭam.** Vuttaṃ
hetam “āvaṭṭaggāhoti kho bhikkhave pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ
adhivacanan”ti². Mātugāmasavasena **sagāham sarakkhasam.** Vuttaṃ hetam
“gāharakkhasoti kho bhikkhave mātugāmassetaṃ adhivacanan”ti³.
Sesavāresupi

1. Khu 1. 271; Ma 2. 123; Am 1. 439 piṭṭhesu.

2. Sam 2. 387 piṭṭhe.

3. Khu 1. 271 piṭṭhe.

eseva nayo. **Sabhayaṃ duttaraṃ accatarīti** ūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagūti** saṅkhāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatīti** nibbānaṃ gatoti kathīyati.

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Dutīye **samuddoti** samuddanaṭṭhena samuddo, kiledanaṭṭhena temanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. **Yebhuyyenāti** ṭhapetvā ariyasāwake. **Samunnāti** kilinnā tintā nimuggā. **Tantākulakajātāti**-ādi heṭṭhā vitthāritameva. **Maccujahoti** tayo maccū jahitvā ṭhito. **Nirupadhīti** tīhi upadhīhi anupadhi. **Apunabbhavāyāti** nibbānatthāya. **Amohayī maccurājanti** yathā tassa gatiṃ na jānāti, evaṃ maccurājānaṃ mohetvā gato. Tatiyaṃ vuttanayameva.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. Catutthe appahīnaṭṭhena **atthi**, tenevāha **so appahīnoti**. **Parittāti** pabbatamattampi rūpaṃ anīṭṭhaṃ arajānīyaṃ parittaṃ nāma hoti, evarūpāpissa rūpā cittaṃ pariyādiyantīti dasseti. **Ko pana vādo** **adhimattānanti** iṭṭhārammaṇaṃ panassa rajānīyaṃ vatthu cittaṃ pariyādiyatīti ettha kā kathā. Ettha ca nakhapiṭṭhipamaṇampi maṇimuttādi rajānīyaṃ vatthu adhimattārammaṇamevāti veditabbaṃ. **Daharoti**-ādīni tīṇipi aññaṃaññavevacanāneva. **Ābhindeyyāti**¹ pahareyya padāleyya vā. Pañcame **tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. Sattame **anekapariyāyenāti** anekehi kāraṇehi. **Itipāyanti** itipi ayaṃ. Imasmiṃ sutte aniccena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Aṭṭhame **anubyañjanaso nimittaggāhoti** “hatthā sobhanā pādā sobhanā”ti evaṃ anubyañjanavasena nimittaggāho. Nimittaggāhoti

1. Bhindeyyāti (Sī, Syā)

hi saṃsandetvā gahaṇaṃ, anubyañjanaggāhoti vibhattigahaṇaṃ.
 Nimittaggāho kumbhīlasadiso sabbameva gaṇhāti, anubyañjanaggāho
 rattapāsadiso vibhajitvā hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ. Ime pana dve
 gāhā ekajavanavārepi labbhanti, nānājavanavāre vattabbameva natthi.

Nimittassādagathitanti nimittassādena ganthitaṃ baddhaṃ. **Viññāpanti**
 kammaviññānaṃ. **Tasmiṃ ce samaye kālaṃ kareyyāti** na koci saṃkiliṭṭhena
 cittena kālaṃ karonto nāma atthi. Sabbasattānaṃ hi bhavaṅgeneva
 kālakiriyā hoti. Kilesabhayaṃ pana dassento evamāha. Samayavasena vā
 evaṃ vuttaṃ. Cakkhudvārasmiṃhi āpāthagate ārammaṇe rattacittaṃ vā
 duṭṭhacittaṃ vā mūḷhacittaṃ vā ārammaṇarasam anubhavitvā bhavaṅgaṃ
 otarati, bhavaṅge ṭhatvā kālakiriyam karoti. Tasmiṃ samaye kālaṃ
 karontassa dveva gatiyo pāṭikaṅkhā, imassa samayassa vasenetaṃ vuttaṃ.

Imaṃ khvāhaṃ bhikkhave ādīnavanti imaṃ anekāni vassasatasahassāni
 niraye anubhavitabbaṃ dukkhaṃ sampassamāno evaṃ vadāmi tattāya
 ayosalākāya akkhīni añjāpetukāmoti. Iminā nayena sabbattha attho
 veditabbo. **Ayosaṅkūnāti** ayasūlena. **Sampalimaṭṭhanti** dvepi kaṇṇacchiddāni
 vinivijjhितvā pathaviyaṃ ākoṭanavasena sampalimaṭṭhaṃ.

Tatiyavāre **sampalimaṭṭhanti** nakhacchedanaṃ¹ pavesetvā ukkhipitvā
 sahadhunaṭṭhena² chinditvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ. Catutthavāre
sampalimaṭṭhanti bandhanamūlaṃ chetvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ.
 Pañcamavāre **sampalimaṭṭhanti** tikhiṇāya sattiya kāyapasādaṃ uppāṭetvā
 patanavasena sampalimaṭṭhaṃ. **Sattiyāti** ettha mahatī daṇḍakavāsi veditabbā.
Sottanti nipajjitvā niddokkamaṇaṃ. **Yathārūpānaṃ vitakkānaṃ vasaṃ gato**
saṃghaṃ bhindeyyāti iminā vitakkānaṃ yāva saṃghabhedā
 pāpakammāvahanatā dassitā. Sesamettha uttānameva.

1. Nikhādanaṃ (Sī, Ka)

2. Saha dhunantena (Sī), saha thunaṭṭhena (Syā)

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navame **hatthesu bhikkhave satīti** hatthesu vijjamānesu. Dasame **na hotīti** vuccamāne bujghanakānaṃ ajjhāsayaavasena vuttaṃ. Dvīsupi cetesu vipākasukhadukkhameva dassetvā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Samuddavaggo niṭṭhito.

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Āsīvisavaggassa paṭhame **bhikkhū āmantesīti** ekacārikadvicārikaticārikacatucārikapañcacārike sabhāgavuttino kārake yuttapayutte sabbepi dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānike parivāretvā nisinne yogāvacare bhikkhū āmantesi. Idaṃ hi suttaṃ puggalajjhāsayena vuttaṃ. Puggalesupi vipaṇcitaññūnaṃ¹ disāvāsikānaṃ dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānikānaṃ upaṭṭhānavelāya āgantvā Satthāraṃ parivāretvā nisinnānaṃ vasena vuttaṃ. Evaṃ santepe ugghaṭṭitaññū-ādīnaṃ catunnampi puggalānaṃ paccayabhūtametvaṃ. Ugghaṭṭitaññū puggalo hi imassa suttassa mātikanikkhepeneva arahattaṃ pāpuṇissati, vipaṇcitaññū mātikāya vitthārabhājanena, neyyapuggalo imameva suttaṃ sajjhāyanto paripucchanto yoniso manasikaronto kalyāṇamitte sevanto bhajanto payirupāsanto arahattaṃ pāpuṇissati, padaparamassettaṃ suttaṃ anāgate vāsanaṃ bhavissatīti evaṃ sabbesampi upakārabhāvaṃ ñatvā Bhagavā Sineruṃ ukkhipanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavāḷapabbataṃ kampakanto viya ca mahantena ussāhena **seyyathāpi bhikkhavedi** imaṃ āsīvisopamasuttaṃ ārabhi.

Tattha **cattāro āsīvisāti** kaṭṭhamukho pūtimukho aggimukho satthamukhoti ime cattāro. Tesu kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalasārīraṃ sukkhakaṭṭhaṃ viya thaddhaṃ hoti, sandhipabbesu adhimattaṃ ayasūlasamappitaṃ viya tiṭṭhati. Pūtimukhena daṭṭhassa pakkapūtipanasāṃ viya vipubbakabhāvaṃ āpajjitvā

1. Ugghaṭṭitaññūnaṃ (Syā)

paggharati, caṅgavāre¹ pakkhitta-udakaṃ viya hoti. Aggimukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ jhāyitvā bhasmamuttṭhi viya thusamuttṭhi viya ca vipakkiriyati. Satthamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ bhijjati, asanipātaṭṭhānaṃ viya mahānikhādanena khatasandhimukhaṃ viya ca hoti. Evaṃ visavasena vibhattā cattāro āsīvisā.

Visavegavikārena panete soḷasa honti. Kaṭṭhamukho hi daṭṭhavisō diṭṭhavisō phuṭṭhavisō vātavīsoti catubbidho hoti. Tena hi daṭṭhampi diṭṭhampi phuṭṭhampi tassa vātena² pahaṭampi sarīraṃ vuttappakārena thaddhaṃ hoti. Sesesupi eseṇa nayoti. Evaṃ visavegavikāravasena soḷasa honti.

Puna puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi honti. Kathaṃ? Kaṭṭhamukhesu tāva daṭṭhavisō ca āgatavisō no ghoravisō, ghoravisō no āgatavisō, āgatavisō ceṇa ghoravisō ca, nevāgatavisō na ghoravisoti catubbidho hoti. Tattha yassa viṣaṃ sampajjalitatinukkāya aggi viya sīghaṃ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṃ gahetvā sīsaṃ gahetvā ṭhitanti vattabbataṃ āpajjati maṇisappādīnaṃ viṣaṃ viya, mantaṃ pana parivattetvā kaṇṇavātaṃ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otaritvā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṃ āgatavisō no ghoravisō nāma. Yassa pana viṣaṃ saṇikaṃ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana ayaṃ sīta-udakaṃ³ viya hoti udakasappādīnaṃ viṣaṃ viya, dvādasavassaccayenāpi kaṇṇapiṭṭhikhandhapiṭṭhikādīsu gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kayiramānāsu sīghaṃ na otarati, ayaṃ ghoravisō no āgatavisō nāma. Yassa pana viṣaṃ sīghaṃ abhiruhati, na sīghaṃ otarati aneḷakasappādīnaṃ viṣaṃ viya, ayaṃ āgatavisō ceṇa ghoravisō ca. Yassa pana viṣaṃ mantaṃ hoti, otāriyamānampi sukheṇa otarati nīlasappadhammanisappādīnaṃ viṣaṃ viya, ayaṃ nevāgatavisō na ghoravisō nāma. Iminā upāyena kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo pūtimukādīsu ca daṭṭhavisādayo veditabbāti. Evaṃ puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi.

1. Paṅkavāre (Syā), caṅkavāre (Ka)

2. Nāsavātena (Ka)

3. Ayasīta-udakaṃ (Ka-Sī), pīta-udakaṃ (Syā)

Tesu “aṇḍajā nāgā”¹ti-ādinā¹ yonivasena ekekaṃ catudhā vibhajitvā chapaṇṇāsādhikāni dve satāni honti. Te jalajāthalaajāti dviguṇitā dvādasādhikāni pañcasatāni honti, te kāmarūpa-akāmarūpānaṃ vasena dviguṇitā catuvīsādhikasahassasaṅkhā honti. Puna gatamaggassa paṭilomato saṅkhippamānā kaṭṭhamukhādivasena cattārova hontīti. Te sandhāya Bhagavā “seyyathāpi bhikkhave cattāro āsīvisā”²ti āha. Kulavasena hi ete gahitā.

Tattha **āsīvisāti**² āsittavisāti pi āsīvisā, asitavisāti pi āsīvisā, asisadisavisāti pi āsīvisā. **Āsittavisāti** sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisā, parassa ca attano sarīre ca³ āsiñcanavisāti attho. **Asitavisāti** yaṃ yaṃ etehi asitaṃ hoti paribhuttaṃ, taṃ taṃ visameva sampajjati, tasmā asitaṃ visaṃ hoti etesanti āsīvisā. **Asisadisavisāti** asiviya tikhiṇaṃ paramammacchedanasamatthaṃ visaṃ etesanti āsīvisāti evamettha vacanattho veditabbo. **Uggatejāti** uggatatejā balavatejā. **Ghoravisāti** dunnimmaddanavisā⁴.

Evam vadeyyunti paṭijaggāpanatthaṃ evaṃ vadeyyuṃ. Rājāno hi āsīvise gāhāpetvā “tathārūpe core vā etehi ḍaṃsāpetvā māressāma, nagarūparodhakāle parasenāya vā taṃ khipissāma, parabalaṃ nimmaddetuṃ asakkontā subhōjanaṃ bhuñjitvā varasayanaṃ āruya etehi attānaṃ ḍaṃsāpetvā sattūnaṃ vasaṃ anāgacchantā attano ruciyaṃ marissāmā”⁵ti āsīvise jaggāpentī. Te yaṃ coraṃ sahasāva māretuṃ na icchantī, “evamete dīgharattaṃ dukkhappatto hutvā marissantī”⁶ti icchantā taṃ purisaṃ evaṃ vadanti **ime te ambho purisa cattāro āsīvisāti**.

Tattha **kālena kālanti** kāle kāle. **Samvesetabbāti**⁵ nipajjāpetabbā. **Aññataro vā aññataro vāti** kaṭṭhamukhādīsu yo koci. **Yaṃ te ambho purisa karaṇīyaṃ, taṃ karohīti** idaṃ atthacarakassa vacanaṃ veditabbaṃ. Tassa kira purisassa evaṃ āsīvise paṭipādetvā “ayaṃ vo upaṭṭhāko”⁶ti catūsu peḷāsu⁶ṭhapitānaṃ āsīvisānaṃ ārocentī. Atheke nikkhamitvā āgamma tassa purisassa dakkhiṇapādānusārena

1. Saṃ 2. 202 piṭṭhe.

2. Āsīvisāti (Ka)

3. Parassa ca sarīre (Sī, Syā)

4. Dunnimmathanavisā (Ka)

5. Pavsetabbāti (Syā, Ka)

6. Ṭhānesu (Ka)

abhiruhitvā dakkhiṇahatthaṃ maṇibandhato paṭṭhāya veṭhetvā
 dakkhiṇakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji. Aparo
 vāmapādānusārena abhiruhitvā tatheva vāmahatthaṃ veṭhetvā
 vāmakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji, tatiyo nikkhamitvā
 abhimukhaṃ abhiruhitvā kucchiṃ veṭhetvā galavāṭakamūle phaṇaṃ katvā
 susūti karonto nipajji, catuttho piṭṭhibhāgena abhiruhitvā gīvaṃ veṭhetvā
 uparimuddhani phaṇaṃ ṭhapetvā susūti karonto nipajji.

Evam catūsu āsīvisesu sarīraṭṭhakesuyeva jātesu eko tassa purisassa
 atthacarakapuriso taṃ disvā “kiṃ te bho purisa laddhan”ti pucchi, tato tena
 “ime me bho hatthesu hatthakaṭakaṃ viya bāhāsu keyūraṃ viya kucchimhi
 kucchiveṭhanasāṭako viya kaṇṇesu kaṇṇacūlikā viya gale muttāvaliyo viya
 sīse sīsapasādhanam viya keci alaṅkāravisesā rañṇā dinnā”ti vutte so āha
 “bho andhabāla, mā evaṃ maññittha ‘rañṇā me tuṭṭhenetaṃ pasādhanam
 dinnan’ti. Tvaṃ rañño āgucārī coro, ime ca cattāro āsīvisā durupaṭṭhāhā
 duppaṭijaggiyā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, ekasmiṃ
 nhāyitukāme eko bhuñjitukāmo, ekasmiṃ bhuñjitukāme eko nipajjitukāmo.
 Tesu yasseva icchā na pūراتi, so tattheva ḍamsitvā māreti”ti. Atthi pana bho
 evaṃ sante koci sotthimaggoti. Āma, rājapurisānaṃ vikkhittabhāvaṃ ñatvā
 palāyanaṃ sotthibhāvoti vatvā “yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohi”ti vadeyya.

Taṃ sutvā itaro catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādadakkhaṇaṃ rājapurisehi ca
 pavivittaṃ disvā vāmahatthena dakkhiṇahatthaṃ veṭhetvā
 dakkhiṇakaṇṇacūlikāya phaṇaṃ ṭhapetvā sayitāsīvisassa sarīraṃ
 parimajjanto viya saṇikaṃ taṃ apanetvā eteneva upāyena sesepi apanetvā
 tesam bhīto palāyeyya. Atha naṃ te āsīvisā “ayaṃ amhākaṃ rañṇā
 upaṭṭhāko dinno”ti anubandhamānā āgaccheyyurū. Idam sandhāya **atha kho
 so bhikkhave puriso bhīto catunnaṃ āsīvisanaṃ -pa- palāyethāti** vuttaṃ.

Tasmiṃ pana purise evaṃ āgatamaggaṃ oloketvā oloketvā palāyante
 rājā “palāto so puriso”ti sutvā “ko nu kho taṃ anubandhitvā ghātetum
 sakkhissatī”ti vicinanto tasseeva paccatthike

pañca jane labhitvā “gacchatha naṃ anubandhitvā ghāṭethā”ti peseyya. Athassa atthacarā purisā taṃ pavattiṃ ñatvā āroceyyuṃ. So bhiyyoso mattāya bhūto palāyetha. Imamatthaṃ sandhāya **tamenam evaṃ vadeyyunti-** ādi vuttaṃ.

Chaṭṭho antaracaro vadhakoti “paṭhamam āsīvisehi anubaddho ito cito ca te vañcento palāyi, idāni pañcahi paccatthikehi anubaddho suṭṭhutam palāyati, na sakkā so evam gahetuṃ, upalālanāya pana sakkā, tasmā daharakālato paṭṭhāya ekato khāditvā ca pivivā ca santhavam¹ antaracaram vadhakamassa pesethā”ti amaccehi vuttana raññā pariyesitvā pesito antaracaro vadhako.

So passeyya suññam gāmaṃ nivattitvā olokento padaṃ ghāyitvā ghāyitvā vegenāgacchante cattāro āsīvise pañca vadhake paccatthike chaṭṭhañca antaracaram vadhakam “nivatta bho, mā palāyi, puttadārena saddhiṃ kāme paribhuñjanto sukham vasissasī”ti vatvā āgacchantam disvā bhiyyoso mattāya yena vā tena vā palāyanto paccantaratthe abhimukhagatam ekam chakuṭikam suññam gāmaṃ passeyya. **Rittakaññeva paviseyyāti** dhanadhaññamañcapīṭhādīhi virahitattā rittakaññeva paviseyya. **Tucchakam suññakanti** etasseva vevacanam. **Parimaseyyāti** “sace pāṇiyam bhavissati, pivissāmi, sace bhattam bhavissati, bhuñjissāmi”ti bhājanam vivaritvā² hattham anto pavesetvā parimaseyya.

Tamenam evam vadeyyunti channam gharānam ekagharepi kiñci alabhitvā gāmamajjhe eko sandacchāyo³ rukkho atthi, tattha vaṅkaphalakam atthataṃ disvā “idha tāva nisīdissāmi”ti gantvā tattha nisinnam mandamandena vātena bījiyamānam tattakamattampi sukham santato assādayamānam⁴ tamenam purisam kecideva atthacarakā bahi pavattiṃ ñatvā āgatā evam vadeyyuṃ. **Idāni ambho purisāti** ambho purisa idāni. **Corā gāmaghātakāti** “yadevettha labhissāma, taṃ gaṇhissāma vā ghāṭessāma vā”ti āgatā cha gāmaghātakacorā.

1. Sambandham (Sī, Syā)

3. Santacchāyo (Syā, Ka)

2. Āsāya vicarivā (Sī, Syā, Ka)

4. Anussārayamānam (Sī, Syā)

Udakaṇṇavanti gambhīraṃ puthulaṃ udakaṃ. Gambhīrampi hi aputhulaṃ, puthulaṃ vā agambhīraṃ, na aṇṇavoti vuccati, yampana gambhīraṇca puthulaṇca, tassevetam nāmaṃ. **Sāsaṅkaṃ sappatibhayanti** catunnaṃ āsīvisānaṃ pañcannaṃ vadhakonaṃ chaṭṭhassa antaracarassa channaṇca gāmaghātakacorānaṃ vasena sāsaṅkaṃ sappatibhayaṃ. **Khemaṃ appatibhayanti** tesameva āsīvisādīnaṃ abhāvena khemaṇca nibbhayaṇca vicitra-uyyānavaraṃ bahvannapānaṃ devanagarasadiṣaṃ. **Na cassa¹ nāvā santāraṇī**ti “imāya nāvāya orimatīrato paratīraṃ gamissanti”ti evaṃ ṭhapitā ca santāraṇī nāvā na bhaveyya. **Uttarasetu vāti** rukkhasetujaṅghasetusakaṭasetūnaṃ aññataro uttarasetu vā na bhaveyya. **Tiṭṭhati brāhmaṇo**ti na kho esa brāhmaṇo. Kasmā naṃ brāhmaṇo ti āha? Ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā, desanaṃ vā vinivattento ekaṃ khīṇāsavabrāhmaṇaṃ dassetumpi evamāha.

Tasmim pana evaṃ uttiṇṇe cattāro āsīvisā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te murumurāya² jīvitaṃ khāditvā chaḍḍeyyāma”. Pañca paccatthikā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te parivāretvā aṅgamaṅgāni chinditvā rañño santikaṃ gatā sataṃ vā sahaṣsaṃ vā labheyyāma”. Chaṭṭho antaracaro “na laddho vatāsi mayā, ajja te phalikavaṇṇena asinā sīsaṃ chinditvā senāpatiṭṭhānaṃ labhitvā sampattiṃ anubhaveyyaṃ”. Cha corā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te vividhāni kammakāraṇāni kāretvā bahudhanaṃ āharāpessāmā”ti cintetvā udakaṇṇavaṃ otarituṃ asakkontā rañño āṇāya kopitattā parato gantumpi avisahantā tattheva sussitvā mareyyuṃ.

Upamā kho myāyanti ettha evaṃ ādito paṭṭhāya opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ—rājā viya hi kammaṃ daṭṭhabbaṃ, rājāparādhikapuriso viya vaṭṭanissito puthujjano, cattāro āsīvisā viya cattāri mahābhūtāni, rañño tassa cattāro āsīvise paṭicchāpitakālo viya kammunā puthujjanassa paṭisandhikkhaṇe ya eva catunnaṃ mahābhūtānaṃ dinnakālo, “imesaṃ āsīvisānaṃ pamādaḍḍhaṇe rājapurisānaṇca vivittakkaṇe nikkhamitvā yaṃ te ambho purisa karaṇīyaṃ, taṃ karohī”ti vacanena “palāyassū”ti vuttakālo viya Satthārā imassa bhikkhuno mahābhūtakammaṭṭhānaṃ

1. Natthassa (Sī, Syā)

2. Murāmurāya (Ka)

kathetvā “imesu catūsu mahābhūtesu nibbinda virajja¹, evaṃ vaṭṭato parimuccissasi”ti kathitakālo, tassa purisassa atthacarakavacanāṃ sutvā catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādakkaṇe rājapurisānaṃca vivittakkaṇe nikkhamitvā yena vā tena vā palāyanāṃ viya imassa bhikkhuno Satthu santike kammaṭṭhānaṃ labhitvā mahābhūtāsīvisehi parimuccanattāya ñāṇapalāyanena palāyanāṃ.

Idāni **catunnetāṃ mahābhūtānaṃ adhivacanāṃ pathavīdhātuyā āpodhātuyā**ti-ādīsu catumahābhūtakathā ca pañcupādānakkhandhakathā ca āyatanakathā ca Visuddhimagge vitthāritanayeneva veditabbā. Ettha ca kaṭṭhamukha-āsīviso viya pathavīdhātu daṭṭhabbā, pūtimukha-aggmukhasatthamukhā viya sesadhātuyo. Yatheva hi kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalakāyo thaddho hoti, evaṃ pathavīdhātupakopenāpi. Yathā ca pūtimukhādīhi daṭṭhassa paggharati ceva jhāyati ca chijjati ca, evaṃ āpodhātutejodhātuvāyodhātupakopenāpīti. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā—

“Paṭṭhaddho bhavatī kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā.

Pathavīdhātupakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtikko bhavatī kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā.

Āpodhātupakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavatī kāyo, daṭṭho aggmukhena vā.

Tejodhātupakopena, hoti aggmukheva so.

Sañchinno bhavatī kāyo, daṭṭho satthamukhena vā.

Vāyodhātupakopena, hoti satthamukheva so”ti.

Evaṃ tāvettha visesato sadisabhāvo² veditabbo.

Avisesato pana āsayato visavegavikārato anattaggahaṇato durupaṭṭhānato durāsadato akataññutato avisesakārīto anantadosūpaddavatoti imehi kāraṇehi etesaṃ āsīvisasadisatā veditabbā. Tattha **āsayatoti** āsīvisānaṃ hi vammiko āsayo, tattheva te vasantī. Mahābhūtānampi kāyavammiko

1. Nibbindaṃ virajjaṃ (Sī, Syā)

2. Sarīrasambhavo (Sī, Syā)

āsayo. Āsīvisānañca rukkhasusiratiṇapaṇṇagahanasaṅkāraṭṭhānānipi āsayo. Etesupi hi te vasanti. Mahābhūtānampi kāyasusiraṃ kāyagahanam kāyasāṅkāraṭṭhānam āsayoti. Evaṃ tāva āsayato sadisatā veditabbā.

Visavegavikāratoti āsīvisā hi kulavasena kaṭṭhamukhādibhedato cattāro. Tattha ekeko visavikārato vibhajjamāno daṭṭhavisādivasena catubbidho hoti. Mahābhūtānipi paccattalakkhaṇavasena pathavī-ādibhedato cattāri. Ettha ekekaṃ kammaṣamuṭṭhānādivasena catubbidham hoti. Evaṃ visavegavikārato sadisatā veditabbā.

Anatthaggaṇatoti āsīvise gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti—duggandham gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhim gaṇhanti, viṣaṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Mahābhūtānipi gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti—duggandham gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhim gaṇhanti, jaraṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Tenāhu porāṇā—

“Yekeci sappam gaṇhanti, mīlhalittam mahāvisaṃ.

Pañca gaṇhantunatthāni, loka sappābhinandino.

Duggandham asuciṃ byādhim, viṣaṃ maraṇapañcamam.

Anatthā honti pañcete, mīlhalitte bhujaṅgame.

Evamevaṃ akusalā, andhabālaputhujjanā.

Pañca gaṇhantunatthāni, bhava jātābhinandino.

Duggandham asuciṃ byādhim, jaraṃ maraṇapañcamam.

Anatthā honti pañcete, mīlhalitteva pannage”ti¹.

Evaṃ anattaggagaṇato sadisatā veditabbā.

Durupaṭṭhānatoti te āsīvisā durupaṭṭhānā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, tasmim nhāyitukāme aparo bhuñjitukāmo, tasmim bhuñjitukāme añño nipajjitukāmo hoti. Tesu yassa yas seva ajjhāsayo na pūراتi, so tattheva ḍaṃsitvā māreti. Imehi pana āsīvisehi bhūtāneva durupaṭṭhānatarāni. Pathavīdhātuyā hi bhesajje kayiramāne āpodhātu kuppati, tas seva bhesajjam karontassa

1. Mīlhalitte bhavantareti (Sī)

tejodhātūti evaṃ ekissā bhesajje kayiramāne aparā kuppantīti. Evaṃ durupaṭṭhānato sadisatā veditabbā.

Durāsadatoti durāsadā hi āsīvisā, gehassa purimabhāge āsīvisam disvā pacchimabhāgena palāyanti, pacchimabhāge disvā purimabhāgena, gehamajjhe disvā gabbhaṃ pavisanti, gabbhe disvā mañcapīṭhaṃ abhiruhanti. Mahābhūtāni tatopi durāsadatarāni. Tathārūpena hi kuṭṭharogena phuṭṭhassa kaṇṇanāsādīni chindītvā patanti, sarīraṃ samphuṭati¹, nīlamakkhikā parivārenti, sarīragandho dūratova ubbāhati², taṃ purisaṃ akkosamānampi paridevamānampi neva rosavasena³ na kāruṇṇena upasaṅkamituṃ sakkonti, nāsikaṃ pidahitvā kheḷaṃ pātentā dūratova naṃ vivajjenti. Evaṃ aññesampi bhagandarakucchirogavātarogādīnaṃ bībhacchajegucchabhāvakarānañca rogānaṃ vasena ayamevattho vibhāvetabboti. Evaṃ durāsadato sadisatā veditabbā.

Akataññutatoti āsīvisā hi akataññuno honti, nhāpiyamānāpi bhojīyamānāpi gandhamālādīhi pūjīyamānāpi peḷāyaṃ pakkhipitvā parihariyamānāpi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva naṃ ḍaṃsitvā mārenti. Āsīvisehipi mahābhūtāneva akataññutarāni. Etesaṃ hi kataṃ nāma⁴ natthi, sītena vā uṇhena vā nimmalena jalena nhāpiyamānānapi gandhamālādīhi sakkariyamānānapi muduvatthamudusayanamuduyānādīhi parihariyamānānapi varabhojanaṃ bhojīyamānānapi varapānaṃ pāyāpiyamānānapi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva kuppitvā anayabyasanaṃ pāpentīti. Evaṃ akataññutato sadisatā veditabbā.

Avisesakāritoti āsīvisā hi “ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā”ti visesaṃ na karonti, sampattasampattameva ḍaṃsitvā mārenti. Mahābhūtānapi “ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā devo vā manusso vā māro vā brahmā vā nigguṇo vā saguṇo vā”ti visesaṃ na karonti. Yadi hi nesaṃ “ayaṃ guṇavā”ti

1. Samphuṭati (Syā, Ka)

3. Rogavasena (Ka)

2. Ubbāhati (Ka)

4. Manāpaṃ (Ka)

lajjā uppajjeyya, sadevake loke aggapuggale Tathāgate lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesaṃ “ayaṃ mahāpaṇṇo ayaṃ mahiddhiko ayaṃ dhutavādo”ti-ādinā nayena lajjaṃ uppajjeyya, Dhammasenāpatissāriputtattatherādīsu lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesaṃ “ayaṃ nigguṇo dāruṇo thaddho”ti bhayaṃ uppajjeyya, sadevake loke nigguṇathaddhadāruṇānaṃ aggassa Devadattassa channaṃ vā satthārānaṃ bhāyeyyuṃ, na ca lajjanti na ca bhāyanti, kuppitvā yaṃkiñci anayabyasanaṃ āpādentiyeva. Evaṃ avisesakārito sadisatā veditabbā.

Anantadosūpaddavatoti āsīvise nissāya uppajjanakānaṃ hi dosūpaddavānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tathā hete ḍaṃsitvā kāṇampi karonti khujjampi pīṭhasappimpi ekapakkkhalampīti evaṃ aparimāṇaṃ vippekāraṃ dassenti. Bhūtānapi kuppitāni kāṇādhāvesu na kiñci vippekāraṃ na karonti, appamāṇo etesaṃ dosūpaddavoti. Evaṃ anantadosūpaddavato sadisatā veditabbā.

Idānettha catumahābhūtavasena yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge catudhātuvavattṭhānaniddese kathitameva.

Pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacananti ettha dvīhi ākārehi khandhānaṃ vadhakapaccatthikasadisatā veditabbā. Khandhā hi aññaṃaññaṃ vadhenti, tesu ca santesu vadho nāma paññāyati. Kathaṃ? Rūpaṃ tāva rūpampi vadheti arūpampi, tathā arūpaṃ arūpampi vadheti rūpampi. Kathaṃ? Ayaṃ hi pathaviḍhātu bhijjamānā itarā tisso dhātuyo gahetvāva bhijjati, āpodhātu-ādīsipi eseva nayo, evaṃ tāva rūpaṃ rūpameva vadheti. Rūpakkkhandho pana bhijjamāno cattāro arūpakkkhandhe gahetvāva bhijjati, evaṃ rūpaṃ arūpampi vadheti. Vedanākkhandhopi bhijjamāno saññāsāṅkhāraviññāṇakkhandhe gahetvāva bhijjati. Saññākkhandhādīsipi eseva nayo. Evaṃ arūpaṃ arūpameva vadheti. Cutikkhaṇe pana cattāro arūpakkkhandhā bhijjamānā vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti, evaṃ arūpaṃ rūpampi vadheti. Evaṃ tāva aññaṃaññaṃ vadhentīti vadhakā. Yattha pana khandhā atthi, tattha chedanabhedanavadhabandhanādayo honti, na aññatthāti. Evaṃ khandhesu santesu vadho paññāyatītipi vadhakā.

Idāni pañcakkhandhe rūpārūpavasena dve koṭṭhāse katvā rūpavasena vā nāmavasena vā rūpapariggahaṃ ādiṃ katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā, tampi Visuddhimagge kathitameva.

Chaṭṭho antaracarō vadhako ukkhittāsikoti kho bhikkhave nandīrāgassetam adhivacananti ettha dvīhākārehi nandīrāgassa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā paññāsirapātanato ca yonisampaṭipādanato ca. Kathaṃ? Cakkhudvārasmiṃ hi iṭṭhārammaṇe āpāthagate taṃ ārammaṇaṃ nissāya lobho uppajjati, ettāvataṃ paññāsīsaṃ patitaṃ nāma hoti, sotadvārādīsupi eseva nayo. Evaṃ tāva paññāsirapātanato sadisatā veditabbā. Nandīrāgo panesa aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upaneti. Tassa yoni-upagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṃsa kammakāraṇāni ca āgatāneva hontīti evaṃ yonisampaṭipādanatopissa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā.

Iti nandīrāgavasenāpi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ kathitameva hoti. Kathaṃ? Ayaṃ hi nandīrāgo saṅkhārakkhandho, taṃ saṅkhārakkhandhoti vavatthapetvā taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandho, tesāṃ vatthārammaṇaṃ rūpakkkhandhoti evaṃ pañcakkhandhe vavatthapeti. Idāni te pañcakkhandhe nāmarūpavasena vavatthapetvā tesāṃ paccayapariyesanato paṭṭhāya vipassanaṃ vadḍhetvā anupubbena eko arahattaṃ pāpuṇātīti evaṃ nandīrāgavasena kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Channaṃ ajjhattivāyatanānaṃ suññagāmena sadisatā Pāliyaṃyeva āgatā. Ayaṃ panettha kammaṭṭhānanayo—yathā ca te cha corā chakuṭikaṃ suññaṃ gāmaṃ pavisitvā aparāparaṃ vicarantā kiñci alabhitvā gāmena anattikā honti, evamevaṃ bhikkhu chasu ajjhattivāyatanesu abhinivisitvā vicinanto “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ kiñci adisvā tehi anattikā hoti. So “vipassanaṃ paṭṭhapessāmi”ti upādārūpakammaṭṭhānavasena cakkhupasādādayo pariggahetvā “ayaṃ rūpakkkhandho”ti vavatthapeti, manāyatanam “arūpakkkhandho”ti. Iti sabbānipetāni nāmañceva rūpañcāti nāmarūpavasena vavatthapetvā tesāṃ paccayaṃ pariyesitvā vipassanaṃ

vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahatte patiṭṭhāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā kammaṭṭhānam kathitam hoti.

Idāni bāhirānam gāmaghātakacorehi sadisatam dassento **corā gāmaghātakāti khoti**—ādimāha. Tattha **manāpāmanāpesūti** karaṇatthe bhummaṃ, manāpāmanāpehīti attho. Tattha coresu gāmaṃ hanantesu pañca kiccāni vattanti—corā tāva gāmaṃ parivāretvā ṭhitā agginṃ datvā kaṭakaṭasaddam¹ utṭhāpenti, tato manussā hatthasāraṃ gahetvā bahi nikkhamanti, tato tehi saddhim bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmāsaṃ karonti, keci panettha pahāraṃ pāpuṇanti, keci pahāraṭṭhāne patanti, avasese pana arogajane bandhitvā attano vasanaṭṭhānam netvā rajjubandhanādīhi bandhitvā dāsaparibhogena paribhuñjanti.

Tattha gāmaghātakacorānam gāmaṃ parivāretvā aggidānam viya chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate kilesapariḷāhuppatti veditabbā, hatthasāraṃ ādāya bahi nikkhamanam viya taṅkhaṇe kusaladhammaṃ pahāya akusalasamaṅgitā, bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmasanāpajjanam viya dukkaṭadubbhāsitaṭṭhānācittiyathullaccayānam āpajjanakālo, pahāraladdhakālo viya saṃghādisesaṃ āpajjanakālo, pahāraṃ laddhā pana pahāraṭṭhāne patitakālo viya pārājikaṃ āpajjitvā assamaṇakālo, avasesajanassa bandhitvā vasanaṭṭhānam netvā dāsaparibhogena paribhuñjanakālo viya tameva ārammaṇam nissāya sabbesaṃ passantānamyeva cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlāni bhinditvā sikkham paccakkhāya gihibhāvaṃ āpajjanakālo. Tatrassa puttadāraṃ posentassa sandiṭṭhiko dukkhakkhandho veditabbo, kālam katvā apāye nibbattassa samparāyiko.

Imānīpi bāhirāyatanāni ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathitāni. Ettha hi rūpādīni cattāri upādārūpāni, phoṭṭhabbāyatanam, tisso dhātuyo, dhammāyatane āpodhātuyā saddhim tā catassoti imāni cattāri bhūtāni, tesam paricchedavasena ākāsadhātu, lahutādivasena lahutādayoti evamidam sabbampi bhūtopādāyarūpaṃ rūpakkhandho, tadārammaṇā vedanādayo cattāro arūpakkhandhā. Tattha “rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro

1. Kalahasaddam (Sī, Syā)

arūpino khandhā nāman”ti nāmarūpaṃ vavatthapetvā purimanayeneva paṭipajjantassa yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Oghānanti ettha duruttaraṇaṭṭho oghaṭṭho. Ete hi “sīlasaṃvaram pūretvā arahattaṃ pāpuṇissāmi”ti ajjhāsayaṃ samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya sammā vāyamantena taritabbā, yena vā tena vā duruttarā¹. Iminā duruttaraṇaṭṭhena oghāti vuccanti. Tepi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavasena kathitā. Cattāropi hi ete eko saṅkhārakkhandho vāti. Sesam nandīrāge vuttanayeneva yojetvā vitthāretabbam.

Sakkāyassetam adhivacananti sakkāyopi hi āsīvisādīhi udakaṇṇavassa orimatīraṃ viya catumahābhūtādīhi sāsāṅko sappaṭibhaya, sopi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathito. Sakkāyo hi tebhūmakapaṇcakkhandhā, te ca samāsato nāmarūpamevāti evamettha nāmarūpavavatthānaṃ ādiṃ katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ vitthāretabbanti.

Nibbānassetam adhivacananti nibbānaṃ hi udakaṇṇavassa pārimatīraṃ viya catumahābhūtādīhi khemaṃ appaṭibhayaṃ. **Vīriyārambhassetam adhivacananti** ettha cittakiriyadassanattamaṃ heṭṭhā vuttavāyāmaeva vīriyanti gaṇhitvā dasseti. **Tiṇṇo pāraṇgatoti** taritvā pāraṃ gato.

Tattha yathā sāsāṅka-orimatīre ṭhitena udakaṇṇavaṃ taritukāmena katipāhaṃ vasitvā saṇikaṃ nāvaṃ sajjetvā udakakīlaṃ kīlanta viya na nāvā abhiruhitabbā. Evaṃ karonto hi anāruḷhova byasanaṃ pāpuṇāti. Evameva kilesaṇṇavaṃ taritukāmena “taruṇo tāvamhi, mahallakakāle aṭṭhaṅgikamaggakullaṃ bandhissāmi”ti papaṇco na kātabbo. Evaṃ karonto hi mahallakakālaṃ apatvāpi vināsaṃ pāpuṇāti, patvāpi kātuṃ na sakkoti. Bhaddekarattādīni pana anussaritvā vegeneva ayaṃ ariyamaggakullo bandhitabbo.

Yathā ca kullaṃ bandhantassa hatthapādapāripūri icchitabbā. Kuṇṭhapādo hi khañjapādo vā paṭiṭṭhātuṃ na sakkoti, phaṇahatthakādayo tiṇapaṇṇādīni gahetuṃ na sakkonti. Evamimampi ariyamaggakullaṃ bandhantassa silapādānañceva

1. Yānena vā rathena vā atarā duruttarā (Ka)

saddhāhatthassa ca pāripūri icchitabbā. Na hi dussilo assaddho sāsane appaṭiṭṭhito paṭipattiṃ assaddahanto ariyamaggakullaṃ bandhituṃ sakkoti. Yathā ca paripuṇṇahatthapādopi dubbalo byādhipiḷito kullaṃ bandhituṃ na sakkoti, thāmasampannova sakkoti, evaṃ sīlavā saddhopi alaso kusīto imaṃ maggakullaṃ bandhituṃ na sakkoti, āraddhavīriyova sakkotīti imaṃ bandhitukāmena āraddhavīriyena bhavitabbaṃ. Yathā so puriso kullaṃ bandhitvā tīre uthavā yojanavittihāraṃ udakaṇṇavaṃ “ayaṃ mayā paccattapurisakāraṃ nissāya nittharitaḥ”ti mānasam bandhati, evaṃ yogināpi caṅkama¹ oruḥa “ajja mayā catumaggavajjhaṃ kilesaṇṇavaṃ taritvā arahatte paṭiṭṭhātabbaṃ”ti mānasam bandhitabbaṃ.

Yathā ca so puriso kullaṃ nissāya udakaṇṇavaṃ taranto gāvutamattaṃ² gantvā nivattitvā olokento “ekakoṭṭhāsaṃ atikkantomhi, aññe tayo sesā”ti jānāti, aparaṃpi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokento “dve atikkantomhi, dve sesā”ti jānāti, aparaṃpi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokento “tayo atikkantomhi, eko seso”ti jānāti, tampi atikkamma nivattitvā olokento “cattāropi me koṭṭhāsā atikkantā”ti jānāti, tañca kullaṃ pādena akkamitvā sotābhimukhaṃ khipitvā uttaritvā tīre tiṭṭhati. Evaṃ ayampi bhikkhu ariyamaggakullaṃ nissāya kilesaṇṇavaṃ taranto sotāpattimaggena paṭhamamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale uthito paccavekkhaṇaññena nivattitvā olokento “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ eko koṭṭhāso pahīno, itare tayo sesā”ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammāsanto sakadāgāmimaggena dutiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale uthito paccavekkhaṇaññena nivattitvā olokento “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ dve koṭṭhāsā pahīnā, itare dve sesā”ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammāsanto anāgāmimaggena tatiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale uthito paccavekkhaṇaññena nivattitvā olokento “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ tayo koṭṭhāsā

1. Caṅkamaṃ (Sī, Syā)

2. Gāvutamaggaṃ (Sī, Syā)

pahīnā, eko seso”ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto arahattamaggena catutthamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale t̥hito paccavekkhaṇaññena nivattitvā olokeno “sabbakilesā me pahīnā”ti jānāti.

Yathā so puriso taṃ kullaṃ sote pavāhetvā uttaritvā thale t̥hito nagaraṃ pavisitvā uparipāsādavaragato “ettakena vatamhi anātthena mutto”ti ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati, evaṃ tasmim̐ ye va vā āsane aññesu vā rattit̥ṭhānadivāṭṭhānādīsu yattha katthaci nisinno “ettakena vatamhi anātthena mutto”ti nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati. Idaṃ vā sandhāya vuttaṃ **tiṇṇo pārāṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti kho bhikkhave arahato etaṃ adhivacananti**. Evaṃ tāvettha nānākammat̥ṭhānāni kathitāni, samodhānetvā pana sabbānīpi ekameva katvā dassetabbāni. Ekaṃ¹ katvā dassentenāpi pañcakkhandhavaseneva vinivattetabbāni.

Kathaṃ? Ettha hi cattāri mahābhūtāni ajjhattikāni pañcāyatanāni bāhirāni pañcāyatanāni dhammāyatane pannarasa sukhumarūpāni sakkāyassa ekadesoti ayaṃ rūpakkhando, manāyatanam̐ viññāṇakkhandho dhammāyatanekadeso cattāro oghā sakkāyekadesoti ime cattāro arūpino khandhā. Tattha rūpakkhando rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāmanti idaṃ nāmarūpaṃ, tassa nandīrāgo kāmogho bhavogho dhammāyatanekadeso sakkāyekadesoti ime paccayā. Iti sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapeti nāma. Sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pāpuṇātīti idamekassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ.

Tattha cattāro mahābhūtā pañcupādānakkhandhā ajjhattikabāhirāni ekādasāyatanāni dhammāyatanekadeso diṭṭhogho avijjōyo sakkāyekadesoti idaṃ dukkhasaccaṃ, nandīrāgo dhammāyatanekadeso kāmogho bhavogho sakkāyekadesoti idaṃ samudayasaccaṃ,

pārimatīrasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nirodhasaccaṃ, ariyamaggo maggasaccaṃ. Tattha dve saccāni vaṭṭaṃ, dve vivaṭṭaṃ, dve lokiyāni, dve lokuttarānīti cattāri saccāni soḷasaḥākārehi saṭṭhinayasahashehi¹ vibhajitvā dassetabbānīti. Desanāpariyosāne vipaṇcitaññū pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahimsu. Suttaṃ pana dukkhalakkhaṇavasena kathitaṃ.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Dutiye **sukhasomanassabahuloti** kāyikasukhañceva cetasikasomanassaṅca bahulaṃ assāti sukhasomanassabahulo. **Yoni cassa āraddhā hotīti** kāraṇaṅcassa paripuṇṇaṃ hoti. **Āsavānaṃ khayāyāti** idha āsavakkhayoti arahattamaggo adhippeto, tadatthāyāti attho. **Odhistapatoḍoti** rathamajjhe tiriyaṃ ṭhapitapatodo. **Yenicchakanti** yena disābhāgena icchati. **Yadicchakanti** yaṃ yaṃ gamaṇaṃ icchati. **Sāreyyāti** peseyya. **Paccāsāreyyāti** paṭivinivatteyya. **Ārakkhāyāti** rakkhaṇatthāya. **Samyamāyāti** veganiggahaṇatthāya. **Damāyāti** nibbisevanatthāya. **Upasamāyāti** kilesūpasamatthāya.

Evameva khoti ettha yathā akusalassa sārathino adante sindhave yojetvā visamamaggena rathaṃ pesentassa cakkānipi bhijjanti, akkhopi sindhavānaṅca khurā, attanāpi anayabyasanaṃ pāpuṇāti, na ca icchiticchitena gamanena sāretuṃ sakkoti, evaṃ chasu indriyesu aguttadvāro bhikkhu na icchiticchitaṃ samaṇaratiraṃ anubhavituṃ sakkoti. Yathā pana cheko² sārathi dante sindhave yojetvā same bhūmibhāge rathaṃ otāretvā rasmiyo gahetvā sindhavānaṃ khuresu satiraṃ ṭhapetvā patodaṃ ādāya nibbisevane katvā pesento icchiticchitena gamanena sāreti, evameva chasu indriyesu guttadvāro bhikkhu imasmiṃ sāsane icchiticchitaṃ samaṇaratiraṃ anubhoti, sace aniccānupassanābhimukhaṃ ñāṇaṃ pesetukāmo hoti, tadabhimukhaṃ ñāṇaṃ gacchati. Dukkhaṇupassanādīsupi eseva nayo.

Bhojane mattaññūti bhojanamhi pamāṇaññū, tattha dve pamāṇāni paṭiggahaṇapamāṇaṅca paribhogapamāṇaṅca. Tattha paṭiggahaṇapamāṇe dāyakassa

1. Saddhiraṃ nayasahashehi (Ka)

2. Paramacchekeho (Ka)

vaso¹ veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo jānitabbo. Evarūpo hi bhikkhu sace deyyadhammo bahuko hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti.

Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇena gaṇhāti. So tāya paṭiggahaṇe mattaññutāya anuppannañca lābhaṃ uppādeti, uppannañca thāvaraṃ karoti Dhammatissamahārājakāle **Sattavassiko sāmaṇero** viya.

Raṇṇo kira pañcahi sakaṭasatehi guḷaṃ āharimsu. Rājā “manāpo paṇṇākāro, ayyehi vinā na khādissāmā”ti aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni mahāvihāraṃ pesetvā sayampi bhuttaṭātarāso agamāsi. Bheriyā pahaṭāya dvādasa bhikkhusahassāni sannipatimsu. Rājā ekamante ṭhito ārāmikaṃ pakkosāpetvā āha “raṇṇo nāma dāne pattapūrova pamāṇaṃ, gahitabhājanaṃ pūretvāva dehi, sace koci mattapaṭiggahaṇe ṭhito na gaṇhāti, mayhaṃ āroceyyāsi”ti.

Atheke mahāthero “Mahābodhimahācetiyaṇi vandissāmī”ti cetiyapabbatā āgantvā vihāraṃ pavisanto mahāmaṇḍapaṭṭhāne bhikkhū guḷaṃ gaṇhante disvā pacchato āgacchantāṃ sāmaṇeraṃ āha “natthi te guḷena attho”ti. Āma bhante natthīti. Sāmaṇera mayaṃ maggakilantā, ekena kapittaphalamattena piṇḍakena amhākaṃ atthoti. Sāmaṇero thālakaṃ nīharitvā therassa vassaggaṭṭipāṭiyaṃ aṭṭhāsi. Ārāmiko gahaṇamānaṃ² pūretvā ukkhipi, sāmaṇero aṅgulim cālesi. Tāta sāmaṇera rājakulānaṃ dāne bhājanapūrameva pamāṇaṃ, thālakaṃ pūraṃ gaṇhāhīti. Āma upāsaka rājāno nāma mahajjhāsayaṃ honti, amhākaṃ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti.

Rājā tassa kathaṃ sutvā “kiṃ bho sāmaṇero bhaṇatī”ti tassa santikaṃ gato. Ārāmiko āha “sāmi sāmaṇerassa bhājanaṃ khuddakaṃ, bahuṃ na gaṇhātī”ti. Rājā āha “ānītabhājanaṃ pūretvā gaṇhatha bhante”ti. Mahārāja rājāno nāma mahajjhāsayaṃ

1. Vasena (Syā)

2. Thālakaṃ gahaṇūpagaṃ (Sī, Syā, Ka)

honti, ukkhittabhājanam pūretvāva dātukāmā, amhākam pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti. Rājā cintesi “ayam sattavassikadārako, ajjāpissa mukhato khīragandho na muccati, gahetvā kuṭe vā kuṭumbe vā¹ pūretvā svepi punadvasepi khādissāmāti na vadati, sakkā² Buddhasāsanam pariggahetun”ti purise āṇāpesi “bho pasannomhi sāmaṇerassa, itarānipi aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni ānetvā saṃghassa dethā”ti.

Soyeva pana rājā ekadivasam tittiramaṃsam khāditukāmo cintesi “sace aham aṅgārapakkaṃ tittiramaṃsam khāditukāmosmīti aññassa kathessāmi, samantā yojanaṭṭhāne tittirasamugghātam karissantī”ti uppannam pipāsam adhivāsento tīṇi samvaccharāni vītināmesi. Athassa kaṇṇesu pubbo saṇṭhāsi, so adhivāsetum asakkonto “atthi nu kho bho amhākam koci upaṭṭhākupāsako³ sīlarakkhako”ti pucchi. Āma deva atthi, tisso nāma so akhaṇḍasīlam rakkhatīti. Atha nam vīmaṃsitukāmo pakkosāpesi. So āgantvā rājānam vanditvā aṭṭhāsi. Tato nam āha “tvam tāta Tisso nāmā”ti. Āma devāti. Tena hi gacchāti. Tasmim gate ekaṃ kukkuṭam āharāpetvā ekaṃ purisaṃ āṇāpesi “gaccha Tissaṃ vadāhi, imam tīhi pākehi pacitvā amhākam upaṭṭhāpehī”ti. So gantvā tathā avoca. So āha “sace bho ayam matako assa, yathā jānāmi, tathā pacitvā upaṭṭhaheyyam, pāṇātipātam panāham na karomī”ti. So āgantvā rañño ārocesi.

Rājā puna “ekavāram gacchā”ti pesesi. So gantvā “bho rājupatthānam nāma bhāriyam, mā evam kari, punapi sīlam sakkā samādātum, pacetan”ti āha. Atha nam Tisso avoca “bho ekasmim nāma attabhāve dhuvam ekaṃ maraṇam, nāham pāṇātipātam karissāmi”ti. So punapi rañño ārocesi. Rājā tatiyampi pesetvā asampaṭicchantaṃ pakkosāpetvā attanā pucchi. Raññopi tatheva paṭivacanam adāsi. Atha rājā purise āṇāpesi “ayam rañño ānam kopeti, gacchathetassa āghātanabhaṇḍikāyam⁴ ṭhapetvā sīsam chindathā”ti.

1. Ghaṭe vā kumbhe vā (Sī, Syā)

2. Na sakkā (Sī, Syā)

3. Upaṭṭhākadārako (Ka)

4. Āghātanagaṇṭhikāyam (Sī, Syā)

Raho ca pana nesaṃ saññamadāsi “imaṃ santajjayamānā¹ netvā sīsamassa āghātanabhaṇḍikāyaṃ² ṭhapetvā āgantvā mayhaṃ ārocethā”ti.

Te taṃ āghātanabhaṇḍikāyaṃ nipajjāpetvā tamassa kukkuṭaṃ hatthesu ṭhapayimsu. So taṃ hadaye ṭhapetvā “ahaṃ tāta mama jīvitaṃ tuyhaṃ demi, tava jīvitaṃ ahaṃ gaṇhāmi, tvaṃ nibbhayo gacchā”ti vissajjesi. Kukkuṭo pakkhe papphoṭetvā ākāseṇa gantvā vaṭarukkhe nilīyi. Tassa kukkuṭassa abhayadinnaṭṭhānaṃ Kukkuṭagiri nāma jātaṃ.

Rājā taṃ pavattiṃ sutvā amaccaputtaṃ pakkosāpetvā sabbābharaṇehi alaṅkaritvā āha “tāta mayā tvaṃ etadatthameva vīmaṃsito, mayhaṃ tittiramaṃsaṃ khāditukāmassa tīṇi saṃvaccharāṇi atikkantāṇi, sakkhissasi me tikoṭiparisuddhaṃ katvā upaṭṭhāpetun”ti. “Etaṃ nāma deva mayhaṃ kamman”ti nikkhamitvā dvārantare ṭhito ekaṃ purisaṃ pātova tayo tittire gahetvā pavisantaṃ disvā dve kahāpaṇe datvā tittire ādāya parisodhetvā jīrakādīhi vāsetvā aṅgāresu supakke pacitvā rañño upaṭṭhāpesi. Rājā mahātale sīrīpallaṅke nisinnova ekaṃ gahetvā thokaṃ chinditvā mukhe pakkhipi, tāvadevassa sattarasaharaṇīsahassāni pharitvā aṭṭhāsi.

Tasmiṃ samaye bhikkhusaṃghaṃ saritvā “mādiso nāma pathavissaro rājā tittiramaṃsaṃ khāditukāmo tīṇi saṃvaccharāṇi na labhi, apaccamāno bhikkhusaṃgho kuto labhissatī”ti mukhe pakkhittakkhaṇḍaṃ bhūmiyaṃ chaḍḍesi. Amaccaputto jaṇṇukehi patitvā mukhena gaṇhi. Rājā “apehi tāta, jānāmahaṃ tava niddosabhāvaṃ, iminā nāma kāraṇena mayā etaṃ chaḍḍitan”ti kathetvā “sesakaṃ tatheva saṅgopetvā ṭhapehī”ti-āha.

Punadivase rājakulūpako thero piṇḍāya pāvisi. Amaccaputto taṃ disvā pattāṃ gahetvā rājagehaṃ pavesesi. Aññataro vuḍḍhapabbajitopi therassa pacchāsamaṇo viya hutvā anubandhanto pāvisi. Thero “raññā pakkosāpitabhikkhu bhavissatī”ti pamajji. Amaccaputtopi “therassa upaṭṭhāko bhavissatī”ti pamādaṃ āpajji. Tesāṃ nisīdāpetvā yāguṃ adamsu. Yāguyā pītāya rājā tittire upanesi. Thero ekaṃ gaṇhi,

1. Santajjayamānaṃ (Sī)

2. Āghātanagaṇṭhikāyaṃ (Sī, Syā)

itaropi ekaṃ gaṇhi. Rājā “anubhāgo atthi, anāpucchitvā khādituṃ na yuttan”ti mahātheraṃ āpucchi. Thero hatthaṃ pidahi, mahallakatthero sampaṭicchi. Rājā anattamaṇo hutvā katabhattakiccaṃ therāṃ pattaṃ ādāya anugacchanto āha “bhante kulagehaṃ āgacchantehi uggahitavattaṃ bhikkhuṃ gahetvā āgantuṃ vaṭṭati”ti. Thero tasmim̐ khaṇe aññāsi “na esa rañña pakkosāpito”ti.

Punadivase upaṭṭhākasāmaṇeraṃ gahetvā pāvisi. Rājā tadāpi yāguyā pītāya tittire upanāmesi. Thero ekaṃ aggahesi, sāmaṇero aṅguḷiṃ cāletvā majjhe chindāpetvā ekakoṭṭhāsameva aggahesi. Rājā taṃ koṭṭhāsaṃ mahātherassa upanāmesi. Mahāthero hatthaṃ pidahi, sāmaṇeropi pidahi. Rājā avidūre nisīditvā khaṇḍākhaṇḍaṃ chinditvā khādanto “uggahitavatte nissāya diyaḍḍhatittire khādituṃ labhimhā”ti āha. Tassa maṇse khāditamatteva kaṇṇehi pubbo nikkhami. Tato mukhaṃ vikkhāletvā sāmaṇeraṃ upasaṅkamitvā “pasannosmi tāta, aṭṭha te dhuvabhataṇi demī”ti āha. Ahaṃ mahārāja upajjhāyassa dammīti. Aparāṇi aṭṭha demīti. Tāni amhākaṃ ācariyassa dammīti. Aparāṇipi aṭṭha demīti. Tāni samānupajjhāyānaṃ dammīti. Aparāṇipi aṭṭha demīti. Tāni bhikkhusaṃghassa dammīti. Aparāṇipi aṭṭha demīti. Sāmaṇero adhiyāsesi. Evaṃ paṭiggahaṇamattaṃ jānanto anuppannañceva lābhaṃ uppādeti, uppannañca thāvaraṃ karoti. Idaṃ paṭiggahaṇapamāṇaṃ nāma. Tattha paribhogapamāṇaṃ paccavekkhaṇapayojanaṃ, “idamatthiyaṃ bhojanaṃ bhuñjāmi”ti pana paccavekkhitaparibhogasseva payojanattā paribhogapamāṇaṃ nāma¹, taṃ idha adhippetāṃ. Teneva **paṭisaṅkhāyonisoti**-ādimāha, itarampi pana vaṭṭatiyeva.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogiseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena sentī”ti² ayaṃ **kāmabhogiseyyā**. Tesāṃ hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi.

1. Paccavekkhitaparibhogoyeva paribhogapamāṇaṃ nāma (Sī, Syā)

2. Am̐ 1. 567 piṭṭhe.

“Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”¹ti¹ ayaṃ **petaseyyā**. Petā hi appamaṃsalohitattā aṭṭhisāṅghāṭajātītā ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva sayanti.

“Yebhuyyena bhikkhave sīho migarājā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena sayati”¹ti¹ ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnam purimapādānaṃ matthake sīsaṃṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan”²ti anattamano hutvā tattheva² sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”²ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattum sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayaṃ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya, īsaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi goppake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ seyyaṃ kappeti.

Sato sampajānoti satiyā ceva sampajāñṇena ca samannāgato. Kathaṃ niddāyanto sato sampajāno hotīti? Satisampajāñṇassa appahānena. Ayaṃ hi divasañceva sakalayāmañca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne caṅkamā oruyha pāde dhovantopi mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova dhovati, taṃ avijahantova

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Tatheva (Sī)

dvāraṃ vivarati, mañce nisīdati, avijahantova niddaṃ okkamati. Pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti. Etaṃ pana ñāṇadhātukanti na rocayimsu.

Vuttanayena panesa cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmaśāne “upādinnakaṃ sarīraṃ niddāya samassāsessāmi”ti caṅkamā oruyha mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova pāde dhovati, dvāraṃ vivarati, mañce pana nisīditvā mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya “khandhāva khandhesu, dhātuyova dhātūsu paṭihaññanti”ti senāsaṇaṃ paccavekkhanto kamena niddaṃ okkamati, pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno nāma hotīti veditabbo.

Iti imasmim sutte tivaṅgikā pubbhāgavipassanāva kathitā. Ettakeneva pana vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vadḍhetvā bhikkhu arahattaṃ pāpuṇātīti. Evaṃ yāva arahattā desanā kathetabbā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. Tatiye **kummoti** atṭhikummo. **Kacchapoti** tasseeva vevacanaṃ. **Anunadītī**reti nadiyā anutīre. **Gocarapasutoti** “sace kiñci phalāphalaṃ labhissāmi, khādissāmi”ti gocarattāya pasuto ussukko tannibandho¹. **Samodahitvāti** samugge viya pakkhipitvā. **Saṅkasāyatīti** acchati. **Samodahanti** samodahanto ṭhapento. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā kummo aṅgāni sake kapāle samodahanto siṅgālassa otāraṃ na deti, na ca naṃ siṅgālo pasahati, evaṃ bhikkhu attano manovitaṅke sake ārammaṇakapāle samodahanto kilesamārassa otāraṃ na deti, na ca naṃ māro pasahati.

Anissitoti taṇhādīṭṭhinissayehi anissito. **Aññaṃaheṭṭhayānoti** aññaṃ kañci puggalaṃ aviheṭṭhento. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Nūpavadeyya kañcīti** aññaṃ kañci puggalaṃ silavipattiyaṃ vā ācāravipattiyaṃ vā attānaṃ ukkaṃsetukāmatāya

1. Tantibaddho (Sī, Syā)

vā param vambhetukāmatāya vā na upavadeyya, aññadatthu pañca dhamme ajjhataṃ upaṭṭhapetvā “kālena vakkhāmi, no akālena, bhūtena vakkhāmi, no abhūtena, saṇhena vakkhāmi, no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi, no anatthasaṃhitena, mettacitto vakkhāmi, no dosantaro”ti evaṃ ullumpana¹sabhāvasaṇṭhiteneva cittena viharati.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. Catutthe **addasāti** Gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno addasa. **Vuyhamānanti** caturassaṃ tacchetvā pabbatantare ṭhapitaṃ vātātapena suparisukkhaṃ² pāvussake meghe vassante udakena uplavitvā anupubbena Gaṅgāya nadiyā sote patitaṃ tena sotena vuyhamānaṃ. **Bhikkhū āmantesīti** “iminā dārukkhandhena sadisaṃ katvā mama sāsane saddhāpabbajitaṃ kulaputtaṃ dassessāmī”ti dhammaṃ desetukāmatāya āmantesi. **Amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānanti** idaṃ pana aṭṭhadosavimuttatā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṃ ārabhi.

Tatrassa evaṃ aṭṭhadosavimuttatā veditabbā—eko hi Gaṅgāya nadiyā avidūre pabbatatale jāto nānāvallīhi paliveṭṭhito paṇḍupalāsataṃ āpajjitvā upacikādīhi khajjamāno tasmiṃyeva ṭhāne apaṇṇattikabhāvaṃ gacchati, ayaṃ dārukkhandho Gaṅgaṃ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu³ vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhitaṃ na labhati. (1)

Aparo Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto, ayaṃ kiñcāpi kālena kālaṃ olambinīhi sākḥāti udakaṃ phusati, bahimulattā pana Gaṅgaṃ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu⁴ vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhitaṃ na labhati. (2)

Aparo majjhe Gaṅgāya jāto, daḥhamūlena pana suppatiṭṭhito, bahi cassa gatā vaṅkasākhā nānāvallīhi ābaddhā, ayampi daḥhamulattā bahiddhā vallīhi ābaddhattā ca Gaṅgaṃ otaritvā -pa- sobhitaṃ na labhati. (3)

1. Ullapana (Sī, Syā)

3. Bahiṭṭhānesu (Ka)

2. Suparipakkaṃ (Ka)

4. Gaṅgāṭṭhānesu (Ka)

Aparo patitaṭṭhāneyeva vālikāya otthaṭo pūtibhāvaṃ āpajjati, ayampi Gaṅgaṃ otarivā -pa- na labhati. (4)

Aparo dvinnam pāsāṇānam antare jātattā sunikhāto viya niccalo ṭhito, āgatāgataṃ udakaṃ dvidhā phāleti, ayaṃ pāsāṇantare suṭṭhu patiṭṭhitattā Gaṅgaṃ otarivā -pa- na labhati. (5)

Aparo abbhokāsaṭṭhāne nabham pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito. Ekaṃ dve saṃvacchare atikkamitvā āgate mahoghe¹ sakim vā dvikkhattum vā temeti, ayampi nabham pūretvā ṭhitatāya ceva ekassa vā dvinnam vā saṃvaccharānam accayena sakim vā dvikkhattum vā temanatāya ca Gaṅgaṃ otarivā -pa- na labhati. (6)

Aparopi majjhe Gaṅgāya dīpake jāto mudukkhandhasākho² oghe āgate anusotaṃ nipajjitvā uduke gate sīsaṃ ukkhipitvā naccanto viya tiṭṭhati. Yassatthāya sāgaro Gaṅgaṃ evaṃ viya vadati “bhoti gaṅge tvaṃ mayhaṃ candanasārasalaḷasārādīni nānādārūni āharasi, dārukkhandham pana³ nāharasi”ti. Sulabho esa deva, punavāre jānissāmīti. Punavāre tambavaṇṇena udakena āliṅgamānā viya āgacchati. Sopi tattheva anusotaṃ nipajjitvā uduke gate sīsaṃ ukkhipitvā naccanto viya tiṭṭhati. Ayaṃ attano mudutāya Gaṅgaṃ otarivā -pa- na labhati. (7)

Aparo Gaṅgaya nadiyā tiriyaṃ patito vālikāya ottharito antasetu viya bahūnaṃ paccayo jāto, ubhosu tīresu veḷunaḷakaraṇjakakudhādayo uplavitvā tattheva lagganti. Tathā nānāvidhā gacchā vuyhamānā bhinnamusalabhinnasuppa-ahikukkurahatthi-assādikuṇapānīpi tattheva lagganti, Mahāgaṅgāpi naṃ āsajja bhijjitvā dvidhā gacchati, macchakacchapakumbhīlamakarādayopi tattheva vāsaṃ kappenti. Ayampi tiriyaṃ patitvā mahājanassa paccayattakatabhāvena⁴ Gaṅgaṃ otarivā vaṅkaṭṭhānesu⁵ vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipitṭhe sobhitum na labhati. (8)

Iti Bhagavā imehi aṭṭhahi dosehi vimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetum

1. Mahāmeghe (Ka)

2. Mududārukkhandhasākho (Ka)

3. Mududārukkhandhe (Ka)

4. Paccayatthakatabhāvena (Sī), paccatthikabhāvena (Ka)

5. Pattaṭṭhānesu (Ka)

amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānanti-
ādimāha. Tattha **na thale ussīdissatī**ti thalaṃ nābhiruhissati. **Na**
manussaggāho gahessatīti “mahā vatāyaṃ dārukkhandho”ti disvā uḷumpeṇa
 taramānā gantvā gopānasī-ādīnaṃ atthāya manussā na gaṇhissanti. **Na**
amanussaggāho gahessatīti “mahaggho ayaṃ candanasāro, vimānadvāre
 naṃ ṭhapessāmā”ti maññamānā na amanussā gaṇhissanti.

Evaṃeva khoti ettha saddhiṃ bāhirehi atṭhahi dosehi evaṃ
 opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ—Gaṅgāya avidūre pabbatatale jāto
 tattheva upacikādīhi khajjamāno apaṇṇattikabhāvaṃ gatadārukkhandho viya
 hi “natthi dinnan”ti-ādikāya micchādīṭṭhiyā samannāgato puggalo veditabbo.
 Ayaṃ hi sāsanaṃ dūrībhūtattā ariyamaggaṃ oruyha samādhikulle nisinno
 nibbānasāgaraṃ pāpuṇitum na sakkoti. (1)

Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto viya acchinnagihibandhanaṃ
 samaṇakuṭumbikapuggalo daṭṭhabbo. Ayaṃ hi “cittaṃ nāmetaṃ
 anibaddhaṃ, ‘samaṇomhī’ti vadantova gihī hoti ‘gihīmhi’ti vadantova
 samaṇo hoti, ko jānissati kiṃ bhavissatī”ti mahallakakāle pabbajantopi
 gihibandhanaṃ na vissajjeti. Mahallakapabbajitānañca sampatti nāma natthi.
 Tassa sace cīvaraṃ pāpuṇāti, antacchinnakaṃ vā jīṇṇadubbaṇṇaṃ vā
 pāpuṇāti. Senāsanampi vihārapaccante paṇṇasālā vā maṇḍapo vā pāpuṇāti.
 Piṇḍāya carantenāpi puttanaṭṭakānaṃ dāraṇānaṃ pacchato caritabbaṃ hoti,
 pariyaṇṇe nisīditabbaṃ hoti. Tena so dukkhī dummano assūni muñcanto¹
 “atthi me kulasantakaṃ dhaṇaṃ, kappati nu kho taṃ khādantena² jīvitun”ti
 cintetvā ekaṃ vinayadharaṃ pucchati “kiṃ bhante ācariya attano santakaṃ
 vicāretvā khādītum kappati, no kappatī”ti. Natthettha doso, kappatetanti³. So
 attano bhajamānake katipaye dubbace durācāre bhikkhū gahetvā
 sāyanhasamaye antogāmaṃ gantvā gāmamajjhe ṭhito gāmike pakkosāpetvā
 “amhākaṃ payogato utṭhitaṃ āyaṃ kassa dethā”ti āha. Bhante tumhe
 pabbajitā, mayaṃ kassa dassāmāti. Kiṃ pabbajitānaṃ attano santakaṃ na
 vaṭṭatīti kuddālapīṭakaṃ gahetvā khetamariyādabandhanādīni karonto
 nānappakāraṃ

1. Puñchanto (Ka)

2. Khādanto (Syā, Ka)

3. Vaṭṭatetanti (Sī, Syā)

pubbaṇṇāparaṇṇaṇceva phalāphale ca saṅgaṇhitvā hemantaḡimhavassānesu yaṃ yaṃ icchatī, taṃ taṃ pacāpetvā khādanto samaṇakuṭumbiko hutvā jīvati. Kevalamassa pañcacūḷakena dārakena saddhiṃ pādapaṛicārikāva ekā natthi. Ayaṃ puggalo kiñcāpi olambinīhi sākhaṃhi udakaṃ phusamāno antosākho rukkho viya cetiyaṇṇabodhiyaṇṇādīsū bhikkhūnaṃ kāyasāmaggaṃ deti, ghibbandhanassa paṇa acchinnaṭāya bahimūlatta ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisīno nibbānasāgaraṃ pāpuṇitū na sakkoti. (2)

Gaṇḡāya majjhe jāto bahiddhā vallīhi ābaddhavaṇkasākho viya saṃghasantaḡaṃ nissāya jīvaṃāno bhinnājīvaṇpuggalo daṭṭhabbo. Ekacco ghibbandhanaṃ paḡāya pabbajantopi sārūpaṭṭhāne pabbajjaṃ na labhati. Pabbajjā hi nāmesā paṭisaṇdhiggahaṇasadisā. Yathā maṇṣṣā yattha paṭisaṇdhim gaṇhanti, tesāmyeva kulānaṃ ācāraṃ sikkhanti, evaṃ bhikkhūpi yesāṃ santike pabbajanti, tesāmyeva ācāraṃ gaṇhanti. Tasmā ekacco asārūpaṭṭhāne pabbajitvā ovādāṇusāsānī-uddesapaṛipucchādīhi paṛibāhiro hutvā pātova muṇḡaḡaṭaṃ gaḡetvā udakaṭitthaṃ gaḡhati, ācariyupaḡjhāyānaṃ bhattaṭṭhāya khandhe pattaṃ katvā bhattasālaṃ gaḡhati, dubbacasāmaṇerehi saddhiṃ nānākīḷaṃ kīḷati, āṛāṃikadāraḡehi saṃsaṭṭho viharati.

So daharaḡbhikkhukāle attano anurūpehi daharaḡbhikkhūhi ceva āṛāṃikehi ca saddhiṃ saṃghabhogaṃ gaṇtvā¹ “ayaṃ khīṇāsavehi asukaraṇṇo santikā paṭiggahitasāṃghabhogo, tumhe saṃghassa idaṇcīdaṇca na detha, na hi tumhākaṃ pavattim sutvā rājā vā rājamahāṃattā vā attamaṇā bhavissanti, etha dāni idaṇcīdaṇca karoṭhā”ti kuddāḷaḡiṭakāni gāḡapetvā heṭṭhā taḷākamaṭikāsu kattabbakiccāni kāṛāpetvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ viḡaraṃ pavesetvā āṛāṃikehi attano upakāṛabhāvaṃ saṃghassa ārocāpeti. Saṃgho “ayaṃ daharo bahūpakāro, imassa sataṃ vā dvisataṃ vā dethā”ti dāpeti. Iti so ito cito ca saṃghasantaḡeneva vaḡḡhanto bahiddhā ekavīsatividhāhi anesaṇāhi baddho ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisīno nibbānasāgaraṃ pāpuṇitū na sakkoti. (3)

1. Patvā (Sī), katvā (Syā, Ka)

Patitaṭṭhāneyeva vālikāya ottharivā pūtibhāvaṃ āpāḍitarukkho viya ālasiyamahagghaso veditabbo. Evarūpaṃ hi puggalaṃ āmisacakkhum paccayalolaṃ vissaṭṭha-ācariyupajjhāyavattaṃ uddesaparipucchāyonisomanasikāravajjitaṃ sandhāya pañca nīvaraṇāni atthato evaṃ vadanti “bho kassa santikaṃ gacchāma”¹. Atha thinamiddhaṃ uṭṭhāya evamāha “kiṃ na passatha, eso asukavihāravāsī kusītapuggalo asukaṃ nāma gāmaṃ gantvā yāgumattake yāgum, pūvamattake pūvaṃ, bhattamatthake bhattaṃ ajjhoharivā vihāraṃ āgamma vissaṭṭhasabbavatto uddesādivirahito mañcaṃ upagacchanto mayhaṃ okāsaṃ karotī”²ti.

Tato kāmacchandanivaraṇaṃ uṭṭhāyāha “bho tava okāse kate mayhaṃ katova hoti, idāneva so niddāyivā kilesānurañjitova pabujjhivā kāmavitakkaṃ vitakkessatī”³ti. Tato byāpādanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha “tumahākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, idāneva niddāyivā vuṭṭhito ‘vattapaṭivattaṃ karohi’⁴ti vuccamāno ‘bho ime attano kammaṃ akatvā amhesu byāvaṭa’⁵ti nānappakāraṃ pharusavacanaṃ vadanto akkhīni nīharivā vicarissatī”⁶ti. Tato uddhaccanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha “tumahākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma vātāhato aggikkhandho viya uddhato⁷ hoti”⁸ti. Atha kukkuccanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha “tumahākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma kukkuccapakatova hoti, akappiye kappiyasaññaṃ, kappiye ca akappiyasaññaṃ uppādetī”⁹ti. Atha vicikicchānīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha “tumahākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti. Evarūpo hi aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchaṃ uppādesī”¹⁰ti. Evaṃ ālasiyamahagghasaṃ pañca nīvaraṇāni caṇḍasunakhādayo viya siṅgacchinnaṃ¹¹ jaraggavaṃ ajjhottharivā gaṇhanti. Sopi ariyamaggasotaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇitum na sakkoti. (4)

Dvinnaṃ pāsāṇaṃ antare nikhātamūlākārena¹² ṭhitarukkho viya diṭṭhiṃ uppādetvā ṭhito diṭṭhigatiko veditabbo. So hi “arūpabhava rūpaṃ atthi, asaṇṇībhava cittaṃ pavattati, bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo,

1. Gacchathāti (Ka)

2. Uṭṭhito (Sī, Syā)

3. Bahicchinnaṃ (Syā, Ka)

4. Nikhātasūlākārena (Ka)

anusayo cittavippayutto, te ca¹ sattā sandhāvanti saṃsaranti”ti vadanto Ariṭṭho viya Kaṇṭakasāmaṇero viya ca vicarati. Piṣuṇavāco pana hoti, upajjhāyādayo saddhivihārikādīhi bhindanto vicarati. Sopi ariyamaggasotaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇitum na sakkoti. (5)

Abbhokāse nabhaṃ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito ekaṃ dve saṃvacchare atikkamitvā āgate mahoghe sakim vā dvikkhattum vā temanarukkho viya mahallakakāle pabbajitvā paccante vasamāno dullabhasaṃghadassano ceva dullabhadhammassavano ca puggalo vedītabbo. Ekacco hi vuḍḍhakāle pabbajito katipāhena upasampadaṃ labhivā pañcavassakāle pātimokkhaṃ paṇaṃ katvā dasavassakāle vinayadharattherassa santike vinayakathākāle maricaṃ vā harītakakhaṇaṃ vā mukhe ṭhapetvā bījanena mukhaṃ pidhāya niddāyanto nisīditvā lesakappena katavinayo nāma hutvā pattacīvaraṃ ādāya paccantaṃ gacchati. Tatra naṃ manussa sakkaritvā bhikkhudassanassa dullabhatāya “idheva bhante vasathā”ti vihāraṃ kāretvā pupphūpagaphalūpagarukkhe ropetvā tattha vāsenti.

Atha Mahāvihārasadisavihārā bahussutā bhikkhū “janapade cīvararajanādīni² katvā āgamiṣāmā”ti tattha gacchanti. So te disvā haṭṭhatuṭṭho vattapaṭivattaṃ katvā punadivase ādāya bhikkhācāragāmaṃ pavisitvā “asuko therō suttantiko, asuko ābhidhammiko, asuko vinayadharo, asuko Tepiṭako, evarūpe there kadā labhissatha, dhammassavanaṃ kārethā”ti vadati. Upāsakā “dhammassavanaṃ kāressāmā”ti vihāramaggaṃ sodhetvā sappitelādīni ādāya mahātheraṃ upasaṅkamitvā “bhante dhammassavanaṃ kāressāma³, dhammakathikānaṃ vicārethā”ti vatvā punadivase āgantvā dhammaṃ suṇanti.

Nevāsikatthero āgantukānaṃ pattacīvaraṇi paṭisāmento antogabbheyeva divasabhāgaṃ vītināmeti. Divākathiko uṭṭhito sarabhāṇako⁴ ghaṇa udakaṃ vamento viya sarabhāṇaṃ bhaṇitvā uṭṭhito,

1. Tadeva (Sī, Syā)

3. Karissāma (Ka)

2. Vipassanādīni (Sī)

4. Padabhāṇako (Sī, Syā)

tampi so na jānāti. Rattikathiko sāgaram khobhento viya rattim kathetvā uṭṭhito, tampi so na jānāti. Paccūsakathiko kathetvā uṭṭhāsi, tampi so na jānāti. Pātova pana uṭṭhāya mukhaṃ dhovitvā therānaṃ pattacīvarāni upanāmetvā bhikkhācāraṃ upagacchanto mahātheraṃ āha “bhante divākathiko kataraṃ jātaṃ nāma kathesi, sarabhāṇako kataraṃ suttaṃ nāma bhaṇi, rattikathiko kataraṃ dhammakathaṃ nāma kathesi, paccūsakathiko kataraṃ jātaṃ nāma kathesi, khandhā nāma kati, dhātuyo nāma kati, āyatanā nāma kati”ti. Evarūpo ekaṃ dve saṃvaccharāni atikkamitvā bhikkhūdaṣṣaṇaṃ ceva dhammassavanañca labhantopi oghe āgate udakena sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temitarukkhasadiso hoti. So evaṃ saṃghadassanato ca dhammassavanato ca paṭikkamma dūre vasanto ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram pāpuṇitum na sakkoti. (6)

Majjhe Gaṅgāya dīpake jāto mudurukkho viya madhurassarabhāṇakapuggalo veditabbo. So hi abhiññātāni abhiññātāni Vessantarādīni jātakāni uggaṇhitvā dullabhabhikkhudassanaṃ paccantaṃ gantva tattha dhammakathāya pasāditahadayena janena upaṭṭhiyamāno attānaṃ uddissa kate sampannapupphaphalarukkhe Nandanavanābhiraṃ vihāre vasati. Athassa bhārahārabhikkhū taṃ pavattiṃ sutvā “asuko kira evaṃ upaṭṭhākesu paṭibaddhacitto viharati, paṇḍito bhikkhu paṭibalo Buddhavacanaṃ vā uggaṇhitum, kammaṭṭhānaṃ vā manasikātum, ānetvā tena saddhiṃ asukattherassa santike dhammaṃ uggaṇhissāma, asukattherassa santike kammaṭṭhānaṃ”ti tattha gacchanti.

So tesam vattaṃ katvā sāyanhasamayaṃ vihāracārikaṃ nikkhantehi tehi “imaṃ āvuso cetiyaṃ tayā kāritan”ti puṭṭho “āma bhante”ti vadati. Ayaṃ bodhi, ayaṃ maṇḍapo, idaṃ uposathāgāraṃ, esā aggisālā, ayaṃ caṅkamo tayā kārito, ime rukkhe ropāpetvā tayā Nandanavanābhiraṃ vihāro kāritoti. Āma bhanteti vadati.

So sāyaṃ therupaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā pucchati “kasmā bhante āgatattā”ti. “Āvuso taṃ ādāya gantvā asukattherassa

santike dhammaṃ uggaṇḥitvā asukattherassa santike kammaṭṭhānaṃ asukasmimṃ nāma araṇṇe samaggā samaṇadhammaṃ karissāmāti iminā kāraṇena āgatamhā”ti. Sādhū bhante tumhe nāma mayhaṃ atthāya āgatā, ahampi ciranivāsena idha ukkaṇṭhito gacchāmi, pattacīvaraṃ gaṇhāmi bhanteti. Āvuso sāmaṇeradahaṛā maggakilantā, ajja vasitvā sve pacchābhattaṃ gamissāmāti. Sādhū bhanteti punadivase tehi saddhim piṇḍāya pavisati, gāmaṇāsino “amhākaṃ ayyo bahū āgantuke bhikkhū gahetvā āgato”ti āsanāni paññāpetvā yāguṃ pāyetvā sukhanisinnakathaṃ¹ sutvā bhattaṃ adamsu. Therā “tvaṃ āvuso anumodanaṃ katvā nikkhama, mayaṃ udakaphāsukaṭṭhāne bhattakiccaṃ karissāmā”ti nikkhantā.

Gāmaṇāsino anumodanaṃ sutvā pucchimsu² “kuto bhante therā āgatā”ti. Ete amhākaṃ ācariyupajjhāyā samānupajjhāyā sandiṭṭhā sambhattāti. Kasmā āgatāti. Maṃ gahetvā gantukāmatāyāti. Tumhe pana gantukāmāti. Āmāvusoti. Kiṃ vadetha bhante, amhehi kassa uposathāgāraṃ kāritaṃ, kassa bhojanasālā, kassa aggisālādayo kārītā, mayaṃ maṅgalāmaṅgalesu kassa santikaṃ gamissāmāti. Mahā-upāsikāyopi tattheva nisīditvā assūni pavattayimsu. Daharo “tumhesu evaṃ dukkhitesu ahaṃ gantvā kiṃ karissāmi, there uyyojessāmī”ti vihāraṃ gato.

Therāpi katabhattakiccā pattacīvarāni gahetvā nisinnā taṃ disvāva “kiṃ āvuso cirāyasi, divā hoti, gacchāmā”ti āhaṃsu. Āma bhante, tumhe sukhītā, asukagehassa iṭṭhakāmūlaṃ ṭhitasanṭhāneneva ṭhitaṃ, asukagehādīnaṃ cittakammamūlādīni atthi, gatassāpi me cittavikkhepo bhavissati, tumhe purato gantvā asukavihāre cīvaradhovanarajanādīni karoṭha, ahaṃ tattha sampāpuṇissāmīti. Te tassa osakkitukāmataṃ ñatvā tvaṃ pacchā āgaccheyyāsīti pakkamimsu.

So there anugantvā nivatto vihārameva āgantvā bhojanasālādīni olokento vihāraṃ rāmaṇeyyakam³ disvā cintesi “sādhū vatamhi na gato, sace agamissaṃ, koci deva dhammakathiko

1. Sukhaṃ nisinnāva dhammakathaṃ (Sī, Syā)

2. Pucchanti (Sī)

3. Rāmaṇeyyārāmaṃ (Ka)

āgantvā sabbesaṃ manañ bhinditvā vihāraṃ attano nikāyasantakaṃ¹
kareyya, atha mayā pacchā āgantvā etassa pacchato laddhapiṇḍaṃ
bhuñjantena caritabbaṃ bhavissatī”ti.

So aparena samayena suṇāti “te kira bhikkhū gataṭṭhāne
ekanikāyadvenikāya-ekapiṭakadvepiṭakādivasena Buddhavacanaṃ
uggaṇhitvā Aṭṭhakathācariyā jātā vinayadharā jātā sataparivārāpi
sahassaparivārāpi caranti, ye panettha samaṇadhammaṃ kātuṃ gatā, te
ghaṭentā vāyamaṇṭā sotāpannā jātā, sakadāgāmino anāgāmino arahanto jātā,
mahāsakkārena parinibbutā”ti. So cintesi “sace ahampi agamissaṃ,
mayhampesā sampatti abhavissa, imaṃ pana ṭhānaṃ muñcituṃ asakkonto
ativiya parihiṇamhi”ti. Ayaṃ puggalo attano mudutāya taṃ ṭhānaṃ
amuñcanto ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ
pāpuṇituṃ na sakkoti. (7)

Gaṇḍāya nadiyā tiriyaṃ patitvā vālikāya otthaṭṭabhāvena antarasetu viya
hutvā bahūnaṃ paccayo jāturukkho viya rathavinītamahā-
ariyavaṃsacandopamādipaṭipadāsu aññataraṃ paṭipadaṃ uggahetvā ṭhito
olīnavuttiko puggalo veditabbo. So hi taṃ paṭipattinissitaṃ dhammaṃ
uggahetvā pakatiyā mañjussaro Cittalapabbatādisadisaṃ mahantaṃ ṭhānaṃ
gantvā cetiyaṅgaṇavattādīni karoti. Atha naṃ dhammassavanaggaṃ pattam²
āgantukā daharā “dhammaṃ kathehi”ti vadanti. So sammā uggahitaṃ
dhammaṃ paṭipadaṃ dīpetvā katheti. Athassa paṃsukūlikapiṇḍapātikādayo
sabbe theranavamajjhima bhikkhū “aho sappuriso”ti attamaṇā bhavanti.

So kassaci nidānamattaṃ, kassaci upaḍḍhagāthaṃ, kassaci gāthaṃ
upaṭṭhāpento³ ayapaṭṭakena ābandhanto⁴ viya daharasāmaṇere saṅgaṇhitvā
mahāthere upasaṅkamitvā “bhante ayaṃ porāṇakavihāro atthi, ettha koci
tatruppādo”ti pucchati. Therā “kiṃ vadesi āvuso, catuvīsati karīsasahassāni
tatruppādo”ti. Bhante tumhe evaṃ vadetha, uddhane pana aggipi na jalatīti.
Āvuso Mahāvihāravāsīhi

1. Santakaṃ (Sī), kāyasantakaṃ (Syā)

3. Upadahanto (Sī, Syā)

2. Dhammassavanatthaṃ pattā (Sī)

4. Ābandho (Syā)

laddhā nāma evameva nassanti, na koci saṇṭhapetīti. Bhante porāṇakarājūhi dinnam khīṇāsavehi paṭiggahitam kasmā ete nāsentīti. Āvuso tādisena dhammakathikena sakkā bhaveya laddhanti. Bhante mā evam vadetha, amhe paṭipattidīpakadhammakathikā nāma, tumhe maṃ “saṃghakuṭumbiko viharupaṭṭhako”ti maññamānā kātukāmāti. Kiṃ nu kho āvuso akappiyametaṃ, tumhādischi pana kathite amhākaṃ uppajjeyyāti. Tena hi bhante ārārikesu āgatesu amhākaṃ bhāraṃ karotha, ekaṃ kappiyadvāraṃ kathessāmāti.

So pātova gantvā sannipātasālāyaṃ¹ ṭhatvā ārārikesu āgatesu “upāsakā asukakhetto bhāgo kuhiṃ, asukakhetto kahāpaṇaṃ kuhin”ti-ādini vatvā aññassa khettaṃ gahetvā aññassa deti². Evaṃ anukkamena taṃ taṃ paṭisedhento tassa tassa dento tathā akāsi, yathā yāguhatthā pūvathatthā bhattachatthā telamadhuphāṇitaghatādihatthā ca attanova santikaṃ āgacchanti. Sakalavihāro ekakolāhalo hoti, pesalā bhikkhū nibbija apakkamimsu.

Sopi ācariyupajjhāyehi vissatṭhakānaṃ³ bahūnaṃ dubbacapuggalānaṃ upajjhaṃ dento viharāṃ pūresi. Āgantukā bhikkhū viharadvāre ṭhatvāva “vihāre ke vasantī”ti pucchitā “evarūpā nāma bhikkhū”ti sutvā bāhireneva pakkamanti. Ayaṃ puggalo sāsane tiriyaṃ nipannatāya mahājanassa paccayabhāvaṃ upagato ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇitum na sakkoti. (8)

Bhagavantam etadavocāti “nibbānapabbhārā”ti padena osāpitaṃ dhammadesanaṃ ṇatvā anusandhikusalatāya etaṃ “kiṃ nu kho bhante”ti-ādivacanaṃ avoca. Tathāgatopi hi imissaṃ parisati nisinno “anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pañhaṃ pucchissatī”ti tasseva okāsakaraṇatthāya imasmim ṭhāne desanaṃ niṭṭhāpesi.

Idāni **orimaṃ tīraṇti**-ādinaṃ nayena vuttesu ajjhattikāyatanādīsū evaṃ upagamanānupagamanādīni⁴ veditabbāni. “Mayhaṃ cakkhu pasannaṃ⁵, ahaṃ appamattakampi

1. Sannipātavelāyaṃ (Sī, Syā)

3. Anattikānaṃ (Sī)

5. Cakkhu sampannaṃ (Ka)

2. Aññassa hatthā gahetvā aññassa hatthe deti (Sī)

4. Upagacchamānānugacchamānādīni (Ka)

rūpārammaṇaṃ paṭivijjhitaṃ sakkomī”ti etaṃ nissāya cakkhuṃ assādentopi timirakavātādihi upahatapasādo “amanāpaṃ mayhaṃ cakkhu, mahantampi rūpārammaṇaṃ vibhāvetuṃ na sakkomī”ti domanassaṃ āpajjantopi cakkhāyatanaṃ upagacchati nāma. Aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tiṇṇaṃ lakkhaṇaṃ vasena vipassanto pana na upagacchati nāma. Sotādisupi eseva nayo.

Manāyatane pana “manāpaṃ vata me mano, kiñci vāmato aggahetvā sabbaṃ dakkhiṇatova gaṇhātī”ti vā “manena me cintitacintitassa alābho nāma natthī”ti vā evaṃ assādentopi, “ducintitacintitassa me mano appadakkhiṇaggāhī”ti evaṃ domanassaṃ uppādentopi manāyatanaṃ upagacchati nāma. Itṭhe pana rūpe rāgaṃ, aṇiṭṭhe paṭighaṃ uppādentopi rūpāyatanaṃ upagacchati nāma. Saddāyatanādisupi eseva nayo.

Nandīrāgassetam adhivacananti yathā hi majjhe saṃsīditvā¹ thalaṃ pattam dārukkhandhaṃ saṇhathūlavālikā pidahati, so puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti, evaṃ nandīrāgena ābaddho puggalo catūsu mahā-apāyesu patito mahādukkhena pidhīyati², so anekehipi vassasahasseehi puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti. Tena vuttam “nandīrāgassetam adhivacanan”ti.

Asmimānassetam adhivacananti yathā hi thale āruḷho dārukkhandho heṭṭhā Gaṇgodakena ceva upari vassena ca temento anukkamena sevālapariyonaddho “pāsāṇo nu kho esa khāṇuko”ti vattabbatam āpajjati, evameva asmimānena unnato puggalo paṃsukūlikaṭṭhāne paṃsukūliko hoti, dhammakathikaṭṭhāne dhammakathiko, bhaṇḍanakārakaṭṭhāne bhaṇḍanakārako³, vejjaṭṭhāne vejjo, piṣuṇaṭṭhāne piṣuṇo. So nānappakāraṃ anesanaṃ āpajjanto tāhi tāhi āpattihi paliveṭṭhito “atthi nu kho assa abbhantare kiñci sīlaṃ, udāhu natthī”ti vattabbatam āpajjati. Tena vuttam “asmimānassetam adhivacanan”ti.

Pañcannetaṃ kāmagaṇānaṃ adhivacananti yathā hi āvaṭṭe patitadārukkhandho antoyeva⁴ pāsāṇādisu āhatasamabbhāhato bhijjivā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti, evaṃ pañcakāmagaṇāvaṭṭe patitapuggalo

1. Nisīditvā (Syā)

3. Bhaṇḍāgārikaṭṭhāne bhaṇḍāgāriko (Ka)

2. Pīḷiyati (Sī, Syā)

4. Dārukkhandhoyeva (Ka)

catūsu apāyesu kammakāraṇakhuppiṇāpāsādidukkhehi āhatasamabbhāhato dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇataṃ āpajjati. Tena vuttaṃ “pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ”ti.

Dussīloti nissīlo. Pāpadhammoti lāmakadhammo. **Asucīti** na suci. **Saṅkassarasamācāro**ti “imassa maññe imassa maññe idaṃ kamman”ti evaṃ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Saṅkāya vā paresaṃ samācāraṃ saraṭītipi¹ saṅkassarasamācāro. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā “mama dosaṃ maññe kathenti”ti tesaṃ samācāraṃ saṅkassarati dhāvatīti² saṅkassarasamācāro.

Samaṇapaṭiñṇoti salākaggahaṇādīsu “kittakā vihāre samaṇā”ti gaṇanāya āraddhāya “ahampi samaṇo, ahampi samaṇo”ti paṭiñṇaṃ deti, salākaggahaṇādīni karoti. **Brahmacāripaṭiñṇoti** uposathapavāraṇādīsu “ahampi brahmacārī”ti paṭiñṇāya tāni kammāni pavisati. **Antopūtīti** vakkahadayādīsu apūtikassapi guṇānaṃ pūtibhāvena antopūti. **Avassutoti** rāgena tinto. **Kasambujātoti** rāgādīhi kilesehi kacavarajāto.

Etadavocāti gogaṇaṃ Gaṅgātīrābhimukhaṃ katvā parisapariyante ṭhito ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā Satthu dhammadesanaṃ sutvā “satthā orimatīrādīnaṃ anupagacchantādivasena sakkā paṭipattiṃ pūretunti vadati. Yadi evaṃ pūretuṃ sakkā, ahaṃ pabbajitvā pūressāmi”ti cintetvā etaṃ “ahaṃ kho bhante”ti-ādivacanaṃ avoca.

Vacchagiddhinyoti vacchesu sasnehā thanehi³ khīraṃ paggharantehi vacchakasnehena sayameva gamissantīti. **Niyyātehevāti** niyyātehiyeva. Gāvīsu hi aniyyātītāsu gosāmikā āgantvā “ekā gāvī na dissati, eko goṇo, eko vacchako na dissati”ti tuyhaṃ piṭṭhito piṭṭhito vicarissanti, iti te aphāsukaṃ bhavissati. Pabbajjā ca nāmesā sa-ṇassa na ruhati,⁴ aṇaṇa pabbajjā ca Buddhādīhi saṃvaṇṇitātī⁴ dassanattamaṃ evamāha. **Niyyātāti** niyyātītā. Imasmim sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

1. Caratītipi (Sī, Syā)

2. Dhāvatītipi (Sī, Syā)

3. Sakathanehi (Ka)

4-4. Anaṇasseva ruhati, ananuvajjā ca viññūnaṃ, Buddhādīhi saṃvaṇṇitātī (Sī)

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Pañcame **Kimilāyanti** Kimilānāmake¹ nagare. **Saṃkiliṭṭhanti** paṭicchannakālato paṭṭhāya asaṃkiliṭṭhā nāma āpatti natthi, evarūpaṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattim. **Na vuṭṭhānaṃ paññāyatīti** parivāsamānatta-abbhānchi vuṭṭhānaṃ na dissati.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe **navam̐ santhāgāranti** adhunā kāritaṃ santhāgāraṃ, ekā mahāsālāti attho. Uyyogakālādisu² hi rājāno tattha ṭhatvā “ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthī abhiruhantu, ettakā asse, ettakā rathesu tiṭṭhantū”ti evaṃ santhaṃ³ karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ **santhāgāranti** vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca⁴ āgantvā yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādāni karenti, tāva dve tīṇi divasāni te rājāno tattha santharantīti⁵ santhāgāraṃ. Tesam̐ rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agāranti⁶ santhāgāraṃ. Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṃ kiccaṃ ekassa vasena⁶ na chijjati, sabbesaṃ chandopi laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṃ “saha atthānusāsanaṃ agāranti⁶ santhāgāraṃ”ti. Yasmā pana te tattha sannipatitvā “imasmim̐ kāle kasitum̐ vaṭṭati, imasmim̐ kāle vapitum̐”ti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha santharantīti⁶ santhāgāraṃ. **Acirakāritaṃ hotīti** iṭṭhakakammasudhākammacittakammādivasena susajjitaṃ devavimānaṃ viya adhunā niṭṭhāpitaṃ. **Samaṇena vāti** ettha yasmā gharavattahupariggahaṇakāleyeva devatā attano vasanaṭṭhānaṃ gaṇhanti, tasmā “devena vā”ti avatvā “samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtenā”ti vuttaṃ.

1. Kimbilāyanti Kimbilanāmake (Si), Kimmilāyanti Kimmilanāmake (Syā)

2. Uyyodhakālādisu (Sī)

3. Sabbaṃ (sabbattha) Ma-Ṭṭha 3. 11 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

4. Uyyodhaṭṭhānato ca (Sī)

5. Santhambhantīti (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 11 piṭṭhe ca)

6. Vacanena (Ka)

Yena Bhagavā tenupasaṅkamimsūti santhāgāraṃ niṭṭhanti sutvā “gacchāma naṃ passissāmā”ti gantvā dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya sabbam oloketvā “idaṃ santhāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ, kena paṭhamam paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā”ti cintetvā “amhākaṃ ñātiseṭṭhassa paṭṭhamam diyyamānepi Satthunova anucchavikaṃ, dakkhiṇeyyavasena diyyamānepi Satthunova anucchavikaṃ, tasmā Satthāraṃ paṭhamam paribhuñjāpessāma, bhikkhusaṃghassa ca āgamanam karissāma, bhikkhusaṃghe āgate tepiṭakam Buddhavacanam āgatameva bhavissati, Satthāraṃ tiyāmarattiṃ amhākaṃ dhammakatham kathāpessāma, iti tihi ratanehi paribhuttaṃ pacchā mayam paribhuñjissāma, evam no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti sannitṭhānam katvā upasaṅkamimsu.

Yena navam santhāgāraṃ tenupasaṅkamimsūti taṃdivasaṃ kira santhāgāraṃ kiñcāpi rājakulānaṃ dassanatthāya devavimānaṃ viya susajjitam hoti supaṭijaggitam, Buddhāraham pana katvā apaññattaṃ. Buddhā hi nāma araṇṇajjhāsayaṃ araṇṇārāmā antogāme vaseyyum vā no vā, tasmā “Bhagavato manam jānitvāva paññāpessāmā”ti cintetvā te Bhagavantaṃ upasaṅkamimsu, idāni pana manam labhitvā paññāpetukāmā yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamimsu.

Sabbasantharim santhāgāraṃ santharitvāti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evam taṃ santharāpetvā¹. Sabbapaṭhamam tāva “gomayam nāma sabbamaṅgalesu vaṭṭati”ti sudhāparikkammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkkhabhāvaṃ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṃ paññāyati, evam catujjātiyagandhehi limpāpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesam upari mahāpiṭṭhikakojave ādim katvā hatthatthara-assattharasīhattharabyagghattharacandattharakasūriyattharakacittattharakādī hi² nānāvaṇṇehi attharakehi santharitabbayuttakam sabbokāsam santharāpesum. Tena vuttaṃ “sabbasantharim santhāgāraṃ santharitvā”ti.

Āsanāni paññāpetvāti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambham nissāya mahāraham Buddhāsanam paññāpetvā, tattha tattha yam yam mudukañca manoramañca

1. Santharitvā (Sī, Syā)

2. Byagghattharakañcanattharasūriyattharakacittattharakādīhi (Sī)

paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharivā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā¹ upari suvaṇṇarajatatārakavicittavitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi² alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā timsahatthamattaṃ ṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṃghassa pallaṅkapīṭha-apassayapīṭhamuṇḍapīṭhāni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā³ pācīnabhittiṃ nissāya attano attano mahāpīṭhikakojave paññāpetvā manoramāni haṃsalomādipūritāni upadhānāni⁴ ṭhapāpesuṃ “evaṃ akilamamānā sabbarattiṃ dhammaṃ suṇissāmā”ti. Idam sandhāya vuttaṃ “āsanāni paññāpetvā”ti.

Udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvāti mahākucchikaṃ udakacāṭim patiṭṭhāpetvā. “Evaṃ Bhagavā ca bhikkhusaṃgho ca yathāruciyaṃ hatthe vā dhovissanti pāde vā, mukhaṃ vā vikkhālessanti”ti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūrāpetvā vāsathāya nānāpupphāni ceva udakavāsacūṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhāpesuṃ. Idam sandhāya vuttaṃ “udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā”ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādīmayadaṇḍadīpikāsu yonakarūpakirātārūpakādīnaṃ⁵ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādīmayakapallikāsu ca telappadīpaṃ jālāpetvāti attho. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamimsūti** ettha pana te sakyaṛājāno na kevalaṃ santhāgārameva, atha kho yojanāvaṭṭe⁶ Kapilavatthusmiṃ nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalanagaraṃ dīpamālādīhi vippakiṇṇatāraṇaṃ viya katvā “khīrūpage⁷ dārake khīraṃ pāyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ⁸ mā karittha, ajja ekarattiṃ Sattā antogāme vasissati, Buddhā nāma appasaddakāmā honti”ti bheriṃ carāpetvā sayam daṇḍadīpikā ādāya yena Bhagavā tenupasaṅkamimsu.

1. Odahitvā (Ka)

3. Pattharāpetvāva (Sī, Syā)

5. ...vilāsarūpakādīnaṃ (Sī, Syā)

7. Khīrapake (Sī), khīrapīte (Syā)

2. ...vatthadāmādīhi (Sī, Syā)

4. Tūliyāni upadhānāni (Ka)

6. Yojanapathe (Sī, Syā)

8. Uḷārasaddaṃ (Sī, Syā)

Atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena navam santhāgāram tenupasaṅkamīti “yassa dāni bhante Bhagavā kālam maññatī”ti evaṁ kira kāle ārocite Bhagavā lākhārasatintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṁ rattadupaṭṭam¹ kattariyā padumaṁ kantento viya, saṁvidhāya timaṇḍalaṁ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṁ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṁ² pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṁ khipamāno viya, suvaṇṇacetiye rattakambalakaṇḍukaṁ paṭimuṇcanto viya, gacchantaṁ puṇṇacandaṁ rattavaṇṇaḷāhakeṇa paṭicchādayamāno viya, kaṇḍanapabbatamatthake supakkalākhārasaṁ parisiṇcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṁ vijjulatāya parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharaṁ mahāpathaviṁ saṇcāletvā gahitaṁ nigrodhapallavasamānavāṇṇaṁ rattavarapaṁsukūlaṁ pārūpitvā Gandhakuṭidvārato nikkhami kaṇḍanaguḥato siho viya udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya ca. Nikkhamitvā pana Gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi.

Athassa kāyato meghamukhehi vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiṇjarapattapupphaphalaviṭape viya ārāmarukke karimsu. Tāvadeva ca attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṁgho Bhagavantaṁ parivāresi. Te pana parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesuṁ—appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṁsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārīto Bhagavā rattakambalaparikkhito viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Sāriputtamoggallānādayo mahātherāpi naṁ³ meghavaṇṇaṁ paṁsukūlaṁ pārūpitvā maṇivammavammikā viya mahānāgā parivārayimsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭṭitaṭṭa chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti Bhagavā sayam vītārāgo vītārāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohēhi, nittañho nittañhehi, nikkilesa nikkilesehi, sayam Buddho bahussutabuddhehi parivārīto pattaparivārītaṁ

1. Surattadupaṭṭam (Ka) 2. Rajatakūṭam (Sī, Syā) 3. Mahātherā pana (Sī, Syā)

viya kesaram, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihamsasahassaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya Sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando asamena Buddhavesena aparimāṇena Buddhavilāsena Kapilavatthugāminimaggam¹ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi, pacchimakāyato, dakkhiṇahatthato, vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭhehi moragīvavaṇṇā rasmi utṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi utṭhahitvā ghanapathaviṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaṇṇā Buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandajālā viya cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulātā viya vidhāvimsu. Sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhattā viya, verambhavātasamuṭṭhita²kiṃsukakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippabhāsimsu³.

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmapabhādvattiṃsavaralakkaṇa-samujjalasarīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitamiva padumavanaṃ, sabbapāliphullo⁴ viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā sirim abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhi sammadeva pūritāhi⁵ samattiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ katakalyāṇakammaṃ ekasmiṃ attabhāve osaritvā vipākaṃ dātuṃ ṭhānaṃ alabhamānaṃ sambādhapattam viya ahosi. Nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekanāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekasakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā

1. Kapilavatthugāmināṃ maggaṃ (Sī, Syā)

3. Vippakirimsu (Ka)

5. Paripūritāhi (Ka)

2. Verambhavātasamuddhata (Sī, Syā)

4. Sabbapāliphullo (Syā, Ka)

Gaṅgānaṃ oghassa sambhijja mukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya Buddhasiriyā obhāsamānassāpi ca Bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṃsu, tathā pacchato, vāmapasse, dakkhiṇapasse. Jātiśumanacampakavanamallikārattuppalanīluppalabakulasinduvārapupphāni¹ ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacūṇṇāni² ca cātuddīpikameghavissatṭhā udakavutṭhiyo viya vippakiriyiṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva Buddhadhammasaṃghaguṇapaṭisaṃyuttā thutighosā ca sabbā diṣā pūrayiṃsu. Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīni amatapānaṃ viya³ labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā **padasahassena**⁴ gamanavaṇṇaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ—

“Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ.
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto Narāsabho.
Gacchanto sirisampanno, sobhate Dvipaduttamo⁵.

Gacchato Buddhasetṭhassa, heṭṭhāpādalaṃ mudu.
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasā nupalippati.

Ninnaṭṭhānaṃ unnamati, gacchante Lokanāyake.
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

Pāsāṇā sakkarā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā.
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante Lokanāyake.

Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ⁶.
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo Muni.
Na cāpi saṇikaṃ⁷ yāti, gacchamāno samāhito.

Uddhaṃ adho tiriyañca, disañca vidisaṃ tathā.
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṃ hi⁸ pekkhati.

1. ...pupphānaṃ (Sī, Syā)

3. Amatasāraṃ viya (Ka)

5. Dipaduttamo (Sī, Syā)

7. Na cātisaṇikaṃ (Ma-Ṭṭha 3. 17 piṭṭhe)

2. ...cūṇṇānaṃ (Sī, Syā)

4. Padasatena padasahassena (Sī)

6. Nikkhipi (Syā, Ka)

8. Yuttamaggaṃ viya (Sī, Syā)

Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate Jino.

Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

Uḷurājāva sobhanto, catucārīva¹ kesarī.

Tosayanto bahū satte, puram seṭṭham upāgamī”ti.

Vaṇṇakālo nāma kiresa, evaṃvidhesu kālesu Buddhassa sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ. Cuṇṇiyapadehi vā² gāthābandhena vā yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Appamāṇavaṇṇā hi Buddhā. Tesam Buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattum asamatthā, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatapaṭiyattaṃ Sakyarājakulaṃ pavisitvā Bhagavā pasannacittena janena gandhadhūma³vāsacuṇṇādīhi pūjijyamāno santhāgāraṃ pāvisi. Tena vuttaṃ “atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṃghena yena navaṃ santhāgāraṃ, tenupasaṅkamī”ti.

Bhagavantamyeva purakkhatvāti Bhagavantaṃ purato katvā. Tattha Bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ⁴ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalapaliveṭṭhite pīṭhe ṭhapitarattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha. Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo—

“Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo.

Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

Tahiṃ nisinno naradammasārathi,

Devātidevo satapuññalakkhaṇo.

Buddhāsane majjhagato virocati,

Suvaṇṇanekkhaṃ viya Paṇḍukambale.

Nekkaṃ jambonadasseva, nikkhattaṃ Paṇḍukambale.

Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

1. Cātucārīva (Sī, Syā, Ka)

2. Cuṇṇakapadehi vā(Sī), puṇṇapadehi vā (Syā)

3. Gandhadhūpa (Sī, Syā)

4. Nīcodakaṃ (Sī, Syā)

Mahāsālova samphullo, nerurājāva'laṅkato.
 Suvaṇṇayūpasāṅkāso, padumo kokanado¹ yathā.
 Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī.
 Devānaṃ pāricchattova, sabbaphullo virocātī²ti.

Kāpilavatthave sakye bahudeva rattim dhammiyā kathāyāti ettha dhammakathā nāma santhāgārānumodanāpaṭisaṃyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi Bhagavā ākāsaṅgaṃ otārento viya pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya mahājambun matthake gahetvā cārento viya yojanikaṃ madhubhaṇḍaṃ cakkayantena piḷetvā madhupānaṃ pāyamāno² viya Kapilavatthuvāsīnaṃ Sakyānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathesi. “Āvāsadānaṃ nāmetaṃ mahārāja mahantaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṃghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṃghena ca paribhutto pana dhammaratanena paribhutto yevāti tīhi ratanehi paribhutto nāma hoti. Āvāsadānaṃ hi dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti. Bhūmatṭhakapaṇṇasālāya vā sākāmaṇḍapassa vā ānisaṃso nāma paricchindituṃ na sakkā. Āvāsadānaṃ ubhāvena hi bhava bhava nibbattassāpi sambādhitaḥ gabbhavāso³ na hoti, dvādasahattho ovarako viya mātukucchi asambādhova hoti⁴ti evaṃ nānāyavicittaṃ bahuṃ dhammiṃ kathaṃ kathetvā—

“Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vālamigāni ca.
 Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.
 Tato vātātapo ghorō, saṇjāto⁴ paṭihaññati.
 Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.
 Vihāradānaṃ saṃghassa, aggaraṃ Buddhena⁵ vaṇṇitaṃ.
 Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.
 Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.
 Tesāṃ annaṇca pānaṇca, vatthasenaśanāni ca.

1. Kokāsako (Sī), kosako (Syā) 2. Pāyento (Sī) 3. Saṃpiḷitaḥ gabbhavāso (Sī, Syā)

4. Vātātape ghore, saṇjāte (Ka)

5. Baddhehi (Sī, Syā)

Dadeyya ujubhūtesu, vip̐pasannena cetasā.
 Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ.
 Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti¹—

Evam̐ “ayampi āvāse ānisaṃso, ayampi āvāse ānisaṃso”ti bahudeva rattim̐ atirekataraṃ diyaḍḍhayāmaṃ āvāsānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā tāva gāthāva saṅghaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅghaṃ nārohati. **Sandassetvā**ti-ādini vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṃ maññathā**ti yassa tumhe gamanassa kālaṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana Bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Sukhumālā hi te, tiyāmarattim̐ nisīditvā vītināmentānaṃ sarīre ābādho uppajjeyya, bhikkhusaṃghopi mahā, tassa ṭhānanisajjānaṃ okāso laddhuṃ vaṭṭatīti ubhayānukampāya uyyojesi.

Vigatathinamiddhoti tatra kira bhikkhū yāmadvayaṃ ṭhitāpi nisinnāpi acālayimsu², pacchimayāme pana āhāro pariṇamati, tassa pariṇatattā bhikkhusaṃgho vigatathinamiddho jātoti akāraṇametaṃ. Buddhānaṃ hi kathaṃ suṇantassa kāyikacetasikadarathā na honti, kāyacittalahutādayo uppajjanti, tena tesaṃ dve yāme ṭhitānampi nisinnānampi dhammaṃ suṇantānaṃ thinamiddhaṃ vigataṃ, pacchimayāmepe sampatte tathā vigatameva jātaṃ. Tenāha “vigatathinamiddho”ti.

Piṭṭhi me āgilāyatīti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni mahāpadhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhānaṃ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto³ uppajjīti. Akāraṇaṃ vā etaṃ, pahoti hi Bhagavā uppannaṃ vedanaṃ vikkhambhetvā ekampi dvepe sattāhāni ekapallaṅkena nisīdituṃ. Santhāgārasālaṃ pana catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Tattha pādadhovanaṭṭhānato⁴ yāva dhammāsanaṃ agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsanaṃ patto thokaṃ ṭhatvā nisīdi, ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannaṃ. Dveyāmaṃ dhammāsane nisīdi, ettake

1. Vi 4. 291 piṭṭhe.

3. Piṭṭhirogo (Sī, Syā)

2. Ālasimsu (Sī, Syā)

4. Hatthapādadhovanaṭṭhānato (Sī, Syā)

ṭhāne nisajjā nipphannā. Idāni dakkhiṇena passena thokaṃ nipanne sayanaṃ nipphajjissatīti evaṃ catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Upādinnaḥkasaṃraṇa nāma “no āgilāyati”ti na vattabbaṃ, tasmā ciranisaḷḷāya sañjātaṃ appakampi āgilāyanaṃ gahetvā evamāha.

Saṅghāṭim paññāpetvāti santhāgārassa kira ekapasse te rājāno paṭasāṇim¹ parikkhipāpetvā kappiyamañcakaṃ paññāpetvā kappiyapaccattharaṇena attharivā upari suvaṇṇatārakagandhamālādīdāmapaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhatelappadīpaṃ āropayimsu “appeva nāma Satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamanto idha nipajjeyya, evaṃ no imaṃ santhāgāraṃ Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭim paññāpetvā nipajji. **Uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā**ti “ettakaṃ kālaṃ atikkamivā vuṭṭhahissāmi”ti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā, taṇca kho aniddāyantova therassa dhammakathaṃ suṇamāno.

Avassutapariyāyanti avassutassa pariyāyaṃ, avassutassa kāraṇanti attho. **Adhimuccatīti** kilesādhimuccanena adhimuccati, giddho hoti. **Byāpajjatīti** byāpādavasena pūticitto hoti. **Cakkhutoti** cakkhubhāvena. **Māroti** kilesamāropi devaputtamāropi. **Oṭāranti** vivaraṃ. **Ārammaṇanti** paccayaṃ. Naḷāgāratiṇāgāraṃ viya hi savisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya kilesupattirahaṃ ārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne aṅgārassujjalanaṃ viya ārammaṇe āpāthamāgate kilesānaṃ uppatti. Tena vuttaṃ **labhetha māro oṭāranti**.

Sukkapakkhe bahalamattikapinḍāvalepanaṃ² kūṭāgāraṃ viya nibbisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya vuttapakārārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne nibbāpanaṃ viya nibbisevanānaṃ āyatanānaṃ ārammaṇe āpāthamāgate kilesapariḷāhassa anuppatti. Tena vuttaṃ **neva labhetha māro oṭāranti**.

1. Satta sāṇiyo (Sī, Syā)

2. Bahalamattikaṃ aṭṭāvalepanaṃ (Ka)

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. Sattame **dukkhadhammānanti** dukkhasambhavadhammānaṃ. Pañcasu hi khandhesu sati chedana¹ vadhbandhanādibhedanā dukkham sambhavati, tasmā te dukkhasambhavadhammattā dukkhadhammāti vuccanti. **Tathā kho panassāti** tenākārenassa. **Yathāssa kāme passatoti** yenākārenassa kāme passantassa. **Yathā carantanti** yenākārena cāraṇa vihāraṇa anubandhitvā² carantaṃ. **Āṅgārakāsūpamā kāmā diṭṭhā hontīti** pariyeṭṭhimūlakassa ceva paṭisandhimūlakassa ca dukkhassa vasena āṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti. Kāme pariyasantānaṃ hi nāvāya mahāsamuddogāhana-ajapathasaṅkupathapaṭipajjana-ubhatobyūḷhasaṅgāmapakkhandanādivasena pariyeṭṭhimūlakampi³, kāme paribhuñjantānaṃ kāmāparibhogacetanāya catūsu apāyesu dinnapaṭisandhimūlakampi mahāpariḷāhadukkhānaṃ uppajjati. Evametassa duvidhassāpi dukkhassa vasena āṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti.

Dāyanti aṭaviṃ. **Puratopi kaṇṭakoti** purimāpasse vijjhītukāmo viya āsannaṭṭhāneyeva ṭhitakaṇṭako. **Pacchatoti**-ādisupi eseva nayo. Heṭṭhā pana pādehi akkantaṭṭhānassa santike, na akkantaṭṭhāneyeva⁴. Evaṃ so kaṇṭakagabbhaṃ pavatṭho viya bhavēyya. **Mā maṃ kaṇṭakoti** mā maṃ kaṇṭako vijjhīti kaṇṭakavedhaṃ rakkhamāno.

Dandho bhikkhave satuppādoti satiyā uppādoyeva dandho, uppannamattāya pana tāya kāci kilesā niggahitāva honti, na saṇṭhātuṃ sakkonti. Cakkhudvārasmīṃ hi rāgādīsū uppannesu dutiyajavanavārena⁵ “kilesā me uppannā”ti ñatvā tatiye javanavāre saṃvarajavanāmyeva javati. Anacchariyañcetanaṃ, yaṃ vipassako tatiyajavanavāre kilese niggāṇheyya. Cakkhudvāre pana itṭhārammaṇe āpāthagate bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā āvajjanādīsū uppannesu voṭṭhabbanānantaraṃ sampattakilesajavanavāraṃ nivattetvā kusalameva uppādeti. Āraddhavipassakānaṃ hi ayamānisaṃso bhāvanāpaṭisaṅkhāne paṭiṭṭhitabhāvassa.

1. Sandhicchedana (Ka)

2. Anubujjhītvā (Sī)

3. Pariyeṭṭhidāyajjamūlakampi (Sī, Syā)

4. Akkantaṭṭhāneyeva vā (Sī, Syā)

5. Dutiyajavanavāre (Ka)

Abhihaṭṭhum pavāreyyunti sudinnattherassa viya raṭṭhapālakulaputtassa viya ca kāyena vā satta ratanāni abhiharitvā vācāya vā “amhākaṃ dhanato yattakaṃ icchasi, tattakaṃ gaṇhā”ti vadantā pavāreyyūṃ. **Anudahantīti** sarīre paliveṭhitattā uṇhapariḷāhaṃ janetvā anudahanti, sañjātasede vā sarīre laggantā anusentītipi attho. **Yaṃ hi taṃ bhikkhave cittanti** idaṃ yasmā citte anāvaṭṭante puggalassa āvaṭṭanaṃ nāma natthi. Evarūpañhi cittaṃ anāvaṭṭanti¹, tasmā vuttaṃ. Iti imasmiṃ sutte vipassanābalameva dīpitaṃ.

8. Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā

245. Aṭṭhame **dassananti** paṭhamamaggassetāṃ adhivacanaṃ. Paṭhamamaggo hi kilesapahānakiccaṃ sādiento paṭhamāṃ nibbānaṃ passati, tasmā dassananti vuccati. Gotrabhuññaṃ pana kiñcāpi maggato paṭhamataraṃ passati, passitvā pana kattabbakiccassa kilesapahānassa abhāvena na dassananti vuccati. Apica cattāropi maggā dassanameva. Kasmā? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati, phalakkhaṇe visuddhaṃ. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇe visujjhati, phalakkhaṇe visuddhanti evaṃ kathentānaṃ bhikkhūnaṃ sutvā so bhikkhu “ahampi dassanaṃ visodhetvā arahattaphale patiṭṭhito dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ sacchikatvā viharissāmī”ti taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ pucchi. So phassāyatanakammaṭṭhāniko channaṃ phassāyatanānaṃ vasena rūpārūpadhamme pariggahetvā arahattaṃ patto. Ettha hi purimāni pañca āyatanāni rūpaṃ, manāyatanāṃ arūpaṃ. Iti so attanā adhigatamaggameva kathesi.

Asantuṭṭhoti padesasāṅkhāresu ṭhatvā kathitattā asantuṭṭho. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ padesasāṅkhāresu ṭhatvā kathesi, sakkā nu kho padesasāṅkhāresu ṭhatvā dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ pāpuṇitun”ti. Tato naṃ pucchi “āvuso tvaṃyeva nu kho idaṃ dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ jānāsi, udāhu aññepi jānantā atthī”ti. Atthāvuso asukavihāre asukatthero nāmāti. So tampi upasaṅkamitvā pucchi, etenupāyena aññampi aññampīti.

1. Evarūpañca cittaṃ na vattati (Sī, Syā)

Ettha ca dutiyo pañcakkhandhakammaṭṭhāniko rūpakkhandhavasena rūpaṃ, sesakkhandhavasena¹ nāmantī nāmarūpaṃ vavatthapetvā anukkamena arahattaṃ patto, tasmā sopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana “imesaṃ aññamaññaṃ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvāva kathitaṃ, iminā nippadesesū”ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṃ pucchitvā pakkāmi.

Tatiyo mahābhūtakammaṭṭhāniko cattāri mahābhūtāni saṅkhepato ca vitthārato ca pariggahetvā arahattaṃ patto, tasmā ayampi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana “imesaṃ aññamaññaṃ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṃ, dutiyena nippadesesu, tatiyena atisappadesesū”ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṃ pucchitvā pakkāmi.

Catuttho tebhūmakakammaṭṭhāniko. Tassa kira samappavattā dhātuyo ahesuṃ, kallasarīraṃ² balapattaṃ, kammaṭṭhānānipissa sabbāneva sappāyāni, atītā vā saṅkhārā hontu anāgatā vā paccuppannā vā kāmāvacarā vā rūpāvacarā vā arūpāvacarā vā, sabbepi sappāyāva. Asappāyakammaṭṭhānaṃ nāma natthi. Kālesupi purebhattaṃ vā hotu pacchābhattaṃ vā paṭhamayāmādayo vā, asappāyo kālo nāma natthi. Yathā nāma cāribhūmiṃ otiṇṇo mahāhatthī hatthena gahetabbaṃ hattheneva luñcitvā gaṇhāti, pādehi paharitvā gahetabbaṃ pādehi paharitvā gaṇhāti, evameva sakale tebhūmakadhamme kalāpaggāhena gahetvā sammāsanto arahattaṃ patto, tasmā esopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana “imesaṃ aññamaññaṃ na sameti. Paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṃ, dutiyena nippadesesu, puna tatiyena sappadesesu, catutthena nippadesesuyevā”ti asantuṭṭho hutvā taṃ pucchi “kiṃ nu kho āvuso idaṃ dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ tumhehi attanova dhammatāya ñātaṃ, udāhu kenaci vo akkhātaṃ”ti. Āvuso mayaṃ kiṃ jānāma, atthi pana sadevake loke Sammāsambuddho, taṃ nissāyetaṃ amhehi ñātanti. So cintesi “ime bhikkhū mayhaṃ ajjhāsayāṃ gahetvā kathetuṃ na sakkonti, ahaṃ Sabbaññubuddhameva pucchitvā nikkaṅkho bhavissāmī”ti yena Bhagavā tenupasaṅkami.

1. Arūpakkhandhavasena (Ka)

2. Kantaṃ sarīraṃ (Sī, Syā)

Athañño paccantavāsī adiṭṭhapubbakimsuko eko puriso teneva rogena āturo ciraṃ tāni tāni bhesajjāni katvā roge avūpasamamāne “asuko kira nagarassa pācīnadvāragāmaṃ vāsī puriso bhesajjaṃ katvā arogo jāto”ti sutvā “gacchāmahampi¹, tena katabhesajjaṃ karissāmi”ti daṇḍamolubbha anupubbena tassa santikaṃ gantvā “kena te samma phāsukaṃ jātan”ti pucchi. Kimsukāritṭhena sammāti.

1. Pucchāmahampi (Syā)

kīdiso pana so kiṃsukoti. Jhāpitagāme ðhitajhāmathūṇo viyāti. Iti so puriso attanā diṭṭhākāreneva kiṃsukaṃ ācikkhi. Tena hi diṭṭhakāle kiṃsuko patitapatto khāṇukakāle diṭṭhattā tādisova hoti.

So pana puriso sutamaṅgalikattā “ayaṃ ‘jhāpitagāme jhāmathūṇo viyā’ti āha, amaṅgalametaṃ. Etasmim hi me bhesajje katepi rogo na vūpasamissatī”ti tassa veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ pucchi “kiṃ nu kho bho tvaññeva kiṃsukaṃ jānāsi, udāhu aññopi atthī”ti. Atthi bho dakkhiṇadvāragāme asuko nāmāti. So taṃ upasaṅkamitvā pucchi, svāssa¹ pupphitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena “lohitako kiṃsuko”ti āha. So “ayaṃ purimena viruddhaṃ āha, kāḷako lohitakato suvidūradūre”ti² tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho “atthi pana bho aññopi koci kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo”ti pucchitvā “atthi pacchimadvāragāme asuko nāmā”ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. Svāssa¹ phalitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena “ocirakajāto ādinnasipāṭiko”ti āha. Phalitakālasim hi kiṃsuko olambamānacīrako viya adhomukhaṃ katvā gahita-asikoso viya ca sirīsarukkho viya ca lambamānaphalo hoti. So “ayaṃ purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetun”ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho “atthi pana bho aññopi koci kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo”ti pucchitvā “atthi uttaradvāragāme asuko nāmā”ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. So assa sañchannapattakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena “bahalapattapalāso sandacchāyo”ti āha. **Sandacchāyo** nāma saṃsanditvā ðhitacchāyo³.

So “ayampi purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetun”ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ āha “kiṃ nu kho bho tumhe attanova dhammatāya kiṃsukaṃ jānātha, udāhu kenaci vo⁴ akkhāto”ti. Kiṃ bho mayaṃ jānāma, atthi pana mahānagarassa

1. Svāyaṃ (Ka)

2. Suvidūravīdūroti (Ka)

3. Diṭṭhacchāyo (Sī, Syā)

4. Te (Syā)

majjhe amhākaṃ ācariyo vejjapaṇḍito, taṃ nissāya amhehi ñātanti. “Tena hi ahampi ācariyameva upasaṅkamitvā nikkaṅkho bhavissāmī”ti tassa santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ vanditvā aṭṭhāsī. Vejjapaṇḍito tena saddhiṃ sammoditvā “kenatthena āgatosi bhadramukhā”ti pucchi. Rogenamhi ayya upadduto, bhesajjaṃ me kathethāti. Tena hi bho gaccha, kiṃsukarukkhaṃ chinditvā sosetvā jhāpetvā tassa khārodakaṃ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā ariṭṭhaṃ katvā piva, etena te phāsukaṃ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Tattha mahānagaraṃ viya nibbānagaraṃ datṭhabbaṃ. Vejjapaṇḍito viya Sammāsambuddho. Vuttampi ce taṃ “bhisakko sallakattoti kho Sunakkhatta Tathāgatassettaṃ adhivacanaṃ arahato Sammāsambuddhassa”ti¹. Catūsu dvāragāmesu² cattāro vejjantevāsikā viya cattāro dassanavisuddhipattā khīṇāsavā. Paccantavāsī paṭhamapuriso viya pañhapucchako bhikkhu. Paccantavāsino catunnaṃ vejjantevāsikānaṃ kathāya asantuṭṭhassa ācariyameva upasaṅkamitvā pucchanakālo viya imassa bhikkhuno catunnaṃ dassanavisuddhipattānaṃ khīṇāsavānaṃ kathāya asantuṭṭhassa Satthāraṃ upasaṅkamitvā pucchanakālo.

Yathā yathā adhimuttānanti yena yenākārena adhimuttānaṃ. **Dassanaṃ suvisuddhanti** nibbānadassanaṃ suṭṭhu visuddhaṃ. **Tathā tathā kho tehi³sappurisehi byākatanti** tena tenevākārena tuyhaṃ tehi sappurisehi kathitaṃ. Yathā hi “kāḷako kiṃsuko”ti kathento na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva chaphassāyatanānaṃ vasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ kathento na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Yathā ca “lohitako ocirakajāto bahalapattapalāso kiṃsuko”ti kathentopi na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhamavasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ

1. Ma 3. 47 piṭṭhe Sunakkhattasutte.

2. Dvāresu (Ka)

3. Chekhehi (Sī, Syā)

kathento na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Tattha yathā kālakakāle kimsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kimsukova diṭṭho, evameva chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ. Yathā ca lohitaḥ oḥirakajātakāle bahalapattapālāsakāle kimsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kimsukova diṭṭho, evameva pañcu pādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ.

Seyyathāpi bhikkhu rañño paccantimaṃ nagaranti idaṃ kasmā āradhmaṃ? Sace tena bhikkhunā taṃ sallakkhitaṃ, athassa dhammadesanattaṃ āradhmaṃ. Sace na sallakkhitaṃ, athassa iminā nagaropamena tassevatthassa¹ dīpanatthāya āvibhāvanatthāya āradhmaṃ. Tattha yasmā majjhimapadesa nagarassa pākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā mā hontu, corāsaṅkā na honti, tasmā taṃ aggahetvā “paccantimaṃ nagaran”ti āha. **Dalhuddhāpanti** thirapākāraṃ. **Dalhapākāratoraṇanti** thirapākāraṇceva thiratoraṇaṇca. Toraṇāni nāma hi purisubbedhāni nagarassa alaṅkāratthaṃ karīyanti, coranivāraṇatthānīpi² hontiyeva. Atha vā toraṇanti piṭṭhasaṅghāṭassettaṃ nāmaṃ, thirapiṭṭhasaṅghāṭantīpi attho. **Chadvāranti** nagaradvāraṃ nāma ekampi hoti dvepi satampi sahasampi, idha pana Satthā chadvārikanagaraṃ dassento evamāha. **Paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. **Byattoti** veyyattiyena samannāgato visadaññaṃ. **Medhāvīti** ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato.

Puratthimāya disāyāti—ādimhi bhūtamattaṃ katvā evamattho veditabbo—samiddhe kira mahānagare sattaratanaśampanno rājā cakkavatti rajjaṃ anusāsati, tassettaṃ paccantanagaraṃ rājāyuttavirahitaṃ, atha purisā

1. Tasseva vatthussa (Sī, Syā)

2. Caranivāraṇatthānīpi (Sī, Syā)

āgantvā “amhākaṃ deva nagare āyuttako natthi, dehi no kiñci āyuttakan”ti āhaṃsu. Rājā ekaṃ puttāṃ datvā “gacchatha, etaṃ ādāya tattha abhisiñcitvā vinicchayaṭṭhānādīni katvā vasathā”ti. Te tathā akaṃsu. Rājaputto pāpamittasaṃsaggena katipāheyyeva¹ surāsoṇḍo hutvā sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā nagaramajjhedhuttehi parivārīto suraṃ pivanto naccagītādiratīyā vītīnāmeti. Atha rañño āgantvā ārocayīṃsu.

Rājā ekaṃ paṇḍitaṃ amaccaṃ āṇāpesi “gaccha kumāraṃ ovaditvā vinicchayaṭṭhānādīni kāretvā puna abhisekaṃ katvā ehī”ti. Na sakkā deva kumāraṃ ovaditum, caṇḍo kumāro ghāteyyāpi manti. Athekaṃ balasampannaṃ yodhaṃ āṇāpesi “tvaṃ iminā saddhiṃ gantvā sace so ovāde na tiṭṭhati, sīsamassa chindāhī”ti. Iti so amacco yodho cāti idaṃ sīghaṃ dūtayugaṃ tattha gantvā dovārikaṃ pucchi “kahaṃ bho nagarassa sāmi kumāro”ti. Esa majjhesiṅghātake suraṃ pivanto dhuttaparivārīto gītādiratīṃ anubhonto nisinnoti. Atha taṃ dūtayugaṃ gantvā amacco tāvettha “sāmi vinicchayaṭṭhānādīni kira kāretvā sādhuṃ rajjaṃ anusāsā”ti āha. Kumāro asuṇanto viya nisīdi. Atha naṃ yodho sīse gahetvā “sace rañño āṇaṃ karosi, kara, no ce, ettheva te sīsaṃ pātessāmi”ti khaggaṃ abbāhi. Paricārakā dhuttā tāvadeva disāsu palāyīṃsu. Kumāro bhito sāsaṇaṃ sampañcchi. Athassa te tattheva abhisekaṃ katvā setacchattaṃ ussāpetvā “sammā rajjaṃ anusāsāhi”ti rañña vuttaṃ yathābhūtavacanaṃ niyyātetvā yathāgatamaggameva paṭipajjīṃsu. Imamatthaṃ āvikaronto Bhagavā “puratthimāya disāyā”ti āha.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—samiddhamahānagaraṃ viya hi nibbānanagaraṃ daṭṭhabbaṃ, sattaratanaṃ samannāgato rājā cakkavatti viya sattabojjhaṅgaratanaṃ samannāgato Dhammarājā Sammāsambuddhodo, paccantimanagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ, tasmīṃ nagare kūṭarājaputto viya imassa bhikkhuno kūṭacittuppādo, kūṭarājaputtassa dhuttehi parivāritakālo viya imassa bhikkhuno pañcahi nīvaraṇehi samaṅgikālo, dve sīghadūtā viya samathakammaṭṭhānaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ, mahāyodhena sīse gahitakālo viya

1. Katipāhaccayena (Sī, Syā)

uppannapaṭhamajjhānasamādhinā niccalaṃ katvā cittaḡgahitakālo, yodhena sīse ḡahitamatte dhuttānaṃ disāsu palāyitvā dūrībhāvo viya paṭhamajjhānamhi uppannamatte nīvaraṇānaṃ dūrībhāvo, “karissāmi rañño sāsanaṃ”ti sampaṭicchitamatte vissatṭhakālo viya jhānato vuṭṭhitakālo, amaccena rañño sāsanaṃ ārocitakālo viya samādhinā cittaṃ kammaniyaṃ katvā vipassanākammaṭṭhānassa vaḍḍhitakālo, tatthevassa tehi dvīhi dūtehi katābhisekassa setacchatta-ussāpanaṃ viya samathavipassanākammaṭṭhānaṃ nissāya arahattappattassa vimuttisetacchattussāpanaṃ veditabbaṃ.

Nagaranti kho bhikkhu imassetāṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacananti—ādīsu pana **cātumahābhūtikassā**ti—ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vitthāritova. Kevalaṃ pana viññāṇarājaputtassa nivāsaṭṭhānattā ettha kāyo “nagaraṃ”ti vutto, tasseva dvārabhūtattā cha āyatanāni “dvārāni”ti, tesu dvāresu niccaṃ suppatiṭṭhitattā sati “dovāriko”ti, kammaṭṭhānaṃ ācikkhantena Dhammarājena pesitattā samathavipassanā “sīghaṃ dūtayugaṃ”ti. Ettha mahāyodho viya samatho, paṇḍitāmacco viya vipassanā veditabbā.

Majjhe siṅghātakoti nagaramajjhe siṅghātake. **Mahābhūtānanti** hadayavatthussa nissayaabhūtānaṃ mahābhūtānaṃ. Vatthurūpassa hi paccayadassanattamevetāṃ cātumahābhūtaggaḡaṇaṃ kataṃ. Nagaramajjhe pana so rājakumāro viya sarīramajjhe hadayarūpasīṅghātake nisinno samathavipassanādūtehi arahattābhisekena abhisiñcitabbo vipassanāviññāṇarājaputto daṭṭhabbo. Nibbānaṃ pana yathābhūtasabhāvaṃ akuppaṃ adhikārīti¹ katvā **yathābhūtaṃ vacananti** vuttaṃ. Ariyamaggo pana yādisova pubbabhāḡavipassanāmaggo, ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādisoyevāti katvā **yathāḡatamaggoti** vutto. Idaṃ tāvettha dhammadesanattamaṃ ābhatāya upamāya saṃsandanaṃ.

Tassevatthassa pākāṭikaraṇattamaṃ ābhatapakkhe pana idaṃ saṃsandanaṃ—ettha hi chadvārūpamā chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ

1. Avikārīti (Si), abhikārīti (Syā)

dassetuṃ ābhatā, nagarasāmi-upamā pañcakkhandhavasena, siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena, nagarūpamā tebhūmakadhammasavasena dassanavisuddhipattam khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Saṅkhepato panimasmiṃ sutte catusaccameva kathitaṃ. Sakalenapi hi nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṃ, yathābhūtavacanena nirodhasaccaṃ, yathāgatamaggena maggasaccaṃ, dukkhassa pana pabhāvikā¹ taṇhā samudayasaccaṃ. Desanāpariyosāne pañhapucchako bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhitoti.

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. Navame **yassa kassaci bhikkhave bhikkhussa vā bhikkhuniyā vāti** idaṃ Satthā yathā nāma mahākuṭumbiko mahantaṃ kasikammaṃ katvā nipphannasasso gharadvāre maṇḍapaṃ katvā ubhatosaṃghassa dānaṃ pavatteyya. Kiñcāpi tena ubhatosaṃghassa dānaṃ paṭṭhapitaṃ, dvīsu pana parisāsu santappitāsu sesajanampi santappetiyeva, evameva Bhagavā samadhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā Bodhimande sabbaññutaññānaṃ adhigantvā pavattitavaradhammacakko Jetavanamahāvihāre nisinno bhikkhuparisāya ceva bhikkhuniparisāya ca mahādhammayāgaṃ yajanto Vīṇopamasuttaṃ ārabhi. Taṃ panetaṃ kiñcāpi dve parisā sandhāya āradhmaṃ, catunnampi pana parisānaṃ avāritaṃ. Tasmā sabbehipi sotabbañceva saddhātappañca, pariyogāhitvā cassa attharaso vinditabboti.

Tattha **chandoti**-ādīsu **chando** nāma pubbuppattikā dubbalataṇhā, so rañjetuṃ na sakkoti. Aparāparaṃ uppajjamānā pana balavataṇhā **rāgo** nāma, so rañjetuṃ sakkoti. Daṇḍādānādīni kātuṃ asamatto pubbuppattiko dubbalakodho **doso** nāma. Tāni kātuṃ samatto aparāparuppattiko balavakodho **paṭighaṃ** nāma. **Moho** pana mohanasammohanavasena uppannaṃ aññānaṃ. Evamettha pañcahihi padehi tīpi akusalamūlāni gahitāni. Tesu gahitesu sabbehi tammūlakā kilesā gahitāva honti. “Chando rāgo”ti vā padadvayena aṭṭhalobhasahagatacittuppādā,

“doso paṭighan”ti padadvayena dve domanassasahagatacittuppādā, mohapadena lobhadosarahitā dve uddhaccavicikicchāsahagatacittuppādā gahitāti. Evaṃ sabbepi dvādasa cittuppādā dassitāva honti.

Sabhayoti kilesacorānaṃ nivāsaṭṭhānattā sabhayo. **Sappaṭibhayoti** vadhabandhanādīnaṃ kāraṇattā sappaṭibhayo. **Sakaṇṭakoti** rāgādīhi kaṇṭakehi sakaṇṭako. **Sagahanoti** rāgagahanādīhi sagahano. **Ummaggoti** devalokaṃ vā manussalokaṃ vā nibbānaṃ vā gacchantassa amaggo. **Kummaggoti** kucchitajegucchibhūtaṭṭhānagamana-ekapadikamaggo viya apāyasampāpakattā kummaggo. **Duhitikoti** ettha ihitīti iriyanā, dukkhā ihi etthāti **duhitiko**. Yasmiṃ hi magge mūlaphalādikhādānīyaṃ vā sāyanīyaṃ vā¹ natthi, tasmīṃ iriyanā dukkhā hoti, na sakkā taṃ paṭipajjitvā icchitaṭṭhānaṃ gantum. Kilesamaggampi paṭipajjitvā na sakkā sampattibhavaṃ gantunti kilesamaggo duhitikoti vutto. Dvīhitikotipi pāṭho, esevattho. **Asappurisasevitoti** kokālikādīhi asappurisehi sevito.

Tato cittaṃ nivārayeti tehi cakkhuviññeyyehi rūpehi taṃ chandādivasena pavattacittaṃ asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye. Cakkhudvārasmiṃ hi iṭṭhārammaṇe rāge uppanne asubhato āvajjantassa cittaṃ nivattati, aniṭṭhārammaṇe dose uppanne mettato āvajjantassa cittaṃ nivattati, majjhātārammaṇe mohe uppanne uddesaparipucchāṃ garuvāsaṃ āvajjantassa cittaṃ nivattati. Evaṃ asakkontena pana Satthu mahattataṃ dhammassa svākkhātataṃ saṃghassa suppaṭipatti ca āvajjitabbā. Satthumahattataṃ paccavekkhatopi hi dhammassa svākkhātataṃ saṃghassa suppaṭipattiṃ paccavekkhatopi cittaṃ nivattati. Tena vuttaṃ “asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye”ti.

Kitṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassaṃ. **Sampannanti** paripuṇṇaṃ sunipphannaṃ. **Kitṭhādoti** sassakhādako. **Evameva khoti** ettha sampannakiṭṭhaṃ viya pañca kāmagaṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo goṇo viya kūṭacittaṃ, kiṭṭhārakkhassa pamādakālo viya bhikkhuno chasu dvāresu satīṃ pahāya vicaraṇakālo, kiṭṭhārakkhassa pamādamāgamma goṇena gahitagabbhassa kiṭṭhassa khāditattā

1. Asanīyaṃ vā (Ka)

sassasāmino sassaphalānadhigamo viya chadvārarakkhikāya satiyā
vippavāsamāgamma pañcakāmaguṇaṃ assādentena cittaṇa kusalapakkhassa
nāsittatā bhikkhuno sāmāññaphalādhigamābhāvo veditabbo.

Uparighaṭṭayanti dvinnam siṅgānam antare. **Suniggahitaṃniggaṇheyyāti**
ghaṭṭayam patitṭhite nāsārajjuke suṭṭhu niggahitaṃ katvā niggaṇheyya.

Daṇḍenāti muggarasadisena thūladaṇḍakena. **Evam hi so bhikkhave goṇoti**
evam so kiṭṭhārakkhassa pamādamanvāya yasmiṃ yasmiṃ khaṇe kiṭṭham
otaritukāmo hoti, tasmim tasmim khaṇe evam niggaṇhitvā tāletvā
osajjanena¹ nibbisevanabhāvaṃ upanīto goṇo.

Evameva khoti idhāpi sampannakiṭṭhamiva pañca kāmagaṇā datṭhabbā,
kiṭṭhādo viya kūṭacittam, kiṭṭhārakkhassa appamādo viya imassa bhikkhuno
chasu dvāresu satiyā avissajjanam, daṇḍo viya suttanto, goṇassa
kiṭṭhābhimukhakāle daṇḍena tāḷanam viya cittassa bahiddhā
puthuttārammaṇābhimukhakāle anamataggiyadevadūta-āditta-āsīvisūpama-
anāgatabhayādīsu tam tam suttam āvajjetvā cittuppādassa
puthuttārammaṇato nivāretvā mūlakammaṭṭhāne otāraṇam veditabbam.
Tenāhu porāṇa—

“Subhāsitaṃ sutvā mano pasīdati,
Dameti² nam pītisukhañca vindati.
Tadassa ārammaṇe tiṭṭhate mano,
Goṇova kiṭṭhādako daṇḍatajjito”ti.

Udujjitanti tajjitaṃ. **Sudujjitanti** sutajjitaṃ, sujitantipi attho. Udu, sudūti
idaṃ pana nipātamattameva. **Ajjhattanti** gocarajjhataṃ. **Santiṭṭhatīti**-ādīsu
paṭhamajjhānavasena santiṭṭhati, dutiyajjhānavasena sannisīdati,
tatiyajjhānavasena ekodi hoti, catutthajjhānavasena samādhiyati. Sabbampi
vā etaṃ paṭhamajjhānavasena veditabbam. Ettāvata hi Sammāsambuddhena
sathānurakkhaṇa-indriyasamvarasīlam nāma kathitaṃ.

Rañño vāti kassacideva paccantarañño vā. **Saddam suṇeyyāti**
paccūsakāle pabuddho kusaleṇa vīṇāvādakena vādiyamānāya
madhurasaddam suṇeyya. **Rajanīyoti**-ādīsu cittaṃ rañjetīti **rajanīyo**.

1. Ossajjena (Syā, Ka)

2. Sameti (Sī, Syā)

kāmetabbatāya **kamanīyo**. Cittaṃ madayatīti **madanīyo**. Cittaṃ mucchitaṃ viya karaṇato mucchiyatīti **mucchanīyo**. Ābandhitvā viya gahaṇato bandhatīti **bandhanīyo**. **Alaṃ me bhoti** vīṇāya saṇṭhānaṃ disvā taṃ anicchanto evamāha. **Upadhāraṇeti** veṭṭhake¹. **Koṇanti** caturassam sāradaṇḍakam.

So taṃ vīṇanti so rājā “āharatha naṃ vīṇaṃ, ahamassā saddaṃ passissāmī”ti taṃ vīṇaṃ gahetvā. **Dasadhā vāti**—ādīsu paṭhamam tava dasadhā phāleyya, athassā saddaṃ apassanto satadhā phāleyya, tathāpi apassanto sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, tathāpi apassanto “sakalikā jhāyissanti, saddo pana nikkhamitvā palāyissati, tadā naṃ passissāmī”ti agginā ḍaheyya. Tathāpi apassanto “sallahukāni masicuṇṇāni vātena bhassissanti, saddo sāradaṇṇaṃ viya pādamūle patissati, tadā naṃ passissāmī”ti mahāvāte vā ophuneyya². Tathāpi apassanto “masicuṇṇāni yathodakam gamissanti, saddo pana pāram gacchanto puriso viya nikkhamitvā tarissati³, tadā naṃ passissāmī”ti nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya.

Evam vadeyyāti sabbehipimehi upāyehi apassanto te manusse evam vadeyya. **Asatī kirāyanti** asatī kira ayaṃ vīṇā, lāmikāti attho. Asatīti lāmakādhivacanametam. Yathāha—

“Asā lokitthiyo nāma, velā tāsam na vijjati.

Sārattā ca pagabbhā ca, sikhī sabbaghaso yathā”ti⁴.

Yathevaṃ⁵ yaṃkiñci vīṇā nāmāti na kevalaṇca vīṇāyeva lāmikā, yatheva pana ayaṃ vīṇā nāma, evaṃ yaṃkiñci añṇampi tantibaddham, sabbam taṃ lāmakamevāti attho. **Evameva khoti** ettha vīṇā viya pañcakkhandhā daṭṭhabbā, rājā viya yogāvacaro, yathā so rājā taṃ vīṇaṃ dasadhā phālanato paṭṭhāya vicinanto saddaṃ adisvā vīṇāya anattthiko hoti, evaṃ yogāvacaro pañcakkhandhe sammāsanto ahanti vā mamanti vā gahetabbaṃ apassanto khandhehi anattthiko hoti. Tenassa taṃ

1. Vedhike (Sī, Syā)

2. Opuneyya (Sī)

3. Patissati (Sī, Syā), pavāhissati (Ka)

4. Khu 5. 15 piṭṭhe Jātake.

5. Yatheva (Sī)

khandhasammasanaṃ dassento **rūpaṃ samanvesati yāvatā rūpassa gatī-**
ādimāha.

Tattha **samanvesatī**ti pariyesati. **Yāvatā rūpassa gatī**ti yattakā rūpassa
gati. Tattha **gatī**ti gatigati sañjātigati salakkhaṇagati vibhavagati bhedagatīti
pañcavidhā¹ honti. Tattha idaṃ rūpaṃ nāma heṭṭhā Avīcipariyantaṃ katvā
upari Akaniṭṭhabrahmalokaṃ anto katvā etthantare saṃsarati vattati,
ayamassa **gatigati** nāma.

Ayaṃ pana kāyo neva padumagabbhe, na puṇḍarīkanīluppalādīsu
sañjāyati, āmāsayapakkāsayānaṃ pana antare bahalandhakāre
duggandhapavanavicarite paramajegucche okāse pūtimacchādīsu kimi viya
sañjāyati, ayaṃ rūpassa **sañjātigati** nāma.

Duvidhaṃ pana rūpassa lakkhaṇaṃ, “ruppatīti kho bhikkhave tasmā
rūpaṃ”²ti² evaṃ vuttaṃ ruppanasaṅkhātāṃ paccattalakkhaṇaṇca
aniccātibhedaṃ sāmāññalakkhaṇaṇca, ayamassa **salakkhaṇagati** nāma.

“Gati migānaṃ pavanaṃ, ākāso pakkhinaṃ gati.

Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gati”³—

evaṃ vutto rūpassa abhāvo **vibhavagati** nāma. Yo panassa bhedo, ayaṃ
bhedagati nāma. Vedanādīsupi eseva nayo. Kevalaṃ hettha upari yāva
bhavaggā tesāṃ sañjātigati, salakkhaṇagatiyaṃ ca vedayitasañjānana-
abhisāṅkharaviijānana vasena paccattalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Tampi tassa na hotīti yadetāṃ rūpādīsu ahanti vā mamanti vā asmīti vā
evaṃ niddiṭṭhaṃ diṭṭhitaṇhāmānaggāhattayaṃ, tampi tassa khīṇāsavassa na
hotīti yathānusandhināva suttāgataṃ⁴. Tena vuttaṃ Mahā-aṭṭhakathāyaṃ—

“Ādimhi sīlaṃ kathitaṃ, majjhe samādhībhāvanā.

Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā vīṇopamā kathā”⁵.

1. Bahuvīdhā (Syā, Ka)

2. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

3. Vi 5. 263 piṭṭhe.

4. Yathānusandhi nāma suttāṃ (Sī, Syā)

5. Katāti (Sī, Syā)

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. Dasame **arugattoti** vaṇasarīro. Tesaṃyeva arūnaṃ pakkattā **pakkagatto**. **Saravananti** kaṇḍavanam¹. **Evameva khoti** arugatto puriso viya dussīlapuggalo veditabbo. Tassa kusakaṇṭakehi viddhassa sarapattehi ca asidhārūpamehi vilikhitagattassa bhiyyoso mattāya dukkhadomanassaṃ viya tattha tattha sabrahmacārīhi “ayaṃ so imesaṇca imesaṇca kammānaṃ kārako”ti vuccamānassa uppajjanadukkhaṃ veditabbaṃ.

Labhati vattāranti labhati codakaṃ. **Evamkārīti** evarūpanaṃ vejjakammadūtakammādīnaṃ kārako. **Evamsamācāroti** vidhavā²gocarādivasena evarūpagocarō. **Asucigāmakaṇṭakoti** asuddhaṭṭhena asuci, gāmavāsīnaṃ vijjhanatṭhena kaṇṭakoti gāmakaṇṭako.

Pakkhinti hatthisoṇḍasakuṇaṃ. **Ossajjeyyāti** vissajjeyya. **Āviñcheyyunti** ākaḍḍheyyuṃ. **Pavekkhāmīti** pavississāmi. **Ākāsaṃ ḍessāmīti** ākāsaṃ uppatissāmi.

Etesu pana ahi “bhogehi maṇḍalaṃ bandhitvā supissāmī”ti vammikaṃ pavisitukāmo hoti. Susumāro “dūre bilaṃ pavisitvā nipajjissāmī”ti udakaṃ pavisitukāmo hoti. Pakkhī “ajaṭākāse sukhaṃ vicarissāmī”ti ākāsaṃ ḍetukāmo hoti. Kukkuro “uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā³ usumaṃ gaṇhanto nipajjissāmī”ti gāmaṃ pavisitukāmo hoti. Siṅgalo “manussamaṃsaṃ khādītva piṭṭhiṃ pasāretvā sayissāmī”ti āmakasusānaṃ pavisitukāmo hoti. Makkaṭo “ucce rukkhe abhiruhitvā disādisaṃ pakkhandissāmī”ti vanaṃ pavisitukāmo hoti.

Anuvidhāyeyyunti anugaccheyyuṃ, anuvidhiyeyyuntipi pāṭho, anuvidhānaṃ āpajjeyyunti attho. Yattha so yāti, tattheva gaccheyyunti vuttaṃ hoti. **Evamevāti** ettha cha pāṇakā viya chāyatanāni daṭṭhabbāni, daḍḍharajju viya taṇhā, majjhe gaṇṭhi⁴ viya avijjā. Yasmaṃ yasmaṃ dvāre ārammaṇaṃ balavaṃ hoti, taṃ taṃ āyatanāṃ tasmaṃ tasmaṃ ārammaṇe āviñchati.

1. Kaṇṭakavanam (Sī), kaṇṭavanam (Ka)

2. Viyūhitvā (Sī)

3. Tividha (Sī, Syā)

4. Tanti (Sī, Syā)

Imaṃ pana upamaṃ Bhagavā sarikkhakena vā āhareyya āyatanānaṃ vā nānattadassanavasena. Tattha **sarikkhakena** tāva viṣuṃ appanā-kiccaṃ natthi, Pāḷiyaṃyeva appitā. **Āyatanānaṃ nānattadassanena** pana ayaṃ appanā—ahi nāmesa bahi sittasammatṭhe ṭhāne nābhiramati, saṅkāraṭṭhānatiṇapaṇṇagahanavammikāniyeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati, ekaggataṃ āpajjati. Evameva cakkhupetaṃ visamajjhāsayaṃ, matṭhāsu suvaṇṇabhitti-ādīsu nābhiramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādivicittesuyeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivaritvā oloketukāmo hoti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati, akkhiṃ nimīletvā carati. Yadā pana byāmasatamattaṃ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti, tadā tassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, sukhaṃ supati. Evameva sotampetaṃ bilajjhāsayaṃ¹ ākāsaṇṇissitaṃ, kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṃ karoti, kaṇṇacchiddākāsoyeva² tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāso pi vaṭṭatiyeva. Antoleṇasmiṃ hi sajjhāye kayiramāne na leṇacchadanāṃ bhinditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānachiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā ghaṭṭento āgantvā sotapasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmiṃ kāle “asukāṃ nāma sajjhāyatī”ti leṇapiṭṭhe nisinnā jānanti.

Evam sante sampattagocaratā hoti, kiṃ panetaṃ sampattagocaranti? Āma sampattagocaraṃ. Yadi evaṃ dūre bheri-ādīsu vajjamānesu “dūre saddo”ti jānanaṃ na bhaveyyāti³. No na bhavati. Sotapasādasmiṃ hi ghaṭṭite “dūre saddo, āsanne saddo, paratīre orimatīre”ti tathā tathā jānanākāro hoti, dhammatā esāti. Kiṃ etāya dhammatāya, yato yato chiddaṃ, tato tato savanaṃ hoti candimasūriyādīnaṃ dassanaṃ viyāti asampattagocaramevetaṃ.

Pakkhīpi rukke vā bhūmiyaṃ vā na ramati. Yadā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhando hoti, tadā ekaggacittataṃ āpajjati. Evameva ghānampi ākāsa-jjhāsayaṃ vātūpanissayagandhagocaraṃ.

1. Visamajjhāsayaṃ (Sī)

2. Kaṇṇacchiddāvāsoyeva (Sī, Syā)

3. Jānanaṃ bhaveyyāti (Sī, Syā)

Tathā hi gāvo navavutṭhe deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāsābhimukhā hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṃ jānāti.

Kukkuropi bahi caranto khemaṭṭhānaṃ na passati, leḍḍudaṇḍādīhi upadduto hoti. Antogāmaṃ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā nīpanassa panassa phāsu hoti. Evameva jivhāpi gāmajjhāsaya āposannissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvāpi pātova pattacīvaramādāya gāmaṃ pavisitabbaṃ hoti. Sukkhakhādanīyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānitum.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamaṃsaṃ khādītva nīpanasseva panassa phāsu hoti. Evameva kāyopi upādiṇṇakajjhāsayo pathaviṣannissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṃ upādiṇṇakaṃ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti. Ajjhattikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahaṇe paccayo hoti. Susanthatassāpi hi sayanassa heṭṭhāṭṭhitānampi vā phalakānaṃ¹ na sakkā anisīdantena vā anuppiḷantena² vā thaddhamudubhāvo jānitunti ajjhattikabāhirā pathavī etassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti.

Makkaṭopi bhūmiyaṃ vicaranto nābhīramati, hatthasatubbedhaṃ panassa rukkhaṃ āruya viṭapapitṭhe nisīditvā disāvidisā olokontasseva phāsuko hoti. Evaṃ manopi nānājjhāsayo bhavaṅgapaccayo, diṭṭhapubbepi nānārammaṇajjhāsayaṃ karotiyeva, mūlabhavaṅgaṃ panassa paccayo hotīti ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana āyatanānaṃ nānattaṃ Visuddhimagge āyatananiddese vuttameva.

Taṃ cakkhu nāviñchatīti taṇhārajjukānaṃ āyatanapāṇakānaṃ kāyagatāsatiṭṭhambhe baddhānaṃ nibbisevanabhāvaṃ āpannattā nākaḍḍhatīti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanāva kathitā.

1. Heṭṭhā ṭhitānampi vā (Sī, Syā), hatthe ṭhitānampi vā phalānaṃ (Ka),
hatthe ṭhapitānampi vā phalānaṃ (Abhi-Ṭṭha 1. 352 piṭṭhe)

2. Anuppiḷantena (Sī)

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. Ekādasame **yavakalāpī**ti lāyitvā ṭhapitayavapuñjo.

Byābhaṅgihatthāti kājahatthā. **Chahi byābhaṅgīhi haneyyunti** chahi puthulakājadandahehi potheyyunt. **Sattamoti** tesu chasu janesu yave pothetvā¹ pasibbake pūretvā ādāya gatesu añño sattamo āgaccheyya. **Suhatatarā assāti** yaṃ tattha avasiṭṭhaṃ atthi bhusapalāpamattampi, tassa gahaṇatthaṃ suṭṭhutarāṃ hatā.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni datṭhabbāni, catumahāpathe nikkhittayavakalāpī viya satto, cha byābhaṅgiyo viya iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni, sattamā byābhaṅgī viya bhavapatthanā kilesā. Yathā catumahāpathe ṭhapitā yavakalāpī chahi byābhaṅgīhi haññati, evamime sattā aṭṭhārasahi ārammaṇadaṇḍakehi chasu āyatanesu haññanti. Yathā sattamena suhatatarā honti, evaṃ sattā bhavapatthanakilesehi suhatatarā honti bhavamūlakam dukkham anubhavamānā.

Idāni nesaṃ taṃ bhavapatthanakilesaṃ dassetuṃ **bhūtapubbari bhikkhaveti**-ādimāha. **Tatrāti** Sudhammāyaṃ bhummaṃ, Sudhammāya devasabhāya dvāreti attho². **Dhammikā kho devāti** dhammikā ete devā nāma, yehi mādisaṃ asurādhipatiṃ gahetvā mayhaṃ bhedanamattampi na katanti sandhāya vadati. **Adhammikā devāti** adhammikā ete devā nāma, ye mādisaṃ asurādhipatiṃ navagūthasūkaraṃ viya kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā nisīdāpenti. **Evaṃ sukhumaṃ kho bhikkhave vepacittibandhananti** taṃ kira padumaṇālasuttaṃ viya makkaṭajālasuttaṃ viya ca sukhumaṃ hoti, chettuṃ pana neva vāsiyā na pharasunā sakkā. Yasmā pana citteneva bajjhati, cittena muccati, tasmā “vepacittibandhanan”ti vuttaṃ.

Tato sukhumataraṃ mārabandhananti kilesabandhanaṃ panetaṃ tatopi sukhumataraṃ, neva cakkhussa āpāthaṃ gacchati, na iriyāpathaṃ nivāreti. Tena hi baddhā sattā pathavitalepi ākāsepi yojanasatampi

1. Lāyitvā (Sī, Syā), sāvetvā (Ṭikā)

2. Tatra Sudhammaṃ devasabhanti bhummaṃ (Sī, Syā)

yojanasahassampi gacchantipi āgacchantipi. Chijjamānaṃ panetaṃ
ñāṇeneva chijjati, na aññenāti “ñāṇamokkhaṃ bandhanan”tipi vuccati.

Maññamānoti taṇhādiṭṭhimānānaṃ vasena khandhe maññanto. **Baddho māra**ssāti mārabandhanena baddho. Karaṇatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ, kilesamārena baddhoti attho. **Mutto pāpimatoti** māraśsa bandhanena mutto. Karaṇattheyeva vā idaṃ sāmivacanaṃ, pāpimatā kilesabandhanena muttoti attho.

Asmīti padena taṇhāmaññitaṃ vuttaṃ. **Ayamahamasmīti** diṭṭhimaññitaṃ. **Bhavissanti** sassatavasena diṭṭhimaññitameva. **Na bhavissanti** ucchedavasena. **Rūpīti**-ādīni sassatasseva pabhedadīpanāni. **Tasmāti** yasmā maññitaṃ ābādhaṃ antodosanikantanavasena rogo ceva gaṇḍo ca sallaṇca, tasmā. **Iñjanti**-ādīni yasmā imehi kilesehi sattā iñjanti ceva phandanti ca papañcitā ca honti pamattākārapattā, tasmā tesam ākāradassanatthaṃ vuttāni.

Mānagatavāre pana mānassa gataṃ **mānagataṃ**, mānapavattīti attho. Mānoyeva mānagataṃ gūthagataṃ muttagataṃ viya. Tattha **asmīti** idaṃ taṇhāya sampayuttamānavasena vuttaṃ. **Ayamahamasmīti** diṭṭhivasena. Nanu ca diṭṭhisampayutto nāma māno natthīti? Āma natthi, mānassa pana appahīnattā diṭṭhi nāma hoti. Mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Āsīvisavaggo catuttho.

Catuttho paṇṇāsako.

Salāyatanaśaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. Vedanāsaṃyutte Sagāthāvaggassa paṭhame **samāhitoti** upacārena vā appanāya vā samāhito. **Vedanā ca pajānātīti** vedanā dukkhasaccavasena pajānāti. **Vedanānañca sambhavanti** tāsāṃ yeva sambhavaṃ samudayasaccavasena pajānāti. **Yattha cetāti** yatthetā vedanā nirujjhanti, taṃ nibbānaṃ nirodhasaccavasena pajānāti. **Khayagāminanti** tāsāṃ yeva vedanānaṃ khayagāminaṃ maggaṃ maggasaccavasena pajānāti. **Nicchāto parinibbutoti** nittaṇho hutvā kilesaparinibbānena parinibbuto. Evamettha sutte sammasanacāravedanā kathitā. Gāthāsu dvīhi paḍehi samathavipassanā kathitā, sesehi catusaccaṃ kathitaṃ. Evamettha sabbasaṅgāhiko catubhūmakadhammaparicchedo vutto.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dutiye **adukkhamasukhaṃ sahāti** adukkhamasukhañca sukhadukkhehi saha. **Ajjhattaṇca bahiddhā cāti** attano ca parassa ca. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Palokinanti** palujjanakaṃ bhijjanasabhāvaṃ. **Phussa phussa vayaṃ passanti** ñāṇena phusitvā phusitva vayaṃ passanto¹. **Evam tattha virajjatīti** evaṃ tāsu vedanāsu virajjati. Idhāpi Sutte sammasanacāravedanā kathitā, gāthāsu ñāṇaphusaṇaṃ.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. Tatiye **acchecchi taṇhanti** sabbampi taṇhaṃ chindi samucchindi. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ parivattayi nimmūlamakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ sampassati,

ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya, ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā ca pahīnattā ca ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati¹ haritantam vā”ti² evaṃ vutta-antimamariyādanto ca, “antamidam bhikkhave jīvikānan”ti³ evaṃ vuttalāmakanto ca, “sakkāyo eko anto”ti⁴ evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca, “esevanto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā”ti⁵ evaṃ vuttakoṭṭanto⁶ cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭṭisaṅkhātā antamakāsi, paricchedam parivaṭṭum akāsi, antimasamussayamattāvasesam dukkhamakāsīti vuttam hoti.

Sampajaññaṃ na riñcatīti sampajaññaṃ na jahati. **Saṅkhyam nopetīti** ratto duṭṭho mūlhoti paññattim na upeti, tam paññattim pahāya khīṇāsavo nāma hotīti attho. Imasmiṃ sutte ārammaṇanusayo kathito.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

252. Catutthe **pātāloti** pātassa alam pariyaṭṭo, natthi ettha patiṭṭhāti **pātālo**. **Asantam avijjamānanti** asambhūtatam apaññāyamānattam. **Evaṃ vācam bhāsati** “atthi mahāsamudde pātālo”ti evaṃ vācam. So hi yaṃ tam balavāmukham mahāsamuddassa udakam vegena pakkhanditvā cakkavālam vā Sinerum vā āhacca yojanadviojanadasayojanapamaṇampi uggantvā puna mahāsamudde patati, yassa patitaṭṭhāne mahānarakapapāto viya hoti, yaṃ loke balavāmukhanti vuccati, tam sandhāya evaṃ vadati.

Yasmā pana tattha tathārūpānam macchakacchapadevadānavānam patiṭṭhāpi hoti sukhanivāso pi, tasmā asantam asaṃvijjamānam tam tam vācam bhāsati nāma. Yasmā pana sabbaputhujjanā sārīrikāya dukkhavedanāya patiṭṭhātum na sakkonti, tasmā pātassa alanti atthena ayameva pātāloti dassento **sārīrikānam kho etam bhikkhavi**ti-ādimāha.

1. Vi 4. 277 piṭṭhe.

3. Khu 1. 255; Saṃ 2. 76 piṭṭhesu.

5. Saṃ 1. 311; Saṃ 2. 270; Khu 1. 177 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 246 piṭṭhe.

4. Am 2. 351; Khu 8. 44 piṭṭhesu.

6. Vuttakoṭṭanto (Sī)

Pātāle na paccuṭṭhāsīti pātālasmiṃ na paṭiṭṭhāsī. **Gādhanti** paṭiṭṭham. **Akkandatīti** anibaddham vipalāpaṃ vilapanto kandati. **Dubbaloti** dubbalañño. **Appathāmakoti** ñāṇathāmassa parittatāya parittathāmakoti. Imasmiṃ sutte ariyasāvakoti sotāpanno. Sotāpanno hi ettha dhuraṃ, balavavipassako pana tikkhabuddhi uppannaṃ vedanaṃ ananuvattitvā paṭiṭṭhātum samattho yogāvacaropi vaṭṭati.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. Pañcame **dukkhato daṭṭhabbāti** vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhābbā. **Sallatoti** dukkhāpanavinivijjanaṭṭhena sallāti daṭṭhabbā. **Aniccatoti** adukkhamasukhā hutvā abhāvākārena aniccato daṭṭhabbā. **Addāti** addasa. **Santanti** santasabhāvaṃ.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. Chaṭṭhe **tatrāti** tesu dvīsu janesu. **Anuvedham vijjheyāti** tasseva vaṇamukhassa aṅgulantare vā dvaṅgulantare vā āsannapadese anugatavedham. Evaṃ viddhassa hi sā anuvedhā vedanā paṭhamavedanāya balavatarā hoti, pacchā uppajjamānā domanassavedanāpi evameva purimavedanāya balavatarā hoti. **Dukkhāya vedanāya nissaraṇanti** dukkhāya vedanāya hi samādhimaggaṭṭhāni nissaraṇaṃ, taṃ so na jānāti, kāmasukhameva nissaraṇanti jānāti. **Tāsaṃ vedanānanti** tāsaṃ sukhadukkhavedanānaṃ. **Saññutto naṃ vedayatīti** kilesehi sampayuttova hutvā taṃ vedanaṃ vedayati, na vippayutto. **Saññutto dukkhasmāti** karaṇatthe nissakkaṃ, dukkhena sampayuttoti attho. **Saṅkhātadhammassāti** viditadhammassa tulitadhammassa. **Bahussutassāti** pariyattibahussutassa paṭivedhabahussutassa ca. **Sammā pajānāti bhavassa pārāgūti** bhavassa pārāṃ nibbānaṃ gato tadeva nibbānaṃ sammā pajānāti. Imasmimpi Sutte ārammaṇānusayova kathito. Ariyasāvakesu ca khīṇāsavo ettha dhuraṃ, anāgāmīpi vaṭṭatīti vadanti.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Sattame **yena gilānasālā tenupasaṅkamīti** “sadevake loke aggapuggalo Tathāgatopi gilānupaṭṭhānaṃ gacchati, upaṭṭhātabbayuttakā nāma gilānāti bhikkhū saddahitvā okappetvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissanti”ti ca, “ye tattha kammaṭṭhānasappāyā, tesaṃ kammaṭṭhānaṃ kathessāmī”ti ca cintetvā upasaṅkami. **Kāye kāyānupassīti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Aniccānupassīti** aniccataṃ anupassanto. **Vayānupassīti** vayaṃ anupassanto. **Virāgānupassīti** virāgaṃ anupassanto. **Nirodhānupassīti** nirodhaṃ anupassanto. **Paṭinissaggānupassīti** paṭinissaggaṃ anupassanto.

Ettāvatā kiṃ dassitaṃ hoti? Imassa bhikkhuno āgamanīyapaṭipadā. Satipaṭṭhānāpi hi pubbabhāgā yeva, sampajaññepi aniccānupassanā vayānupassanā virāgānupassanāti ca imāpi tisso anupassanā pubbabhāgā yeva, nirodhānupassanāpi paṭinissaggānupassanāpi imā dve missakā. Ettāvatā imassa bhikkhuno bhāvanākālo dassitoti. Sesaṃ vuttanayameva.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. Atṭhame **imameva phassaṃ paṭiccāti** vutte bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ, atthato panetaṃ ninnānākaraṇaṃ. Kāyova hi ettha phassoti vutto. Navamaṃ uttānameva.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Dasame **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseṃ nayo. Anupadavaṇṇanā panettha heṭṭhā vitthāritāva. Imasmiṃ suttadvaye sammasanacāraṇaṃ kathitā.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. Rahogatavaggaṣa paṭhame **yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti** yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ sabbaṃ dukkhanti attho. **Saṅkhārānaṃ yeva aniccatanti**-ādīsu yā esā saṅkhārānaṃ aniccatā khayadhammatā vayadhammatā vipariṇāmadhammatā, etaṃ sandhāya yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhanti mayā bhāsitaṃ dīpeti. Yā hi saṅkhārānaṃ aniccatā, vedanānaṃpi sā aniccatā eva. Aniccatā ca nāmesā maraṇaṃ, maraṇato uttari dukkhaṃ nāma natthīti iminā adhippāyena sabbā vedanā dukkhāti vuttā. **Atha kho pana bhikkhu mayāti** idaṃ na kevalaṃ ahaṃ vedanānaṃ yeva nirodhaṃ paññāpemi, imesaṃpi dhammānaṃ nirodhaṃ paññāpemiṃti dassanattānaṃ āraddhaṃ. Vūpasamo ca passaddhiyo ca evarūpāya desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttā. Saññāvedayitanirodhaggaṇaṇena cettha cattāro āruppā gahitāva hontīti veditabbā.

2-3. Paṭhama-ākāśasuttādivaṇṇanā

260-261. Dutīye **puṭhū vāyanti mālutāti** bahū vātā vāyanti. Sesāṃ uttānatthamevāti. Tatiyaṃ vinā gāthāhi bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. Catutthe **puratthimāti** puratthimāya. Evaṃ sabbattha. **Sāmisāpi sukhā vedanāti**-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma kāmāmisapaṭisaṃyuttā vedanā, **nirāmisā sukhā** nāma paṭhamajjhānādivasena vipassanāvasena anussativasena ca uppannā vedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā dukkhā** nāma anuttāresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhā vedanā.

5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. Pañcamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva. Purimāni panettha dve paripuṇṇapassaddhikāni, pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni. Desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttāni.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. Navame **Pañcakaṅgo thapatīti Pañcakaṅgoti** tassa nāmaṃ, vāsipharasunikhādanadaṇḍamuggarakālasuttanālisaṅkhātehi vā pañcahi aṅgehi samannāgatattā so Pañcakaṅgoti paññāto. **Thapatīti** vaḍḍhakījeṭṭhako. **Udāyīti** paṇḍita-udāyitthero. **Pariyāyanti** kāraṇaṃ. **Dvepānandāti** dvepi Ānanda. **Pariyāyenāti** kāraṇena. Ettha ca kāyikacetasikavasena dve veditabbā, sukhādivasena tisso pi, indriyavasena sukhindriyādikā pañca, dvāravasena cakkhusamphassajādikā cha, upavicāravasena “cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati”ti-ādikā aṭṭhārasa, cha gehasitāni somanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhammasitāti evaṃ chattimsa. Tā atīte chattimsa, anāgate chattimsa, paccuppanne chattimsāti evaṃ aṭṭhasataṃ vedanā veditabbā.

Pañcime Ānanda kāmagaṇāti ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Na kevalaṇhi dve ādīṃ katvā vedanā Bhagavatā paññattā, pariyāyena ekāpi vedanā kathitā, taṃ dassento Pañcakaṅgassa thapatino vādaṃ upatthambhetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Abhikkantataranti** sundaratarāṃ. **Paṇītataranti** atappakataraṃ. Ettha ca catutthajjhānato paṭṭhāya adukkhamasukhā vedanā, sāpi santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhanti vuttā. Nirodho avedayitasukhavasena sukhaṃ nāma jāto. Pañcakāmagaṇavasena hi aṭṭhasamāpattivasena ca uppannaṃ vedayitaṃ sukhaṃ nāma, nirodho avedayitasukhaṃ nāma. Iti vedayitasukhaṃ vā hotu avedayitasukhaṃ vā, niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhena ekantasukhameva jātaṃ.

Yattha yatthāti yasmim yasmim ṭhāne. **Sukhaṃ upalabbhatīti** vedayitaṃ sukhaṃ vā avedayitaṃ sukhaṃ vā upalabbhati. **Taṃ taṃ Tathāgato sukhasmim paññapeti**, taṃ sabbaṃ Tathāgato niddukkhabhāvaṃ sukhasmimyeva paññapetīti

idha Bhagavā nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā neyyapuggalassa vasena arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesi. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo dutiyo.

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Tatiyavaggassa paṭhame **Moḷiyasīvakoti Sīvakoti** tassa nāmaṃ. Cūḷā panassa atthi, tasmā Moḷiyasīvakoti vuccati. **Paribbājakoti** channaparibbājako. **Pittasamuṭṭhānānīti** pittapaccayāni. **Vedayitānīti** vedanā. Tattha pittapaccayā tisso vedanā uppajjanti. Kathaṃ? Ekacco hi “pittaṃ me kupitaṃ, dujjānaṃ kho pana jīvitaṃ”ti dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, evamassa kusalavedanā uppajjati. Ekacco “pittabhesajjaṃ karissāmi”ti pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, musā bhaṇati, dasa dussīlyakammāni karoti, evamassa akusalavedanā uppajjati. Ekacco “ettakenapi me bhesajjakaraṇena pittaṃ na vūpasammati, alaṃ yaṃ hoti, taṃ hotū”ti majjhatto kāyikavedanaṃ adhivāsento nipajjati, evamassa abyākatavedanā uppajjati.

Sāmampi kho etanti taṃ taṃ pittavikāraṃ disvā attanāpi etaṃ veditabbaṃ. **Saccasammatanti** bhūtasammataṃ. Lokopi hissa sarīre sabalavaṇṇatādipittavikāraṃ disvā “pittamassa kupitaṃ”ti jānāti. **Tasmāti** yasmā sāmañca viditaṃ lokassa ca saccasammataṃ atidhāvanti, tasmā. **Semhasamuṭṭhānādisupi** eseva nayo. Ettha pana **sannipātikānīti** tiṇṇampi pittādīnaṃ kopena samuṭṭhitāni. **Utopariṇāmajānīti** visabhāga-ututo jātāni. Jaṅgaladesavāsīnaṃ hi anupades¹ vasantānaṃ visabhāgo utu uppajjati, anupadesavāsīnañca jaṅgaladeseti evaṃ malayasamuddatīrādivasenāpi² utuvisabhāgatā uppajjati yeva. Tato jātāti utopariṇāmajātāni nāma.

1. Ānuppadese (Sī), anuppadese (Syā)

2. Maṇisamuddatīrādivasena (Sī, Syā)

Visamaparihārājānīti mahābhāravahanasudhakoṭṭanādito¹ vā avelāya carantassa sappadaṃsakūpapātādito vā visamaparihārato jātāni.

Opakkamikānīti “ayaṃ coro vā pārādāriko vā”ti gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothona-upakkamaṃ paccayaṃ katvā uppannāni. Etaṃ bahi upakkamaṃ labhitvā koci vuttanayeneva kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. **Kammavipākajānīti** kevalaṃ kammavipākatova jātāni. Tesupi hi uppannesu vuttanayeneva koci kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. Evaṃ sabbavāresu tividdhāva vedanā honti.

Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṃ, kammavipākajānaṃ pana sabbabhesajjānipi sabbaparittānipi nālaṃ paṭighātāya. Imasmiṃ sutte lokavohāro nāma kathitoti.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Dutiye aṭṭhasatapariyāyanti aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṃ.

Dhammapariyāyanti dhammakāraṇaṃ. **Kāyikā ca cetasikā cāti** ettha kāyikā kāmāvacare yeva labbhanti, cetasikā catubhūmikā pi. **Sukhāti-ādīsu** sukhā vedanā arūpāvacare natthi, sesāsu tīsu bhūmīsu labbhanti, dukkhā kāmāvacarāva, itarā catubhūmikā. Pañcake sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṃ tebhūmakāṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmakāṃ. Chakke pañcasu dvāresu vedanā kāmāvacarāva, manodvāre catubhūmikā, aṭṭhārasake chasu iṭṭhārammaṇesu somanassena saha upavicarantīti **somanassūpavicārā**. Sesadvayepi eseva nayo. Iti ayaṃ desanā vicāravasena āgatā, taṃsampayuttānaṃ pana somanassādīnaṃ vasena idha aṭṭhārassa vedanā veditabbā.

Cha gehasitāni somanassānīti-ādīsu “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ,

1. Mahābhāravahanesu ākoṭṭanādito (Sī, Syā)

idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassan”ti¹ evaṃ chasu dvāresu
vuttakāmaguṇanissitāni somanassāni **cha gehasitasomanassāni** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ veditvā vipariṇāmaṃ virāgaṃ nirodhaṃ ‘pubbe
ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti
evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ.
Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ
somanassan”ti¹ evaṃ chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate
aniccatādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa
“ussukkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannasomanassāni **cha
nekkhammasitasomanassāni** nāma.

“Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ itthānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ
manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato
samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ
samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ
vuccati gehasitaṃ domanassan”ti evaṃ chasu dvāresu “itthārammaṇaṃ
nānubhavissāmi nānubhavāmi”ti vitakkayato uppannāni
kāmaguṇanissitadomanassāni **cha gehasitadomanassāni** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ veditvā vipariṇāmaṃ virāgaṃ nirodhaṃ ‘pubbe
ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti
evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu
pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanānaṃ upasampajja viharissāmi,
yadariyā etarahi āyatanānaṃ upasampajja viharanti’ti. Iti anuttaresu
vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ. Yaṃ
evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ domanassan”ti
evaṃ chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-
ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccatadivasena
vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ
imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā
ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhin”ti anusocato uppannāni domanassāni
cha nekkhammasitadomanassāni nāma.

“Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa
puthujjanassa anodhiṃjinaṃ avipākajinaṃ anādīnavadassāvino assutavato

puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti evaṃ chasu dvāresu itthārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannakāmaguṇanissitā upekkhā **cha gehasita-upekkhā** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāgaṇirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evameva yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti evaṃ chasu dvāresu itthādi-ārammaṇe āpāthagate itthe arajjantassa anitthe adussantassa asamapekkhane amuyhantassa uppannā vipassanāñāṇasampayuttā upekkhā **nekkhammasita-upekkhā** nāma. Imasmiṃ sutte sabbasaṅgāhako catubhūmakadhammaparicchedo kathito. Tatiyādīni uttānatthāneva.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ekādasame **sāmisāti** kilesāmisena sāmisā. **Nirāmisatarāti** nirāmisāyapi jhānapītiyā nirāmisatarāva. Nanu ca dvīsu jhānesu pīti mahaggaṭāpi hoti lokuttarā pi, paccavekkhaṇapīti lokiyāva, sā kasmā nirāmisatarā jātāti? Santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā. Yathā hi rājavallabho cūlupaṭṭhāko appaṭihārikaṃ yathāsukhaṃ rājākulaṃ pavisanto seṭṭhisenāpati-ādayo pādena paharantopi na gaṇeti. Kasmā? Rañño āsannaparicārakattā. Iti so tehi uttaritaro hoti, evamayampi santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā lokuttarapītitopi uttaritarāti veditabbā. Sesavāresupi esevo nayo.

Vimokkhavāre pana rūpapaṭisaṃyutto vimokkho attano ārammaṇabhūtena rūpāmisavaseneva sāmiso nāma, arūpapaṭisaṃyutto rūpāmisābhāvena nirāmisō nāmāti.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṃyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. Mātugāmasaṃyuttassa paṭhame **aṅgehī**ti aguṇaṅgehi. **Na ca rūpavā**ti na rūpasampanno¹ virūpo duddasiko. **Na ca bhogavā**ti na bhogasampanno niddhano. **Na ca sīlavā**ti na sīlasampanno² dussīlo. **Alaso cā**ti kantanapacanādīni kammāni kātuṃ na sakkoti, kusīto ālasiyo nisinnaṭṭhāne nisinnova, ṭhitaṭṭhāne ṭhitova niddāyati eva. **Pajañcassa na labhatī**ti assa purisassa kulavaṃsapatiṭṭhāpakarṇ puttāṃ na labhati, vañjhittḥī nāma hoti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Dutiyāṃ paṭhame vuttanayeneva parivattetabbāṃ.

3. Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā

282. Tatiye **āveṇikānī**ti pāṭipuggalikāni purisehi asādhāraṇāni. **Pāricariyanti** paricārikabhāvaṃ.

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. Catutthe **maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti pubbaṇhasamayasmim hi mātugāmo khīradadhisaṅgopanarandhanapacanādīni kātuṃ āraddho puttakehipi yāciyamāno kiñci dātuṃ na icchati. Tenetaṃ vuttaṃ “pubbaṇhasamayaṃ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā”ti. Majjhanhikasamaye pana mātugāmo kodhābhibhūtova hoti, antoghare kalahaṃ alabhanto paṭivissakagharampi gantvā kalahaṃ karoti, sāmikassa ca ṭhitanisinnaṭṭhānāni vilokento vicarati. Tena vuttaṃ “majjhanhikasamayaṃ issāpariyuṭṭhitena cetasā”ti. Sāyanhe panassā asaddhammapaṭisevanāya cittaṃ namati. Tena vuttaṃ “sāyanhasamayaṃ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā”ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

1. Rūpavipanno (Sī, Syā)

2. Sīlavipanno (Sī, Syā)

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. Dasame **rūpabalanti**-ādīsu rūpasampatti **rūpabalaṃ**, bhogasampatti **bhogabalaṃ**, ñātisampatti **ñātibalaṃ**, puttāsaṃpatti **puttabalaṃ**, sīlasampatti **sīlabalaṃ**. Pañcasīladāsaṃsīlāni akhaṇḍāni katvā rakkhantassa hi sīlasampattiyeva sīlabalaṃ nāma hoti. **Imāni kho bhikkhave pañca balānī** imāni pañca upatthambhanaṭṭhena balāni nāma vuccanti.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Pasayhāti** abhibhavitvā. **Abhibhuyya vattatī**ti abhibhavati ajjhottharati. **Neva rūpabalaṃ tāyatī**ti neva rūpabalaṃ tāyitum rakkhitum sakkoti. **Nāsenteva naṃ, kule na vāsentī**ti “dussīlā sambhinnācārā atikkantamariyādā”ti gīvāyaṃ gahetvā nīharanti, na tasmim kule vāsentī. **Vāsenteva naṃ kule, na nāsentī**ti “kiṃ rūpena bhogādīhi vā, parisuddhasīlā esā ācārasampannā”ti ñatvā ñatakā tasmim kule vāsentiyeva, na nāsentī. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jambukhādakasaṃyutta

1. Nibbānapañhāsuttavaṇṇanā

314. Jambukhādakasaṃyutte **Jambukhādako paribbājakoti** evaṃnāmo therassa bhāgineyyo channaparibbājako. **Yo kho āvuso rāgakkhayoti** nibbānaṃ āgamma rāgo khīyati, tasmā nibbānaṃ rāgakkhayoti vuccati. **Dosamohakkhayesupi** eseva nayo.

Yo pana imināva suttena kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya, so vattabbo “kassa kilesānaṃ khayō, kiṃ attano, udāhu paresan”ti. Addhā “attano”ti vakkhati. Tato pucchitabbo “gotrabhuññāṇassa kiṃ ārammaṇan”ti. Jānamāno “nibbānan”ti vakkhati. Kiṃ pana gotrabhuññāṇakkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. “Khīṇā”ti vā “khīyanti”ti vā na vattabbā, “khīyissantī”ti pana vattabbāti. Kiṃ pana tesu akhīṇesuyeva kilesesu gotrabhuññāṇaṃ kilesakkhayaṃ ārammaṇaṃ karotīti. Addhā evaṃ vutte niruttaro bhavissati.

Maggañāṇenāpi cetāṃ yojetabbaṃ. Maggakkhaṇepi hi kilesā “khīṇā”ti vā “khīyissantī”ti vā na vattabbā, “khīyanti”ti pana vattabbā¹, na ca akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ ārammaṇaṃ hoti, tasmā sampañcchitabbametaṃ. Yaṃ āgamma rāgādayo khīyanti, taṃ nibbānaṃ. Taṃ panetaṃ “rūpino dhammā arūpino dhammā”ti-ādīsu² dukesu arūpino dhammāti saṅgahitattā na kilesakkhayamattamevāti.

2. Arahattapañhāsuttavaṇṇanā

315. Arahattapañhabyākaraṇe yasmā arahatthaṃ rāgadosamohānaṃ khīṇante uppajjati, tasmā “rāgakkhayaṃ dosakkhayaṃ mohakkhayaṃ”ti vuttaṃ.

1. Maggakkhaṇepi hi kilesā khīyanti na vuccanti, na ca akhīṇesuyeva kilesesu (Sī)

2. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

3-15. Dhammavādīpañhāsuttādivaṇṇanā

316-328. **Te loke sugatā**ti te rāgādayo pahāya gatattā suṭṭhu gatāti sugatā. **Dukkhasa kho āvuso pariññatthanti** vaṭṭadukkhasa parijānanatthaṃ. **Dukkhatā**ti dukkhasabhāvo. **Dukkhadukkhatā**ti-ādīsu dukkhasaṅkhātā dukkhasabhāvo dukkhadukkhatā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

16. Dukkaraapañhāsuttavaṇṇanā

329. **Abhiratī**ti pabbajjāya anukkaṇṭhanatā. **Naciraṃ āvusoti** āvuso dhammānudhammapaṭipanno bhikkhu “pāto anusitṭho sāyaṃ visesamadhigamissati, sāyaṃ anusitṭho pāto visesamadhigamissati”¹ti¹ vuttattā ghaṭento vāyamanto nacirassaṃ lahuyeva arahāṃ assa, arahatte patiṭṭhaheyyāti dasseti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Jambukhādakasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaṇḍakasāmyuttavaṇṇanā

330-331. Sāmaṇḍakasāmyuttepi imināva nayena attho veditabbo.

Sāmaṇḍakasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 2. 300 piṭṭhe.

6. Moggallānasamyutta

1-8. Paṭhamajjhānapañhāsuttādivaṇṇanā

332-339. Moggallānasamyutte **kāmasahagatā**ti pañcanīvaraṇasahagatā. Tassa hi paṭhamajjhānavuṭṭhitassa pañca nīvaraṇāni santato upaṭṭhahimsu. Tenassa taṃ paṭhamajjhānaṃ hānabhāgiyaṃ nāma ahosi. Taṃ pamādaṃ ñatvā Satthā “mā pamādo”ti ovādaṃ adāsi. Dutiyajjhānādisupi imināva nayena attho veditabbo. Ārammaṇasahagatameva hettha “sahagatan”ti vuttaṃ.

9. Animittapañhāsuttavaṇṇanā

340. **Animittaṃ cetosamādhinti** niccanimittādīni pahāya pavattaṃ vipassanāsamādhim yeva sandhāyetaṃ vuttanti. **Nimittānusāri viññāṇaṃ hoti**ti evaṃ iminā vipassanāsamādhivihārena viharato vipassanāñāṇe tikkhe sūre vamaṇe. Yathā nāma purisassa tikhiṇena pharasunā rukkhaṃ chindantassa “suṭṭhu vata me pharasu vahaṭi”ti khaṇe khaṇe pharasudhāraṃ olokentassa chejjakiccaṃ na nipphajjati, evaṃ therassāpi “sūraṃ vata me hutvā ñāṇaṃ vahaṭi”ti vipassanaṃ ārabha nikanti uppajjati, atha vipassanākiccaṃ sādhetuṃ nāsakkhi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “nimittānusāri viññāṇaṃ hoti”ti. **Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim upasampajja vihāsinti** sabbesaṃ niccasukha-attanimittānaṃ amanasikārena animittaṃ vuṭṭhānagāminivipassanāsampayuttaṃ cetosamādhim nibbānārammaṇaṃ uparimaggaphalasamādhim upasampajja vihāsiṃ.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti acalappasādena. **Dasahi ṭhānehī**ti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhanti**ti abhibhavanti, atikkamivā tiṭṭhanti. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Moggallānasamyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. Cittasaṃyuttassa paṭhame **Macchikāsaṇḍeti** evaṃnāmake vanasaṇḍe. **Ayamantarākathā udapādīti** porāṇakattherā atiracchānakathā honti, nisinnanisinnaṭṭhāne pañhaṃ samuṭṭhāpetvā ajānantā pucchanti, jānantā vissajjenti, tena nesaṃ ayaṃ kathā udapādi. **Migapathakanti** evaṃnāmakam attano bhogagāmaṃ. So kira Ambāṭakārāmassa piṭṭhibhāge hoti. **Tenupasaṅkamīti** “therānaṃ pañhaṃ vissajjtvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī”ti cintetva upasaṅkami. **Gambhīre Buddhavacaneti** atthagambhīre ceva dhammagambhīre ca Buddhavacane. **Paññācakkhu kamatīti** ñāṇacakkhu vahati pavattati.

2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. Dutiye **āyasmanam theranti** tesu theresu jeṭṭhakam mahātheraṃ. **Tuṇhī aho**sīti jānantopi avisāradattā na kiñci byāhari. **Byākaromahaṃ bhanteti** “ayaṃ thero neva attanā byākaroti, na aññe ajjhesati, upāsakopi bhikkhusaṅghaṃ viheseti, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī”ti cintetvā āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā evaṃ okāsamakāsi, katāvakaṃ pana attano āsane nisīditvā byākāsi.

Sahatthāti sahatthena. **Santappesīti** yāvadicchakam dento suṭṭhu tappesi. **Sampavāresīti** “alam alan”ti hatthasaññāya ceva vācāya ca paṭikkhipāpesi. **Onītapattapāṇinoti** pāṇito apanītapattā dhovitvā thavikāya osāpetvā amse laggitapattāti attho.

3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. Tatiye **Avantiyāti** Dakkhināpathe Avantiraṭṭhe. **Kalyāṇam vuccatīti** “catūhi paccayehi paṭijaggissāmī”ti vacanaṃ niddosaṃ anavajjam vuccati tayā upāsakāti adhippāyena vadati.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. Catutthe **sesakaṃ vissajjethā**ti tassa kira therehi saddhimyeva kamsathālaṃ pamajjitvā pāyāsaṃ vaḍḍhetvā adamsu, so bhutta pāyāso therehiyeva saddhim gantukāmo cintesi “ghare tāva upāsikā sesakaṃ vicāreti, idha panime dāsakammakārā mayā avuttā na vicāressanti, evāyaṃ paṇītapāyāso nassissati”ti tesaṃ anujānanto evamāha. **Kuthitanti** kudhitam¹, heṭṭhā santattāya vālikāya upari ātapena ca atitikhīṇanti attho. Idaṃ pana Tepītake Buddhavacane asambhinna padam. **Paveliyamānenā**ti paṭīliyamānena². **Sādhū khvassa bhanteti** “phāsuvihāraṃ karissāmi nesaṃ”ti cintetvā evamāha.

Iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkharīti adhiṭṭhāniddhim akāsi. Ettha ca “mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ³ katvā devo ekamekaṃ phusāyatū”ti evaṃ nānāparikammaṃ “savāto devo vassatū”ti evaṃ adhiṭṭhānaṃ ekatopi hoti. “Savāto devo vassatū”ti ekatoparikammaṃ, “mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ katvā devo ekamekaṃ phusāyatū”ti evaṃ nānā-adhiṭṭhānaṃ hoti. Vuttanayeneva nānāparikammaṃ nānadhiṭṭhānaṃ, ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānampi hotiyeva. Yathā tathā karontassa pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kataparikammassa parikammānantarena mahaggata-adhiṭṭhānacitteneva taṃ ijjhati. **Okāsesī**⁴ vipakiri.

5. Paṭhamakāma bhūsuttavaṇṇanā

347. Pañcame **nelaṅgoti** niddoso. **Setapacchādoti** setapaṭicchādano. **Anīghanti** niddukkhaṃ. **Muhuttaṃ tuṇhī hutvā**ti tassa attha pekkhanatthaṃ tīṇi piṭakāni kaṇṇe kuṇḍalaṃ viya sañcāleno “ayaṃ imassa attho, ayaṃ imassa attho”ti upaparikkhaṇatthaṃ muhuttaṃ tuṇhī hutvā. **Vimuttiyā**ti arahattaphalavimuttiyā. Imaṃ pana pañhaṃ kathento upāsako dukkaraṃ akāsi. Sammāsambuddho hi “passatha no tumhe bhikkhave etaṃ

1. Kuṭṭhitanti kuthitam (Sī, Syā)

3. Abbhāmaṇḍalaṃ (Sī, Syā)

2. Paṭīliyamānena (Sī, Syā)

4. Otāsedhīti (Sī)

bhikkhuṃ āgacchantam odātakam tanukam tuṅganāsikan”¹ attano diṭṭhena kathesi. Ayaṃ pana nayaggāhena “arahato etaṃ adhivacanan”² ti āha.

6. Dutiyakāmaḥsutta² vaṇṇanā

348. Chaṭṭhe **kati nu kho bhante saṅkhārā**ti ayaṃ kira gahapati nirodham valañjeti, tasmā “nirodhapādake saṅkhāre pucchissāmi”³ ti cintetvā evamāha. Theropissa adhippāyaṃ ñatvā puññābhisāṅkhārādisu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhanto **tayo kho gahapatī**ti-ādimāha. Tattha kāyappaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati nibbattīyatīti **kāyasaṅkhāro**. Vācāya saṅkharoti nibbattetīti³ **vacīsaṅkhāro**. Cittappaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati nibbattīyatīti **cittasaṅkhāro**.

Katamo pana bhanteti idha kiṃ pucchati? “Ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā ālulitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānaggahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṃ kusalākusalā vīsati cetanāpi, assāsapassāsāpi **kāyasaṅkhāro**teva vuccanti. Vacīdvāre hanusaṅcopanam vacībhedaṃ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi **vacīsaṅkhāro**teva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanam apatvā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatimsacetanāpi, sañña ca vedanā cāti ime dve dhammāpi **cittasaṅkhāro**teva vuccanti. Evaṃ ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā ālulitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmi”³ ti pucchi.

Kasmā pana bhanteti idha kāyasaṅkhārādināmassa padattham pucchati. Tassa vissajjane **kāyappaṭibaddhā**ti kāyanissitā. Kāye sati honti, asati na honti. **Cittappaṭibaddhā**ti cittanissitā. Citte sati honti, asati na honti.

1. Saṃ 1. 471 piṭṭhe.

2. Aṭṭhakathāsu vedallaṅgappakāsanaṭṭhāne “saṅkhārabhājanīyan”³ ti imassa nāmaṃ gahitaṃ. (Vi-Ṭṭha 1. 22; Dī-Ṭṭha 1. 25; Abhi-Ṭṭha 1. 27 piṭṭhesu)

3. Saṅkharīyati nibbattīyatīti (Sī) Ma-Ṭṭha 2. 263 piṭṭhepi passitabham.

Idāni “kiṃ nu kho esa saññāvedayitanirodham valañjeti, no valañjeti, ciṇṇavasī vā tattha¹ no ciṇṇavasī”ti jānanattham pucchanto **katham pana bhante saññāvedayitanirodhasamāpatti hotīti** āha. Tassa vissajjane **samāpajjissanti vā samāpajjāmīti** vā padadvayena nevasaññānāsaññāyatana samāpattikālo kathito. **Samāpannoti** padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo.

Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hotīti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva “ettakam kalam acittako bhavissāmī”ti addhānaparicchedam cittaṃ bhāvitam hoti. **Yam tam tathattāya upanetīti** yaṃ pana evam bhāvitam cittaṃ, tam puggalam tathattāya acittakabhāvāya upaneti. **Vacīsaṅkhāro paṭhamam nirujjhatīti** sesasaṅkhārehi paṭhamam dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro** tato param kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro** tato param cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Āyūti** rūpajīvitindriyam. **Viparibhinnānīti** upahatāni vinaṭṭhāni.

Tattha keci “nirodhasamāpannassa ‘cittasaṅkhāro ca niruddho’ti vacanato cittaṃ aniruddham hoti, tasmā sacittakāpi ayaṃ samāpattī”ti vadanti. Te vattabbā—“vacīsaṅkhāropissa niruddho”ti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhasamāpannena dhammampi kathentena sajjhāyampi karontena nisīditabbarā siyā. Yo cāyam mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato cittaṃ aniruddham bhaveyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpentena ānantariyakammaṃ katam bhaveyya. Iti byañjane abhinivesam akatvā ācariyānam naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇam, na byañjanam.

Indriyāni vippassannānīti kiriyamayapavattasmim hi vattamāne bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamanti, upahatāni makkhitāni viya² honti vātādīhi utṭhitarajena catumahāpathe ṭhapita-ādāso viya. Yathā pana thavikāya pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso

1. Ciṇṇavasī tattha (Sī, Syā)

2. Pakkhittāni viya (Ka)

antoyeva virocāti, evaṃ nirodhasamāpaññassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti. Tena vuttaṃ “indriyāni vippasannāni”ti.

Vuṭṭhahissanti vā **vuṭṭhahāmi**ti vā padadvayena antonirodhakālo kathito, **vuṭṭhitoti** padena phalasamāpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hoti**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva “ettakaṃ kālaṃ acittako hutvā tato paraṃ sacittako bhavissāmi”ti addhānaparicchedaṃ cittaṃ¹ bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upaneti**ti yaṃ evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpaññakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakathaṃ kathetuṃ kālotti nirodhakathā kathetabbā siyā. Sā panesā “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca² saṅkhārānaṃ paṭipassaddhiyā soḷasahi nāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyāṃ nāṇaṃ”ti mātikaṃ ṭhapetvā sabbākārena Visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbā. Ko paṇāyaṃ nirodho nāma? Catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametaṃ samāpajjanti? Saṅkhārānaṃ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṃ acittakā hutvā sukhaṃ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṃ nāmetaṃ yadidaṃ nirodhoti etadatthaṃ samāpajjanti.

Cittasaṅkhāro paṭhamam uppajjatiti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasamāpatticittaṃ paṭhamam uppajjati, taṃsampayuttaṃ saññaṇṇa vedanaṇṇa sandhāya “cittasaṅkhāro paṭhamam uppajjati”ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṃ bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati.

Kim pana phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpeti? Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasamāpatti, sā na samuṭṭhāpeti. Kim vā etena, phalasamāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santasamāpattito vuṭṭhitassa bhikkhuno

1. Addhānaparicchedacittaṃ (Sī)

2. Tiṇṇam (Sī, Syā, Ka) Visuddhi 2. 626 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

assāsapassāsā abbohārikā honti, tesam abbohārikabhāvo

Sañjīvattheravattunā veditabbo. Sañjīvattherassa hi samāpattito¹ vuṭṭhāya kiṃsukapupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṃsumattampi na jhāyi, usmākāramattampi nāhosi. Samāpattibalaṃ nāmetanti vadanti. Evameva santāya phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti² bhavaṅgasamayenevetam kathitanti veditabban.

Tato vacīsaṅkhāroti tato param kiriyamayapavattavalaṇṇanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṃ bhavaṅgaṃ vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṃsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācam abhisāṅkhātum na sakkontīti kiriyamayapavattavalaṇṇanakālenevetam kathitam.

Suññato phassoti-ādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. **Saguṇena** tāva suññatā nāma phalasamāpatti, tāya sahaajātaphassaṃ sandhāya “suññato phasso”ti vuttam. Animittappaṇihitesupi eseva nayo. **Ārammaṇena** pana nibbānaṃ rāgādīhi suññatā suññatā nāma, rāganimittādīnaṃ abhāvā animittam, rāgadosamohappaṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitam, suññatam nibbānaṃ ārammaṇam katvā uppannaphalasamāpattisamphasso suññato nāma. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Aparā āgamanīyakathā nāma hoti. Suññata-animitta-appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā animittā nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa appaṇihitā nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa suññatā nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma, animittamaggassa phalaṃ animittam nāma, animittaphalasamāpattisahaajāte phasse phusante “animitto phasso phusati”ti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamanīyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā

1. Paṭhamasamāpattito (Sī, Syā)

2. Honti (Sī, Syā)

saguṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṃ. Evaṃ hi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnanti-ādīsu nibbānaṃ viveko nāma, tasmim̐ viveke ninnam̐ onatanti vivekaninnaṃ. **Vivekaṇanti** aññato agantvā yena viveko, tena vaṅkaṃ viya hutvā ṭhitanti vivekaṇaṃ. Yena viveko, tena patamānaṃ viya ṭhitanti **vivekapabbhāraṃ**.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. Sattame **nānatthā ceva nānābyañjanā cāti** byañjanampi nesaṃ nānaṃ, atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭā. Attho¹ pana appamāṇā cetovimutti bhūmantarato mahaggatā hoti rūpāvacarā, ārammaṇato sattapaṇṇatti-ārammaṇā. Ākiṇcaññā bhūmantarato mahaggatā arūpāvacarā, ārammaṇato navattabbārammaṇā. Suññatā bhūmantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhūmantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

Rāgo kho bhante pamāṇakaraṇoti-ādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇakasata-udakaṃ nāma hoti kālavaṇṇaṃ, oloketānaṃ byāmasatagambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottaraṇamattampi na hoti, evameva yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te “ettako ayan”ti puggalassa pamāṇaṃ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Yāvatā kho bhante appamāṇā cetovimuttiyoti yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā cattāro maggā cattāri phalānīti dvādasa. Tatra brahmavihārā pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā, sesā pamāṇakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvena nibbānampi appamāṇameva, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ. **Akuppāti** arahattaphalacetovimutti. Sā hi tāsāṃ sabbajetṭhikā,

1. Atthato (?)

tasmā “aggamakkhāyati”ti vuttā. **Rāgo kho bhante kiñcananti** rāgo uppajjitvā puggalaṃ kiñcati maddati palibundhati, tasmā kiñcananti vutto. Manussā kira goṇehi khalaṃ maddāpento “kiñcehi kapila kiñcehi kāḷakā”ti¹ vadanti. Evaṃ maddanaṭṭho kiñcanaṭṭho veditabbo. **Dosamohesupi** eseva nayo.

Ākiñcaññā cetovimuttiyo nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanam maggaphalāni ca. Tattha ākiñcaññāyatanam kiñcanam ārammaṇam assa natthīti **ākiñcaññam**. Maggaphalāni kiñcanānam maddanapalibundhanakilesānam natthitāya ākiñcaññāni, nibbanampi ākiñcaññam, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ.

Rāgo kho bhante nimittakaraṇoti–ādīsu yathā nāma dvinnam kulānam sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesam lakkhaṇam na kataṃ hoti, tāva “ayaṃ asukakulassa vacchako, ayaṃ asukakulassā”ti na sakkā hoti jānituṃ. Yadā pana tesam tisulādīsu aññataram lakkhaṇam kataṃ hoti, tadā sakkā hoti jānituṃ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṃ “ariyo vā puthujjano vā”ti. Rāgo panassa uppajjamānova “sarāgo nāma ayaṃ puggalo”ti sañjānananimittam² karonto viya uppajjati, tasmā nimittakaraṇoti vutto. **Dosamohesupi** eseva nayo.

Animittā cetovimuttiyo nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri phalāni. Tattha vipassanā niccanimittam sukhanimittam attanimittam ugghāṭetīti **animittā** nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvā animittā nāma. Maggaphalāni nimittakarānam kilesānam abhāvena animittāni, nibbānampi animittameva, taṃ pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṃ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitāti? Sa “suññā rāgenā”ti–ādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visum na gahitāti.

1. Kāpilāti (Sī)

2. Sañjānituṃ nimittam (Sī)

Ekatthāti ārammaṇavasena ekatthā “appamāṇaṃ ākiñcaññaṃ suññataṃ animittan”ti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni. Iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṃ pana tḥāne appamāṇāpi hoti, aññasmiṃ ākiñcañña, aññasmiṃ suññatā, aññasmiṃ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanāti.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. Aṭṭhame **tenupasaṅkamī**ti sayam āgatāgamo viññātasāsano anāgāmī ariyasāvako samāno kasmā naggabhoggaṃ nissirikaṃ nigaṇṭhaṃ upasaṅkamīti? Upavādamocanattathāñceva vādāropanattathāñca. Nigaṇṭhā kira “samaṇassa Gotamassa sāvaka thaddhakhadirakhāṇukasadisā, kenaci saddhiṃ paṭisanthārampi na karontī”ti upavadanti, tassa upavādassa mocanattathāñca, “vādañcassa āropessāmī”ti upasaṅkami. **Na khvāhaṃ ettha bhante Bhagavato saddhāya gacchāmī**ti yassa ñāṇena asacchikataṃ hoti, so “evaṃ kiretan”ti aññassa saddhāya gaccheyya, mayā pana ñāṇenetam sacchikataṃ, tasmā nāhaṃ ettha Bhagavato saddhāya gacchāmīti dīpento evamāha.

Ulloketvā¹ kāyaṃ unnāmetvā kucchiṃ nīharitvā gīvaṃ paggayha sabbaṃ disaṃ² pekkhamāno ulloketvā. **Bādhetaḍḍhaṃ maññeyyā**ti yathā vinivijjhितvā na nikkhamati, evaṃ paṭibāhitabbaṃ maññeyya bandhitabbaṃ vā. **Sahadhammikā**ti sākāraṇā. **Atha maṃ paṭihareyyāsi saddhiṃ nigaṇṭhaparisāyā**ti etesaṃ atthe ñāte atha me nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ abhigaccheyyāsi, paṭihārassa me santikaṃ āgantvā attano āgatabhāvaṃ jānāpeyyāsi attho. **Eko pañhoti** eko pañhamaggo, ekaṃ pañhagavesananti attho. **Eko uddesoti** ekaṃ nāma kinti ayaṃ eko uddeso. **Ekaṃ veyyākaraṇanti** “sabbe sattā āharaṭṭhitikā”ti³ idaṃ ekaṃ veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

1. Oloketvāti (Sī, Syā) 2. Sabbadisāsu (Sī, Syā) 3. Khu 1. 1; Am 3. 297 piṭṭhesu.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Navame **kīvaciraṃ pabbajitassāti**¹ kīvaciro kālo pabbajitassāti attho. **Uttari manussadhammāti** manussadhammo nāma dasakusalakammapathā, tato manussadhammato uttari.

Alamariyañāṇadassanavisesoti ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthatāya alamariyoti saṅkhāto ñāṇadassanaviseso. **Naggeyyāti** naggabhāvato.

Muṇḍeyyāti muṇḍabhāvato. **Pāvaḷanipphoṭanāyāti** pāvaḷanipphoṭanato², bhūmiyaṃ nisīdantassa ānisaḍaṭṭhāne³ laggānaṃ paṃsurajavālikānaṃ phoṭanattamaṃ gahitamorapiṇchamattatoti attho.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Dasame **ārāmadevatāti** puppharāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadetoti** vanasaṇḍesu adhivatthā devatā. **Rūkkhadevatāti** Mattarājakāle Vessavaṇo ca devatāti evaṃ tesu tesu rukkkhesu adhivatthā devatā.

Osadhitiṇavanappatīsūti harītakāmalakī-ādīsu muñjapabbajādīsu vanajeṭṭharukkkhesu ca adhivatthā devatā. **Samāgammāti** sannipatitvā.

Samāgammāti tato tato samāgantvā. **Paṇidhehīti** patthanāvasena ṭhapehi.

Ijjhissati sīlavato cetopaṇidhīti samijjhissati sīlavantassa cittapatthanā⁴.

Dhammikoti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanarahito.

Dhammarājāti tasseva vevacanaṃ, dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Tasmāti** yasmā “tena hi ayyaputta amhepi ovadāhī”ti vadatha⁵, tasmā. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ bhikkhūnaṃ dassāma, idaṃ attanā bhuñjissāma”ti evaṃ avibhattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sādharmaṇameva bhavissatīti.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pabbajitoti (Sī, Syā)

2. Vāṇinipphoṭhanāyāti vāṇinipphoṭhanato (Sī, Syā)

3. Āsaṇaṭṭhāne (Sī)

4. Cittatthapanā (Sī, Syā)

5. Yasmā ayyaputta amhe ovadādīhi ovadatha (Sī, Syā)

8. Gāmaṇisaṃyutta

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā

353. Gāmaṇisaṃyuttassa paṭhame **Caṇḍo gāmaṇī**ti dhammasaṅgāhakattherehi Caṇḍoti gahitanāmo eko gāmaṇi. **Pātukarotī**ti bhaṇḍantaṃ paṭibhaṇḍanto akkosantaṃ paccakkosanto paharantaṃ paṭipaharanto pākaṭaṃ karotīti dasseti. **Na pātukarotī**ti akkuṭṭhopi pahaṭopi kiñci paccanīkaṃ akarontoti dasseti.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Dutiye **Tālapuṭoti** evaṃnāmako. Tassa kira bandhanā pamuttatālapakkavaṇṇo viya mukhavaṇṇo¹ vipprasanno ahosi, tenassa Tālapuṭoti nāmaṃ akaṃsu. Svāyaṃ abhinīhārasampanno pacchimabhavikapuggalo. Yasmā pana paṭisandhi nāma aniyatā ākāse khittadaṇḍasadisā², tasmā esa naṭakule nibbatti. Vuḍḍhippatto pana naṭasippe aggo hutvā sakalajambudīpe pākaṭo jāto. Tassa pañca sakaṭasatāni pañca mātugāmasatāni parivāro, bhariyāyapissa tāvatakāvāti mātugāmasahassena ceva sakaṭasahassena ca saddhim yaṃ yaṃ nagaraṃ vā nigamaṃ vā pavisati, tatthassa puretameva satasahassaṃ denti. Samajjavesaṃ gaṇhitvā pana mātugāmasahassena saddhim kīlaṃ karontassa yaṃ hatthūpagapādūpagādi-abharaṇajātaṃ khipanti, tassa pariyaṇto natthi. So taṃdivasaṃ mātugāmasahassaparivārīto Rājagahe kīlaṃ katvā paripakkañāṇattā saparivārova yena Bhagavā tenupasaṅkami.

Saccālikenati saccena ca alikena ca. **Tiṭṭhatetanti** tiṭṭhatu etaṃ. **Rājanīyā**ti rāgappaccayā mukhato pañcavaṇṇasuttanīharaṇavātavuṭṭhidassanādayo aññe ca kāmassādasamīyuttākārādasanākā abhinayā. **Bhiyyoso mattāyā**ti adhikappamāṇattāya. **Dosanīyā**ti dosappaccayā hatthapādacchedādidassanākārā. **Mohanīyā**ti mohappaccayā udakaṃ gahetvā telakaraṇaṃ, telaṃ gahetvā udakakaraṇanti evamādayo māyāpabhedā.

1. Pamuttassa tālapakkassa viya vaṇṇo (Sī, Syā)

2. Khittageṇḍusadisā (Sī)

Pahāso nāma nirayoti visuṃ pahāsanāmakō nirayo nāma natthi, Avīcisseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse naccantā viya gāyantā viya ca naṭavesaṃ gahetvāva paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Nāhaṃ bhante etaṃ rodāmīti** ahaṃ bhante etaṃ Bhagavato byākaraṇaṃ na rodāmīti evaṃ sakammakavasettha attho veditabbo, na assuvimocanamattena. “Mataṃ vā amma rodantī”ti-ādayo cettha aññepi vohārā veditabbā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Tatiye **Yodhājīvoti** yuddhena jīvikaṃ kappanako dhammasaṅgāhakattherehi evaṃ gahitanāmo. **Ussahati vāyamatīti** ussāhaṃ vāyāmaṃ karoti. **Pariyāpādentīti** maraṇaṃ paṭipajjāpenti. **Dukkaṭanti** duṭṭhu kataṃ. **Duppaṇihitanti** duṭṭhu ṭhapitaṃ. **Parajito**¹ **nāmanirayoti** ayampi na visuṃ eko nirayo, Avīcisseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse pañcāvudhasannaddhā phalakahatthā hatthi-assarathe āruyha saṅgāme yujjhantā viya paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Catutthapañcomesupi eseva nayo.

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. Chaṭṭhe **pacchābhūmakāti** pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukāti** sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikāti** pātova udakato sevālañceva uppalāḍiṇi ca gahetvā udakasuddhikabhāvajānanatthāya mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakāti** sāyaṃpātaṃ udakaṃ orohanakā. **Uyyāpentīti** upari yāpenti. **Saññāpentīti** sammā ñāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentīti** parivāretvā ṭhitā “gaccha bho brahmalokaṃ, gaccha bho brahmalokaṃ”ti vadantā saggaṃ pavesenti. **Anuparisakkeyyāti** anuparigaccheyya. **Ummujjāti** ummujja uṭṭhaha. **Thalamuplavāti** thalamabhiruha. **Tatra yāssāti** tatra yā bhaveyya. **Sā adhogāmī** assāti sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adhogacchāti** heṭṭhā gaccha.

1. Sarajito (Sī, Syā)

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. Sattame **jaṅgalanti** thaddhaṃ na mudu. **Ūsaranti**¹ sañjātaḷaṇaṃ. **Pāpabhūmī**ti lāmakabhūmibhāgaṃ. **Maṃdīpā**ti-ādīsu ahaṃ dīpo patiṭṭhā etesanti maṃdīpā. Ahaṃ leṇo allīyaṇaṭṭhānaṃ etesanti **maṃleṇā**. Ahaṃ tāṇaṃ rakkhā etesanti **maṃtāṇā**. Ahaṃ saraṇaṃ bhayaṇāsaṇaṃ etesanti **maṃsaraṇā**. **Viharaṇtī**ti maṃ evaṃ katvā viharanti.

Gobhattampīti dhañṇaphalassa abhāvena lāyitvā kalāpakalāpaṃ bandhitvā ṭhapitaṃ gimhakāle gunnampi khādanaṃ bhavissatīti attho. **Udakamaṇikoti** kucchiyaṃ maṇikamekhalāya evaṃ laddhaṇāmo bhājanaviseso. **Ahārī aparīhārī**ti udakaṃ na harati na pariharati, na pariyādiyatīti attho. Iti imasmiṃ sutte sakkaccadhammadesanāva kathitā. Buddhānaṃ hi asakkaccadhammadesanā nāma natthi. Sīhasamānavuttino hi Buddhā, yathā sīho pabhinnavaravāraṇassapi sasabīlārādīnampi gahaṇatthāya ekasadisameva vegaṃ karoti, evaṃ Buddhāpi ekassa desetāpi dvinnāṃ bahūnaṃ bhikkhuparisāya bhikkhuni-upāsaka-upāsikāparisāyapi titthiyānampi desetā sakkaccameva desenti. Catasso pana parisā saddahitvā okappetvā suṇantīti tāsāṃ desanā sakkaccadesanā nāma jātā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. Aṭṭhame **yāmbahulaṃ yāmbahulanti** iminā nigaṇṭho attanāva attano vādaṃ bhindati. Tasmā Bhagavā **evaṃ sante na koci āpāyikoti-**ādimāha. Purimāni pana cattāri padāni diṭṭhiyā paccayā honti. Tasmā tesupi ādīnavaṃ dassento **idha Gāmaṇi ekacco Satthā evaṃvādī hotīti**-ādimāha. Tattha **ahampamhīti** ahampi amhi.

Mettāsahagatenāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanāyena Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi Gāmaṇi balavā saṅkhadhamoti**-ādi pana idha apubbaṃ. Tattha **balavā**ti balasampanno. **Saṅkhadhamoti** saṅkhadhamako. **Appakasirenā**ti akicchena adukkheṇa. Dubbalo hi saṅkhadhamo saṅkham

1. Osaranti (Sī, Syā)

dhamantopi na sakkoti catasso disā sarena viññāpetum, nāssa saṅkhasaddo sabbato pharati, balavato pana vipphāriko¹ hoti, tasmā “balavā”ti āha.

Mettāya cetomuttiyāti ettha “mettā”ti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, “cetovimutti”ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṃ pamāṇakataṃ kammanti** pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ vuccati, appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpāvacaraṃ. Taṃ hi pamāṇaṃ atikkamitvā odhisaka-anodhisaka²disāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati.

Na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatitṭhatiti taṃ kāmāvacarakammaṃ tasmiṃ rūpārūpāvacarakamme na ohīyati na tiṭṭhati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Taṃ kāmāvacarakammaṃ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggitum vā ṭhātum vā rūpārūpāvacarakammaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā patiṭṭhātum vā na sakkoti, atha kho rūpārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ katvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upaneti. Iti idaṃ suttaṃ ādimhi kilesavasena vuṭṭhāya avasāne brahmavihārasena gahitattā yathānusandhināva gataṃ.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. Navame **dubbhikkhā**ti dullabhabhikkhā. **Dvīhitikā**ti “jīvissāma nu kho na nu kho”ti evaṃ pavatta-īhitikā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Ayameva attho. Dukkha īhiti³ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā**. Tattha tattha matamanussānaṃ vippakiṇṇāni setāni aṭṭhikāni etthāti **setaṭṭhikā**. **Salākāvuttā**ti salākamattavuttā, yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākamattameva ahosi, phale na janayatīti attho.

1. Khippapharaṇo (Sī), vippakāraḷo (Syā), khippakāraḷo (Ka)

2. Odissaka-ano dissaka (Sī, Syā)

3. Dukkhaṃ īhati (Sī), dukkhaṃ īhāmīti (Syā)

Uggilitunti dve ante mocetvā kathetuṃ asakkonto uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhiti. **Ogilitunti** pucchāya dosaṃ disvā hāretuṃ asakkonto ogilituṃ anto pavesetuṃ na sakkhiti.

Ito so Gāmaṇi ekanavutikappeti Bhagavā kathayamānova yāva nikkhanto nāsikavāto na puna pavisati, tāvatakena kālena ekanavutikappe anussari “atthi nu kho kiñci kule pakkabhikkhādānena upahatapubban”¹ti parijānanatthaṃ. Athekampi apassanto “ito so Gāmaṇi”²ti-ādimāha. Idāni dānādīnaṃ ānisaṃsaṃ kathento **atha kho yāni tāni kulāni aḍḍhānīti** dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha **dānasambhūtānīti** dānena sambhūtāni nibbattāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha pana **saccaṃ nāma** saccavāditā. **Sāmaññaṃ nāma**² sesasīlaṃ. **Vikiraṭīti** ayogena vaḷañjento vippakirati. **Vidhamatīti** dhamento viya nāseti. **Viddhamsetīti** nāseti. **Aniccatāti** hutvā abhāvo³ bahunāpi kālena saṅgatānaṃ⁴ khaṇeṇeva antaradhānaṃ.

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. Dasame **taṃ parisāṃ etadavocāti** tassa kira evaṃ ahosi “kulaputtā pabbajantā puttadārañceva jātarūparajatañca pahāyeva pabbajanti, na ca sakkā yaṃ pahāya pabbajitā, taṃ tehi gahetun”⁵ti nayaggāhe ṭhatvā “mā ayyo”⁵ti-ādivacanaṃ avoca. **Ekaṃsenetanti** etaṃ pañcakāmaguṇakappaṇaṃ assamaṇadhammo asakyaputtiyadhammoti ekaṃsena dhāreyyāsi.

Tiṇanti senāsanacchadanatiṇaṃ. **Pariyesitabbanti** tiṇacchadane vā iṭṭhakacchadane vā gehe palujjante yahi taṃ kārītaṃ, tesāṃ santikaṃ gantvā “tumhehi kārītasenāsaṇaṃ ovassati”⁵, na sakkā tattha vasitun”⁵ti ācikkhitabbaṃ. Manussā sakkontā karissanti, asakkontā “tumhe vaḍḍhakīṃ gahetvā kārāpetha, mayaṃ te saññāpessāmā”⁵ti vakkhanti. Evaṃ vutte kāretvā tesāṃ ācikkhitabbaṃ. Manussā vaḍḍhakīnaṃ dātabbaṃ dassanti. Sace āvāsasāmikā natthi, aññesampi bhikkhācāravattena ārocetvā kāretuṃ vaṭṭati. Idaṃ sandhāya “pariyesitabban”⁵ti vuttaṃ.

1. Upagatapubbanti (Sī) 2. Saññaṃ nāma (Sī, Syā)

4. Sambhatānaṃ (Sī), sambhattānaṃ (Syā)

3. Abhāve vā (Sī, Syā)

5. Ovassissati (Sī, Syā)

Dārunti senāsane gopānasi-ādīsu palujjamānesu tadatthāya dāruṃ.
Sakaṭanti gihivikataṃ katvā tāvakālikasakaṭaṃ. Na kevalaṇca sakaṭameva,
 aññampi vāsipharasukuddālādi-upakaraṇaṃ evaṃ pariyesitum vaṭṭati.
Purisoti hatthakammavasena puriso pariyesitabbo. Yamkiñci hi purisaṃ
 “hatthakammaṃ āvuso katvā dassasī”ti vatvā “dassāmi bhante”ti vutte
 “idañcidaṇca karohī”ti yaṃ icchati, taṃ kāretum vaṭṭati. **Na tvevāhaṃ**
Gāmaṇi kenaci pariyāyenāti jātārūparajataṃ paṇāhaṃ kenacipi kāraṇena
 pariyesitabbanti na vadāmi.

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. Ekādasame **Mallesūti** evaṃnāmake janapade. **Vadhenāti** mārāṇena.
Jāniyāti dhanajāniyā. **Akālikena pattenāti** na kālantarena pattena, kālaṃ
 anatikkamitvāva pattenāti attho. **Ciravāsī nāma kumāro**ti evaṃnāmako tassa
 putto. **Bahi āvasathe**¹ **paṭivasatīti** bahinagare kiñcideva sippaṃ uggaṇhanto
 vasati. Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhāṃ kathitaṃ.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. Dvādasame **Rāsiyoti** rāsiṃ katvā pañhassa pucchitattā Rāsiyoti
 evaṃ dhammasaṅgāhakattherehi gahitaṇāmo. **Tapassinti** tapanissitakaṃ.
Lūkhajīvinti lūkhajīvikaṃ. **Antāti** koṭṭhāsā. **Gāmoti** gāmmo. Gammotipi
 pāṭho, gāmaṇvāsīnaṃ dhammoti attho. **Attakilamathānuyogoti** attano
 kilamathānuyogo, sarīradukkhakaraṇanti attho.

Kasmā panettha kāmasukhallikānuyogo gahito, kasmā
 attakilamathānuyogo, kasmā majjhimā paṭipadāti? Kāmasukhallikānuyogo
 tāva kāmabhogīnaṃ² dassanatthaṃ gahito, attakilamathānuyogo
 tapanissitakānaṃ, majjhimā paṭipadā tiṇṇaṃ nijjaravatthūnaṃ dassanatthaṃ
 gahitā. Kiṃ etesaṃ dassane payoṇanti? Ime dve ante pahāya Tathāgato
 majjhimāya paṭipadāya sammāsambodhiṃ patto, so kāmabhoginopi na
 sabbe garahati na paṇāsaṇti, tapanissitakepi na sabbe garahati

1. Āvāsake (Sī), āvāsathē (Syā)

2. Janānaṃ kāmabhogīnaṃ (Sī, Syā)

na pasamsati, garahitabbayuttakeva garahati, pasamsitabbayuttake pasamsatīti imassatthassa pakāsanam etesam dassane payojananti veditabban.

Idāni tamattham pakāsento **tayo khome Gāmaṇi kāmabhoginoti-** ādimāha. Tattha **sāhasenāti** sāhasikakammena. **Na samvibhajātī** mittasahāyasandiṭṭhasambhattānam samvibhāgam na karoti. **Na puññāni karotīti** anāgatabhavassa paccayabhūtāni puññāni na karoti. **Dhammādhammenāti** dhammena ca adhammena ca. **Ṭhānehīti** kāraṇehi. **Sacchikarotīti** katham attānam ātāpento paritāpento sacchikaroti? Caturāṅgavīriyavasena ca dhutaṅgavasena ca. **Tisso sandiṭṭhikā nijjarāti** ettha ekopi maggo tiṇṇam kilesānam nijjaraṇatāya tisso nijjarāti vuttoti.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. Terasame **dūteyyānīti** dūtakammāni paṇṇāni ceva mukhasāsanaṇi ca. **Pāṇātipātāñcāhanti** idam kasmā āraddham? Na kevalam aham māyam jānāmi, aññampi idañcidaṇca jānāmīti Sabbaññubhāvadassanattam āraddham. **Santi hi Gāmaṇi eke samaṇabrāhmaṇāti** idam sesasamaṇabrāhmaṇānam laddhim dassetvā tassā pajahāpanattam āraddham.

Mālī kuṇḍalīti mālāya mālī, kuṇḍalehi kuṇḍalī. **Itthikāmeḥīti** itthīhi saddhim kāmā itthikāmā, tehi itthikāmehi. **Āvasathāgāranti** kulagharassa ekasmim ṭhāne ekekasappa sukhaniṇvāsattāya katam vāsāgāram. **Tenāham yathāsatti yathābalaṃ samvibhajāmīti** tassāham attano satti-anurūpena ceva balānurūpena ca samvibhāgam karomi. **Alanti** yuttam. **Kaṅkhanīye ṭhāneti** kaṅkhitabbe kāraṇe. **Cittasamādhinti** tasmim dhammasamādhismim ṭhito tvaṃ saha vipassanāya catunnam maggānam vasena cittasamādhim sace paṭilabheyyāsīti dasseti. **Apaṇṇakatāya mayhanti** ayaṃ paṭipadā mayham apaṇṇakatāya anaparādhakatāya eva samvattatīti attho. **Kaṭaggāhoti** jayaggāho.

Ayaṃ kho Gāmaṇi dhammasamādhi, tatra ce tvaṃ cittasamādhim paṭilabheyyāsīti ettha **dhammasamādhīti** dasakusalakammamāpathadhammā, **cittasamādhīti** saha

vipassanāya cattāro maggā. Atha vā “pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati”¹ti evaṃ vuttā pāmojjapītipassaddhisukhasamādhisaṅkhātā pañca dhammā dhammasamādhi nāma, cittasamādhi pana saha vipassanāya cattāro maggāva. Atha vā dasakusalakammamaggaṃ cattāro brahmavihārā cāti ayaṃ dhammasamādhi nāma, taṃ dhammasamādhiṃ pūrentassa uppannā cittekaggatā cittasamādhi nāma. **Evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsīti** evaṃ tvaṃ imasmiṃ vuttappabhede dhammasamādhismiṃ ṭhito sace evaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, ekaṃsenetaṃ kaṅkhamā pajaheyyāsīti attho. Sesaṃ sabbattha vuttanayamevāti.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 2. 18 piṭṭhe.

9. Asaṅkhatasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. Asaṅkhatasaṃyutte¹ **asaṅkhatanti** akataṃ. **Hitesināti** hitaṃ esantena. **Anukampakenāti** anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyāti** anukampaṃ cittena pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayāti** taṃ mayā imaṃ asaṅkhatañca asaṅkhata maggañca desentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa Satthu kiccaṃ, yadidaṃ aviparītadhammadesanā. Ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakānaṃ kiccaṃ. Tenāha **etāni bhikkhave rukkhamūlāni -pa- amhākaṃ anusāsanīti**. Iminā rukkhamūlasenāsanam dasseti, **suññāgārānīti** iminā janavivittaṃ thānaṃ. Ubhayena ca yogānurūpaṃ senāsanam ācikkhati, dāyajjaṃ niyyāteti.

Jhāyathāti ārammaṇūpaniṇṇhānena aṭṭhatimsārammaṇāni, lakkaṇūpaniṇṇhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upaniṇṇhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthāti** mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthāti** ye hi pubbe daharakāle arogakāle sattaṣappāyādisampattikāle Satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikārarahitā rattindivaṃ maṅkulabhaddam² hutvā seyyasukhaṃ middhasukhaṃ anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle Satthu parinibbutakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā sappāṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti, tumhe pana tādīsā mā ahuvatthāti dasseto āha “mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā”ti.

Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti ayaṃ amhākaṃ santikā “jhāyatha mā pamādatthā”ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

1. Asaṅkhatasaṃyuttassa paṭhame (Sī)

2. Maṅkuḇabhaddam (Sī, Syā)

2. Dutiyavagga

1-33. Asaṅkhataṣaṃyuttaṭṭhapaṇṇanā

377-409. **Kāye kāyānupassīti**-ādīsu yaṃ vattaḃbaṃ, taṃ parato vakkhāma.

Anatanti-ādīsu taṇhānatiyā¹ abhāvena anataṃ. Catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ**. Paramatthasaccatāya **saccaṃ**. Vaṭṭassa parabhāgaṭṭhena **pāraṃ**. Saṇhaṭṭhena **nipuṇaṃ**. Suṭṭhu duddasatāya **sududdasaṃ**. Jarāya ajaritattā **ajajjaraṃ**². Thiraṭṭhena **dhuvaṃ**. Apalujjanatāya **apalokitaṃ**. Cakkhuvīññāṇena apassitabbattā **anidassanaṃ**. Taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ abhāvena **nippapañcaṃ**.

Santabhāvaṭṭhena **santaṃ**. Maraṇābhāvena **amataṃ**. Uttamaṭṭhena **paṇītaṃ**. Sassirikaṭṭhena **sivaṃ**. Nirupaddavatāya **khemam**. Taṇhakkhayaṣa paccayattā **taṇhakkhayaṃ**.

Vimhāpanīyaṭṭhena accharaṃ paharitaḃbayuttakanti **acchariyaṃ**. Abhūtaṃ bhūtaṃ³, ajātaṃ hutvā atthīti⁴ **abbhutaṃ**. Niddukkhattā **anītikaṃ**. Niddukkhassa bhāvaṭṭhā **anītikadhammaṃ**. Vānābhāvena **nibbānaṃ**. Byābajjhābhāveneva **abyābajjhaṃ**. Virāgādhigamassa paccayato **virāgaṃ**. Paramatthasuddhitāya **suddhi**. Tīhi bhavehi muttatāya **mutti**. Kāmālayānaṃ abhāvena **anālayaṃ**. Patiṭṭhaṭṭhena **dīpaṃ**. Allīyitaḃbayuttaṭṭhena **leṇaṃ**. Tāyanaṭṭhena **tāṇaṃ**. Bhayaśaraṇaṭṭhena **saraṇaṃ**, bhayaśāsaṇanti attho. Paraṃ ayaṇaṃ gati patiṭṭhāti **parāyaṇaṃ**. Sesamettha vuttanayaṃ evāti.

Asaṅkhataṣaṃyuttaṭṭhapaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Taṇhāratīyā (Sī, Syā)

2. Ajajjaritattā ajaraṃ (Sī), ajajjaritattā ajajjaraṃ (Syā)

3. Abbhutaṃ (Sī, Syā)

4. Atthīti vā (Sī)

10. Abyākatasaṃyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. Abyākatasaṃyuttassa paṭhame **Khemāti** gihikāle Bimbisārassa upāsikā¹ saddhāpabbajitā mahātherī “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvikanāṃ bhikkhunīnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Khemā”²ti² evaṃ Bhagavatā mahāpaññatāya etadagge ṭhapitā. **Paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Viyattāti**³ veyyattiyena samannāgatā. **Medhāvinīti** medhāya paññāya samannāgatā. **Bahussutāti** pariyattibāhusaccenapi paṭivedhabāhusaccenapi samannāgatā.

Gaṇakoti acchiddakagaṇanāya⁴ kusalo. **Muddikoti** aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo. **Saṅkhāyakoti** piṇḍagaṇanāya kusalo. **Gambhīroti** caturāsītiyojanasahassagambhīro. **Appameyyoti** ālḥakagaṇanāya appameyyo. **Duppariyogāhoti** ālḥakagaṇanāya pamāṇagahaṇatthaṃ durogāho. **Yena rūpena Tathāgatanti** yena rūpena dīgho rasso sāmo odātoti sattasaṅkhātāṃ Tathāgataṃ paññapeyya. **Taṃ rūpaṃ Tathāgatassa pahīnanti** taṃ vuttappakārārūpaṃ samudayappahānena Sabbaññutathāgatassa pahīnaṃ. **Rūpasāṅkhāya vimuttoti**⁵ āyatiṃ rūpassa anuppattiyā⁶ rūpārūpakotṭhāsenapi evarūpo nāma bhavissatīti vohārassapi paṭipassaddhattā rūpapaṇṇattiyāpi vimutto. **Gambhīroti** ajjhāsayaḥgambhīratāya ca guṇagambhīratāya ca gambhīro. Tassa evaṃ guṇagambhīrassa sato Sabbaññutathāgatassa yaṃ upādāya sattasaṅkhāto Tathāgatoti paññatti hoti, tadabhāvena tassā paññattiyā abhāvaṃ passantassa ayaṃ sattasaṅkhāto **hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti** idaṃ vacanaṃ na upeti na yujjati, **na hoti Tathāgato paraṃ maraṇāti**-ādivacanampi na upeti na yujjatīti attho.

Saṃsandissatīti ekaṃ bhavissati. **Samessatīti** nirantaraṃ bhavissati. **Na virodhayissatīti** na viruddhaṃ padaṃ⁷ bhavissati. **Aggapadasminti** desanāya. Desanā hi idha aggapadanti adhippetā.

1. Mahesī upāsikā (Sī)

2. Am 1. 26 piṭṭhe.

3. Byattāti (Sī, Syā)

4. Acchindakāya gaṇanāya (Ka)

5. Rūpasāṅkhayā vimuttoti (Sī, Syā)

6. Anumatiyā (Sī, Syā)

7. Na vihayissatīti na viruddhasaddaṃ (Sī, Syā)

2. Anurādhassuttavaṇṇanā

411. Dutiyam Khandhiyavagge vitthāritameva, abyākatādhikārato pana idha vuttaṃ.

3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. Tatiye rūpagatametanti rūpamattametaṃ¹. Ettha rūpato añño koci satto nāma na upalabbhati, rūpe pana sati nāmamattaṃ etaṃ hotīti dasseti. **Vedanāgatametanti**-ādīsupi eseva nayo. **Ayam kho āvuso hetūti** ayam rūpādīni muñcitvā anupalabbhiyasabhāvo hetu, yenetam abyākataṃ Bhagavatāti. Catutthādīni uttānatthāneva.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. Navame **kutūhalasālāyanti** kutūhalasālā nāma paccekasālā natthi, yattha pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṃ kathaṃ pavattenti, sā bahūnaṃ “ayam kiṃ vadati, ayam kiṃ vadatī”ti kutūhaluppattiṭṭhānato kutūhalasālāti vuccati. **Dūrampi gacchatīti** yāva ābhassarabrahmalokā gacchati. **Imañca kāyam nikkhipatīti** cuticittena nikkhipati. **Anupapanno hotīti** cutikkhaṇeyeva paṭisandhicittassa anuppannattā anupapanno hoti.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. Dasame **tesametaṃ saddhiṃ abhavissāti** tesam laddhiyā saddhiṃ etaṃ abhavissa. **Anulomaṃ abhavissa ñāṇassa uppādāya sabbe dhammā anattāti** yaṃ etaṃ “sabbe dhammā anattā”ti vipassanāñāṇaṃ uppajjati, api nu me tassa anulomaṃ abhavissāti² attho.

1. Rūpamattameva (Sī)

2. Bhavissatīti (Sī)

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Ekādasame **etamettakena ettakamevā**ti āvuso yassāpi etaṃ ettakena kālena “hetumhi sati rūpīti-ādi paññāpanā hoti, asati na hotī”ti byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa ettakameva bahu. **Ko pana vādo atikkanteti** atikkante pana atimanāpe dhammadesanānaye vādoyeva ko, natthi vādo, chinnā kathāti.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sāratthappakāsiniyā Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatana vaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvagga

Samyuttaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Maggasamyutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. Mahāvaggassa paṭhame **pubbaṅgamā**ti saha-jātavasena ca upanissayavasena cāti dvihākārehi pubbaṅgamā. **Samāpattiyā**ti samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, uppattiyāti attho. **Anvadeva ahirikaṃ anottappanti** sā panesā yadetaṃ alajjanākārasaṇṭhikaṃ ahirikaṃ, abhāyanākārasaṇṭhitaṇca anottappaṃ, etaṃ anudeva saheva ekatova, na vinā tena uppajjati attho. **Avijjāgatassā**ti avijjāya upagatassa samannāgatassa. **Micchādiṭṭhi**ti ayāthāvadiṭṭhi aniyyānikadiṭṭhi. **Pahoti**ti hoti uppajjati. **Micchāsaṅkappā**disupi ayāthāva-aniyyānikavaseneva micchābhāvo veditabbo. Iti imāni aṭṭhapi akusaladhammasamāpattiyā micchatta-aṅgāni nāma honti. Tāni pana na ekekkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhanti.

Kathaṃ? Yadā hi diṭṭhisampayuttacittaṃ kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpentaṃ uppajjati, tadā micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsati

micchāsamādhi micchākammantoti cha aṅgāni honti. Yadā diṭṭhivippayuttaṃ, tadā micchādiṭṭhivajjāni pañca. Yadā tāneva dve vacīviññattiṃ samuṭṭhāpenti, tadā micchākammantaṭṭhāne micchāvācāya saddhiṃ tāneva¹ cha vā pañca vā. Ayaṃ ājīvo nāma kuppamāno kāyavacīdvāresuyeva aññatarasmiṃ kuppati, na manodvāre. Tasmā yadā ājīvasīsena tāneva cittāni kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpenti, tadā kāyakammaṃ micchāājīvo nāma hoti, tathā vacīkammanti micchāājīvassa vasena tāneva cha vā pañca vā. Yadā pana viññattiṃ asamuṭṭhāpetvā tāni cittāni uppajjanti, tadā micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvāyāmamicchāsati micchāsamādhivasena pañca vā, micchāsaṅkappādivasena cattāri vā hontīti evaṃ na ekakkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhantīti.

Sukkapakkhe **vijjā**ti kammassakatāññaṃ. Ihāpi sahaajātasena ca upanissayavasena cāti dvihākārehi pubbaṅgamatā veditabbā. **Hirottappanti** hirī ca ottappañca. Tattha lajjanākārasaṅghitā hirī, bhāyanākārasaṅghitaṃ ottappaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge vuttova. **Vijjāgatassāti** vijjāya upagatassa samannāgatassa. **Viddasunoti** viduno paṇḍitassa. **Sammādiṭṭhī**ti yāthāvadīṭṭhi niyyānikadiṭṭhi. **Sammākammantā**disupi eseva nayo. Iti kusaladhammasamāpattiyā imāni aṭṭhaṅgāni honti, tāni lokiyamaggakkhaṇe na ekato sabbāni² labbhanti, lokuttaramaggakkhaṇe pana labbhanti. Tāni ca kho paṭhamajjhānikamagge, dutiyajjhānikādisu pana sammāsaṅkappavajjāni satteva honti.

Tattha yo evaṃ vadeyya “yasmā Majjhimanikāyamhi Mahāsaḷāyatanikasutte³ ‘yā tathābhūtaṃ diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtaṃ saṅkappo, svāssa hoti sammāsaṅkappo. Yo tathābhūtaṃ vāyāmo, svāssa hoti sammāvāyāmo. Yā tathābhūtaṃ sati, sāssa hoti sammāsati. Yo tathābhūtaṃ samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca superisuddho’ti vuttaṃ. Tasmā pañcaṅgikopi lokuttaramaggo hoti”ti. So vattabbo—tasmiṃyeva sutte “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti³ idaṃ kasmā na

1. Micchāvācāya saṅghitāneva (Sī, Syā) 2. Aṭṭhapi (Sī, Syā) 3. Ma 3. 337 piṭṭhe.

passasi. Yaṃ panetaṃ “pubbeva kho panassā”ti vuttaṃ, taṃ pabbajitadivasato paṭṭhāya parisuddhabhāvadassanattamaṃ. Pabbajitadivasato paṭṭhāya hi parisuddhāni kāyakammādāni lokuttaramaggakkhaṇe atiparisuddhāni hontīti ayamatto dīpito.

Yampi abhidhamme vuttaṃ “tasmiṃ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hotī”ti¹, taṃ ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yasmiṃ hi kāle micchākammantaṃ pahāya sammākammantaṃ pūreti, tasmiṃ kāle micchāvācā vā micchājīvo vā na hoti, diṭṭhi saṅkappo vāyāmo sati samādhīti imesuyeva pañcasu kārakaṅgesu sammākammanto pūراتi. Virativasena hi sammākammanto pūراتi nāma. Sammāvācāsammā-ājīvesupi eseva nayo. Iti imaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Lokiyamaggakkhaṇe ca pañceva honti, virati pana aniyatā. Tasmā “cha-aṅgiko”ti avatvā “pañcaṅgiko”tveva vuttaṃ. “Yā ca bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato tīhi kāyaduccaritehi āراتi virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ, ayaṃ bhikkhave sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaramaggo”ti² evaṃ pana mahācattālīsakasuttādīsu anekesu suttesu sammākammantādīnaṃca lokuttaramaggassa aṅgabhāvasiddhito aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggo hotīti veditabboti. Imasmiṃ sutte ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo lokiyalokuttaramissakova kathito. Dutiyaṃ Kosalasaṃyutte vuttameva.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **sakalamidaṃ bhanteti** Ānandatthero sāvakaṇāmaṇāssa matthakaṃ appattatāya sakalampi maggabrahmacariyaṃ kalyāṇamittasannissayena labbhatīti na aññasi, Dhammasenāpati pana sāvakaṇāmaṇāssa matthake ṭhitatā aññasi, tasmā evamaḥa. Tenevassa Bhagavā **sādhū sādhūti** sādhuḥāmadāsi.

1. Abhi 2. 117 piṭṭhe.

2. Ma 3. 119 piṭṭhe.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **sabbasetena vaḷavābhirathenā**ti sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena. So kira sabbo sacakkapañjarakubbaro¹ rajataparikkhitto hoti. Ratho ca nāmesa duvidho hoti yodharatho alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṇṭhāno hoti nātimahā dvinnam tiṇṇam vā janānam gahaṇasamattho, alaṅkāraratho mahā hoti dīghato dīgho puthulato puthulo ca, tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti² evam aṭṭha vā dasa vā sukheneva ṭhātum vā nisīditum vā nipajjitum vā sakkonti, ayampi alaṅkārarathoyeva.

Setā sudam assāti tā vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. **Setālaṅkāra**ti pasādhanam tāsam rajatamayam ahosi. **Seto rathoti** rathopi vuttanayeneva rajataparikkhittatā tattha tattha dantakammakhacitattā ca setova. **Setaparivāro**ti yathā aññe rathā sīhacamma parivārāpi honti, byagghacamma parivārāpi Paṇḍukambalaparivārāpi honti, na evam esa. Esa pana ghanadukūlena parivārīto ahosi. **Setā rasmiyoti** rasmiyopi rajatapanālisuparikkhittā³. **Setā patodalaṭṭhī**ti patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā.

Setam chattanti rathamajjhe ussāpitachattampi setameva ahosi. **Setam uṇhīsanti** aṭṭhaṅgulavittthāro rajatamayo uṇhīsapaṭṭo seto. **Setāni vatthānī**ti vatthānīpi setāni pheṇapuñjavaṇṇāni. Tesu nivāsanaṃ pañcasatagghanakam, uttarāsaṅgo sahasagghanako. **Setā upāhanā**ti upāhanā nāma maggāruḷhassa vā honti aṭṭavim vā pavisantassa. Ayam pana ratham abhiruḷho, tenassa tadanucchaviko rajatapaṭisevito pādālaṅkāro nāma esa evam vuttoti veditabbo. **Setāya sudam vālabījaniyāti** phalikamayadaṇḍāya setacamaravālabījaniyā. Na kevalaṅca ettakamevassa setam ahosi, so pana brāhmaṇo setavilepanam vilimpi, setamālam piḷandhi, dasasu aṅgulisu aṅgulimuddikā kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi alaṅkāropissa rajatamayova

1. Sakaṭapañjarakubbaro (Ka)

2. Tālapaṇṇagāhakoti (Sī, Syā)

3. Rajatanāliparikkhittā (Sī), rajatapavāḷāsu parikkhittā (Syā)

ahosi. Parivārabrahmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavatthavilepanamālālāṅkāṛā ahesum.

Yam panetaṃ **Sāvatthiyā niyyāyanti** vuttam, tatrāyam niyyāyanavibhāvanā—so kira channaṃ channaṃ māsānaṃ ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti, “ito ettakehi divasehi nagaraṃ padakkhiṇaṃ karissati”ti puretameva ghosanaṃ kayirati. Taṃ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti¹. Yepi pakkantā, tepi “puñṇavato sirisampattim passissāmā”ti āgacchanti. Yam divasaṃ brāhmaṇo nagaraṃ anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṃ okiritvā lājapañcamehi pupphehi vippakiritvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaraṃ dhūpitavāsitaṃ karonti.

Brāhmaṇo pātova sīsaṃ nhāyitvā purebhattaṃ bhuñjitvā vuttanayeneva setavatthādīhi attānaṃ alaṅkaritvā pāsādā oruyha rathaṃ abhiruhati. Atha naṃ te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālāṅkāṛā setacchattāni gahetvā parivārenti. Tato mahājanassa sannipātattaṃ paṭhamameva taruṇadāraṇāṃ phalāphalāni² vikiranti, tadanantaraṃ māsakarūpādīni³, tadanantaraṃ kahāpaṇe vikiranti. Mahājano sannipatati, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca vattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva suvatthiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaraṃ anuvicarati. Puñṇavantā manussā ekabhūmikādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavātāni vivaritvā olokeṇti. Brāhmaṇopi attano yasasirisampattiyā nagaraṃ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttam.

Tamenam jano disvāti mahājano taṃ rathaṃ disvā. **Brahmanti** seṭṭhādhipacanametaṃ. **Brahmaṇ vata bho yānanti** seṭṭhayānasadisāni vata bho yānanti ayamettha attho. **Imasseva kho etanti** Ānanda manussā nāma⁴ vaṇṇabhāṇakānaṃ dhanam datvā attano dārikānaṃ⁴ vaṇṇagītaṃ gāyāpentī “abhirūpo hoti dassanīyo mahaddhano mahābhogo”ti, na ca tena vaṇṇabhāṇanamattena abhirūpā vā honti mahaddhanā vā, evameva

1. Te upasaṅkamanti (Ka) 2. Mālāmūlaphalāni (Ka) 3. Māsakarūpiyādīni (Sī)
4-4. Vaṇṇabhāṇanaṭṭhānaṃ patvā attano dāyakānaṃ (Sī)

mahājano brāhmaṇassa rathaṃ disvā “brahmaṃ vata bho yānaṃ”ti kiñcāpi evaṃ vaṇṇaṃ bhaṇati, na panetaṃ yānaṃ vaṇṇabhaṇanamatteneva brahmayānaṃ nāma hoti. Lāmaṇaṃ hi etaṃ chavaṃ. Paramatthena pana imasseva kho etaṃ Ānanda ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ. Ayaṃ hi sabbadosavigamena seṭṭho, iminā ca ariyā nibbānaṃ yantīti **brahmayānaṃ** itipi, dhammabhūtattā yānattā ca **dhammayānaṃ** itipi, anuttarattā kilesasaṅgāmaṃ ca vijitattā **anuttaro saṅgāmaṃ vijayo** itipi vattum vaṭṭati.

Idāniṣṣa niddosabhāvañceva saṅgāmaṃ vijayaṃ abhāvañca dassento **rāgavinayapariyosānā**ti-ādimāha. Tattha rāgaṃ vinayamānā pariyosāpeti pariyosānaṃ gacchati nipphajjatīti rāgavinayapariyosānā. Esa nayo sabbattha.

Yassa saddhā ca paññā cāti yassa ariyamaggañāssa¹ saddhānusārisasena saddhā, dhammānusārisasena paññāti ime dve dhammā sadā dhuraṃ yuttā², tatramajjhataṭṭhāyuge yuttāti attho. **Hirī** īsāti attanā saddhiṃ adhivattā³ bahiddhāsamuttāhānaṃ ottappena saddhiṃ ajjhataṭṭhānā hirī yassa maggarathassa īsā. **Mano yottanti** vipassanācittaṃ maggacittaṃ yottaṃ. Yathā hi rathassa vākādimayaṃ yottaṃ goṇe ekābaddhe karoti ekasaṅgahe, evaṃ maggarathassa lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa, lokuttaravipassanācittaṃ atirekasaṭṭhi kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahe karoti. Tena vuttaṃ “mano yottan”ti. **Sati ārakkhasārathi**ti maggasampayuttā sati ārakkhasārathi. Yathā hi rathassa ārakkho sārathi nāma yoggiyo. Dhuraṃ vāheti yojeti⁴ akkhaṃ abbhāṇjati rathaṃ peseti rathayuttake nibbisevane karoti, evaṃ maggarathassa sati. Ayaṃ hi ārakkhapaccupaṭṭhānā ceva kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesatīti vuttā.

Rathoti ariya-aṭṭhaṅgikamaggaratho. **Sīlparikkhāro**ti catupārisuddhisīlāṇkāro. **Jhānakkhoti** vipassanāsampayuttānaṃ pañcannaṃ jhānaṅgaṇaṃ vasena jhānamaya-akkho. **Cakkavīriyoti** vīriyacakko, kāyikacetasikaṇḍhātāni dve vīriyāni assa cakkānīti attho. **Upekkhā**

1. Ariyamaggañāssa (Ka)

2. Saddhādhurayuttā (Sī, Syā), saddhādhuraṃyuttā (Ka)

3. Anuyuttana (Sī, Syā)

4. Yo dhuragāhe yojeti (Sī, Syā)

dhurasamādhīti dhurassa samādhī¹, unnatonatākārassa abhāvena dvinnampi yugapadesānaṃ samatāti attho. Ayaṃ hi tatramajjhattupekkhā cittuppadassa līnuddhaccabhāvaṃ haritvā payogamajjhatte cittaṃ ṭhapeti, tasmā imassa maggarathassa “dhurasamādhī”ti vuttā. **Anicchā parivāraṇanti** bāhirakarathassa sīhacammādīni viya imassāpi ariyamaggarathassa alobhasaṅkhātā anicchā parivāraṇaṃ nāma.

Abyāpādoti mettā ca mettāpubbabbhāgo ca. **Avihimsāti** karuṇā ca karuṇāpubbabbhāgo ca. **Vivekoti** kāyavivekādi tividhaviveko. **Yassa āvudhanti** yassa ariyamaggarathe ṭhitassa kulaputtassa etaṃ pañcavidhaṃ āvudhaṃ. Yathā hi rathe ṭhito pañcahi āvudhehi sapatte vijjhati, evaṃ yogāvacaropi imasmim lokiya lokuttaramaggarathe ṭhito mettāya dosaṃ vijjhati, karuṇāya vihiṃsaṃ, kāyavivekena gaṇasaṅgaṇikaṃ, cittavivekena kilesasaṅgaṇikaṃ, upadivivekena sabbākusalāṃ vijjhati. Tenassetāṃ pañcavidhaṃ “āvudhan”ti vuttaṃ. **Titikkhāti** duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ adhivāsanakkhanti. **Cammasannāhoti** sannaddhacammo. Yathā hi rathe ṭhito rathiko paṭimukkacammo āgatāgate sare khamati, na naṃ te vijjhanti, evaṃ adhivāsanakkhantisamannāgato bhikkhu āgatāgate vacanapathe khamati, na naṃ te vijjhanti. Tasmā “titikkhā cammasannāho”ti vutto. **Yogakkhemāya vattatīti** catūhi yogehi khemāya nibbānāya vattati, nibbānābhimukho gacchatiyeva, na tiṭṭhati na bhijjatīti attho.

Etadattani sambhūanti etaṃ maggayānaṃ attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attani sambhūtaṃ nāma hoti. **Brahmayānaṃ anuttaranti** asadisāṃ seṭṭhayānaṃ. **Niyyanti dhīrā lokamhāti** yesaṃ etaṃ yānaṃ atthi, te dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti. **Aññadatthūti** ekaṃsena. **Jayaṃ jayanti** rāgādayo sapatte jinantā jinantā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. Pañcame **ayamevāti** evasaddo niyamattho, tena aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati. Imasmim sutte vaṭṭadukkhañceva missakamaggo ca kathito. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

1. Dhurassa samādhī dhurasamādhī (Sī, Syā)

7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. Sattame **nibbānadhātuyā kho etaṃ bhikkhu adhivacananti** asaṅkhatāya amatāya nibbānadhātuyā etaṃ adhivacanam. **Āsavānaṃ khayotena vuccatīti** apica tena rāgādivinayena āsavānaṃ khayotipi vuccati. Āsavakkhayo nāma arahattaṃ, arahattassāpi etaṃ rāgavinayoti-ādi nāmamevāti dīpeti. **Etadavocāti** “Satthārā nibbānadhātūti¹ vadantena amataṃ²nibbānaṃ kathitaṃ, maggopanassa na kathito. Taṃ kathāpessāmi”ti anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avoca.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhīti** ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvā puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo idaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **dukkhe ñāṇanti** savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena catūhākārehi uppannaṃ ñāṇaṃ. Samudayepi eseva nayo. Seseva pana dvīsu sammasanassa abhāvā tividhameva vaṭṭati. Evametaṃ “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ.

Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭam, pacchimāni vivaṭṭam. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”ti evaṃ saṅkhepena ca, “katame pañcakkhandhā rūpakkhando”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyasantike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu “nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpan”ti evaṃ savaneneva kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena -pa- maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu ugghaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge

1. Dhātūti (Sī, Syā)

2. Mayhaṃ (Sī, Syā)

tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti¹. Imassa bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī”ti ābhogasaṃannāhāraṃ manasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātaṃ -pa-maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccaṃ hi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu “aho dukkhaṃ”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khādītukāmatābhūñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ dvinnāṃ dassanattāya payogo Bhavaggaggaṇatthaṃ hatthapasāraṇaṃ viya Avīciphusanatthaṃ pādapasāraṇaṃ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ² viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena idaṃ “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādī vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva³ taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekkhammasaṅkappādīsu kāmappaccanīkaṭṭhena kāmato nissatābhāvena vā, kāmāṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmāpadaghātāṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Sabbepi ca te nekkhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃ sāviraṃasaṇṇānaṃ⁴ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanaṃ maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādā veramaṇī-ādayopi musāvādādīhi viramaṇasaṇṇānaṃ⁴ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu

1. Paccavekkhaṇena pana catusaccassa paṭivedho hoti, no pubbe pariggaho (Sī, Syā)

2. Koṭiyā koṭipātanaṃ (Sī, Syā)

3. Evameva (Sī, Syā)

4. ...viramaṇapaṇṇānaṃ (Ka)

uppannāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī¹ uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātā veramaṇī-ādayopi pāṇātipātādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchā-ājīvanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyāti** vajjetvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhapasatthena ājīvena. **Jīvaṃ kappetīti** jīvitavuttiṃ² pavatteti. Sammājīvopi kuhanādihi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisāadhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammā-ājīvo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ bhava tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ, parassa pana uppajjamāne disvā “aho vata me evarūpā pāpakā dhammā na uppajjeyyun”ti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chandanti** tesāṃ akusalānaṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyacchandaṃ janeti. **Vāyamatīti** vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** vīriyena cittaṃ paggaḥitaṃ karoti. **Padahatīti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca atṭhi ca avasissatū”ti³ padhānaṃ pavatteti. **Uppannānanti** samudācāravasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesāṃ pahānāya chandaṃ janeti.

Anuppannānaṃ kusalānanti apaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannānanti** tesāmyeva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyāti** punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** avināsatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** uparibhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Pāripūriyāti** bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi

1. Akusalaveramaṇī (Sī)

2. Jīvitaṃ (Ka)

3. Ma 2. 146 piṭṭhe.

sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittanānattā
pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu
kiccasādhanaśasena maggaṅgaṃ pūrayamaṇaṃ ekameva kusalaśiriyam
upparjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsatipi kāyāḍipariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā,
maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu kiccasādhanaśasena maggaṅgaṃ
pūrayamaṇā ekā sati upparjati. Ayaṃ **sammāsatī** nāma.

Jhānāḍiṇi¹ pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge
samāpattivaśasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggaśasena. Ekassa hi
paṭhamamaḡgo paṭhamajjhāniko hoti, ḍṭiyamaḡḡāḍayopi paṭhamajjhānikā
vā ḍṭiyāḍiśu aññataraḡjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaḡgo ḍṭiyāḍiṇaṃ
aññataraḡjhāniko hoti, ḍṭiyāḍayopi ḍṭiyāḍiṇaṃ aññataraḡjhānikā vā
paṭhamajjhānikā vā. Eḡam cattāropi maggā jhānaśasena saḍiśā vā aśaḍiśā vā
ekaccaśaḍiśā vā honti.

Ayaṃ paśassa viśeso pāḍakaḡjhānaniyamena hoti.
Pāḍakaḡjhānaniyamena hi paṭhamajjhānaśabhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya
vipassaṇassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgaḡjhaṅgāni²
panettha pariḡuṇṇāneva honti. ḍṭiyaḡjhānato vuṭṭhāya vipassaṇassa
uppanno ḍṭiyaḡjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti.
Tatiyaḡjhānato vuṭṭhāya vipassaṇassa uppanno tatiyaḡjhāniko, maggaṅgāni
panettha satta, ḡjhaṅgāni cha honti. Eśa nayo catutthaḡjhānato paṭṭhāya
yāva nevaśaññānaśaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakaḡjhānaṃ upparjati, tañca lokuttaraṃ, no
lokiyanti vuttaṃ, ettha³ kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānāḍiśu yato vuṭṭhāya
śotāpattimaḡgaṃ paṭilaśhitvā arūpaśamāpattiṃ bhāvetvā śo āruppe
uppanno, taṃjhānikāvassa tattha tayo maggā upparjanti. Eḡam
pāḍakaḡjhānameva niyameti. Keci pana therā “vipassaṇāya ārammaṇabhūṭā
khaṇḍhā niyamenti”ti

1. Jhānāḍiśu (Sī, Syā) 2. Maggaḡjhaṅgaḡjhānaṅgāni (Sī, Syā) 3. Tattha (Sī, Syā)

vadanti. Keci “puggalajjhāsayo niyametī”ti vadanti. Keci
 “vuṭṭhānagāminīvipassanā niyametī”ti vadanti. Tesam vādaviniṇṇayo
 Visuddhimagge vuṭṭhānagāminīvipassanādhikāre vuttanayeneva vedītabbo.
Ayaṃ vuccati bhikkhave sammāsamādhīti ayaṃ pubbabhāge lokiyo,
 aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. Navame **micchāpaṇihitanti** sūkaṃ nāma uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ
 hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindati, tathā aṭṭhapitaṃ pana micchāpaṇihitaṃ
 nāma. **Micchāpaṇihitāya diṭṭhiyāti** micchāṭṭhapitāya kammassakatapaññāya.
Avijjāṃ bhindissatī¹ catusaccapaṭicchādakaṃ avijjāṃ bhindissati. **Vijjāṃ**
uppādessatī arahattamaggavijjāṃ uppādessati. **Micchāpaṇihitattā**
bhikkhave diṭṭhiyāti kammassakatapaññāya ceva maggabhāvanāya ca
 micchā ṭhapitattā, appavattitattāti attho. Imasmiṃ sutte kammassakataññaṃ
 magganissitaṃ katvā missakamaggo kathito.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paribbājakoti** channaparibbājako. Sesamettha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame **icchāmahaṃ bhikkhave aḍḍhamāsaṃ**
paṭisallīyitunti ahaṃ bhikkhave ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ nilīyituṃ
 ekova hutvā viharituṃ icchāmīti attho. **Namhi kenaci upasaṅkamitabbo**
aññaṭṭha ekena piṇḍapātānīhāraṇāti yo attanā payuttavācaṃ akatvā

1. Chejjatīti (Sī, Syā)

mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattaṃ piṇḍapātaṃ nīharitvā mayhaṃ upanāmeyya, taṃ piṇḍapātanihāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā namhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā pana evamāhāti? Tasmiṃ kira aḍḍhamāse vinetabbo satto nāhosi. Atha Satthā “imaṃ aḍḍhamāsaṃ phalasamāpattisukheneva vītināmessāmi, iti mayhañceva sukhavihāro bhavissati, anāgate ca pacchimā janatā ‘Satthāpi gaṇaṃ vihāya ekako vihāsi, kimaṅgaṃ pana mayan’ ti diṭṭhānugatiṃ āpajjissati, tadassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā” ti iminā kāraṇena evamāha. Bhikkhusaṃghopi Satthu vacanaṃ sampañcchitvā ekaṃ bhikkhuṃ adāsi, so pātova gandhakuṭipariveṇasammajjanamukhodakadantakaṭṭhadānādīni sabbakiccāni tasmiṃ khaṇe katvā apagacchati.

Yena svāhanti yena so ahaṃ. **Paṭhamābhisambuddhoti** abhisambuddho hutvā paṭhamāṇyeva ekūnapaññāsādivasabbhantare. **Viharāmīti** idaṃ atītatthe vattamānavacanaṃ. **Tassa padesena vihāsinti** tassa paṭhamābhisambuddhavihārassa padesena. Tattha padeso nāma khandhapadeso āyatanadhātusacca-indriyapaccayākārasatipaṭṭhānajhānaṇāmarūpapadeso dhammapadesoti¹ nānāvidho, taṃ sabbampi sandhāya “tassa padesena vihāsin” ti āha. Bhagavā hi paṭhamabodhiyaṃ ekūnapaññāsādivasabbhantare yathā nāma pattarajjo rājā attano vibhavasāraddassanattaṃ taṃ taṃ gabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇarajataṃuttāmaṇi-ādīni ratanāni paccavekkhanto vihareyya², evameva pañcakkhandhe nippadeso katvā sammāsanto paccavekkhanto vihāsi. Imasmiṃ pana aḍḍhamāse tesaṃ khandhānaṃ padesaṃ vedanākkhandhameva paccavekkhanto vihāsi. Tassa “ime sattā evarūpaṃ nāma sukhaṃ paṭisaṃvedenti, evarūpaṃ dukkhaṃ” ti olokayato yāva Bhavaggā pavattā sukhavedanā, yāva Avīcīto pavattā dukkhavedanā sabbā sabbākārena upaṭṭhāsi. Atha naṃ “micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṇ” ti-ādinaṃ nayena pariggaṇhanto vihāsi.

Tathā paṭhamabodhiyaṃ dvādasāyatanāni nippadesāneva katvā vihāsi, imasmiṃ pana aḍḍhamāse tesaṃ āyatanānaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammāyatanekadesaṃ, dhātūnaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammadhātu-ekadesaṃ, saccānaṃ padesaṃ vedanākkhandhavaseneva dukkhasaccekaḍḍesaṃ, paccayānaṃ padesaṃ

1. ...nāmarūpapadesoti (Sī)

2. Vicareyya (Ka)

phassapaccayā vedanāvasena paccayekadesaṃ, jhānānaṃ padesaṃ vedanāvaseneva jhānaṅgekadesaṃ, nāmarūpānaṃ padesaṃ vedanāvaseneva nāmekadesaṃ paccavekkhanto viḥāsi. Paṭhamabodhiyañhi ekūnapaññāsadivasabbhantare kusalādidhamme nippadese katvā anantanayāni satta pakaraṇāni paccavekkhanto viḥāsi, imasmiṃ pana aḍḍhamāse sabbadhammānaṃ padesaṃ vedanāttikameva paccavekkhanto viḥāsi. Tasmim̐ tasmim̐ tṭhāne sā sā ca viḥārasamāpatti vedanānubhāvena jātā.

Idāni yenākāna viḥāsi, taṃ dassento **micchādiṭṭhipaccayāpīti**-ādimāha. Tattha **micchādiṭṭhipaccayāpīti** diṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vaṭṭati vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhisampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṃ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṃ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, addhikādīnaṃ vaṭṭaṃ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālāṃ karonti, pokkharaṇiṃca khaṇāpenti, devakulādīsu mālāvaccharaṃ¹ ropenti, nadīviduggādīsu setuṃ attharanti, visamaṃ samaṃ karonti, iti nesaṃ kusalavedanā uppajjati. Micchādiṭṭhiṃ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, vadhabandhanādīni karonti, pāṇaṃ vadhivā devatānaṃ upahāraṃ upaharanti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti.

Sammādiṭṭhipaccayāti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, sammādiṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṃ pana upanissāya Buddhapūjaṃ dīpamālaṃ mahādhammassavanaṃ appatīṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññāni karonti, iti nesaṃ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhiṃyeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti. **Micchāsaṅkappapaccayāti**-ādisupi eseva nayo. **Chandapaccayāti**-ādisu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā,

vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāva. Saññā paccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ sesā cha saññāsamāpattivedanā.

Chando ca avūpasantoti-ādīsu tiṇṇaṃ avūpasame aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā hoti, chandamattassa vūpasame paṭhamajjhānavedanāva. Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā, tiṇṇampi vūpasame nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Appattassa pattiyaṃ** arahattaphalassa pattatthāya. **Atthi āyāmanti**¹ atthi vīriyaṃ. **Tasmimpi ṭhāne anuppatteti** tassa vīriyārambhassa vasena tassa arahattaphalassa kāraṇe anuppatte. **Tappaccayāpi vedayitanti** arahattassa ṭhānapaccayā vedayitaṃ. Etena catumaggasahajāta nibbattitalokuttaravedanāva gahitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Dutīye paṭisallānakāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ, **micchādiṭṭhivūpasamapaccayā**ti micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Tasmā yaṃ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva micchādiṭṭhivūpasamapaccayā veditabbaṃ. Imasmiṃ pana sutte vipākavedanaṃ atidūreti² maññamānā na gaṇhantīti vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Yassa yassa hi vūpasamapaccayāti vuccati, tassa tassa paṭipakkhadhammapaccayāva taṃ taṃ vedayitaṃ adhippetāṃ. **Chandavūpasamapaccayā**ti-ādīsu pana chandavūpasamapaccayā tāva paṭhamajjhānavedanā veditabbā, **vitakkavūpasamapaccayā** dutiyajjhānavedanā, **saññāpaccayā** chasamāpattivedanā, **saññāvūpasamapaccayā** nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Chando ca vūpasantoti**-ādīni vuttatthāneva.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tatiye **sekkhoti** sikkhanasīlo. Kim sikkhatīti? Tisso sikkhā. **Sekkhāyāti** tihi phalehi catūhi ca maggehi saddhiṃ uppannāya. Sāpi hi anīṭṭhitakiccattā attano kiccaṃ sikkhatevāti sekkhā. Catutthapañcamachaṭṭhasattamāni uttānatthānevāti.

1. Vāyāmanti (Sī, Syā)

2. Atidūre (Sī, Syā)

8-10. Paṭhamakukkuṭārāmasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame **ummaṅgoti** paññā-ummaṅgo, saññāvīmaṃsanam paññāgavesananti attho. **Evam hi tvaṃ āvusoti** idam tassa pucchāpatiṭṭhāpanatthāya āha. Navamadasamāni uttānatthānevāti.

Dutiyo vaggo.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. Tatiyavaggassa paṭhame **micchattanti** micchāsabhāvaṃ. **Sammattanti** sammāsabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti** micchāpaṭipattikaraṇahetu. Yasmā micchāpaṭipattim karoti, tasmāti attho. **Nārādhakoti** na sampādako. **Ñāyaṃ dhammanti** ariyamaggadhammaṃ. **Micchāñāṇīti** micchāviññāṇo¹ micchāpaccavekkhaṇo. **Micchāvimuttīti** ayāthāvavimutti aniyyānikavimutti. Imesu tatiyādīsu catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭam kathitam, pacchimesu panettha dvīsu puggalo pucchito dhammo vibhatto, evaṃ dhammena puggalo dassitoti. **Suppavattiyoti** suppavattaniyo. Yathā icchiticchitam disaṃ pavattento dhāvati, evaṃ pavattetum sakkā² hotīti attho. **Sa-upanisaṃ saparikkhāraṇti** sappaccayaṃ saparivāraṃ. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Tatiyo vaggo.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. Catutthe **micchāpaṭipattinti** ayāthāvapaṭipattim. **Micchāpaṭipannanti** ayāthāvapaṭipannaṃ. Iti ekaṃ suttaṃ dhammavasena kathitam, ekaṃ puggalavasena. **Apārā pāranti** vaṭṭato nibbānaṃ. **Pāragāminoti** ettha yepi pāraṅgatā, yepi gacchanti, yepi gamissantī, sabbe pāragāminotveva veditabbā.

Tīramevānudhāvātīti vaṭṭameva anudhāvati, vaṭṭe vicarati. **Kaṇhanti** akusaladhammaṃ. **Sukkanti** kusaladhammaṃ. **Okā anokanti** vaṭṭato nibbānaṃ.

1. Micchāñāṇo (Sī, Syā) Ṭikā pana passitabbā.

2. Sakko (Sī, Syā)

āgammāti ārabba sandhāya paṭicca. **Pariyoda**peyyāti parisuddhaṃ kareyya. **Cittakle**sehīti cittaṃ kilissāpentehi nīvaraṇehi. **Sambodhi**yaṅgesūti sattasu bojjhaṅgesu.

Sāmaññatthanti nibbānaṃ. Taṃ hi sāmaññena upagantabbato sāmaññatthoti vuccati. **Brahmaññ**anti seṭṭhabhāvaṃ. **Brahmaññ**atthanti nibbānaṃ brahmaññena upagantabbato. Yattha yattha pana heṭṭhā ca imesu ca tīsu suttesu “rāgakkhayo”ti āgataṃ, tattha tattha arahattampi vaṭṭatiyevāti vadanti.

Catuttho vaggo.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aññatitthiyapeyyāle **addhānapariññ**atthanti saṃsāraddhānaṃ nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hoti, tasmā nibbānaṃ “addhānapariññā”ti vuccati, tadatthanti attho. **Anupādāparinibbā**natthanti apaccayaparinibbānatthaṃ. Iti imasmiṃ peyyāle vijjāvimutti phalena arahattaṃ kathitaṃ, ñāṇadassanena paccavekkhaṇā, sesehi nibbānanti.

Aññatitthiyapeyyālavaggo.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Sūriyapeyyāle aruṇuggaṃ viya kalyāṇamittatā, kalyāṇamittatāya ṭhatvā nibbattito savipassana-ariyamaggo sūriyapātubhāvo viyāti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Sīlasampadā**ti catupārisuddhisīlaṃ. **Chandasampadā**ti kusalakattukamyatāchando¹. **Attasampadā**ti sampannacittatā. **Diṭṭhisampadā**ti ñāṇasampatti. **Appamādasampadā**ti kārāpaka-appamādasampatti. **Yonisomanasikārasampadā**ti upāyamanasikārasampatti. Puna **kalyāṇamittatā**ti-ādīni sammādiṭṭhi-ādīnaṃ aññenapi

1. Kattukamyatākusalacchando (Sī)

ākārena bhāvadassanattham¹ vuttāni. Sabbāneva cetāni suttāni pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayavasena vuttānīti.

Sūriyapeyyālavaggo.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. Ekadhammapeyyālopi Gaṅgāpeyyālopi pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayavaseneva tathā tathā vutte bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena kathito.

5. Appamādapeyyālavagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. Appamādapeyyāle **evameva khoti** ettha yathā sabbasattānaṃ Sammāsambuddho aggo, evaṃ sabbesaṃ kusaladhammānaṃ kārāpaka-appamādo aggoti datṭhabbo. Nanu cesa lokiyova, kusaladhammā pana lokuttarāpi. Ayañca kāmāvacarova, kusaladhammā pana catubhūmakā, kathamesa tesāṃ aggoti? Paṭilābhakatṭhena. Appamādena hi te paṭilabbhanti, tasmā so tesāṃ aggo. Tenetaṃ vuttaṃ **sabbe te appamādamūlakā**ti-ādi.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalānanti** pathavītalavāsīnaṃ². **Pāṇānanti** sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṃ gacchantī**ti odhānaṃ upakkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyati**ti seṭṭhaṃ akkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenā**ti mahantabhāvena aggamakkhāyati, na guṇavasenāti attho.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. **Vassikanti** sumanapupphaṃ. Imaṃ kira suttaṃ sutvā bhāṭiyamahārājā vīmaṃsitukāmatāya ekasmiṃ gabbhe catujātigandhehi paribhaṇḍaṃ

1. Bhāvanādassanattham (Ka)

2. Jaṅgamānanti paṭhavītale vicarantānaṃ (Sī),
jaṅgalānanti paṭhavītalavicarantānaṃ (Syā)

kāretvā sugandhāni pupphāni āharāpetvā ekassa samuggassa majjhe sumanapupphamuṭṭhiṃ ṭhapetvā sesāni tassa samantato muṭṭhimuṭṭhiṃ katvā ṭhapetvā dvāraṃ pidhāya bahi nikkhanto, athassa muhuttaṃ vītinaṃmetvā dvāraṃ vivaritvā pavisantassa sabbapaṭhamam sumanapupphagandho ghānaṃ pahari. So mahātalasmiṃyeva mahācetiyaḥbhimukho nipajjitvā “vassikaṃ tesam agganti kathentena sukathitaṃ Sammāsambuddhenā”ti cetiyam vandi. **Kuṭṭarājānoti** khuddakarājāno. “Khuddarājāno”tipi¹ pāṭho. **Tantāvutānanti** tante āvutānaṃ, tantam āropetvā vāyitānanti attho. Idañca paccatte sāmivacanaṃ. Yāni kānici tantāvutāni vatthānīti ayaṃ hettha attho. Atha vā tantāvutānaṃ vatthānaṃ² yāni kānici vatthānīti evaṃ sāvasesapāṭhanayenapettha attho daṭṭhabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Appamādavaggo.

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Balakaraṇīyavagge **balakaraṇīyāti** ūrubalabāhubalena kattabbā dhāvanalaṅghanatāpanavahanādayo³ kammantā. **Sīle patitṭhāyāti** catupārisuddhisīle ṭhatvā. **Aṭṭhaṅgikam magganti** sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. **Bījagāmahūtagāmāti** ettha pañcavidhampi bījam bījagamo nāma, tadeva paṇṇasampannaṃ⁴ nīlabhāvato paṭṭhāya bhūtagāmoti veditabbaṃ.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balam gāhentīti** balaṃ gaṇhanti, gahitabalā thirasarīrā honti. **Kusobbhe otarantīti**—ādīsu ayamanupubbikathā—nāginiyo kira

1. Kuṭṭarājānotipi (Sī)

2. Tantāvutānaṃ āvutāni (Sī, Syā)

3. Bādhanalaṅghanahāsanavasanādayo (Ka)

4. Palāsasampannaṃ (Ka), sampannaṃ (Ṭikā)

utusamaye patiṭṭhitagabbhā cintenti “sace mayaṃ idha vijāyissāma, evaṃ no dārakā ūmivegañca¹ supaṇṇassa ca pakkhanditvā āgatassa vegaṃ sahituṃ na sakkhissanti”ti tā mahāsamudde nimujjitvā sambhajjamukhadvāraṃ patvā pañca mahānadiyo pavisitvā Himavantāṃ gacchanti. Tattha supaṇṇehi apakkhandanīyāsu suvaṇṇarajatamaṇiguhāsu vasamānā² vijāyitvā nāgapotake gopphakādipamāṇesu udakesu otāretvā udakatarāṇaṃ sikkhāpentī.

Atha yadā anukkamena te nāgā Gaṅgādīnaṃ nadīnaṃ orimatīrato paratīraṃ, paratīrato orimatīranti taraṇapaṭītaraṇaṃ kātuṃ sakkonti, tadā “idāni no dārakā ūmivegañca garuḷavegañca sahituṃ sakkhissanti”ti ñatvā attano ānubhāvena mahāmeghaṃ samuṭṭhāpetvā sakalahimavantāṃ³ ekodakaṃ viya kurumānā devaṃ vassāpetvā suvaṇṇarajatādimayā nāvā māpetvā upari suvaṇṇatārakavicittāṃ samosaritagandhapupphadāmaṃ celavitānaṃ bandhitvā surabhicandanagandhapupphādīni⁴ ādāya tāhi nāvāhi pañca mahānadiyo ogāhitvā anukkamena mahāsamuddaṃ pāpuṇanti. Tattha ca vasantā dasabyāmasatabyāmasahassabyāmasatasahassabyāmapamāṇataṃ āpajjantā mahantattaṃ vepullattaṃ āpajjanti nāma.

Evameva khoti ettha Himavantapabbato viya catupārisuddhisīlaṃ daṭṭhabbaṃ, nāgapotakā viya yogāvacarā, kusobbhādayo viya ariyamaggo, mahāsamuddo viya nibbānaṃ. Yathā nāgapotakā Himavante patiṭṭhāya kusobbhādīhi mahāsamuddaṃ patvā kāyamahantattaṃ āpajjanti, evaṃ yogino sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyamaggena nibbānaṃ patvā arahattamaggeneva āgatesu chasu abhiññādhammesu guṇasarīramahantattaṃ pāpuṇantīti.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Kumbhoti** udakaghaṭo. **No paccāvamati**ti na pati-āvamati, na anto pavesetīti attho.

1. Ūmivegassa ca (Sī, Syā)

3. Himagabbhaṃ (Ka)

2. Pavisamānā (Ka)

4. Surābhattagandhapupphādīni (Sī, Syā)

7. Ākāśasuttavaṇṇanā

155. **Puratthimā**ti puratthimadisato āgataṇṇatā. **Pacchimadisā**disupi eseṇa nayo. **Cattāro**pi **satipaṭṭhānā**ti yatheva hi etesaṃ puratthimādibhedānaṃ vātānaṃ sannipāto ākāse ijjhati, evaṃ idhāpi “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinaṃ nayeṇa vuttā bodhipakkhiyadhammā saḥavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ.

8-9. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-157. **Gimhānaṃ** **pacchime** māseti āsāḷhamāse. **Ūhatanti** dvipadacatuppadānaṃ pādappahārena¹ pathavītale uṭṭhahitvā uddhaṃ gataṃ vaṭṭivaṭṭi hutvā ākāse pakkhantaṃ. **Rajojallanti** paṃsurajojallaṃ.

10. Nāvāsuttavaṇṇanā

158. **Sāmuḍḍikāya** **nāvāyā**ti-ādi heṭṭhā vāṇijakopame vitthāritameva.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. **Āgantukāgāranti** puññatthikehi nagaramajjhe kataṃ āgantukagharaṃ, yattha rājarājamahāmattehipi sakkā hoti nivāsaṃ upagantum. **Abhiññā** **pariññeyyā**ti yatheva hi tesāṃ puratthimadisādīhi āgatānaṃ khattiyādīnaṃ vāso āgantukāgāre ijjhati, evaṃ imesaṃ abhiññāpariññeyyāti-ādīnaṃ dhammānaṃ abhiññāparijānanādīhi saḥavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ. Nadīsuttaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Balakaraṇīyavaggo.

1. Pādappahāragataṃ (Ka)

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. Esanāvagge **kāmesanā**ti kāmānaṃ esanā gavesanā magganā patthanā. **Bhavesanā**ti bhavānaṃ esanā. **Brahmacariyesanā**ti micchādiṭṭhisāṅkhātassa brahmacariyassa esanā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. **Vidhā**ti mānakoṭṭhāsā mānaṭhapanā vā. **Seyyohamasmīti vidhā**ti ahamasmi seyyoti evaṃ mānakoṭṭhāso mānaṭhapanā vā. **Nighā**ti dukkhā. Vacanattho panettha yassa uppajjanti, taṃ purisaṃ nīhanantīti nīghā. Sesamettha uttānamevāti.

Esanāvaggo.

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Oghavagge **kāmoghoti** pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo. **Bhavoghoti** rūpārūpabhavesu chandarāgo. **Diṭṭhoghoti** dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. **Avijjoghoti** catūsu saccesu aññānaṃ. **Kāmayogā**disupi eseṇa nayo.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. **Kāmupādānanti** kāmaggahaṇaṃ. **Diṭṭhupādānā**disupi eseṇa nayo. **Ganthāti** ganthanā ghaṭanā. **Kāyaganthoti** nāmakāyassa gantho ganthanaghaṭanakilesa. **Idaṃsaccābhinivesoti** antaggāhikadiṭṭhivasena uppannā “idameva saccaṇ”ti evaṃ abhiniveso.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Kāmarāgānusayoti** thāmagataṭṭhena kāmarāgo va anusayo kāmarāgānusayo. Sesesupi eseva nayo. **Oraṃbhāgiyānīti** heṭṭhakoṭṭhāsiyāni. **Samyojanānīti** bandhanāni. **Uddhambhāgiyānīti** uparikoṭṭhāsiyāni. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Oghavaggo.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasamyutta

1. Pabbatavagga

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bojjhaṅgasamyuttassa paṭhame **nāgā**ti imepi mahāsamuddapiṭṭhe ūmi-antaravāsinova, na vimānaṭṭhakanāgā. Tesam himavantaṃ nissāya kāyavaḍḍhanādisabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Bojjhaṅgeti** ettha bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Kiṃ vuttaṃ hoti—yāhi ayaṃ dhammasāmaggi, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana kāmasukhatta kilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicaya vīriya pītipassaddhisamādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujjhatīti** kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”¹. Tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgāti **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa² yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā”³ti.

Apica “bojjhaṅgāti kenatṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā” iccādinā³ paṭisambhidānāyenaṇi bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgāti-ādīsu pana pasattho sundaro ca bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**, taṃ satisambojjhaṅgānti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Bhāvetīti** vaḍḍheti,

1. Sam 3. 139; Dī 3. 83 piṭṭhesu.

2. Yo ca (Sī, Syā), yo pana (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe.)

3. Khu 9. 302 piṭṭhe.

attano cittasantāne punappunam janeti, abhinibbattetīti attho.

Vivekanissitanti-ādini kosalasamutte “sammādiṭṭhim bhāveti vivekanissitan”ti ettha vuttanayeneva veditabbāni.

Ayam pana viseso—tatha tadanāvivekanissitam samucchadavivekanissitam nissaraṇavivekanissitanti vivekattayameva vuttam, bojjhaṅgabhāvanam patvā pana pañcavidhāvivekanissitampi eke vaṇṇayanti. Te hi na kevalam balavavipassanāmaggaḥḥaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpāḍakakasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesam matena etesam jhānānam pavattikkhaṇe kiccat eva vikkhambhanavivekanissitam. Yathā ca vipassanākkhaṇe “ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan”ti vuttam, evam paṭipassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vuttam vaṭṭati. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Dutie **āharaṭṭhitikoti** paccayaṭṭhitiko. **Āharam paṭiccāti** paccayam paṭicca. **Subhanimittanti** subhampi subhanimittam, subhassa ārammaṇampi subhanimittam. **Ayonisomanasikāro**ti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce “niccan”ti vā dukkhe “sukhan”ti vā anattani “attā”ti vā asubhe “subhan”ti vā manasikāro, tam tasmim subhārammaṇe bahulam pavattayato kāmaccchando uppajjati. Tena vuttam “atthi bhikkhave subhanimittan”ti-ādi. Evam sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā.

Paṭighanimittanti-ādīsu pana paṭighopi paṭighanimittam paṭighārammaṇampi. **Aratīti** ukkaṇṭhitā¹, yam sandhāya vuttam “tatha katamā arati, pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati aratitā anabhirati anabhiramanā ukkaṇṭhitā paritassitā, ayam vuccati aratī”ti².

Tandīti atisītā dipaccayā uppannam āgantukakāyālasiam, yasmim uppanne “atisitam ati-uḥham aticchātosmi atidhātosmi³ atidūramaggaṇ gatosmī”ti vadati, yam sandhāya vuttam “tatha katamā

1. Ukkaṇṭhikā (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

3. Atipātosmi (Syā, Ka)

tandī, yā tandī tandiyanā tandimanakatā ālasyaṃ ālasyāyanā ālasyāyitattaṃ, ayaṃ vuccati tandī”¹.

Vijambhitāti kilesavasena kāyavinamanā, yaṃ sandhāya vuttaṃ “tattha katamā vijambhitā, yā kāyassa jambhanā vijambhanā ānamanā vinamanā sannamanā paṇamanā byādhiyakaṃ, ayaṃ vuccati vijambhitā”¹.

Bhattasammadoti bhattapariḷāho, yaṃ sandhāya vuttaṃ “tattha katamo bhattasammado, yā bhuttāvissa bhattamucchā bhattakilamatho bhattapariḷāho kāyaduṭṭhullaṃ, ayaṃ vuccati bhattasammado”¹.

Cetaso ca līnattanti cittassa līyanākāro, yaṃ sandhāya vuttaṃ “tattha katamaṃ cetaso līnattaṃ, yā cittassa akalyatā akammaññatā oliyanā sallīyanā līnaṃ līyanā līyitattaṃ thināṃ thīyanā thīyitattaṃ cittassa, idaṃ vuccati cetaso līnattaṃ”¹.

Cetaso avūpasamoti yathā nāma vītaccikopi aṅgāro neva tāva sannisīdati patāpaṃ karotiyeva, yathā ca pattapacanaṭṭhāne neva tāva sannisīdati patāpaṃ karotiyeva, evaṃ cittassa avūpasantākāro, atthato panetaṃ uddhaccakukkuccameva hoti.

Vicikicchatṭhānīyā dhammāti vicikicchāya ārammaṇadhammā. **Ayonisomanasikāro** sabbattha vuttanayova. Evamettha kāmaccando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā, byāpādo ārammaṇena ca upanissayena ca, sesā sahajātena ca upanissayena cāti.

Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti satiyā ārammaṇadhammā sattatimsa bodhipakkhiyā ca nava lokuttaradhammā ca. **Tattha yonisomanasikārabahulīkāro**ti tattha upāyamanasikārassa punappunaṃ karaṇaṃ.

Kusalākusalā dhammāti-ādīsu **kusalā**ti kosallasambhūtā anavajjasukhavipākā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā sāvajjadukkhavipākā. **Sāvajjā**ti akusalā. **Anavajjā**ti kusalā. **Hīnapaṇītakapaṇhasukkesupi** ese va nayo. **Sappaṭibhāgā**ti paṇhasukkāyeva. Paṇhā hi

kaṇhavipākadānato, sukkā ca sukkavipākadānato sappatibhāgā nāma, sadisavipākakoṭṭhāsāti attho. Paṭipakkhabhūtaṃ vā bhāgassa atthitāya sappatibhāgā. Kaṇhānañhi sukkā paṭipakkhabhāgā, sukkānañca kaṇhā paṭipakkhabhāgāti evampi sappatibhāgā. Sappatibāhitaṭṭhena vā sappatibhāgā. Akusalañhi kusalaṃ paṭibāhitvā attano vipākam deti, kusalañca akusalaṃ paṭibāhitvāti evampi kaṇhasukkā sappatibhāgā.

Ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyam¹. **Nikkamadhātūti** kosajjato nikkhantattā tato balavataṃ. **Parakkamadhātūti** param param ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavataranti tihipi padehi vīriyameva kathitaṃ.

Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti pītiyā ārammaṇadhammā. **Kāyapassaddhīti** tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi². **Cittapassaddhīti** viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi². **Samathanimittanti** samathopi samathanimittaṃ, ārammaṇampi. **Abyagganimittanti** tasseva vevacanaṃ.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyāti upekkhāya ārammaṇadhammā, atthato pana majjhatakkāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo. Evamettha satidhammavicaya-upekkhāsambojjhāṅgā ārammaṇena kathitā, sesā ārammaṇenapi upanissayenapi.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Tatiye **sīlasampannāti** ettha khīṇāsavassa lokiyalokuttarasīlaṃ kathitaṃ, tena sampannāti attho. **Samādhipaṇṇāsopi** eseṃ nayo. **Vimutti** pana phalavimuttiyeṃ, **vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇaṇānaṃ. Evamettha sīlādayo tayo lokiyalokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Dassanampāhanti dassanampi ahaṃ. Taṃ panetaṃ dassanaṃ cakkhudassanaṃ ñāṇadassananti duvidhaṃ. Tattha pasannehi cakkhūhi ariyānaṃ dassanaṃ olokaṇaṃ cakkhudassanaṃ nāma. Ariyehi pana diṭṭhassa lakkaṇassa dassanaṃ, paṭividdhassa ca paṭivijjhaṇaṃ jhānena vā vipassanāya vā maggaphalehi vā ñāṇadassanaṃ nāma. Imasmiṃ panettha cakkhudassanaṃ adhippetam. Ariyānaṃ hi pasannehi cakkhūhi

1. Paṭhamavīriyam (Sī, Syā)

2. Paṭipassaddhi (Sī, Syā)

olokanampi bahukārameva. **Savananti** “asuko nāma khīṇāsavo asukasmim nāma raṭṭhe vā janapade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasatī”ti kathentānaṃ sotena savanaṃ, etampi bahukārameva. **Upasaṅkamananti** “dānaṃ vā dassāmi, pañhaṃ vā pucchissāmi, dhammaṃ vā sossāmi, sakkāraṃ vā karissāmi”ti evarūpena cittena ariyānaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Payirupāsananti** pañhāpayirupāsaṇaṃ. Ariyānaṃ guṇe sutvā te upasaṅkamitvā nimantetvā dānaṃ datvā “kiṃ bhante kusalan”ti-ādinaṃ nayena pañhapucchanaṃ attho.

Anussatinti rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa “idāni ariyā leṇaguhamāṇapādīsū jhānavipassanāmaggaṃ phalasukhehi vītināmentī”ti anussaraṇaṃ. Yo vā tesaṃ santike ovādo laddho hoti, taṃ āvajjitvā “imasmim ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmim samādhi, imasmim vipassanā, imasmim maggo, imasmim phalaṃ”ti evaṃ anussaraṇaṃ. **Anupabbajjanti** ariyesu cittaṃ pasādetvā gharā nikkhamma tesaṃ santike pabbajjaṃ. Ariyānaṃ hi santike cittaṃ pasādetvā tesaṃ eva santike pabbajitvā tesaṃ eva ovādānusāsaṇaṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma. Ariyesu pasādena aññattha pabbajitvā ariyānaṃ santike ovādānusāsaṇaṃ paccāsīsamānassa carato pabbajjāpi anupabbajjā nāma. Aññesu pana pasādena aññesaṃ eva santike pabbajitvā aññesaṃ eva ovādānusāsaṇaṃ paccāsīsamānassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti.

Evaṃ pabbajitesu pana Mahākassapattherassa tāva anupabbajjaṃ pabbajitā sataṣaṇṇamattā ahesuṃ, tathā therasseva saddhivihārikassa ca Candaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Assaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Yonakadhammarakkhitattherassa, tassa pana saddhivihāriko Asokarañño kaniṭṭhābhātā Tissatthero nāma ahosi, tassa anupabbajjaṃ pabbajitā aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṃ. Mahindattherassa anupabbajitānaṃ gaṇanaparicchedo¹ natthi, yāvajjādivasā Laṅkādiṇe Satthari pasādena pabbajantā Mahindattherasseva pabbajjaṃ anupabbajjanti nāma.

Taṃ dhammanti taṃ tesāṃ ovādānusāsanīdhammaṃ. **Anussaratī** sarati. **Anuvitakketī** vitakkāhataṃ karoti. **Āraddho hotī**ti paripuṇṇo hoti. **Pavicinatī**ti-ādi sabbam tattha ñāṇacāravaseneva vuttaṃ. Atha vā **pavicinatī** tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ lakkhaṇaṃ vicinati. **Pavicaratī**ti tattha ñāṇaṃ carāpeti. **Parivīmaṃsamāpajjati**ti vīmaṃsanaṃ olokaṇaṃ gavesanaṃ āpajjati.

Satta phalā sattānisaṃsāti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ. **Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti**ti arahattaṃ ārādhento imasmiṃyeva attabhāve ārādheti, taṅca kho paṭikacca, asampatteyeva maraṇakāleti attho. **Atha maraṇakāleti** atha maraṇassa āsanna-kāle.

Antarāparinibbāyīti yo āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva aviheṣu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti. Ayameko antarāparinibbāyī. Aparo evaṃ asakkonto dvīnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ tatiyo antarāparinibbāyī.

Pañcamam pana kappasataṃ atikkamitvā arahattaṃ patto **upahaccaparinibbāyī** nāma hoti. Atappādīsupi eseṇa nayo. Yattha katthaci uppanno pana asaṅkhāreṇa sappayogena arahattaṃ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma, asaṅkhāreṇa appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Avihādīsupi nibbatto tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ patto **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma.

Imasmiṃ pana ṭhāne **aṭṭhacattārīsa anāgāmino** kathetabbā. Aviheṣu hi tayo antarāparinibbāyī, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto Akaniṭṭhagāmīti pañca honti, te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti, tathā atappādīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṃsoto natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭhāti evaṃ aṭṭhacattārīsa honti. Tesāṃ uddhaṃsoto Akaniṭṭhagāmī sabbajetṭho ceṇa

hoti sabbakaniṭṭho ca. Kathaṃ? So hi soḷasakappasahassāyukattā āyunā sabbesaṃ jeṭṭho, sabbapacchā arahattaṃ pāpuṇīti sabbesaṃ kaniṭṭho. Imasmiṃ sutte apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā nānālakkaṇā arahattamaggassa pubbhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. Catutthe **satisambojjhaṅgo iti ce me hotīti** satisambojjhaṅgoti evaṃ ce mayhaṃ hoti. **Appamāṇoti me hotīti** appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāradhoti** suparipuṇṇo. **Tiṭṭhatīti**¹ ettha aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati—uppādaṃ anāvajjitattā anuppādaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṃ, appavattaṃ, nimittaṃ, animittaṃ, saṅkhāre anāvajjitattā, visaṅkhāraṃ² āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhatīti. Imehi aṭṭhahākārehi tiṭṭhatīti thero jānāti, vuttākāraviparīteheva aṭṭhahākārehi cavantaṃ cavatīti³ pajānāti. Sesabojjhaṅgesupi eseva nayo.

Iti imasmiṃ sutte therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadā itare cha tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadāpi sesā tadanvayā hontīti evaṃ phalasamāpattiyaṃ attano ciṇṇavasitaṃ dassento thero imaṃ suttaṃ kathesīti.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Pañcame **bodhāya saṃvattantīti** bujjhanatthāya saṃvattanti. Kiṃ bujjhanatthāya? Maggena asaṅkhataṃ nibbānaṃ, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ, maggena vā kilesaniddāto⁴ pabujjhanatthāya, phalena pabujjhanabhāvatthāyātipi⁵ vuttaṃ hoti. Tenevettha nsibbānasacchikiriyaṃ kilesapahānapaccavekkhaṇāti sabbāṃ dassitaṃ.

1. Tiṭṭhantanti (Sī, Syā) 2. Asaṅkhāre (Sī, Syā) 3. Carantaṃ caratīti (Sī, Syā)

4. Kilesacchindanato ca (Sī, Syā)

5. Buddhabhāvatthāyātipi (Sī, Syā)

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Chaṭṭhe **ārāmanissayī**ti¹ āramaṃ nissāya vasanabhāvena ārāmanissayī. **Parisāvacaroti** parisāya avacaro. Parisaṃ nāma bālāpi paṇḍitāpi osaranti, yo pana parappavādaṃ madditvā attano vādaṃ dīpetuṃ sakkoti, ayaṃ parisāvacarō nāma. **Ārāmena ārāmanti** ārāmeneva āramaṃ anucaṅkamāmi, na bāhirenāti attho. **Uyyānena uyyānanti** etthāpi eseva nayo. Aññena vā ārāmena pavisitvā aññaṃ āramaṃ, aññena uyyānena aññaṃ uyyānanti ayamettha attho. **Itivādappamokkhānisamsanti** “evaṃ pucchā hoti, evaṃ vissajjanaṃ, evaṃ gahaṇaṃ, evaṃ nibbeṭhanan”ti iminā nayena itivādo hoti itivādappamokkhoti etaṃ ānisamsaṃ. **Upārambhānisamsanti** “ayaṃ pucchāya doso, ayaṃ vissajjane”ti evaṃ vādadosānisamsaṃ.

Kathaṃ bhāvito ca Kuṇḍaliya indriyasamvaroti Satthā “ettakaṃ ṭhānaṃ paribbājakena pucchitaṃ, idāni pucchituṃ na sakkotī”ti ñatvā “na tāva ayaṃ desanā yathānusandhiṃ gatā, idāni naṃ yathānusandhiṃ pāpessāmi”ti sayameva pucchanto imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **manāpaṃ nābhijjhātī**ti² iṭṭhārammaṇaṃ nābhijjhāyati. **Nābhihamṣatī**ti na sāmīyā tuṭṭhiyā abhihamṣati. **Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhantanti** tassa nāmakāyo ca cittaṃ gocarajjhatte ṭhitaṃ hoti. **Susaṇṭhitanti** kammaṭṭhānavasena suṭṭhu saṇṭhitaṃ. **Suvimuttanti** kammaṭṭhānavimuttiyā suvimuttaṃ. **Amanāpanti** anīṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotī**ti tasmīṃ na maṅku hoti. **Appatiṭṭhitacittoti** kilesavasena aṭṭhitacitto. **Adīnamānasoti**³ domanassavasena adīnacitto⁴. **Abyāpannacetasoti** dosavasena apūticitto⁵.

Evaṃ bhāvito kho Kuṇḍaliya indriyasamvaro evaṃ bahulīkato tīpi sucaritāni paripūretīti ettha evaṃ sucaritapūraṇaṃ veditabbaṃ—imesu tāva chasu dvāresu aṭṭhārassa duccharitāni honti. Kathaṃ? Cakkhudvāre

1. Ārāmanisādīti (Sī), ārāmaniyādīti (Syā)

3. Ādinnamānasoti (Syā)

5. Apaduṭṭhacitto (Sī), appatiṭṭhacitto (Syā)

2. Nābhijjhāyātīti (Sī, Syā)

4. Ādinnacitto (Syā)

tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā tasmim ārammaṇe lobhaṃ uppādentassa manoduccaritaṃ hoti, lobhasahagatena cittaena “aho vatidaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpan”ti bhaṇantassa vacīduccaritaṃ, tadeva hatthena parāmasantassa kāyaduccaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso—sotadvārasmiṃ hi saddārammaṇassa vatthubhūtaṃ saṅkhapaṇavāditūriyabhaṇḍaṃ anāmāsaṃ āmasantassa, ghānadvāre gandhārammaṇassa vatthubhūtaṃ gandhamālādiṃ, jivhādvāre rasārammaṇassa vatthubhūtaṃ macchamaṃsādiṃ, kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇassa vatthubhūtaṃ vatthatūlakapāvārādiṃ¹, manodvāre paññattivāsena dhammārammaṇabhūtaṃ sappitelamadhuphāṇitādiṃ āmasantassa kāyaduccaritaṃ veditabbaṃ. Saṅkhepato panettha chasu dvāresu kāyavītikkamo kāyaduccaritaṃ, vacīvītikkamo vacīduccaritaṃ, manovītikkamo manoduccaritanti tīṇeva duccaritāni honti.

Ayaṃ pana bhikkhu attano bhāvanāpaṭisaṅkhāne ṭhito imāni duccaritāni² sucaritaṃ katvā vipariṇāmeti³. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acāletvā rūpārammaṇaṃ vipassanaṃ paṭṭhāpayato manosucaritaṃ hoti, vipassanāsahagatena cittaena khayadhammaṃ vayadhammanti bhaṇantassa vacīsucaritaṃ, “anāmāsabhaṇḍaṃ etan”ti anāmasantassa kāyasucaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo. Evaṃ imāni vitthārato aṭṭhārassa sucaritāni honti. Saṅkhepato panetthāpi chasu dvāresu kāyasaṃvaro kāyasucaritaṃ, vacīsaṃvaro vacīsucaritaṃ, manosaṃvaro manosucaritanti tīṇeva sucaritāni honti, evaṃ indriyasaṃvaro tīṇi sucaritāni paripūretīti veditabbo. Ettāvatā sīlānurakkhitaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ.

Kāyaduccaritaṃ pahāyāti—ādīsu tividhaṃ kāyaduccaritaṃ, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhaṃ manoduccaritaṃ. Tassa paṭipakkhavasena kāyasucaritādiṃ veditabbāni. Ettāvatā kāyasaṃvaravacīsaṃvarehi pātimokkhasīlaṃ, manosaṃvarena tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Sakale pana imasmim sutte sucaritamūlakā satipaṭṭhānā lokuttaramissakā, sattannaṃ

1. Cīvarādiṃ (Sī, Syā)

2. Sucaritāni (Sī, Syā)

3. Carati (Sī, Syā)

bojjhaṅgānaṃ mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttimūlakā pana lokuttarāva kathitāti veditabbā. Sattamaṃ uttānameva.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. Aṭṭhame **paccattanti** attanāva. **Yonisomanasikārāti** yoniso manasikārena. **Ārabhamānovāti** kurumānoyeva. **Suvimuttanti** kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttaṃ. **Aṭṭhiṃkatvāti** atthaṃ karitvā, atthiko hutvāti vuttaṃ hoti.

9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā

190. Navame **nāññatra Tathāgatassa pātubhavāti** Tathāgatassa pātubhavaṃ vinā, na aññasmim kāle uppajjantīti attho.

10. Dutiya-uppannasuttavaṇṇanā

191. Dasame **nāññatra Sugatavinayāti** Sugatovādaṃ vinā na uppajjantīti.

Pabbatavaggo.

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. Dutiyavaggassa paṭhame **cattāro iriyāpathe kappentīti** yesaṃ cattāro iriyāpathā atthi, tesameva vasenetam vuttaṃ. **Sīlaṃ nissāyāti** catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. **Satta bojjhaṅgeti** saḥavipassanake maggabojjhaṅge. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. Catutthe **tathā pahīno cāyasmato Mahākassapassa so ābādho ahoṣīti** therassa kira imaṃ bojjhaṅgabhāvanam

sādhukaṃ suṇantassa etadahosi “mayhaṃ pabbajitadivasato sattame divase saccāni paṭivijjhantassa ime bojjhaṅgā pātubhūtā”ti. Athassa “niyyānikaṃ vata Satthusāsanan”ti cintayato lohitaṃ pasīdi, upādārūpaṃ visuddhaṃ ahosi, pokkharapatte patita-udakabindu¹ viya sarīrato rogo vinivattitvā gato. Tena vuttaṃ “tathā pahīno cāyasmato Mahākassapassa so ābādho ahosī”ti. Pañcamachaṭṭhesupi eseva nayo. Imesaṃ pana tiṇṇampi janānaṃ pabbatapāde pupphitavisarukkhavātasamphassena uppanno mandasītajaro² ābādhoti veditabbo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Gilānavaggo.

3. Udāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. Tatiyavaggassa paṭhame **kattāvatā nu kho bhante bojjhaṅgāti vuccantīti** bhante kittakena nu kho bujjhanaka-aṅgā nāma vuccantīti pucchati. **Bodhāya saṃvattantīti** bujjhanatthāya saṃvattanti. Imasmiṃ sutte missakabojjhaṅgā kathitā. Dutiye dhammaparicchedo kathito.

3-5. Thānīyasuttādivaṇṇanā

204-206. Tatiye **kāmarāgaṭṭhāniyānanti** kāmarāgassa kāraṇabhūtānaṃ ārammaṇadhammānaṃ. **Byāpādaṭṭhāniyā**dīsupi eseva nayo. Sakalañhi idaṃ suttaṃ ārammaṇeneva kathitaṃ. Paṭhamavaggassa dutiyasutte vuttaparicchedopettha labbhateva. Catutthe missakabojjhaṅgā kathitā. Pañcame **aparīhāniye dhammeti** aparīhānikare sabhāvadhamme³.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. Chaṭṭhe **etadavocāti** “imissaṃ parisati nisinna Udāyitthero nāma anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pucchissatīti

1. Pakkhitta-udakabindu (Ka) 2. Maddasītajaro (Sī, Syā) 3. Satta dhamme (Ka)

Bhagavatā osāpitadesanaṃ ñatvā desanānusandhiṃ ghaṭessāmi”ti pucchanto etaṃ avoca. **Vipulanti**-ādi sabbaṃ subhāvitattaṃ sandhāya vuttaṃ. Subhāvito hi satisambojjhaṅgo vipulo ca mahaggato ca appamāṇo ca abyāpajjo ca nāma hoti. So hi patthaṭattā **vipulo**, mahantabhāvaṃ gatattā **mahaggato**, vaḍḍhipamāṇattā **appamāṇo**, nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādarahitattā **abyāpajjo** nāma hoti. **Taṇhāya pahānā kammaṃ pahīyatī** ti yaṃ taṇhāmūlakaṃ kammaṃ uppajjeyya, taṃ taṇhāpahānena pahīyati. **Kammaṣa pahānā dukkhanti** yampi kammamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ uppajjeyya, taṃ kammaphānena pahīyati. Taṇhakkhayādayo taṇhādīnaṃyeva khayā, atthato panetehi nibbānaṃ kathitanti veditabbaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Atthame **nibbedhabhāgiyanti** nibbijjhanakoṭṭhāsiyaṃ. **Satisambojjhaṅgaṃ bhāvitenāti** satisambojjhaṅgena¹ bhāvitena, satisambojjhaṅgaṃ vā bhāvetvā ṭhitena, evamettha maggabojjhaṅgā missakā. Tehi bhāvitam, te vā bhāvetvā ṭhitam cittaṃ² nibbattitalokuttarameva. Tampi pana magganissitam katvā missakameva kathetum vaṭṭati.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. Navame **saṃyojanavinibandhāti** saṃyojanasaṅkhātā vinibandhā. **Ajjhosānāti** pariniṭṭhapetvā gahaṇā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Dasame **abahukatoti** akatabahumāno. **Ukkujjāvakujjanti** ettha ukkujaṃ vuccati udayo, avakujaṃ vayoti udayabbayavasena parivattento sammasantoti dīpeti. **Dhammo ca me bhante abhisamitoti** vipassanāddhammo abhisamāgato. **Maggoti** vipassanāmaggo. Sace hi thero tasmim samaye sotāpanno, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya,

1. Satisambojjhaṅge (Ka)

2. Ṭhitam cittaṃ nipphittitam cittaṃ (Ka)

sace anāgāmī, arahattamaggassa atthāya ayaṃ vipassanā veditabbā. **Tathā tathā viharantanti** tena tenākārena viharantaṃ. **Tathattāyāti** tathābhāvāya¹. **Khīṇā jāti**ti-ādīhi tathattāyāti adhippetam tathābhāvaṃ dasseti. Paccavekkhaṇatthāya upanīyatīti hi ettha adhippāyo, taṃ dassento evamāha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Udāyivaggo.

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Catutthavaggaṃ tatiye **na ca pabhassaranti** na ca pabhāvaṃtaṃ. **Pabhaṅgu cāti** pabhijjanasabhāvaṃ. **Ayoti** kāḷalohaṃ. **Ṭhapetvā** idha vuttāni cattāri avasesam **loham** nāma. **Sajjhūti** rajataṃ. **Cittassāti** catubhūmakacittassa². Lokiyassa³ tāva upakkilesa hotu, lokuttarassa kathaṃ hotīti? Uppajjitum appadānena. Yadaggena hi uppajjitum na denti, tadaggeneva te lokiyassāpi lokuttarassāpi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cāti** ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpagamanena bhijjanasabhāvaṃ. **Anāvaraṇā anīvaraṇāti** kusaladhamme na āvarantīti anāvaraṇā, na nīvaranti na paṭicchādentīti anīvaraṇā. **Cetaso anupakkilesāti** catubhūmakacittassa anupakkilesā.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Aṭṭhame **paññāya dubbalīkaraṇāti** paññāya mandabhāvakarā. Nīvaraṇānaṃhi abhiñhūppāde sati antarantarā uppajjamānā paññā dubbalā hoti mandā avisadā.

Pañca⁴ **nīvaraṇā** tasmim samaye na honti. **Sattabojjhaṅgā** tasmim samaye **bhāvanāpāripūrim** **gacchantīti** ariyasāvakassa hi sappāyadhammasāvaṇam

1. Tathābhāvāya (Ka)

2. Catubhūmikakusalacittassa (Sī, Syā)

3. Tebhūmikassa (Syā)

4. Pañcassa (Sī, Syā)

suṇantassa pañca nīvaraṇā dūre honti. So sace tasmimīveva ṭhāne viṣesaṃ nibbattetuṃ sakkoti, evamassa satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. No ce sakkoti, tato vuṭṭhāya¹ rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṃ gato tameva pītiṃ avijahanto pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā viṣesaṃ nibbattessati, tattha asakkontopi yāva sattadivasabbhantarā tameva pītiṃ avijahanto nīvaraṇe vikkhambhetvā viṣesaṃ nibbattessatīti idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dhammassavanavasena sakimpītipāmojjapakkiyā paṭiladdhabojjhaṅgā hi kammārāmatādīni āgamma nassanti, tathārūpaṃ pana utusappāyādiṃ labhitvā puna uppajjantāpi tasmim samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti icceva vuccati.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. Navame **ajjhāruhāti** abhiruhanakā. **Kacchakoti** aṭṭhikacchako. **Kapitthanoti** makkaṭathanasadisaphalo vijātapilakkho.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Dasame **andhakaraṇāti** andhabhāvakaraṇā. **Acakkhukaraṇāti** paññācakkhussa akaraṇā. **Paññānirodhikāti** paññāya nirodhanā. **Vighātapakkiyāti** dukkhapakkiyā. **Anibbānasamvattanikāti** nibbānatthāya samvattanikā. Sesam sabbattha uttānatthameva. Sakalepi imasmim vagge missakabojjhaṅgāva kathitāti.

Nīvaraṇavaggo.

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Pañcamavaggassa paṭhame **tisso vidhāti** tayo mānakoṭṭhāsā, mānoyeva vā. Tathā tathā vidahanato hi mānova vidhāti vuccati.

1. Paṭṭhāya (Sī, Syā)

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Dutiye **rañño bhikkhave cakkavattissāti** ettha attano sirisampattiyaṃ rājati¹, catūhi vā saṅgahavatthūhi lokam rañjetīti rājā, tassa **rañño**. “Pavattatu bhavam cakkaratanam”ti puññānubhāvena abbhuggatāya vācāya codento cakkam vattetīti cakkavattī, tassa **cakkavattissa**. **Pātubhāvāti** pātubhāvena. **Sattannanti** gaṇanaparicchedo. **Ratanānanti** paricchinnatthadassanam. Vacanattho panettha ratijananatthena **ratanam**. Apica—

Cittikataṃ mahagghañca, atulam dullabhadassanam.

Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccatīti.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññam devatṭhānam nāma na hoti, sabbeva gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti **cittikataṭṭhena** ratanam. Cakkaratanassa ca “ettakam nāma dhanam agghatī”ti aggho natthi, iti **mahagghatṭhenāpi** ratanam. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti **atulatṭhena** ratanam. Yasmā pana yasmim kappe Buddhā uppajjanti, tasmimyeva cakkavattino, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā **dullabhadassanatṭhena** ratanam. Tadetam jātirūpakula-issariyādīhi anomassa ulārasattasseva uppajjati, na aññassāti **anomasattaparibhogatṭhenāpi** ratanam. Yathā ca cakkaratanam, evam sesānipīti. Tena vuttam—

“Cittikataṃ mahagghañca, atulam dullabhadassanam.

Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccatīti”ti.

Pātubhāvo hotīti nibbatti hoti. Tatrāyam yojanā—cakkavattissa pātubhāvā sattannam ratanānam pātubhāvoti ayuttam. Uppannam hi cakkam vattetvā so cakkavattī nāma hotīti nāyuttam², kasmā? Cakkavattananiyamāpekkhatāya³. Yo hi niyamena cakkam vattessati, so paṭisandhito pabhuti “cakkavatti pātubhūto”ti vattabbatam āpajjati. Laddhanāmassa ca purisassa mūluppattivacanatopi yuttamevetam. Yo hi esa

1. Rañjati (Sī, Syā) 2. Yuttam (Sī, Syā) 3. Cakkavattiniyamāpekkhatāya (Sī, Syā)

cakkavattīti laddhanāmo sattaviseso, tassa paṭisandhisāṅkhāto pātubhāvoti ayamettha attho. Tassa hi pātubhāvā ratanāni pātubhavanti. Pātubhūtehi pana tehi saddhim paripakke puññasambhāre so saṃyujjati, tadā lokassa tesu pātubhāvacittam uppajjati. Bahulavacanato cāpi yuttamevetam. Yadā hi lokassa tesu pātubhāvasaṇṇā uppajjati, tadā ekameva paṭhamam, pacchā itarāni cha pātubhavanti bahulavacanato cāpi etam yuttam. Pātubhāvassa ca atthabhedatopi yuttamevetam. Na kevalam hi pātubhūtameva¹ pātubhāvo, pātubhāvayatīti pātubhāvo. Ayam pātubhāvassa atthabhedo. Yasmā yo so puññasambhāro rājanam cakkavattim paṭisandhivasena pātubhāvayati, tasmā raṇṇo cakkavattissa pātubhāvā. Na kevalam hi cakkavattiyeva, imāni pana satta ratanānipi pātubhavanti ayamettha attho. Yatheva hi so puññasambhāro raṇṇo janakahetu, evam ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti yuttamevetam “raṇṇo bhikkhave cakkavattissa pātubhāvā sattannam ratanānam pātubhāvo hotī”ti.

Idāni tesam ratanānam sarūpavasena dassanattham **katamesam sattannam cakkaratanassā**ti-ādimāha. Tattha **cakkaratanassā**ti-ādīsu ayam saṅkhepādhippāyo—dvisahassadīpaparivārānam catunnam mahādīpānam sirivibhavam gahetvā dātuṃ samatthassa **cakkaratanassa** pātubhāvo hoti, tathā purebhattameva sāgarapariyantam pathaviṃ anupariyāyanasamatthassa² vehāsaṅgamassa **hatthiratanassa**, tādissasewa **assaratanassa**, caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yojanappamaṇam andhakāram vidhamitvā ālokadassanasamatthassa **maṇiratanassa**, chabbidham dosam vivajjetvā manāpacārino **itthiratanassa**, yojanappamāṇe padese antopathavigatānam nidhīnam dassanasamatthassa **gahapatiratanassa**, aggamaheṣiyā kucchimhi nibbattitvā sakalarajjānusāsanasamatthassa jeṭṭhaputtasaṅkhātassa **pariṇāyakaratanassa** ca pātubhāvo hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana tesam cakkaratanādīnam pātubhāvavidhānam Mahāsudassanādīsu suttesu āgatameva, atthopissa tesam vaṇṇanāya saṃvaṇṇitoyeva.

1. Pātubhāvameva (Sī, Syā)

2. Anuyāyanasamatthassa (Sī, Syā)

Satisambojjhaṅgaratanassāti-ādīsu sarikkhakatā evaṃ veditabbā—
 yatheva hi cakkavattino cakkaratanam sabbaratanānam purecaram, evaṃ
satisambojjhaṅgaratanam sabbesam catubhūmakadhammānam purecaranti¹
 purecaraṇaṭṭhena cakkavattirañño cakkaratanasadisam hoti. Cakkavattino ca
 ratanesu mahākāyūpapannam accuggatam vipulam mahantam hatthiratanam,
 idampi **dhammavicayasambojjhaṅgaratanam** mahantam
 dhammakāyūpapannam accuggatam vipulam mahantanti
 hatthiratanasadisam hoti. Cakkavattino assaratanam sīgham lahu javam,
 idampi **vīriyasambojjhaṅgaratanam** sīgham lahu javanti imāya
 sīghalahujavatāya assaratanasadisam hoti. Cakkavattino maṇiratanam
 andhakāram vidhamati, ālokaṃ dasseti, idampi **pītisambojjhaṅgaratanam**
 tāya² ekantakusalattā kilesandhakāram vidhamati, sahaajātapaccayādivasena
 ñāṇālokaṃ dassetīti iminā andhakāraavidhamana-ālokadassanabhāvena
 maṇiratanasadisam hoti.

Cakkavattino itthiratanam kāyacittadaratham paṭipassambheti,
 pariḷāham vūpasameti, idampi **passaddhisambojjhaṅgaratanam**
 kāyacittadaratham paṭipassambheti, pariḷāham vūpasametīti
 itthiratanasadisam hoti. Cakkavattino gahapatiratanam icchicchitakkhaṇe
 dhanadānena vikkhepaṃ pacchinditvā cittam ekaggam karoti, idampi
samādhisambojjhaṅgaratanam yathicchitādivasena appanam sampādeti,
 vikkhepaṃ pacchinditvā cittam ekaggam karotīti gahapatiratanasadisam
 hoti. Cakkavattino ca pariṇāyakaratanam sabbatthakiccasampādanena
 appossukkataṃ karoti, idampi **upekkhāsambojjhaṅgaratanam** cittuppādam
 līnuddhaccato mocetvā payogamajjhatte ṭhapayamānam appossukkataṃ
 karotīti pariṇāyakaratanasadisam hoti. Iti imasmim sutte catubhūmako
 sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo kathitoti veditabbo.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Catutthe **eḷamūgoti** mukhena vācam nicchāretum sakkontopi
 dosehi mūgo asampannavacano. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Cakkavattivaggo.

1. Pure carati (Syā)

2. Mahantam dhammakāyūpapannam (Sī, Syā)

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāyāti**-ādīsu ayaṃ purimanayato viseso. Na kevalañhi satisambojjhaṅgādīnaṃ ete vuttappakārāva uppādāya, uppannānaṃ vā bhāvanāya pāripūriyā paccayā honti, aññepi pana evaṃ veditabbā. Aparepi hi cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, Tissadattatthera-abhayattherādisadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāraccittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya** saṃvattanti—
paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā
duppaññaṃ puggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā
gambhīraññaṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha
paripucchakatāti khandhadhātu-āyatana-
indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ
atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ
visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā
ussannadosaṇceva sedamalamakkhitaṇca, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti
aparissuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jīṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti,
senāsaṇaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparissuddhaṃ.
Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecana-adhovirecanādīhi
sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu
visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikkammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi
bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiṃ hi ajjhattikabāhire vatthumhi
avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi avisadaṃ aparissuddhaṃ hoti
aparissuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya

obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadam hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttam “vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī”ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnam indriyānam samabhāvakaraṇam. Sace hissa saddhindriyam balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyam paggahakiccaṃ, satindriyam upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyam avikkhepakiccaṃ, paññindriyam dassanakiccaṃ kātum na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātam, tathā amanasikaraṇena hāpetabbaṃ.

Vakkalitttheravatthu cettha nidassanam. Sace pana vīriyindriyam balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyam adhimokkhakiccaṃ kātum sakkoti, na itarāni itarakiccabhedam. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatthāpi **Soṇattherassa vatthu** dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānam samādhivīriyānaṃca samatāṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno¹ hoti, avatthusmim pasīdati. Balavapañño pana mandasaddho kerāṭīkapakkham bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppadamatteneva kusalam hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmimyeva pasīdati. Balavasamādhim pana mandavīriyam samādhissa kosajjapakkhattā kosajjam abhibhavati. Balavavīriyam mandasamādhim vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum na labhati, vīriyam samādhinā saṃyojitam uddhacce patitum na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanam pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggaṭā balavatī vaṭṭati. Evaṃ hi so appanam pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evaṃ hi so lakkhaṇapaṭivedham pāpuṇāti.

1. Muddhappasanno (Sī, Syā)

ubhinnam pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha “sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā, kiṃ kāraṇā? Cittaṃ hi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittaṃ paggahaniggaho hoti”ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhiraññācariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāraccittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti—
apāyabhayaṃ paccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā
gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā
dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā Satthumahattapaccavekkhaṇatā
jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā
kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha “nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayaṇiṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādīkalepi, pettivisaye anekānīpi vassasahassāni ekaṃ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, Kālakañcika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ, ayameva te bhikkhu kālō”ti evaṃ **apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi** vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

“Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṃso vīriyassā”ti evaṃ **ānisaṃsadassāvinopi** uppajjati.

“Sabbabuddha¹paccekabuddhamahāsāvakeheva gatamaggo te gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun”ti evaṃ **gamanavīthim paccavekkhantassāpi** uppajjati.

“Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi ‘taṃ nissāya jīviṣṣamā’ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi ‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadalāhibahulo sukhaṃ viharissatī’ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho ‘ayaṃ ime paribhuñjamānova samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī’ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissasi, āradhaviṛiyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotī”ti evaṃ **piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi** uppajjati **Mahāmittattherassa** viya.

Thero kira Kassakaleṇa nāma paṭivasati. Tasseva gocaragāme ekā mahā-upāsikā therāṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasāṃ araṇṇaṃ gacchantī dhītaraṃ āha “amma asukasmiṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphaṇitehi saddhiṃ dehi, tvaṇca bhuñjeyyāsi, ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kaṇḍiyyena bhuttāmhī”ti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammāti. Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇḍaṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaram pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi “mahā-upāsikā kira kaṇḍiyyena pārivāsikabhattaṃ bhuñjitvā divāpi kaṇḍaṇḍambilayāguṃ² bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthum na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsatī, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitun”ti³ pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā Kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce, cīvaram cīvaravaṃse ṭhapetvā

1. Sabbaññubuddha (Ka) 2. Sākapaṇṇambilayāguṃ (Sī, Syā) 3. Bhuñjitunti (Ka)

“arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmi”ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikaṣaṃānamiva¹ padumaṃ mahākhiṇāsavo sitaṃ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā—

Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisāti—

udānaṃ udānetvā “bhante piṇḍāya paviṭṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī”ti āha. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento “pātoyevā”ti ñatvā pattacīvaraṃ ādāya gāmaṃ pāvisi.

Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā “idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissati”ti dvāraṃ olokayaṃānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sappiḥṇitayojitassa khīraṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero “sukhaṃ hotū”ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayaṃānāva aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahoṣi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanaṃ muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā araṇṇato āgantvā “kiṃ amma bhātiko te āgato”ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā “ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattaṃ”ti ñatvā “abhiraṃmati te amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī”ti āha.

“Mahantaṃ kho panetaṃ Sattudāyajjaṃ, yadidaṃ satta ariyadhaṇāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhaṇadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṇṇiyaṃ labhati”ti **dāyajjamahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchismim
paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamanepe abhisambodhiyampi
dhammacakkappavattanayamapakapāṭihāriyadevorohana-
āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu
akampittha, yuttaṃ nu kho te evarūpassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena
bhavitun”ti evaṃ **Satthumahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya
mahāsammatapaveṇiyā āgata-ukkākarājavaṃse jātosi,
Suddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa
kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena
vihāritun”ti evaṃ **jātimahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Sāriputtamoggallānā ceva asīti mahāsāvaka ca vīriyeneva
lokuttaradhammaṃ paṭivijjhimsu, tvaṃ pana etesaṃ sabrahmacārīnaṃ
maggam paṭipajjasi, na paṭipajjasi”ti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ**
paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchim pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissatṭhakāyikacetasikavīriye
kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale
servantassāpi ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanattham
ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppanassa panassa
arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **pītisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti—
Buddhānussati dhamma, saṃgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati
lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā
pasādanīyasuttantapaccavekkhanatā tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno
pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṃhaguṇe anussarantassāpi,
dīgharattaṃ akhaṇḍam katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ
paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapaṇcasīlāni paccavekkhantassāpi,
dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā “evaṃ
nāma adamhā”ti cāgam paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle
sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā
devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi,
samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi

vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi,
 cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriya
 saṃsūcitalūkhabhāve¹ Buddhādīsu pasādasinehābhāvena
 gadrabhapiṭṭharajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādīsu
 pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi,
 ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi,
 ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanattham ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati.
 Evaṃ uppanna panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **passaddhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti—
 paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā
 majjhataṭṭhapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā
 passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Paṇītaṃ hi siniddham bhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu
 ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṃ utuñca iriyāpathaṇca sevantassāpi
 passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-
 iriyāpathakkhama hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa
 sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge
 sevantassa uppajjati. Majjhataṭṭhapayogo vuccati attano ca parassa ca
 kammassakatapaccavekkhaṇā. Iminā majjhataṭṭhapayogena uppajjati. Yo
 leḍḍudaṇḍādīhi param viheṭṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ
 sāraddhakāyapuggalaṃ parivajjentassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ
 passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-
 uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppanna
 panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Dasa dhammā² **samādhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti—
 vatthuvisadakiriyaṭā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye
 cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye
 sampahaṃsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā
 samāhitapuggalasevanatā tadadhimuttatāti³. Tattha **vatthuvisadakiriyaṭā** ca
indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanayeneva veditabbā.

1. Saṃsappitalūkhabhāve (Syā)

2. Ekādaśa dhammā (Sī, Syā, Ka, Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu)

3. Jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti
 (Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu)

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmim samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa niggaṇhanatā**ti yasmim samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmim samaye passaddhisamādhī-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmim samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmim samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeyṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati “samaye sampahaṃsanatā”ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmim samaye sammāpaṭipattiṃ āgama alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ¹ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggaṇhaniggaha-sampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati “samaye ajjupekkhanatā”ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsana. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhī-uppādanatthameva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ hi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Pañca dhammā **upekkhāsambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti—sattamajjhataṭṭatā saṅkhāramajjhataṭṭatā sattasaṅkhāraṇakelāyanapuggala-parivajjanatā sattasaṅkhāramajjhataṭṭapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhataṭṭatam** samuṭṭhāpeti “tvam attanova kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvam kaṃ kelāyasi”ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvam kaṃ kelāyasi”ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhataṭṭatam** samuṭṭhāpeti

1. Nirassādaṃ (Sī, Syā)

“idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jīṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakam hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāyaṃ evaṃ vinassituṃ dadeyyā”ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan”ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādi ke, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādi ke mamāyati, sahatthāva nesaṃ kesacchedanasūcikkammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhiṃ”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya “muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā”ti yāciyamānopi “amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā”ti na deti, ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikam yācitopi “mayampi imaṃ dhanāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā”ti vadati, ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hoti.

Asubhanimittanti uddhumātakādibhedā dasa asubhārammaṇā dhammā. **Yonisomanasikārabahulīkāro**ti ettha pana yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro uppādakamanasikāro. Apica cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṃvattanti—asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmaccchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu guttadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ

okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṃ vuttaṃ—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”¹.

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, tñānanisajjādīsu dasa-asubhanimittāya sappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti”²ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Mettā cetovimuttīti ettha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāyeva. Yonisomanasikāro vuttalakkaṇova. Apica cha dhammā **byāpādassa** pahānāya saṃvattanti—mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇatā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Odissaka-anodissakadisāpharaṇānāhi aññataravasena mettāṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, tathā odhiso-anodhisodisāpharaṇavasena mettāṃ bhāventassāpi, “tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni nāsetuṃ sakkhissasi, nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kkujjhanaṃ nāma vītaccikaṅgāratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā paraṃ paharitukāmatāsadisāṃ hoti². Esopi tava kuddhokiṃ karissati, kiṃ tesīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapahēṇakaṃ³ viya paṭivātaṃ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”²ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne tñitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati, tñānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā byāpādassa pahānāya

1. Khu 2. 343 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

2. Hoti, paṭivātaṃ khittarajova (Ka)

3. Appaṭicchitapahāraṇakaṃ (Sī, Syā)

saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāṃimaggena āyatim anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave aratīti-ādi vuttatthameva. Api ca cha dhammā **thinamiddhassa** pahānāya saṃvattanti—atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kāka māsakabhojanam bhuñjitvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammam karoto thinamiddham mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catupañca-ālopa-okāsaṃ¹ pana ṭhapetvā pāṇiyam pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittam gaṇhantassāpi thinamiddham pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddham okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokaḍḍipāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddham pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatim anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave cetaso vūpasamoti-ādīni vuttatthāneva. Apica cha dhammā **uddhaccakukkucassa** pahānāya saṃvattanti—bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyam² ciṇṇavasībhāvātāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, Upālitttherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccam pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā uddhaccakukkucassa pahānāya saṃvattantī”ti.

1. Catupañca-ālopa-koṭṭhāsam (Ka)

2. Vinayapakatīyam (Ka)

Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatim anuppādo hotīti.

Kusalākusalā dhammāti-ādīnīpi vuttatthāneva. Apica cha dhammā **vicikicchāya** pahānāya saṃvattanti—bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsāṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasādise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, tṭhānani sajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ “cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatim anuppādo hoti. Iti Bhagavā imasmiṃ sutte desanaṃ tīhi bhavehi nivattetvā¹ arahattena kūṭaṃ gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sambahulā**ti vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṃ saṃgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pavisiṃsūti** piṇḍāya pavittṭhā. Te pana na tāva pavittṭhā, “pavisissāmā”ti nikkhantattā pana pavisiṃsūti vuttā. Yathā kiṃ? Yathā “gāmaṃ gamissāmī”ti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ apattopi “kahaṃ itthannāmo”ti vutte “gāmaṃ gato”ti vuccati, evaṃ. **Paribbājakānaṃ ārāmoti** Jetavanassa avidūre aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo atthi, taṃ sandhāyetam vuttaṃ. **Samaṇo āvusoti** āvuso tumhākaṃ Satthā samaṇo Gotamo.

Mayampi kho āvuso sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desamāti titthiyānaṃ samaye “pañca nīvaraṇā pahātabbā, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā”ti etaṃ

1. Tṭhānēhi vinivattetvā (Sī, Syā)

natthi. Te pana ārāmaṃ gantvā parisapariyante ṭhatvā aññaṃ oloketā viya aññavihitakā viya hutvā Bhagavato dhammadesanaṃ suṇanti. Tato “samaṇo Gotamo ‘idaṃ pajahatha idaṃ bhāvēthā’ti vadatī”ti sallakkhetvā attano ārāmaṃ gantvā ārāmamajjhe āsanaṃ paññāpetvā upaṭṭhāyaka-upaṭṭhāyikāhi parivutā sīsaṃ ukkhipitvā kāyaṃ unnāmetvā¹ attano sayambhūñāṇena paṭividdhākāraṃ dassentā “pañca nīvaraṇā nāma pahātabbā, satta bojjhaṅgā nāma bhāvetabbā”ti kathenti.

Idha no āvusoti ettha **idhāti** imasmiṃ paññāpane. **Ko visesoti** kiṃ adhiakaṃ. **Ko adhippayāsoti** ko adhippayogo. **Kiṃ nānākaraṇanti** kiṃ nānattaṃ. **Dhammadesanāya vā dhammadesananti** yadidaṃ samaṇassa vā Gotamassa dhammadesanāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya saddhiṃ samaṇassa Gotamassa dhammadesanaṃ ārabha nānākaraṇaṃ vucceyya, taṃ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadepi eseva nayo.

Neva abhinandiṃsūti “evamevan”ti na sampāṭicchimsu. **Nappaṭikkosiṃsūti** “nayidaṃ evan”ti na paṭisedhimsu. Kiṃ pana te pahontā evaṃ akaṃsu, udāhu appahontāti? Pahontā. Na hi te ettakaṃ kathaṃ kathetuṃ na sakkonti “āvuso tumhākaṃ samaye pañca nīvaraṇā pahātabbā nāma natthi, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā nāma natthi”ti. Evaṃ pana tesāṃ ahosi “atthi no etaṃ kathāpābhatāṃ, mayaṃ etaṃ Satthu āroccsāma, atha no Satthā madhuradhammadesanaṃ desessatī”ti.

Pariyāyoti kāraṇaṃ. **Na ceva sampāyissanti** sampādetvā kathetuṃ na sakkhissanti. **Uttariṇca vighātanti** asampāyanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṃ asakkontānaṃ hi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ bhikkhave avisayasminti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **yathāti** kāraṇavacanaṃ, yasmā avisaye pañho pucchitoti attho. **Sadevaketi** saha devehi sadevake. **Samārakādīsupi** eseva nayo. Evaṃ tīṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajjyāti pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmiṃ sadevakādibhede

1. Pañāmetvā (Sī), upañāmetvā (Syā)

loke devaṃ vā manussaṃ vā na samanupassāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvāti** ito vā pana mama sāsano sutvā. Ito sutvā hi Tathāgato¹ Tathāgatasāvako pi ārādheyya, paritoseyya, aññathā ārādhanā nāma natthīti dasseti.

Idāni attano tesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittārādhanāṃ dassento **katamo ca bhikkhave pariyāyoti-ādimāha**. Tattha **ajjhataṃ kāmaccchandoti** attano pañcakkhandhe ārabba uppannachandarāgo. **Bahiddhā kāmaccchandoti** paresaṃ pañcakkhandhe ārabba uppannachandarāgo. **Uddesaṃ gacchatīti** gaṇanaṃ gacchati. **Ajjhattaṃ byāpādoti** attano hatthapādādisu uppannapaṭigho. **Bahiddhā byāpādoti** paresaṃ tesu uppannapaṭigho. **Ajjhattaṃ dhammesu vicikicchāti** attano khandhesu vimati. **Bahiddhā dhammesu vicikicchāti** bahiddhā aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchā. **Ajjhattaṃ dhammesu satīti** ajjhattike saṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satīti** bahiddhā saṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** eseva nayo.

Kāyikanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikanti** “na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, yāva me anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī”ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyappassaddhīti** tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittappassaddhīti** viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. **Upekkhāsambojjhaṅge** satisambojjhaṅgasadisova vinicchayo.

Imasmiṃ sutte missakasambojjhaṅgā kathitā. Etesu hi ajjhattadhammesu sati, pavicayo, upekkhāti ime attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti, tathā maggaṃ apattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakka-avicārā pana pītisamādhī kiñcāpi rūpāvacarā honti, rūpāvacare² pana bojjhaṅgā na labbhantīti lokuttarāva honti. Ye ca therā brahmavihāravipassanāpādakajjhānādisu bojjhaṅge uddharanti, tesaṃ matena rūpāvacarāpi arūpāvacarāpi honti. Bojjhaṅgesu hi arūpāvacare pītiyeva ekantena na labbhati, sesā cha missakāva hontīti. Desanāpariyosāne keci bhikkhū sotāpannā jātā, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahantoti.

1. Atathāgatopi (Sī), Tathāgatopi (Syā)

2. Arūpāvacare (Sī, Syā)

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Tatiye **satiṃ ca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmīti** loṇadhūpanaṃ viya sabbakammikāmaccaṃ viya ca sabbattha icchitabbaṃ vadāmīti attho. Yathā hi loṇadhūpanaṃ sabbabyañjanesupi nivisati, yathā ca sabbakammiko amacco yodhakammampi karoti mantakammampi¹ paṭihārakammampīti sabbakiccāni sādheti, evaṃ uddhatassa cittassa niggaṇhanaṃ, līnassa paggaṇhananti sabbametaṃ satiyā ijjhati, na sakkā vinā satiyā etaṃ sampādetuṃ, tasmā evamāha. Imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā bojhaṅgāva kathitā.

4. Mettāsahagatasutta² vaṇṇanā

235. Catutthe **mettāsahagatena cetasāti-ādi** sabbāṃ sabbākārena Visuddhimagge³ vitthāritameva. **Mayampi kho āvuso sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desemāti** idampi te purimanayeneva Satthu dhammadesanaṃ sutvā vadanti. Titthiyānañhi samaye pañcanīvaraṇappahānaṃ vā mettādibrahmavihārabhāvanā vā natthi. **Kimṅatikā hotīti** kimnipphatti hoti. **Kimparamāti** kimuttamā. **Kimphalāti** kimānisaṃsā. **Kimpariyosānāti** kimniṭṭhā. **Mettāsahagatanti** mettāya sahagataṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttaṃ. Eseva nayo sabbattha. **Vivekanissitā**ḍiṇi vuttatthāneva.

Appaṭikūlanti duvidhaṃ appaṭikūlaṃ satta-appaṭikūlaṅca saṅkhāra-appaṭikūlaṅca. Tasmīṃ appaṭikūle iṭṭhe vatthusmīti attho. **Paṭikūlasaṇṇīti** aniṭṭhasaṇṇī. Kathaṃ panettha⁴ evaṃ viharati? Asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto. Vuttañhetāṃ paṭisambhidāyaṃ “kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaṇṇī viharati. Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharatī”ti⁵. Paṭikūle pana aniṭṭhe vatthusmiṃ mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaṇṇī viharati** nāma. Yathāha “kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaṇṇī viharati. Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharatī”ti⁵. Ubhayamissakapadesupi eseva nayo. Appaṭikūlappaṭikūlesu hi tadeva asubhapharaṇaṃ vā aniccanti

1. Mantikammampi (Sī, Syā)

2. Haliddavasanasutta (Visuddhi 1. 317 piṭṭhe.)

3. Visuddhi 1. 287 piṭṭhe.

4. Panesa (Sī), panetaṃ (Syā)

5. Khu 9. 390 piṭṭhe.

manasikāraṃ vā karonto **paṭikūlasaṇṇī viharati** nāma. Paṭikūlapaṭikūlesu ca tadeva mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaṇṇī viharati** nāma. “Cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti”¹ti-ādinā¹ nayena vuttaṃ pana chaḷaṅgupekkhaṃ pavattayamāno “appaṭikūle ca paṭikūle ca”² tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako tattha viharati sato sampajāno”³ti veditabbo.

Ettāvatā ca imassa bhikkhuno mettāya tikacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa saha vipassanāya maggasambojjhaṅgānaṃ ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā siyā. Idaṃ pana mettājjhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantopi yo arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, yasmā tassa arahattaparamā mettā na hoti. Yaṃparamā pana hoti, taṃ dassetabbaṃ. Tasmā tassa dassanatthaṃ ayaṃ desanā āraddhā. Parato **sabbaso vā pana rūpasaṇṇānaṃ samatikkamāti**-ādīsopi iminā nayena puna desanārambhapayojanaṃ veditabbaṃ.

Subhaparamanti subhaniṭṭhaṃ subhakoṭikaṃ subhanipphattiṃ. **Idhapaṇṇassāti** idheva paṇṇā assa, nayimaṃ lokaṃ atikkamatīti idhapaṇṇo, tassa idhapaṇṇassa, lokiypaṇṇassāti attho. **Uttarivimuttiṃ appaṭivijjhatoti** lokuttaradhammaṃ appaṭivijjhantassa. Yo pana paṭivijjhituṃ sakkoti, tassa arahattaparamāva mettā hotīti attho. **Karuṇā**disopi ese va nayo.

Kasmā panetāsaṃ mettādīnaṃ subhaparamāditā vuttā Bhagavatāti? Sabhāgavasena tassa tassa upanissayattā. Mettāvihārissa hi sattā appaṭikūlā honti, athassa appaṭikūlaparicayā appaṭikūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsū cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati, iti mettā subhavimokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamāti** vuttā.

Karuṇāvihārissa uṇhābhighātādirūpanimittaṃ sattadukkhaṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādinavo parividito³

1. Khu 9. 390 piṭṭhe.

2. Appaṭikūle paṭikūle vā (Sī, Syā)

3. Paricito (Ka)

hoti, athassa parivīditarūpādīnavattā pathavīkaṣiṇādīsu¹ aññatarāṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati, iti karuṇā ākāsaṇācāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsaṇācāyatanaparamā**ti vuttā.

Muditāvihārissa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ hoti, athassa anukkamādhigataṃ ākāsaṇācāyatanāṃ atikkamma ākāsanimittagocare viññāṇe cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati, iti muditā viññāṇācāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇācāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihārissa pana “sattā sukhitā vā hontu, dukkhato vā vimuccantu, sampattasukhato vā mā vigacchantū”ti² ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavimukhasambhavato avijjamānaggahaṇadukkhacittaṃ³ hoti, athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa⁴ paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa⁵ ca anukkamādhigataṃ viññāṇācāyatanāṃ samatikkamma sambhavato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati, iti upekkhā ākiṇcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiṇcaññāyatanaparamā**ti vuttā. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pattāti.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. Pañcame **pagevā**ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyutṭhitenā**ti kāmarāgagahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇanti** tivīdhaṃ kāmarāgassa nissaraṇaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ tadanissaraṇaṃ

1. Paṭivīditarūpādīnavassa catūsu pathavīkaṣiṇādīsu (Sī), paravīditarūpādīnaṃ catūsu pathavīkaṣiṇādīsu (Syā)

2. Viyujjimsūti (Sī, Syā)

3. Avijjamānaggahaṇena muttaṃ cittaṃ (Sī), avijjamānaggahaṇena dukkhacittaṃ (Ka)

4. Paramatthagāhāvimukhabhāvato pavivittacittassa (Sī)

5. ...muttacittassa (Sī)

samucchedanissaraṇanti. Tattha asubhe paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, vipassanā tadanissaraṇaṃ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ nāma. Taṃ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampīti**-ādīsu arahattasaṅkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṃ attho parattho nāma, sveva duvidhopi ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso—**byāpādassa nissaraṇanti**-ādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇaṃca samucchedanissaraṇaṃca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, anāgāminimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṃ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṃ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāminimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṃ.

Yā panettha **seyyathāpi brāhmaṇa udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vāti**-ādikā upamā vuttā, tāsu **udapattoti** udakabharitā pāti. **Saṃsaṭṭhoti** vaṇṇabhedakaraṇavasena saṃsaṭṭho. **Pakkuthitoti** kuthito. **Usmudakajātoti**¹ usumajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddhoti** tilabījākādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā²udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattapaṇakena pariyonaddho. **Vāteritoti** vātena erito kampito. **Āviloti** appasanno. **Luḷitoti** asannisinno. **Kalalībhūtoti** kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhittoti** koṭṭhantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmim sutte Bhagavā tīhi bhavehi³ desanaṃ nivattetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, brāhmaṇo pana saraṇamatte patiṭṭhito.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Chaṭṭhe **aññāṇāya adassanāyāti** aññāṇatthāya adassanatthāya. **Taggha Bhagavā nīvaraṇāti** ekaṃsena Bhagavā nīvaraṇā.

1. Ussadakajātoti (Sī), usmādakajātoti (Syā)

2. Nīlavaṇṇena pītavaṇṇena vā (Sī)

3. Sacchehi (Ka)

kāyakilamathoti kāyadaratho. **Cittakilamathoti** cittadaratho. **Sopi me paṭippassaddhoti** tassa kira Satthu santike sītaṃ utusappāyaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa kāyadaratho paṭipassambhi, tasmiṃ paṭipassaddhe tadanvayeneva cittadarathopi. Apica maggenevassa etaṃ ubhayampi passaddhanti veditabbaṃ.

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Sattamādisu **aṭṭhikasaññāti** aṭṭhikaṃ aṭṭhikanti bhāventassa uppannasaññā. Taṃ panetaṃ bhāvayato yāva nimittaṃ na uppajjati, tāva chavipi cammampi upaṭṭhāti. Nimitte pana uppanne chavicammāni neva upaṭṭhahanti, saṅkhavaṇṇo suddha-aṭṭhikasaṅghāto va upaṭṭhāti hatthikkhandhagataṃ Dhammatissarājānaṃ oloketassa sāmaṇerassa viya, paṭimagge hasamānaṃ itthiṃ oloketassa cetiyapabbatavāsino Tissattherassa viya cāti. Vatthūni Visuddhimagge¹ vitthāritāni. **Sati vā upādiseseti** gahaṇasese upādānasese vijjamānamhi.

2-10. Puḷavakasuttādivaṇṇanā

239-247. **Puḷavakasaññāti** puḷavaṃ puḷavanti bhāventassa uppannasaññā. **Vinīlakasaññāti**disupi ese va nayo. Vinicchayaṭṭhakathā panettha saddhiṃ bhāvanāyena Visuddhimagge² vuttā. **Mettādayo** tikacatukkajjhānavasena veditabbā, **upekkhā** catutthajjhānavaseneva.

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Asubhasaññāti** asubhe paṭhamajjhānasaññā. **Maraṇasaññāti** “avassaṃ maritabbaṃ, maraṇapaṭibaddhaṃ me jīvitaṃ”ti abhiñhaṃ paccavekkhantassa

1. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 173 piṭṭhe.

uppannasaññā. **Āhāre paṭikūlasaññā**ti odanakummāsādimhi ajjhoharaṇīye¹ paṭikūlasaññā. **Sabbaloke anabhiratisaññā**ti sakalalokasmiṃ anabhiratiṃ uppādentassa uppannasaññā. **Pahānasaññāvirāgasaññā**ti dve pubbabhāgā, **nirodhasaññā** missakā. Evametāni aṭṭhikasaññādīni vīsati kammaṭṭhānāni niddiṭṭhāni. Tesāṃ navasu appanā honti, ekādasa upacārajjhānikā. Sesā panettha vinicchayakathā Visuddhimagge² āgatāva. Gaṅgāpeyyālādayo Maggasāmyutte vuttanayeneva veditabbā.

Bojjhaṅgasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Odanakummāsādiṃ ajjhoharantasseva (Sī, Syā)

2. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.

3. Satipaṭṭhānasamyutta

1. Ambapālivagga

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. Satipaṭṭhānasamyuttassa paṭhame **Ambapālivaneti** Ambapāliyā nāma rūpūpajīvinīyā ropite ambavane. Taṃ kira tassā uyyānaṃ ahosi, sā Satthu dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā tattha vihāraṃ kāretvā Tathāgatassa niyyātesi. Taṃ sandhāyetam vuttam. **Ekāyanvāyanti** ekāyano ayaṃ. Tattha **ekāyanoti** ekamaggo. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti¹—

bahūni nāmāni. Svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyanvāyaṃ bhikkhave maggoti** ettha ekamaggo ayaṃ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. **Maggoti** kenatṭhena maggo. Nibbānagamaṇatṭhena², nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca.

Sattānaṃ visuddhiyāti rāgādīhi malehi abhiijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi saṃkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. **Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti** kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnam atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. **Ñāyassa adhigamāyāti** ñāyo vuccati ariyo atṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya pattiyaṃ vuttam hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha “ñāyassa adhigamāyā”ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhāyāti vuttam hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyam sādheti. Tenāha “nibbānassa sacchikiriyāyā”ti.

1. Khu 8. 201 piṭṭhe Cūḷaniddese.

2. Nibbānamagganaṭṭhena (Sī), nibbānaṃ magganaṭṭhena (Ka)

Evam Bhagavatā sattahi padehi ekāyanamaggassa vaṇṇo bhāsito, so kasmāti ce? Bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ. Vaṇṇabhāsanāhi sutvā te bhikkhū “ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyika-asātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasika-asātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave harati, visuddhiṃ, ñāyaṃ, nibbānanti tayo visese āvahaṭī”ti ussāhajātā imaṃ desanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ, imaṃca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesāṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparichedo, tena “na tato heṭṭhā, na uddhan”ti satipaṭṭhānaparichedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunaṃ yavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānaṃ samudayaṃca atthaṅgamaṃca desessāmi, taṃ suṇātha, ko ca bhikkhave kāyassa samudayo, āhārasamudayaṃ kāyasamudayo”ti-ādīsu¹ hi satigocarō satipaṭṭhānanti vutto. Tathā “kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānaṃceva sati cā”ti-ādīsupi². Tassa attho—paṭiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā paṭiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

“Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsītumarahatī”ti³ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunaṃ yavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

“Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti-ādīsu⁴ pana satiyeve satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho—paṭiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho.

1. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

4. Ma 3. 124; Saṃ 3. 287 piṭṭhesu.

satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam.

Yadi evaṃ kasmā “satipaṭṭhānā”ti bahuvacanaṃ katanti? Satīnaṃ bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā satiyo. Atha “maggo”ti kasmā ekavacananti? Maggaṇaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṇaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttaṃ hetam “maggoti kenaṭṭhena maggo, nibbānamaggaṇaṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇīyaṭṭhena ca”ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhayamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti tasmā catassopi eko maggoti vuttā. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Kāyeti** rūpakāye. **Kāyānupassīti** kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. Ayaṃ hi bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti irīyati. **Ātāpīti** tīsu bhavesu kilese ātapatīti ātāpo, vīriyassetam nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajaññasankhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha “satiñca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti¹. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettavata kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā

1. Sam 3. 100 piṭṭhe.

anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe¹ ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanattamaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmimyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena² lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyati eva. Tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti Vibhaṅge³ vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetarā vuttaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko, sveva kāyo loko”ti⁴, ayamevettha attho. Tasmim loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo.

Vedanāsūti ettha tisso vedanā, tā ca⁵ lokiyā eva, cittampi lokiyā, tathā dhammā. Yathā pana vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto esa **vedanānupassīti** veditabbo. Esa nayo **cittadhammesu**. Kathaṅca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.

Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.

Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī”ti⁶.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttaṃ hetarā “yaṃkiñci vedayitarā, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī”ti⁷. Sukhadukkhato pi ca anupassitabbā,

1. Anupāyapariccāge upāyapariggahe (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

6. Parijānāti vedanāti (Ka)

4. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Lujjanaṭṭhena (Sī, Syā)

5. Tāva (Sī, Syā)

7. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

yathāha “sukhā kho āvuso Visākha vedanā ʔhitisukhā vipariṇāmadukkhā”ti¹ sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādi-anupassanānaṃ sarāgādīnaṃca bhedānaṃ vasena anupassitabbā, dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisatta-anupassanānaṃ “santaṃ vā ajjhataṃ kāmaccchandan”ti-ādīnaṃca pabbhedānaṃ vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayameva. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Dīghamajjhimaṭṭhakathāsu² Satipaṭṭhānavanṇānaṃ vuttanayeneva veditabbo.

2. Satisuttavanṇanā

368. Dutiye **satoti** kāyādi-anupassanāsatiyā samannāgato. **Sampajānoti** catusampajāññapaññāya samannāgato. **Abhikkante paṭikkanteti** ettha abhikkantaṃ vuccati gamanaṃ, paṭikkantaṃ nivattanaṃ³, tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. ʔhānēpi ʔhitakova kāyaṃ purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchima-aṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjanepi eseve nayo.

Sampajānakārī hotiti sampajāññena sabbakiccakārī, sampajāññasseva vā kārī. So hi abhikkantādisu sampajāññaṃ karoteva, na katthaci sampajāññavirahito hoti.

Tattha sātthakasampajāññaṃ sappāyasampajāññaṃ gocarasampajāññaṃ asammohasampajāññanti catubbidhaṃ sampajāññaṃ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā “kiṃ nu me ettha gatena attho atthi, natthi”ti atthānattham pariggaṇhitvā attapariggaṇhanaṃ **sātthakasampajāññaṃ**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasamghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 334; Ma-Ṭṭha 1. 231 piṭṭhesu.

3. Paṭinivattanaṃ (Sī, Syā)

vaḍḍhi. Cetiyaṃ disvāpi hi Buddhārammaṇaṃ, saṃghadassanena saṃghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Mahāvihārasmiṃ hi dakkhiṇadvāre ṭhatvā mahācetiyaṃ oloketā tiṃsasahassabhikkhū arahattaṃ pāpuṇimsu, tathā pacchimadvāre uttaradvāre pācīnadvāre ca¹, tathā pañhamaṇḍapaṭṭhāne Abhayavāpipāliyaṃ, Thūpārāmadvāre nagarassa dakkhiṇadvāre Anurādhavāpipāliyaṃ.

Mahā-ariyavaṃsabhāṇakatthero panāha “kiṃ tumhe vadatha, mahācetiyaṃ samantā kucchivedikāya heṭṭhimabhāgato paṭṭhāya paññāyanaṭṭhāne yattha yattha dve pādā sakkā honti samaṃ patiṭṭhāpetum, tattha tattha ekapaduddhāre² tiṃsatimsa bhikkhusahassāni arahattaṃ pāpuṇiṃ sūti sakkā vattun”ti. Aparo pana mahāthero āha “Mahācetiyaṃ ākiṇṇavālikāya bahutarā bhikkhū arahattaṃ pattā”ti. There disvā tesāṃ ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamāṃ jhānaṃ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana “āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā”ti vadanti.

Tasmiṃ³ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Seyyathidaṃ? Cetiyaḍassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyaṃ mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavanurūpā itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa itṭhe ārammaṇe lobho, anitṭhe paṭigho, asamapekkhane⁴ moho uppajjati, kāyasaṃsagge kāyasaṃsaggāpattiṃ āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ. Saṃghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eveda nayo.

1. Pacchimadvāre pācīnadvāre ca (Ka)

2. Ekapadavāre (Ka)

3. Tasmiṃ tasmiṃ (Sī)

4. Asamapekkhanena (Sī, Syā)

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu—eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato, sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto “sāmaṇerā”ti pakkosi. So “mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmimpi divase uparivisesaṃ nibbattessāmi”ti cintetvā “kiṃ bhante”ti paṭivacanaṃ adāsi. “Ehi”ti vutte ekavacaneneva āgantvā “bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhā hutvā olokethā”ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsuhmaṃ asappāyaṃ, mātugāmaṃ ca purisāsuhmaṃ, sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatimsakammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ saṅkhātāṃ gocaṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma.

Tassavibhāvatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ—idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkamaṇaṃ nisaṃjāya ca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamāṃ yāmaṃ majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāme pi nisaṃjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā Bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pāṇīyaṃ paribhojanaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni samādāya vattati, so sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ manuyujjivā bhikkhācāraṇāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānaṃ seneva pattacīraṇāyā senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissaṃjjetvā cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā

Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ¹ dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṃ cetiyaṅca bodhiṅca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhattakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā “ayyo no āgato”ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya gā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā makkhetvā purato nisīditvā paṇhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janaṅgaṇaṇatthaṃ dhammakathā nāma kātābbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi² manussehi anugato gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradahaṃbhikkhū³ disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira na “amhākaṃ upajjhāyo ācariyo”ti mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti “bhante ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātīpakkhato sambandhā pitīpakkhato”ti. Kiṃ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. “Āvuso yaṃ mātāpitūhipi dukkarataraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātake jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthi”ti tesaṃ guṇe kathayanto gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatī**.

Yassa pana pageva vuttapakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṃ muñcitvā upādiṇṇakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva

1. Nipaccākāraṃ (Sī)

2. Anivattayamānehipi (Ka)

3. Sāmaṇerādayo (Ka)

cetiyam vanditvā gorūpānam nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālam gantvā pivati. Athassa dvittikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādiṇṇakaṃ muñcitvā anupādiṇṇanam gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānam patvā kammaṭṭhānasīsenā yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānam manasikavā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsenā āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṇkhānupoṇkhāṃ upaṭṭhahamānam kammaṭṭhānam gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **paccāharati na haratīti**. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanam ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanamatthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhattadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetovinibandhabaddhacitto viharanto “kammaṭṭhānam nāma atthī”¹tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatīti**.

Yo paṇāyaṃ **harati ca paccāharati cāti** vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā¹ hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti “āvuso tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvikāpakatā² pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā”^{ti}. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantareshu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānam manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati, so “ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te etan”^{ti} attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vadḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati,

1. Atthakāmā (Sī, Syā, Ka)

2. Ājīvikapakatā (Sī), jīvitappakatā (Ka)

tathā asakkonto nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamitum asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṃ¹ eti Ālindakavāsī

Mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūrento eva vihāsi². Manussāpi sudam³ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṃ tathā gacchantāṃ disvā “ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kinnu kho maggamūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho”ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā Vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi “rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso”ti. Thero vikkhepaṃ karonto “obhāso nāma dīpobhāsoṃ hoti maṇi-obhāsoṃ”ti evamādimāha. Tato “paṭicchādetha tumhe”ti nibaddho⁴ āmāti paṭijānitvā ārocesi.

Kālavallimaṇḍapavāsīmahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamāṃ tāva “bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmi”ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto vippayuttena uddhaṭe paṭinivattanto gāmasamīpaṃ gantvā “gāvī nu pabbajito nū”ti āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaram pārupitvā kacchakarakato⁵ udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍusaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? “Mā me bhikkhaṃ dātum vā vanditum vā āgate manusse ‘dīghāyukā hothā”ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī”ti. “Ajja bhante katimī”ti divasaṃ vā bhikkhugaṇaṇaṃ vā pañhaṃ vā

1. Purimapādesuyeva (Ka)

2. Agamāsi (Ka)

3. Addasaṃsu (Syā)

4. Nibaddhito (Sī, Syā), nibuddho (Ka)

5. Kacchakantarato (Ka)

pucchito pana udakaṃ galitvā āroceti. Sace divasāḍipucchakā¹ na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇamiyaṃ katikavattaṃ akaṃsu “arahattaṃ apatvā aññamaññaṃ nālapissāmā”ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu. Divasāḍisu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṃ disvā jāniṃsu “ajjeko āgato, ajja dve”ti. Evañca cintesum “kiṃ nu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññamaññaṃpi. Yadi aññamaññaṃ na sallapanti, addhā vivādaajāta bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā”ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha “na bho kalahakāraṇaṃ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, supaṭṭhitaṃ pāṇiyaṃ paribhojanīyaṃ”ti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāyaṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāresum.

Evam Kāḷavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattthero viya, Kalambatitthavihāre vassūpagatā bhikkhū viya ca kammaṭṭhānayaṭṭteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasaṃipam gantvā² udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakāraṇā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapātikadhutaṅgaṃ³ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgapattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ pavittṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetum tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṃsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya -pa- bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭipassambhetvā yathā

1. Divasapucchakā (Ka)

2. Patvā (Sī, Syā)

3. Javanapiṇḍapātīyadhutaṅgaṃ (Sī, Syā)

purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmaṇca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cāti**.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātāṃ gatapaccāgatikavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye pāpuṇāti, no ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhē nibbato paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi therō bāhiyo dārucīriyo, mahāpañño vā, seyyathāpi therō Sāriputto, mahiddhiko vā, seyyathāpi therō Mahāmoggallāno, dhutavādo vā, seyyathāpi therō Mahākassapo, dibbacakkhuko vā, seyyathāpi therō Anuruddho, vinayadharo vā, seyyathāpi therō Upālī, dhammakathiko vā, seyyathāpi therō Puṇṇo Mantāṇiputto, ārañṇiko vā, seyyathāpi therō revato, bahussuto vā, seyyathāpi therō Ānando, sikkhākāmo vā, seyyathāpi therō Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmim catukke yvāyaṃ harati paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjānā abhikkamādīsu “attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito”ti vā “ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva cittaena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiharaṇesu, vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā

honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā sannikkhepanasannirumbhanesu¹.

Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiaraṇaṃ, vītiaraṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti, tattha tattheva pabbapabbaṃ sandhisandhi odhi-odhi hutvā tattakapāle pakkhattilāni viya taṭataṭāyanta bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ. Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ dhātūnaṃ ṭhānaṃ dhātūnaṃ nisajjā dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmim tasmim hi koṭṭhāse saddhim rūpena—

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati.

Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evam abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”tipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ, vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānīpi heṭṭhā upari pacchato anupekkhanavasena olokita-ullokitaṭāpalokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni, sārūppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevāti.

Tattha “ālokessāmī”ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakkhim katvā veditabbaṃ. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

“Sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evam me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato

1. ...sannirujjhanesu (Ka)

nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāsavissanti'ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace bhikkhave nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddham, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbam cetasā samannāharitvā Nando anudisam āloketi 'evam me anudisam ālokayato -pa- sampajāno hoti'ti¹.

Apica idhāpi pubbe vuttacetiya dassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammatṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ, tasmā khandhadhātu-āyatanakammatṭhānikehi attano kammatṭhānavaseneva kasiṇādikammatṭhānikehi vā pana kammatṭhānasīseneva ālokanavilokanaṃ kātabbam.

“Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, 'ālokessāmī'ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattim janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimam akkhidalam adho sīdati, uparimam uddham laṅgheti², koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇam dassanakiccaṃ sādherentam uppajjati'ti evam pajānanaṃ panettha asammohasampajaññaṃ nāma.

Apica mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasena pettha asammohasampajaññaṃ veditabbam. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampañicchanam.

Santīraṇaṃ voṭṭhabbanam, javanam bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati, taṃ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuviññāṇam dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi

1. Am 3. 14 piṭṭhe.

2. Paleti (Sī, Syā)

“ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti, dutiyajavanepi -pa- sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesu “ayaṃ itthī ayaṃ puriso”ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **mūlapariññāvasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthamāgate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjivā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati, taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ pavittṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsopi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ **āgantukabhāvasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññaṃaññaṃ na passanti, ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsū tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ **tāvakālikabhāvasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena petāṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpā ca¹ rūpakkhando, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsāmpayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārā saṅkhārakkhandho, evametesāṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṃ, evametesāṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi,

ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññādhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu, evametesam catunnam dhātūnam¹ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahaajātapaccayo². Evametesam paccayānam samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā vā t̥hitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, viśesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, viśesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo— mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti, tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti, tattheke daharo hatthaṃ pasārento kāyasamsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihi jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi, atṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana mahātheravattunā dīpetabbaṃ—mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā

1. Catassannaṃ dhātūnaṃ (Sī)

2. Sahaajātadipaccayā (Sī, Syā)

hattham samīñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikam samīñjesi. Taṃ antevāsikā pucchimsu “kasmā bhante sahasā hattham samīñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikam samīñjitthā”ti. Yato paṭṭhāyāham āvuso kammaṭṭhānam manasikātum āraddho, na me kammaṭṭhānam muñcitvā hattho samīñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhim kathayamānena kammaṭṭhānam muñcitvā samīñjito, tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samīñjesinti. Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbam.

Abbhantare attā nāma koci samīñjanto vā pasārento vā natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa¹ hatthapādalaṇam² viya samīñjanapasāraṇam hotīti parijānanam panettha asammohasampajaññanti veditabbam.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānam nivāsanapārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇam nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, “sītassa paṭighātāyā”ti-ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññam veditabbam.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaram sukhumaṃ sappāyam, sītālukassa ghanam dupaṭṭam. Viparītam asappāyam. Yassa kassaci jīṇṇam asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaram hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedam lobhanīyacīvaram. Tādisañhi arañṇe ekakassa nivāsantarāyakaram jīvitantarāyakaraṇcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannam, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyam. Viparītam sappāyam, tassa vasenettha sappāyasampajaññam, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññam veditabbam.

Abbhantare attā nāma koci cīvaram pārūpanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārūpanam hoti. Tattha

1. Rūpayantassa (Ka)

2. Hatthapādākaḍḍhanam (Sī, Syā), hatthapādaloṇam (Ka)

cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti “mayā kāyo pārupito”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṃ cīvarena pārupito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavattthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthapahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā karonti domanassaṃ vā. Evamevaṃ neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā “imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmi”ti evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Kisadubbalarāssa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupaṇcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho, pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārenea pattaggahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “ahaṃ hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica yathā chinnaḥatthapāde vaṇamukhehi paggharitaḥpubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāya anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṃ vaṇapaṭṭaḥakāni ceva kapālādīhi bhesajjāni ca upanāmenti. Tattha ḥakānīpi kesaṇci saṇḥāni, kesaṇci thūlāni pāpuṇanti, bhesajjakapālānīpi kesaṇci susaṇṭhānāni

kesaṇci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena bhesajjapaṭiggahamatteneva ca kapālakena tesam attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakam viya cīvaram, bhesajjakapālakam viya ca pattam, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkham sallakkheti, ayam saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññaṇa uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādisu **asiteti** piṇḍapātabhojane. **Pī**teti yāgu-ā dipāne. **Khāyiteti** piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyiteti** madhuphāṇitādisāyane. Tattha “neva davāyā”ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma, tassa vasena sātthakasampajaññaṇam veditabbaṃ.

Lūkhapaṇitattitamadhurādisu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, tam tassa asappāyam. Yam pana nimittakammādivasena paṭiladdham, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, tam ekanta-asappāyameva. Viparītam sappāyam. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṇam, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṇam veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattapaṭiggahaṇam nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇam nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇam ālopuddharaṇam mukhavivaraṇaṇca hoti. Na koci kuñcikāya na yantakena hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanam uparidantānam musalakiccasādhanaṃ heṭṭhādantānam udukkhalakiccasādhanaṃ jivhāya hatthakiccasādhanaṇca hoti. Iti nam tattha aggajivhāya tanukakheḷo, mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Tam heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitam kheḷa-udakatemitam uparidantamusalasañcunṇitam koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭham paviṭṭham koci palālasantharam katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitam ṭhitam koci uddhanam katvā aggim jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkam pakkam koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati

ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca,
 pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca, āpodhātu
 sineheti ca allattañca anupāleti, tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti,
 ākāśadhātu añjaso hoti, viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya
 ābhujatīti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ
 veditabbaṃ.

Apica gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato
 aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhanatoti evaṃ
 dasavidhaṃ paṭikūlabhāvaṃ paccavekkhaṇatopettha
 asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha
 Visuddhimagge¹ āhārapaṭikūlasaññānidhesato gahetabbā.

Uccārapassāvakkammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha
 pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni
 bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana
 sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ
 veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso
 vaḍḍhati, jīvitantarāyopi hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na
 hotīti idamettha sappāyaṃ, tassa vasena sappāyasampajaññaṃ,
 kammaṭṭhānāvijāhanavasena ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakkammaṃ karonto natthi,
 cittakiriyavāyodhātuvipphārenea pana uccārapassāvakkammaṃ hoti. Yathā
 pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā
 ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ
 pakkāsayamuttavattḥisu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīlītā
 akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo
 neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṃ sarīranissandova hoti.
 Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato purāṇa-udakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ
 attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti. Evaṃ
 pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

1. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.

Gatādīsu **gateti** gamane. **Ṭhiti**ti ṭhāne. **Nisinneti** nisajjāya. **Sutteti** sayane. **Jāgariteti** jāgaraṇe. **Bhāsiteti** kathane. **Tuṇhībhave**ti akathane. Ettha ca yo ciraṃ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisaṅcikkhati “caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ gate sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati “ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ ṭhite sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva¹ ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisaṅcikkhati “nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ nisinne sampajānakārī nāma.

Yo pana nipannakova sajjhāyaṃ karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge vuṭṭhāya iti paṭisaṅcikkhati “sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyaamayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti.

Yo pana bhāsamāno “ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhaṅca tāluṅca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyati”ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisaṅcikkhati “bhāsitaṅkāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti, ayaṃ bhāsitaṃ sampajānakārī nāma.

Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisaṅcikkhati “tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā”ti. Upādārūpapavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhī bhavati nāmāti, ayaṃ tuṇhībhave sampajānakārī nāmāti. Evamettha asammohasampajāññaṃ, tassa vasena sampajānakāritā veditabbā. Imasmiṃ sutte satipaṭṭhānamissakasampajāññaṃ pubbabhāgaṃ kathitaṃ.

1. Sajjhāyādigaḥitavaseneva (Ka)

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Tatiye **evameva panidhekacceti** so kira bhikkhu kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā ito cito ca āhiṇḍati, kāyavivekaṃ nānuyuñjati. Tena naṃ Bhagavā niggaṇhanto evamāha. **Tasmāti** yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā. **Diṭṭhī**ti kammassakatādiṭṭhi.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Catutthe **dhammavinayoti** dhammoti vā vinayoti vā ubhayametaṃ Satthusāsanasseva nāmaṃ. **Samādapetabbāti** gaṇhāpetabbā. **Ekodibhūtāti** khaṇikasamādhinā ekaggabhūtā. **Samāhitā ekaggacittāti** upacārappanāvasena sammā ṭhapitacittā ca ekaggacittā ca. Imasmiṃ sutte navakabhikkhūhi ceva khīṇāsavehi ca bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā, sattahi sekhehi bhāvitā missakā.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Chaṭṭhe **sakuṇagghī**ti sakuṇaṃ hanatīti sakuṇagghi, senassetam adhivacanaṃ. **Sahasā ajjhapattāti** lobhasāhasena pattā. **Alakkhikāti** nissirikā. **Appapuññāti** parittapuññā. **Sacejja mayanti** sace ajja mayaṃ. **Naṅgalakattakarāṇanti** naṅgalena kasikaraṇaṃ, adhunā kattamaṃ khettaṭṭhānanti attho. **Leḍḍuṭṭhānanti** leḍḍuṇaṃ ṭhānaṃ¹. **Samvadamānāti** sammā vadamānā, attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānāti attho. **Mahantaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvāti** uddhanasaṇṭhānena ṭhitesu tīsu leḍḍūsu “ito sene āgacchante ito nikkhamissāmi, ito āgacchante ito”ti sallakkhetvā tesu ekaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā atṭhāsi avadamāno². **Sannayhāti** khurappaṃ sannayhamāno³ viya sannayhitvā suṭṭhu ṭhapetvā. **Bahu-āgato kho myāyanti** “mayhaṃ atthāya ayaṃ bahutaṃ ṭhānaṃ⁴ āgato, appaṃ avasiṭṭhaṃ, idāni maṃ gaṇhissatī”ti ṇatvā dārugulo⁵ viya vinivattitvā tasseva leḍḍussa antare paccupādi, paṭipanno pavitṭhoti attho. **Uraṃ paccatālesīti** “ekappahārenea lāpassa sīsaṃ chinditvā

1. Leḍḍuṭṭhānanti bhejjaṭṭhānaṃ (Sī, Syā)

2. Vadamāno (Ka)

3. Sandahamāno (Sī, Syā)

4. Dūrataratṭhānaṃ (Sī, Syā)

5. Dārucūlāya (Ka)

gahessāmī”ti pakkhandattā vegaṃ sandhāretuṃ asakkonto tasmim̐
leḍḍusmim̐ uraṃ patālesi. Tāvadevassa hadayamaṃsaṃ phāliyittha. Atha
lāpo “diṭṭhā vata sattuno piṭṭhī”ti haṭṭhatuṭṭho tassa hadaye aparāparaṃ
caṅkami.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. Sattame **duggā**ti duggamā. **Cārī**ti sañcāro. **Lepaṃ oḍḍentī**
vaṭarukkakhīrādīhi yojetvā lepaṃ karonti, taṃ makkaṭānaṃ
dhuvagamanaṭṭhānanti sallakkhetvā rukkkhasākhādīsu ṭhapenti. **Pañcoḍḍitoti**
pañcasu ṭhānesu kājandaṇḍakaṃ pavesetvā gahetabbā kājasikkā viya oḍḍito.
Thunaṃ setīti thunanto sayati.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Aṭṭhame **sūdoti** bhattakāraḥ. **Nānaccayehī**ti nānācayehi,
nānāvidhehīti attho. Ayameva vā pāṭho. **Ambilaggehī**ti ambulakoṭṭhāschi.
Eseva nayo sabbattha. **Abhiharatī**ti gahaṇatthāya hatthaṃ pasāreti. **Bahuṃ**
gaṇhātīti ekaggahaṇena bahuṃ gaṇhantopi punappunaṃ gaṇhantopi bahuṃ
gaṇhateva. **Abhihārānanti** sataṃ vā sahaṃsaṃ vā ukkhipitvā abhihaṭṭānaṃ
dāyānaṃ. **Upakkilesā**ti pañca nīvaraṇā. **Nimittaṃ na uggaṇhātī**ti “idaṃ me
kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ vā gotrabuṃ vā āhacca ṭhitaṃ”ti na jānāti, attano
cittassa nimittaṃ gaṇhituṃ na sakkoti. Imasmim̐ sutte pubbabhāgavipassanā
satipaṭṭhānāva kathitā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. Navame **Veḷuvagāma**keti Vesāliyā samīpe evaṃnāmaḥ
pādagāmo¹ atthi, tasmim̐. **Yathāmittanti**-ādīsu **mittā**ti mittāva. **Sandiṭṭhā**
tatha tatha saṅgamma diṭṭhamattā nātidalhamittā. **Sambhattā**ti suṭṭhu bhattā
sinehavanto dalhamittā. Yesaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te tatha
tatha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesāṃ phāsuvihāratthāya.
Tesaṃ kira Veḷuvagāmake senāsanaṃ nappahoti,

1. Dvāragāmo (Sī)

bhikkhāpi mandā. Samantā Vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā. Tasmā evamāha.

Atha kasmā “yathāsukhaṃ gacchathā”ti na vissajjesi? Tesam anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ dasamāsamattaṃ tathā parinibbāyissāmi. Sace ime dūraṃ gacchissanti, maṃ parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ ‘Satthā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi. Sace jāneyyāma, na evaṃ dūre vaseyyāmā’ti vippaṭisāro bhaveyya. Vesāliyā samantā pana vassaṃ vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti, Sugatovādaṃ labhissanti”ti na vissajjesi.

Kharoti pharuso. **Ābādhoti** visabhāgarogo. **Bālhāti** balavatiyo. **Māraṇantikāti** maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamattā. **Sato sampajāno adhvāsēsīti** satim sūpaṭṭhitaṃ katvā nāṇena paricchinditvā adhvāsēsi. **Avihaññamānoti** vedanānuvattanavasena aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno ca¹ adhvāsēsi. **Anāmantetvāti** ajānāpetvā. **Anapaloketvāti** ajānāpetvā², ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenāti** pubbabhāgavīriyena ceva phalasamāpattivīriyena ca. **Paṭipañāmetvāti** vikkhambhetvā. **Jīvitasāṅkhāranti** ettha jīvitampi jīvitasāṅkhāro. Yena jīvitaṃ saṅkharīyati chijjamānaṃ ghaṭetvā tṭhapīyati, so phalasamāpattidhammopi jīvitasāṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyāti** adhiṭṭhahitvā pavattetvā³ jīvitathapanasamattaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kim pana Bhagavā ito pubbe phalasamāpattiṃ na samāpajjatīti? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyaṃveva vedanaṃ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ, puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvīpassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaṇiṃ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu

1. Surakkhiyamānova (Ka)

2. Anānāpetvā (Sī), na apaloketvā (Dī-Ṭṭha 2. 137 piṭṭhe)

3. Pavatte (Sī, Syā)

apabyuḥhasevālo¹ cirena udakaṃ ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti Bhagavā taṃdivasaṃ Mahābodhipallaṅke abhinavaṃ² vipassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasahākārehi sannetvā³ mahāvipassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā “dasa māse mā uppajjitthā”ti samāpattiṃ samāpajji, samāpattivikkhambhitā vedanā dasa māse na uppajjiyeva.

Gilānā vuṭṭhitoti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyāti** sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitaपुरiso viya⁴. **Na pakkhāyantīti** na pakāsanti⁵, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ nappaṭibhanti**ti satipaṭṭhānadhammā mayhaṃ pākaṭā na honti dīpeti. Tanti dhammā pana therassa suppaṇṇā. **Na udāharatīti** pacchima-ovādaṃ na deti, taṃ sandhāya vadati.

Anantaram abāhiranti dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. “Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmi”ti hi cintento dhammaṃ abbhantaram karoti nāma, “ettakaṃ parassa desessāmi”ti cintento bāhiram karoti nāma. “Imassa puggalassa desessāmi”ti cintento pana puggalaṃ abbhantaram karoti nāma, “imassa na desessāmi”ti cintento puggalaṃ bāhiram karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhīti** yathā bāhirakānaṃ ācariyamuṭṭhi nāma hoti, daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ Tathāgatassa “idaṃ mahallakakāle pacchimaṭṭhāne⁶ kathessāmi”ti muṭṭhiṃ katvā pariharitvā ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṃghanti ahaṃeva bhikkhusaṃghaṃ pariharissāmi vā, **mamuddesikoti** ahaṃ uddisitaḥṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko, mameva uddisitvā maṃ paccāsīsamāno bhikkhusaṃgho hotu, mama accayena mā vā ahosi, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā pana yassa assāti attho. **Na evaṃ hotīti** Bodhipallaṅkeyeva issāmaccherānaṃ

1. Abbhūḥhasevālo (Ka)

3. Santetvā (Sī), sanditvā (Syā), sannayhitvā (Ka)

5. Pakāsayanti (Sī, Syā)

2. Adhigataṃ (Sī)

4. Uttāsitasadiso viya (Sī, Syā)

6. Pacchimaddhāne (Ka)

vigatattā evaṃ na hoti. **Sakinti** so kiṃ. **Āsītikoti** asītisaṃvacchariko, idaṃ pacchimavayaṃ anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Veṭhamissakenāti**¹ bāhabandhacakkabandhādinaṃ paṭisaṅkharaṇena² veṭhamissakena. **Maññeti** jarasakaṭaṃ viya veṭhamissakena maññe yāpeti, arahattaphalaveṭhanena catu-iriyāpathakappanaṃ Tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāśento **yasmim̐ Ānanda samayeti**-ādimāha. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanānanti** lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātiḥānandāti** yasmā iminā phalasamāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpāti** mahāsumuddagatā³ dīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ paṭiṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇāti** attagatikāva hotha, mā aññagatikā.

Dhammadīpadhammasaraṇapadesupi eseva nayo. Ettha ca dhammoti navavidho lokuttaradhammo veditabbo. **Tamataggeti**⁴ tama-agge, majjhe ta-kāro padasandhivasena vutto, idaṃ vuttaṃ hoti—ime aggatamāti tamataggāti. Evaṃ⁵ sabbaṃ tamasotaṃ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete Ānanda mama bhikkhū bhavissanti, tesam̐⁶ agge bhavissanti. Yekeci sikkhākāmā, sabbesaṃ tesam̐⁷ catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhīti.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. Dasame **tenupasaṅkamīti** tasmim̐ upassaye kammāṭṭhānakammikā bhikkhuniyo atthi, tāsam̐ ussukkāpetvā kammāṭṭhānaṃ kathessāmīti upasaṅkami. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesanti** pubbavisesato aparaṃ uṭṭhāravisesaṃ. Tattha mahābhūtapariggaho pubbaviseso, upādārūpapariggaho aparaviseso nāma. Tathā sakalarūpapariggaho pubbaviseso, arūpapariggaho aparaviseso nāma. Rūpārūpapariggaho pubbaviseso,

1. Vekhamissakenāti (Ka)

3. Mahāsamuddagataṃ (Ka)

5. Ime aggatamā evaṃ (Sī)

7. Sabbete (Sī, Syā, Ka)

2. Paṭisaṅkhārakena (Ka)

4. Tamatagge meteti (Sī, Syā, Ka)

6. Kesam̐ (?)

paccayapariggaho aparaviseso nāma. Sappaccayanāmarūpadassanaṃ pubbaviseso, tilakkhaṇāropanaṃ aparaviseso nāma. Evaṃ pubbenāparaṃ ulāravisesaṃ jānātīti attho.

Kāyārammaṇoti yaṃ kāyaṃ anupassati, tameva ārammaṇaṃ katvā uppajjati kilesapariḷāho. **Bahiddhā vā cittaṃ vikkhipatīti** bahiddhā vā puthuttārammaṇe cittuppādo vikkhipati. **Kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahitabbanti** evaṃ kilesapariḷāhe ca līnatte ca bahiddhāvikkhepe ca uppanne kilesānurañjite na vattitabbaṃ, kismiñcideva pasādanīye pasādāvahe Buddhādīsu aññatarasmiṃ ṭhāne kammaṭṭhānacittaṃ ṭhapetabbaṃ. **Cittaṃ samādhiyatīti** ārammaṇe¹ sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhapitaṃ² ṭhapiyati. **Paṭisaṃharāmīti** pasādanīyaṭṭhānato paṭisaṃharāmi, mūlakammaṭṭhānābhimukhaṃyeva naṃ karomīti attho. **So paṭisaṃharati cevāti** mūlakammaṭṭhānābhimukhaṃ peseti. **Na ca vitakketi na ca vicāretīti** kilesavitakkaṃ na vitakketi, kilesavicāraṃ na vicāreti. **Avitakkomhi avicāroti** kilesavitakkavicārehi avitakkāvicāro. **Ajjhattaṃ satimā sukhamasmīti** gocarajjhatte pavattāya satiyā “satimāhamasmi sukhito cā”ti pajānāti.

Evaṃ kho Ānanda paṇidhāya bhāvanā hotīti evaṃ Ānanda ṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa mahantaṃ ucchubhāraṃ ukkhipitvā yantasālaṃ nentassa kilantakilantakāle bhūmiyaṃ ṭhapetvā ucchukhaṇḍaṃ khāditvā puna ukkhipitvā gamanaṃ hoti, evameva ttaṃ pāpuṇitum ugghitakammaṭṭhānassa kāyapariḷāhādīsu uppannesu taṃ kammaṭṭhānaṃ ṭhapetvā Buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṃ pasādetvā kammaniyaṃ katvā bhāvanā pavattā, tasmā “paṇidhāya bhāvanā hotī”ti vuttaṃ. Tassa pana purisassa taṃ ucchubhāraṃ yantasālaṃ netvā pīletvā rasapānaṃ viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasamāpattisukhānubhavanaṃ veditabbaṃ.

Bahiddhāti mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya bahi aññasmiṃ ārammaṇe. **Appaṇidhāyāti** aṭṭhapetvā. **Atha pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānātīti** ettha kammaṭṭhānavasena vā sarīravasena vā desanāvasena vā attho veditabbo.

1. Ārammaṇaṃ (Sī, Syā)

2. Suṭṭhapitaṃ (Sī)

Tattha kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā kilesapariḷāhassa vā līnattassa vā bahiddhāvikkhepassa vā uppajjitum okāsaṃ adento sudantaḡe yojetvā sārento viya caturassacchidde sutacchitaṃ caturassaghaṭikaṃ pakkhipanto viya vipassanaṃ paṭṭhapetvā atīṭṭhanto alagganto arahattaṃ pāpuṇāti, so puresaṅkhātassa kammaṭṭhānābhinivesassa pacchāsaṅkhātassa arahattassa ca vasena pacchā pure asaṅkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Sarīre pana pādaṅgulīnaṃ aggapabbāni pure nāma, sīsakaṭāhaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu pādaṅgulīnaṃ aggapabba-aṭṭhikesu abhinivisitvā byābhaṅgiyā yavakālāpaṃ mocento viya¹ vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena aṭṭhīni pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā yāva sīsakaṭāhā bhāvanaṃ pāpeti, so puresaṅkhātānaṃ aggapādaṅgulipabbānaṃ pacchāsaṅkhātassa sīsakaṭāhassa ca vasena pacchā pure asaṅkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Desanāyapi dvattiṃ sākāradesanāya kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṅṭhānadisokāsavasena kesādayo pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā yāva matthaluṅgā bhāvanaṃ pāpeti, so puresaṅkhātānaṃ kesānaṃ pacchāsaṅkhātassa matthaluṅgassa ca vasena pacchā pure asaṅkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Evaṃ kho Ānanda appaṇidhāya bhāvanā hotīti evaṃ Ānanda aṭṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa guḷabhāraṃ labhitvā attano gāmaṃ atiharantassa antarā aṭṭhapetvāva uccaṅge pakkhittāni guḷakhaṇḍādīni khādanīyāni khādantassa attano gāmeveva otaraṇaṃ hoti, evameva arahattaṃ pāpuṇitum āraddhabhāvanassa kāyapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā kammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā “appaṇidhāya bhāvanā”ti vuttā. Tassa pana purisassa taṃ guḷabhāraṃ attano gāmaṃ netvā nātīhi saddhiṃ paribhogo viya imassa

1. Vebhaṅgiyā yavakālāpim pothento viya (Sī, Syā)

bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasaṃpattisukhānubhavanaṃ veditabbaṃ. Imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Ambapālīvaggo paṭhamo.

2. Nālandavagga

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavaggassa dutiye **Nālandāyanti** Nālandāti evaṃnāmake¹ nagare, taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Pāvārikambavaneti** Dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṃ kira tassa uyyānaṃ ahosi. So Bhagavato dhammaśāsanāṃ sutvā Bhagavati pasanno tasmīṃ uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ Bhagavato vihāraṃ katvā niyyātesi, so vihāro jīvakaṃbavanaṃ viya pāvārikambavanantveva saṅkhaṃ gato, tasmīṃ pāvārikambavane viharatīti attho.

Evaṃpasannoti evaṃ uppannasaddho², evaṃ saddahāmīti attho. **Bhiyyobhiññataroti** bhiyyataro abhiññāto bhiyyatarābhiñño vā³, uttaritaraññoti attho. **Sambodhiyanti** sabbaññutaññāṇe arahattamaggañāṇe vā. Arahattamaggeneva hi Buddhaguṇā nippadesā gahitā honti, dvepi aggasāvaka arahattamaggeneva sāvakapāramiññāṇaṃ paṭilabhanti, Paccekabuddhā paccekabodhiññāṇaṃ, Buddhā sabbaññutaññāṇaṇceva sakale ca Buddhaguṇe. Sabbampi nesaṃ arahattamaggeneva ijjhati. Tasmā srahattamaggañāṇaṃ sambodhi nāma hoti. Tena uttaritaro ca Bhagavatā natthi. Tenāha “Bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṃ sambodhiyaṃ”ti.

Uḷārāti seṭṭhā. Ayañhi uḷārasaddo “uḷārāṇi khādanīyāṇi khādanti”ti-ādīsu⁴ madhure āgacchati. “Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ Gotamaṃ pasamsāya pasamsati”ti-ādīsu⁵ seṭṭhe. “Appamāṇo

1. Nālandāyanti evaṃnāmake (Sī)

2. Evaṃ sampannasaddho (Sī, Syā)

3. Bhiyyo abhiññāto bhiyyatarābhiññā vā (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 3. 62 piṭṭhepi passitabbaṃ.

4. Ma 1. 301 piṭṭhe.

5. Ma 1. 233 piṭṭhe.

uḷāro obhāso”ti-ādīsu¹ vipule. Svāyamidha seṭṭhe āgato. Tena vuttaṃ “uḷārāti seṭṭhā”ti. **Āsabhī**ti usabhassa vācāsadisī acalā asampavedhī. **Ekamso gahitoti** anussavena vā ācariyaparamparāya vā itikirāya vā piṭakasampadānena vā ākāraparivitakkena vā diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā takkahetu vā nayahetu vā akathetvā paccakkhato ñāṇena paṭivijjhivā viya ekamso gahito, sannīṭṭhānakathāva kathitāti attho. **Sīhanādoti** seṭṭhanādo, vane unnādayantena² sīhena viya uttamanādo naditoti attho.

Kim nu te Sāriputtāti imaṃ desanaṃ kasmā ārabhi?

Anuyogadāpanatthaṃ. Ekacco hi sīhanādaṃ naditvā attano sīhanāde anuyogaṃ dātuṃ na sakkoti, nighaṃsanaṃ na khamati, silese patitamakkaṇo viya hoti. Yathā dhamamānaṃ aparisuddhaṃ lohaṃ jhāyitvā aṅgāro hoti, evaṃ jhāmaṅgāro viya hoti. Eko sīhanāde anuyogaṃ dāpiyamāno dātuṃ sakkoti, nighaṃsanaṃ khamati, dhamamānaṃ niddosajātarūpaṃ viya adhikataṃ sobhati, tādiso thero. Tena naṃ Bhagavā “anuyogakkhamo ayan”ti ñatvā sīhanāde anuyogadāpanatthaṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbe teti sabbe te tayā**. **Evaṃsīlāti** maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammāti** ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarena samādhinā evaṃsamādhīti attho. **Evaṃpaññāti** maggapaññādivaseneva evaṃpaññā. **Evaṃvihārinoti** ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitopi puna kasmā gahitameva gaṇhatīti ce. Therena idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ vuttaṃ, tasmā evaṃ nirodhasamāpattivihārino te Bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭipassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayā vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttīti** saṅkhaṃ gacchanti.

1. Dī 2. 13; Ma 3. 161 piṭṭhesu.

2. Neva davāyantena na tatrāyantena (Sī, Syā)

aniccānupassanādikā satta anupassanā sayam tassa tassa paccanīkavasena pariccattāhi niccasaññādihi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi¹ vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāri sāmāññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā **paṭipassaddhivimuttī**ti saṅkham gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkham gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evaṃ vimuttāti ettha attho daṭṭhabbo.

Kim pana te Sāriputta ye te bhavissantīti atītā tāva niruddhā apaṇṇattikabhāvaṃ gatā dīpasikhā viya nibbutā, evaṃ niruddhe apaṇṇattikabhāvaṃ gate tvaṃ kathaṃ jānissasi, anāgatabuddhānaṃ pana guṇā kim tayā attano cittaena paricchinditvā veditāti pucchanto evamāha.

Kim pana tyāhaṃ Sāriputta etarahīti anāgatāpi Buddhā ajātā anibbattā anuppannā, te kathaṃ jānissasi. Tesam hi jānanaṃ apade ākāse padadassanaṃ viya hoti. Idāni mayā saddhiṃ ekavihāre vasasi, ekato bhikkhāya carasi, dhammadesanākāle dakkhiṇapasse nisīdasi, kim pana mayhaṃ guṇā attano cetasā paricchinditvā veditā tayāti anuyuñjanto evamāha. Thero pana pucchitapucchite “no hetam bhante”ti paṭikkhipati.

Therassa ca veditampi atthi, aviditampi, kim so attano veditaṭṭhāne paṭikkhepaṃ karoti, aviditaṭṭhāneti? Veditaṭṭhāne na karoti, aviditaṭṭhāneyeva karoti. Thero kira anuyoge āraddhe evaṃ aññāsi “nāyaṃ anuyogo sāvakaṇāpāramiṇāṇe, sabbaññutaññāṇe pana ayaṃ anuyogo”ti attano sāvakaṇāpāramiṇāṇe paṭikkhepaṃ akatvāva aviditaṭṭhāne sabbaññutaññāṇe paṭikkhepaṃ karoti. Tena idampi dīpeti—Bhagavā mayhaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ Buddhānaṃ sīlasamādhipaññāvimuttikāraṇajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ natthīti.

Etthāti etesu atītādibhedeṣu Buddhesu. **Atha kiñcarahī**ti atha kasmā evaṃ ñāṇe asati tayā evaṃ kathitanti vadati. **Dhammanvayoti** dhammassa paccakkhato ñāṇassa² anuyogaṃ anugantvā uppannaṃ anumānaññāṇaṃ

1. Paccanīkakilesehi (Sī)

2. Ñātassa (Sī)

nayaggāho vidito, sāvakapāramiññaṇe thatvāva iminā ākārena jānāmi Bhagavāti vadati. Therassa hi nayaggāho appamāṇo apariyanto. Yathā ca sabbaññutaññāṇassa pamāṇaṃ vā pariyaṇto vā natthi, evaṃ Dhammasenāpatino nayaggāhassa. Tena so “iminā evaṃvidho iminā evaṃvidho, iminā anuttaro iminā anuttaro Satthā”¹ti jānāti. Therassa hi nayaggāho sabbaññutaññāṇagatiko eva.

Idāni taṃ nayaggāhaṃ pākāṭaṃ kātuṃ upamaṃ dassento **seyyathāpi bhanteti**-ādimāha. Tattha yasmā Majjhimadesa nagarassa uddhāpapakārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corānaṃ āsaṅkā na hoti. Tasmā taṃ aggaheṭvā **paccantimaṃ nagaranti** āha. **Daḷhuddhāpanti** thiramūlapākāraṃ. **Daḷhapākāratoraṇanti** thirapākārañceva thirapiṭṭhasaṅghāṇa. **Ekadvāraṇanti** kasmā āha? Bahudvāre hi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṃ, ekadvāreva eko vaṭṭati. Therassa ca paññāya sadiso añño natthi, tasmā attano paṇḍitabhāvassa opammatthaṃ ekaṃyeva dovārikaṃ dassetuṃ “ekadvāraṇ”ti āha.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. **Byattoti** veyyattiyena samannāgato visadaññaṇo. **Medhāvīti** ṭhānupattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupariyāyapathanti** anupariyāyanāmakam² pākāramaggaṃ. **Pākārasandhanti** dvinnam iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ. **Pākāravivaranti** pākāraṇa chinnatṭhānaṃ. **Cetaso upakkileseti** pañcanīvaraṇā cittaṃ upakkilissanti kiliṭṭhaṃ karonti upatāpentī viheṭhenti, tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti, tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. **Supatiṭṭhitacittāti** catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā hutvā. **Satta bojjaṅge yathābhūtaṇti** satta bojjaṅge yathāsaṅghāvena bhāvetvā. **Anuttaraṃ sammāsambodhanti** arahattaṃ sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhimsūti dasseti.

Apicettha satipaṭṭhānāti vipassanā, bojjaṅgā maggo, anuttarasammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāti vā vipassanā, bojjaṅgā missakā

1. Iminā evaṃvidho anuttaro Satthāti (Sī)

2. Anupariyāyananāmakam (Sī)

sammāsambodhi arahattameva. Dīghabhāṇakamahāsivatthero panāha “satipaṭṭhāne vipassanaṃ gahetvā bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇācāti gahite sundaro pañho bhaveyya, na panevaṃ gahitaṃ”ti. Iti thero sabbabuddhānaṃ nīvaraṇappahāne satipaṭṭhānabhāvanāya sambodhiyaṇca majjhe bhinnasuvaṇṇarajatānaṃ¹ viya nānattābhāvaṃ dasseti.

Idha ṭhatvā upamā saṃsandetabbā—āyasmā hi Sāriputto paccantanagaraṃ dassesi, pākāraṃ dassesi, anupariyāyapathaṃ dassesi, dvāraṃ dassesi, paṇḍitadovārikaṃ dassesi, nagaraṃ pavisanakanikkhamanake oḷārike pāṇe dassesi, dovārikassa tesāṃ pāṇānaṃ pākāṭabhāvaṃ dassesi. Tattha kiṃ kena sadisanti ce. Nagaraṃ viya hi nibbānaṃ, pākāro viya sīlaṃ, anupariyāyapatho viya hirī, dvāraṃ viya ariyamaggo, paṇḍitadovāriko viya Dhammasenāpati, nagaraṃ pavisanakanikkhamanakā oḷārikapāṇā viya atītānāgatapaccuppannā Buddhā, dovārikassa tesāṃ pāṇānaṃ pākāṭabhāvo viya āyasmato Sāriputtassa atītānāgatapaccuppannānaṃ Buddhānaṃ sīlasamathādīhi pākāṭabhāvo. Ettāvata therena Bhagavato “evamaḥaṃ sāvakaṃ pāramiṇāṇe ṭhatvā dhammanvayena nayaggāhena jānāmī”ti attano sīhanādassa anuyogo dinno hoti.

Tasmāti yasmā “na kho metaṃ bhante atītānāgatapaccuppannesu Arahantesu Sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ atthi, apica dhammanvayo vidito”ti vadasi, tasmā. **Abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsīti** punappunaṃ bhāseyyāsī, “pubbaṇhe me kathitaṃ”ti mā majjhanhikādīsu na kathayittha, “ajja vā me kathitaṃ”ti mā paraḍivasādīsu² na kathayitthāti attho. **Sā pahīyissatīti** “Sāriputtasadisopi nāma ñāṇajavanasampanno sāvako Buddhānaṃ cittācāraṃ jānitum na sakkoti, evaṃ appameyyā Tathāgatā”ti cintentānaṃ yā Tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, sā pahīyissatīti.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Tatiye **Magadhesūti** evaṃnāmake janapade. **Nālakagāmaketi** Rājagahassa avidūre attano kulasantake evaṃnāmake gāme. **Cundo**

1. Bhinnasuvaṇṇarajatāni (Sī, Syā)

2. Aparajjadvivasādīsu (Ka)

samaṇuddesoti ayaṃ thero Dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko, taṃ bhikkhū anupasampannakāle “Cundo samaṇuddeso”ti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācarimsu. Tena vuttaṃ “Cundo samaṇuddeso”ti.

Upaṭṭhāko hotīti mukhodakadantakaṭṭhadānena ceva pariveṇasamajjanapiṭṭhiparikammakaraṇapattacīvaraggahaṇena ca upaṭṭhānakaro hoti. **Parinibbāyīti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Katarasmiṃ kāleti? Bhagavato parinibbānasamvacchare.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Bhagavā kira vutthavasso Veḷuvagāmakā nikkhamitvā “Sāvattiṃ gamissāmi”ti āgatamaggeneva paṇivattanto anupubbena Sāvattiṃ patvā Jetavanāṃ pāvisi. Dhammasenāpati Bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gato, so tattha antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṃ ābhujitvā phalasamāpattiṃ pāvisi. Athassa yathā paricchena¹ tato vuṭṭhitassa ayaṃ parivitakko udapādi “Buddhā nu kho paṭhamaṃ parinibbāyanti², udāhu aggasāvakāti, tato “aggasāvakā paṭhaman”ti ñatvā attano āyusaṅkhāraṃ olokesi. So “sattāhameva me āyusaṅkhārā pavattissanti”ti ñatvā “kattha parinibbāyissāmi”ti cintesi.

Tato “**Rāhulo** Tāvattimsesu parinibbuto, **Aññāsikoṇḍaññatthero** Chaddantadahe, ahaṃ kattha parinibbāyissāmi”ti punappunaṃ cinto mātaraṃ ārabha satim³ uppādesi “mayhaṃ mātā sattannaṃ arahantānaṃ mātā hutvāpi Buddhadhammasaṃghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho”ti. Sotāpattimagassa upanissayaṃ disvā “kassa desanāya abhisamayo bhavissati”ti olovento “mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho paṇāhaṃ appossukko bhaveyyaṃ, bhavissanti me vattāro ‘Sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa Samacittasuttantadesanādivase⁴ koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇanā natthi, aññesu ca ṭhānesu anekā

1. Addhāparicchena (Ka)

3. Saṃvegaṃ (Sī, Syā)

2. Parinibbāyissanti (Sī, Syā)

4. Am 1. 64 piṭṭhe.

abhisamayā dissanti, there ca cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asīti kulasahassāni, so dāni sakamātumicchādassanamattampi haritum nāsakkhī'ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmī'ti sannitṭhānaṃ katvā “ajjeva Bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmī'ti Cundattheraṃ āmantesi “āvuso Cunda amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi ‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Dhammasenāpati Nālakagāmaṃ gantukāmo'ti”. Thero tathā akāsi.

Bhikkhū senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ agamaṃsu. Thero senāsanaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ oloketvā “idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamaṇaṃ natthī'ti pañcasatabhikkhūhi parivuto Bhagavantaṃ upasaṅkamtivā vanditvā Bhagavantaṃ etadavoca “anujānātu me bhante Bhagavā, anujānātu Sugato. Parinibbānakālo me, ossaṭṭho me āyusaṅkhāro'ti. Buddhā pana yasmā “parinibbāhī'ti vutte maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇentīti, “mā parinibbāhī'ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādīṭṭhikā dosaṃ āropessanti¹, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ Bhagavā “kattha parinibbāyissati Sāriputtā'ti vatvā “atthi bhante Magadhesu Nālakagāme jātovarako, tatthāhaṃ parinibbāyissāmī'ti vutte “yassa dāni tvaṃ Sāriputta kālāṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādissa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissati, desehi nesaṃ dhammaṃ'ti āha.

Thero “satthā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsati'ti ñatvā Bhagavantaṃ vanditvā tālappamaṇaṃ ākāsaṃ abbhuggantvā oruyha Dasabalassa pāde vandi, puna dvitālappamaṇaṃ abbhuggantvā oruyha Dasabalassa pāde vandi, etenupāyena sattatālappamaṇaṃ abbhuggantvā anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṃ ārabhi. Dissamānenapi kāyena katheti, adissamānenapi. Uparimena vā heṭṭhimena vā upaḍḍhakāyena katheti adissamānenapi dissamānenapi, kālena candavaṇṇaṃ dasseti, kālena sūriyavaṇṇaṃ, kālena pabbatavaṇṇaṃ, kālena samuddavaṇṇaṃ, kālena cakkavattirājā hoti, kālena Vessavaṇamahārājā, kālena

1. Āropenti (Sī, Syā)

Sakko Devarājā, kālena Mahābrahmāti evaṃ anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakatham kathesi. Sakalanagaraṃ sannipati. Thero oruyha Dasabalassa pāde vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṃ Satthā āha “ko nāmo ayaṃ Sāriputta dhammapariyāyo”ti. Sihavikīlito nāma¹ bhanteti. Taggha Sāriputta sihavikīlito taggha Sāriputta sihavikīlitoti.

Thero alattakavaṇṇe hatthe pasāretvā Satthu suvaṇṇakacchapasadise pāde gopphakesu gahetvā “bhante imesaṃ pādānaṃ vandanatthāya kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūritā, so me manoratho matthakaṃ patto, ito dāni paṭṭhāya paṭisandhivasena na puna ekaṭṭhāne sannipāto samāgamo atthi, chinno esa vissāso, anekehi Buddhasatasahashehi pavitṭhaṃ ajaraṃ amaraṃ khemaṃ sukhaṃ sītalaṃ abhayaṃ nibbānapuraṃ pavisissāmi, sace me kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ Bhagavā, gamanakālo mayhan”ti. Khamāmi te Sāriputta, na kho pana te kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā mayhaṃ aruccanakaṃ atthi, yassa dāni tvaṃ Sāriputta kālaṃ maññasīti.

Iti Bhagavatā anuññātasamanantaraṃ Satthu pāde vanditvā uṭṭhitamatte āyasmante Sāriputte Sinerucakkavālahimavantaparibhaṇḍapabbate dhārayamānāpi “ajja imaṃ guṇarāsinaṃ dhāretuṃ na sakkomī”ti vadantī viya ekappahāreneva viravamānā mahāpathavī yāva udakapariyantā akampi, ākāse devadundubhiyo phaliṃsu, mahāmegho uṭṭhahitvā pokkharavassaṃ vassi.

Satthā “Dhammasenāpatiṃ paṭipādessāmī”ti dhammāsanā vuṭṭhāya Gandhakuṭi-abhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā “Bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassīsammasambuddhassa pādamūle nipajjitvā tumhākaṃ dassanaṃ patthesiṃ, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṃ paṭhamadassanaṃ, idaṃ pacchimadassanaṃ. Puna tumhākaṃ dassanaṃ natthī”ti vatvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanavisayā abhimukhova

1. Sihavikīlito nāma (Sī, Syā)

paṭikkamitvā vanditvā pakkāmi. Puna mahāpathavī dhāretuṃ asakkonti udakapariyantam katvā akampi.

Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha “anugacchatha bhikkhave tumhākaṃ jeṭṭhabhātikan”ti. Tasmim̐ khaṇe catassopi parisā Sammāsambuddham̐ ekakaṃyeva Jetavane ohāya niravasesā nikkhamimsu. Sāvatthinagaravāsinopi “Sāriputtatthero kira Sammāsambuddham̐ āpucchitvā parinibbāyitukāmo nikkhanto, passissāma nan”ti nagaradvārāni nirokāsāni karontā nikkhamitvā gandhamālādihatthā kese vikiritvā “Idāni mayam̐ kham̐ mahāpañño nisinno, kham̐ Dhammasenāpati nisinno”ti pucchantā “kassa santikaṃ gamissāma, kassa hatthe Satthāram̐ ṭhapetvā thero pakkanto”ti-ādinā nayena paridevantā rodantā theram̐ anubandhimsu.

Thero mahāpaññāya ṭhitattā “sabbesam̐ anatikkamanīyo esa maggo”ti mahājanam̐ ovaditvā “tumhepi āvuso tiṭṭhatha, mā Dasabale pamādam̐ āpajjitthā”ti bhikkhusam̐ghampi nivattetvā attano parisāyeva saddhim̐ pakkāmi. Yepi manussā “pubbe ayyo paccāgamanacārikaṃ carati, idam̐ idāni gamanam̐ na puna paccāgamanāyā”ti paridevantā anubandhimsuyeve, tepi “appamattā āvuso hotha, evambhāvino nāma saṅkhārā”ti nivattesi.

Atha kho āyasmā Sāriputto sabbattha ekarattivāsena antarāmagge sattāham̐ manussānam̐ saṅgham̐ karonto sāyam̐ Nālakagāmaṃ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha Uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṃ gacchanto theram̐ disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero tam̐ āha “atthi gehe te ayyikā”ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākaṃ idhāgatabhāvam̐ ārocehi, “kasmā āgato”ti ca vutte “ajja kira ekadivasam̐ antogāme vasissati, jātovarakam̐ paṭijaggatha, pañcannañca kira bhikkhusatānam̐ vasanaṭṭhānam̐ jānāthā”ti. So gantvā “ayyike mayham̐ mātulo āgato”ti āha. Idāni kuhinti. Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti. Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kimkāraṇā āgatoti. So tam̐ pavattim̐ ārocesi. Brāhmaṇi “kim nu kho ettakānam̐ vasanaṭṭhānam̐

paṭijjaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo”ti cintenti jātovarakam paṭijjaggāpetvā pañcasatānam vasanaṭṭhānam kāretvā daṇḍadīpikā jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhim pāsādam āruya jātovarakam pavisitvā nisīdi, nisīditvā “tumahākam vasanaṭṭhānam gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi, tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā mārāṇantikā vedanā vattanti. Ekaṃ bhājanam pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇi “mama puttassa pavatti mayham na ruccati”ti attano vasanagabbhadvāram nissāya aṭṭhāsi.

Cattāro mahārājāno “Dhammasenāpati kuhim viharatī”ti olokentā Nālakagāme jātovarake parinibbānamañce nipanno, pacchimadassanam gamissāmā”ti āgamma vanditvā aṭṭhamso. Ke tumheti. Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgatatthāti. Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. “Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumhe”ti uyyojesi. Tesam gatāvasāne teneva nayena Sakko Devānamindo. Tasmim gate Mahābrahmā ca āgamimsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇi devatānam āgamanañca gamanañca disvā “ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchantī”ti therassa gabbhadvāram gantvā “tāta Cunda kā pavatti”ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “mahā-upāsikā bhante āgatā”ti āha. Thero “kasmā avelāya āgatā”ti pucchi. Sā “tuyham tāta dassanatthāyā”ti vatvā “tāta paṭhamam ke āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti. Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākam Satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkham akaṃsūti. Tesam tāta gatāvasāne ko āgatoti. Sakko Devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Bhaṇḍaggāhakasāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākam Satthu Tāvatiṃsato otaraṇakāle pattacīvaram gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotayamāno viya ko āgatoti. Upāsike tuyham Bhagavā ca satthā ca Mahābrahmā nāma esoti. Mayham

bhagavato Mahābrahmatopi tvaṃ tāta mahantataroti. Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ Satthu jātadivase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsūti.

Atha brāhmaṇiyā “puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa Bhagavato Satthu ānubhāvo bhavissatī”ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīraṃ phari. Thero “uppannaṃ me mātu pītisomanassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā”ti cintetvā “kiṃ cintesi mahā-upāsike”ti āha. Sā “puttassa tāva me ayaṃ guṇo, Satthu panassa kīdiso bhavissatīti idaṃ tāta cintemī”ti āha. Mahā-upāsike mayhaṃ Satthu jātakkaṇe mahābhiniikkhamane sambodhiyaṃ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha. Sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so Bhagavāti vitthāretvā Buddhaguṇapaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale paṭiṭṭhāya puttaṃ āha “tāta Upatissa kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsi”ti. Thero “dinnaṃ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissatī”ti cintetvā “gaccha mahā-upāsike”ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā “Cunda kā velā”ti āha. Balavapaccūsakālo bhanteti. Bhikkhusaṃghaṃ sannipātehīti. Sannipatito bhante bhikkhusaṃghoti. “Maṃ ukkhipitvā nisīdāpeti Cundā”ti ukkhipitvā nisīdāpesi.

Thero bhikkhū āmantesi “āvuso catucattālisaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, taṃ khamatha āvuso”ti. Ettakaṃ bhante amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi¹, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero mahācīvaraṃ saṅkaḍḍhitvā mukhaṃ pidhāya dakkhiṇena passena nipanno Satthā viya nava anupubbasaṃpattiyo anulomapaṭilomato saṃpajjitvā puna paṭhamajjhānaṃ ādiṃ katvā yāva catutthajjhānā

1. Aruccanakaṃ nāma no natthi (Ka)

samāpajji, tato vuṭṭhāya anantaramyeva mahāpathaviṃ unnādentō
anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Upāsikā “kiṃ nu kho me putto, na kiñci kathetī”ti uṭṭhāya piṭṭhipāde
parimajjantī parinibbutabhāvaṃ ñatvā mahāsaddaṃ kurumānā pādesu
nipatitvā “tāta mayaṃ ito pubbe tava guṇaṃ na jānimhā, idāni pana taṃ
ādiṃ katvā anekasate anekasahassee anekasatasahassee bhikkhū imasmim
nivesane nisīdāpetvā bhojetuṃ na labhimhā, cīvarehi acchādetuṃ na
labhimhā, vihārasataṃ vihārasahassaṃ kāretuṃ na labhimhā”ti yāva
aruṇuggamanā paridevi. Aruṇe uggatamatteyyeva suvaṇṇakāre pakkosāpetvā
suvaṇṇagabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇaghaṭṭiyo mahātulāya tulāpetvā “pañca
kūḷāgārasatāni pañca agghikasatāni karoṭhā”ti dāpeti¹.

Sakkopi devarājā Vissakammadevaputtaṃ āmantetvā “tāta
Dhammasenāpati parinibbuto, pañca kūḷāgārasatāni pañca agghikasatāni ca
māpehi”ti āha. Iti upāsikāya kārītāni ca Vissakammena nimmitāni ca
sabbānipi dvesahassāni ahesuṃ. Tato nagaramajjhe sāramayaṃ
mahāmaṇḍapaṃ kāretvā maṇḍapamajjhe mahākūḷāgāraṃ ṭhapetvā sesāni
parivārasaṅkhepena ṭhapetvā sādhuḷīkaṃ ārabhimsu. Devānaṃ antare
manussā, manussānaṃ antare devā ahesuṃ.

Revatī nāma ekā therassa upaṭṭhāyikā “ahaṃ therassa pūjaṃ
karissāmī”ti suvaṇṇapupphānaṃ tayo kumbhe kāresi. “Therassa pūjaṃ
karissāmī”ti Sakko Devarājā adḍhateyyakoṭināṭakehi² parivārīto otari.
“Sakko otarati”ti mahājano pacchāmukho paṭikkami. Tattha sāpi upāsikā
paṭikkamamānā garubhārattā ekamantaṃ apasakkituṃ asakkonti
manussānaṃ antare pati, manussā apassantā taṃ madditvā agamiṃsu, sā
tattheva kālaṃ katvā Tāvatisabhaṃ kanakavimāne nibbatti.
Nibbattakkhaṇeyevassā ratanakkhandho viya tigāvutappamāṇo attabhāvo
ahosi saṭṭhisakaṭapūrappamāṇa-alāṅkārapaṭimaṇḍitā
accharāsahassaparivāritā. Athassā dibbaṃ sabbakāyikādāsaṃ purato

1. Pesesi (Sī, Syā)

2. ...nāṭikāhi (Sī)

ṭhapayimsu. Sā **attano** sirisampattiṃ disvā “uḷārā ayaṃ sampatti, kiṃ nu kho me kammaṃ katan”ti cintayamānā addasa “mayā Sāriputtattherassa parinibbutaṭṭhāne tihi suvaṇṇapupphakumbhehi pūjā katā, mahājano maṃ madditvā gato, sāhaṃ tattha kālaṃ katvā idhūpapannā, therāṃ nissāya laddhaṃ idāni puñṇavipākaṃ manussānaṃ kathessāmi”ti saha vimāneneva otari.

Mahājano dūratova disvā “kiṃ nu kho dve sūriyā utṭhitā”ti¹ olokeno “vimāne āgacchante kūḷāgārasaṇṭhānaṃ paññāyati, nāyaṃ sūriyo, vimānametaṃ ekan”ti āha. Tampi vimānaṃ tāvadeva āgantvā therassa dārucitakamatthake vehāsaṃ aṭṭhāsi. Devadhītā vimānaṃ ākāseyyeva ṭhapetvā pathaviṃ otari. Mahājano “kā tvaṃ ayye”ti pucchi. “Na maṃ tumhe jānātha, Revatī nāmāhaṃ, tihi suvaṇṇapupphakumbhehi therāṃ pūjaṃ katvā manussehi madditā kālaṃ katvā Tāvatiṃsabhavane nibbattā, passatha me sirisampattiṃ, tumhepi dāni dānāni detha, puñṇāni karoṭhā”ti kusalakiriyāya vaṇṇaṃ kathetvā therassa citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā vanditvā attano devaṭṭhānaṃyeva gatā.

Mahājanopi sattāhaṃ sādhuḷikaṃ kīḷitvā sabbagandhehi citakaṃ akāsi, citakā ekūnaratanasatikā ahosi. Therassa sarīraṃ citakaṃ āropetvā usīrakalāpakehi ālimpesuṃ. Ālāhane sabbarattiṃ dhammassavanaṃ pavatti. Anuruddhatthero sabbagandhodakena therassa citakaṃ nibbāpesi. Cundatthero dhātuyo parissāvane pakkhipitvā “na dāni mayā idheva sakkā ṭhātum², mayhaṃ jeṭṭhabhātikassa Dhammasenāpatisāriputtattherassa parinibbutabhāvaṃ Sammāsambuddhassa ārocessāmi”ti dhātuparissāvanaṃ therassa ca pattacīvaraṃ gahetvā Sāvattiṃ agamāsi, ekaṭṭhānēpi ca dve rattiyo avasitvā sabbattha ekarattivāseneva Sāvattiṃ pāpuṇi. Tamatthaṃ dassetuṃ **atha kho Cundo samanuddesoti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **yenāyasmā Ānandoti** yena attano upajjhāyo dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā Ānando, tenupasaṅkami. Kasmā panesa

1. Uditāti (Sī, Syā)

2. Sandhāretuṃ (Ka)

ujukaṃ Satthu santikaṃ agantvā therassa santikaṃ agamāsīti? Satthari ca there ca gāravena. Jetavanamahāvihāre pokkharāṇiyaṃ kirassa nhatvā paccuttaritvā sunivatthasupārutassa etadahosi “Buddhā nāma mahāpāsāṇacchattaṃ viya garuno, phaṇakatasappa¹ sīhabyagghamattavaravāraṇādayo viya ca durāsadā, na sakkā mayā ujukameva Satthu santikaṃ gantvā kathetum, kassa nu kho santikaṃ gantabban”ti. Tato cintesi “upajjhāyo me dhammabhaṇḍagāriko Jeṭṭhabhātikattherassa uttamasahāyo, tassa santikaṃ gantvā taṃ ādāya Satthārā saddhiṃ kathessāmi”ti² Satthari ceva there ca gāravena upasaṅkami.

Idamassa pattacīvaranti “ayamassa paribhogapatto, idaṃ dhātuparissāvanan”ti evaṃ ekekaṃ ācikkhi. Pāḷiyaṃ pana “idamassa pattacīvaran”ti ettakameva vuttaṃ. **Kathāpābhatanti** kathāmūlaṃ. Mūlañhi **pābhatanti** vuccati. Yathāha—

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhaman”ti³.

Bhagavantam dassanāyāti Bhagavantam dassanattāya. Kiṃ paniminā Bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo. Ayaṃ hi āyasmā divā nava vāre, rattim nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satavāraṃ saḥassavāraṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇa gacchati, ekaṃ pañhadvāraṃ⁴ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena kathāpābhatena gantukāmo evamāha. **Idamassa pattacīvaranti** theropi “idaṃ tassa pattacīvaran, idaṃca dhātuparissāvanan”ti pāṭiyekkaṃyeva dassetvā ācikkhi.

Satthā hatthaṃ pasāretvā dhātuparissāvanam gahetvā hatthatale ṭhapetvā bhikkhū āmantesi “yo so bhikkhave bhikkhu purimadivase anekāni pāṭihāriyasatāni katvā parinibbānaṃ anujānāpesi, tassa idāni imā saṅkhavaṇṇasannibhā⁵ dhātuyova paññāyanti, kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramī esa bhikkhave bhikkhu, mayā pavattitaṃ

1. Pāvakaḥpabbata (Sī)

2. Taṃ ādāya Satthu santikaṃ upasaṅkamissāmīti (Sī)

3. Khu 5. 2 piṭṭhe.

4. Pañhadvāraṃ (Sī)

5. Saṅkhavaṇṇapaṭibhāgā (Sī, Syā)

dharmacakkaṃ anupavattako¹ esa bhikkhu, paṭiladdhadutiya-āsano² esa bhikkhu, pūritasāvakasannipāto esa bhikkhu, ṭhapetvā maṃ dasasu cakkavālasahassee paññāya asadiso esa bhikkhu, mahāpañño esa bhikkhu, puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño esa bhikkhu, appiccho esa bhikkhu, santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo codako pāpagarahī esa bhikkhu, pañca jātisaṭāni paṭiladdhamahāsampattiyo pahāya pabbajito esa bhikkhu, mama sāsane pathavīsamakhantiko esa bhikkhu, chinnavisāṇa-usabhasadiso esa bhikkhu, caṇḍālaputtasadanīcaccitto esa bhikkhu, passatha bhikkhave mahāpaññassa dhātuyo, passatha bhikkhave puthupaññassa hāsapaññassa javanapaññassa tikkhapaññassa nibbedhikapaññassa appicchassa santuṭṭhassa pavivittassa asaṃsaṭṭhassa āraddhavīriyassa codakassa passatha bhikkhave pāpagarahissa dhātuyoti.

Yo pabbajī jātisaṭāni pañca,
Pahāya kāmāni manoramāni.
Taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyaṃ,
Parinibbutaṃ vandatha Sāriputtaṃ.

Khantibalo pathavisamo na kuppati,
Na cāpi cittassa vasena vattati.
Anukampako kāruṇiko ca nibbuto,
Parinibbutaṃ vandatha Sāriputtaṃ.

Caṇḍālaputto yathā nagaraṃ pavīṭṭho,
Nīcamano carati kaḷopihattho³.
Tathā ayaṃ viharati⁴ Sāriputto,
Parinibbutaṃ vandatha Sāriputtaṃ.

Usabho yathā chinnavisāṇako⁵,
Aheṭṭhayanto carati purantare vane.
Tathā ayaṃ viharati Sāriputto,
Parinibbutaṃ vandatha Sāriputtaṃ”ti.

1. Anupavattito (Ka)

2. Paṭiladdhadutiyaśāsano (Sī, Syā)

3. Kapālahattho (Sī, Syā)

4. Vicarati (Sī)

5. Chinnavisāṇasoto (Syā), chinnavisāṇasoneko (Ka)

Iti Bhagavā pañcahi gāthāsatehi therassa vaṇṇaṃ kathesi. Yathā yathā Bhagavā therassa vaṇṇaṃ kathesi, tathā tathā Ānandatthero sandhāretuṃ¹ na sakkoti, biḷāramukhe pakkhantakukkuṭo viya pavedhati. Tenāha **apica me bhante madhurakajāto viya kāyoti** sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Tattha **madhurakajātoti**-ādinaṃ attho vuttoyeva. Idha pana **dhammāti** uddesaparipucchādhammā adhippetā. Tassa hi uddesaparipucchādhamme agahite vā gahetuṃ, gahite vā sajjhāyaṃ kātuṃ cittaṃ na pavattati. Atha Satthā pañcapasādavacitrāni akkhīni ummīletvā therāṃ olovento “assāsessāmi nan”ti assāsento **kiṃ nu kho te Ānanda Sāriputtoti**-ādimāha.

Tattha **sīlakkhandhanti** lokiyalokuttarasīlaṃ. **Samādhipaññāsupi** eseva nayo. **Vimutti** pana lokuttarāva. **Vimuttiññānadassanaṃ** paccavekkhaṇaṇaṃ, taṃ lokiyameva. **Ovādakoti** ovādadāyako. ²**Otiṇṇoti** otiṇṇesu vatthūsu nānappakārena otaraṇasīlo². **Viññāpakoti** dhammakathākāle³ atthañca kāraṇaṇca viññāpetā. **Sandassakoti** khandhadhātu-āyatanavasena tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ dassetā. **Samādapakoti** “idañcidañca gaṇhathā”ti evaṃ gaṇhāpako. **Samuttejakoti** abbhussāhako. **Sampahamsakoti** paṭiladdhaguṇehi modāpako jotāpako.

Akilāsu dhammadesanāyāti dhammadesanaṃ ārabhitvā “sīsaṃ vā me rujjati, hadayaṃ vā kucchi vā piṭṭhi vā”ti evaṃ osakkanākāravirahito nikkilāsu visārado ekassāpi dvinnampi sīhavegeneva pakkhandati. **Anuggāhako sabrahmacārīnantipadassa** attho Khandhakavagge vitthāritova. **Dhammojaṃ dhammabhoganti** ubhayenapi dhammaparibhogova kathito. **Dhammānuggahanti** dhammena anuggahaṇaṃ.

Satthā “ativiya ayaṃ bhikkhu kilamatī”ti puna taṃ assāsento **nanu taṃ Ānanda mayāti**-ādimāha. Tattha **piyehi manāpehīti** mātāpitābhātābhaginī-ādikehi jātīyā nānābhāvo, maraṇena vinābhāvo, bhavena aññathābhāvo. **Taṃ kutettha Ānanda labbhāti**

1. Saṇṭhātuṃ (Ka)

2-2. Otiṇṇotiṇṇesu vatthūsu nānappakārena ovadanāsīlo (Sī, Syā)

3. Dhammakathākālaṃ (Ka)

tanti tasmā¹. Yasmā sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi sambodhiṃ patvāpi dhammacakkaṃ pavattetvāpi yamakaṇḍāḥāriyaṃ dassetvāpi devorohanam katvāpi yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ Tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netam ṭhānaṃ vijjati, rodantenapi kandantenapi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhanti. **So palujjeyyāti** so bhijjeyya.

Evameva khoti ettha yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho, tassa dakkhiṇadisam gato paññāsayaohaniko mahākhandho viya Dhammasenāpati, tasmim mahākhandhe bhinne tato paṭṭhāya² anupubbena vadḍhitvā pupphaphalādihi taṃ ṭhānaṃ pūretum samatthassa aññassa khandhassa abhāvo viya there parinibbute soḷasannaṃ paññānaṃ matthakaṃ pattassa aññassa dakkhiṇāsane nisīdanasamatthassa Sāriputtasadisassa bhikkhuno abhāvo, tāya paribhinnāya³ so rukkho viya bhikkhusaṅgho khandhotveva⁴ jātoti veditabbo. **Tasmāti** yasmā sabbaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ mā palujjīti na sakkā laddhum, tasmā.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. Catutthe **aciraparinibbutesu Sāriputtamoggallānesūti** naciraparinibbutesu dvīsu aggasāvakesu. Tesaṃhi Dhammasenāpati kattikamāsapuṇṇamāya parinibbuto, Mahāmoggallāno tato aḍḍhamāsaṃ atikkamma amāvasuposathe. Satthā dvīsu aggasāvakesu parinibbutesu mahābhikkhusaṅghaparivāro mahāmaṇḍale cārikaṃ caramāno anupubbena Ukkacelanagaraṃ patvā tattha piṇḍāya caritvā Gaṅgāpiṭṭhe rajatapattavaṇṇavālikāpuline vihāsi. Tena vuttaṃ “aciraparinibbutesu Sāriputtamoggallānesū”ti. **Ye mahantatarā khandhā te palujjeyyunti** idhāpi yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho, tassa dakkhiṇato ca uttarato ca gatā paññāsayaohanikā dve mahākhandhā viya dve aggasāvakāti. Sesam purimanayeneva yojetabbaṃ. Pañcame **diṭṭhīti** kammassakatadiṭṭhi.

1. Labbhā yaṃ tanti kasmā (Sī) 2. Uṭṭhāya (Ka) 3. Tāya pana dissāya (Sī, Syā)
4. Naṭṭhotveva (Sī), khaṇḍotveva (Ka)

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. Chaṭṭhe **maccudheyassa pāranti** tebhūmakavaṭṭassa pārabhūtaṃ nibbānaṃ.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. Aṭṭhame **kāye vā bhikkhūti** tasmim kāle bhikkhuyeva natthi, evaṃ santepi yo satipaṭṭhāne bhāveti, so kilesabhindanena bhikkhuyevāti dassento evamāha. **Ekāyananti** ekamaggaṃ. **Jātikkhayantadassīti** jātiyā khayoti ca antoti ca nibbānaṃ, taṃ passatīti attho. **Maggaṃ pajānātīti** ekāyanasaṅkhātaṃ ekamaggabhūtaṃ maggaṃ pajānāti. Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo, taṃ pajānātīti attho.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. Navame **Sumbhesūti** evaṃnāmake janapade. **Medakathālikāti** evaṃ itthilingavasena laddhanāmaṃ. **Mamaṃ rakkha, ahaṃ taṃ rakkhissāmīti** ettha ayaṃ tassa laddhi—ācariyo ukkhittavaṃsaṃ suggahitaṃ agaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisāṃ agacchanto, sabbakālaṇca vaṃsaggaṃ anulokento¹ antevāsikaṃ na rakkhati nāma, evaṃ arakkhito antevāsiko pativā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti². Vaṃsaṃ pana suggahitaṃ gaṇhanto, tena pakkhantapakkhantadisāṃ gacchanto, sabbakālaṇca vaṃsaggaṃ ullokento³ taṃ rakkhati nāma. Antevāsikopi ito cito ca pakkhanditvā migo viya kiḷanto ācariyaṃ na rakkhati nāma. Evañhi sati tikhiṇavaṃsakoṭi ācariyassa galavāṭake vā nalāṭe vā ṭhapitā ṭhitaṭṭhānaṃ bhinditvā gaccheyya. Ākārasampannatāya pana yato vaṃso namati⁴, tato anāmento taṃ ākaḍḍhento viya ekatobhāgiyaṃ katvā vātūpathambhaṃ gāhāpetvā satim sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdanto ācariyaṃ rakkhati nāmāti.

Tvaṃ ācariya attānaṃ rakkha, ahaṃ attānaṃ rakkhissāmīti ettha ayamadhippāyo—ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto, antevāsikena

1. Anavalokento (Sī, Syā)

2. Cuṇṇaṃ hoti (Sī, Syā)

3. Olokento (Sī, Syā)

4. Ākārasampannatāya vaṃso namati (Sī, Syā)

pakkhantapakkhantadisam gacchanto, sabbakālañca vaṃsaggamullokento attānameva rakkhati, na antevāsikaṃ. Antevāsikopi kāyampi ekatobhāgiyaṃ katvā vātūpathambhaṃ gāhāpetvā satim sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdamāno attānaṃyeva rakkhati nāma, na ācariyaṃ.

So tattha ñāyoti yaṃ medakathālikā āha, so tattha ñāyo, so upāyo, taṃ kārāṇanti attho. **Satipaṭṭhānaṃ sevitabbanti** catubbidhaṃ satipaṭṭhānaṃ sevitabbam. **Āsevanāyāti** kammaṭṭhānāsevanāya. **Evam kho bhikkhave attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhatīti** yo bhikkhu kammārāmatādīni¹ pahāya rattitṭhānadivāṭṭhānesu mūlakammaṭṭhānaṃ āsevanto bhāvento arahattaṃ pāpuṇāti, atha naṃ paro disvā “bhaddako vatāyaṃ bhikkhu sammāpaṭipanno”ti tasmim cittaṃ pasādetvā saggaparāyaṇo hoti, yaṃ attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati nāma.

Khantiyāti adhivāsanakhantiyā. **Avihimsāyāti** sapubbabhāgāya karuṇāya. **Mettacittatāyāti** sapubbabhāgāya mettāya. **Anudayatāyāti** anuvaḍḍhiyā², sapubbabhāgāya muditāyāti attho. **Paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhatīti** ettha yo bhikkhu rattitṭhānadivāṭṭhānaṃ gato tisu³ brahmavihāresu tikacatukkajjhānāni nibbattetvā jhānaṃ pādaṃ katvā saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti, yaṃ paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati nāmāti veditabbo.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. Dasame **janapadakalyāṇīti** janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātīrassā, nātikisā nātithulā, nātikālā nāccodātā, atikkantā mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nhārukalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇehi samannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti, suvaṇṇasāmā vā, ayamassā chavikalyāṇatā. Cattāro panassā

1. Kāmarāgādīni (Sī, Syā)

2. Anuddayatāyāti anuddayāya (Sī)

3. Imesu (Ka)

hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikkammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisāṃ hoti, ayamassā maṃsakalyāṇatā. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā nhārukalyāṇatā. Dvattimsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā aṭṭhikalyāṇatā. Vīsativassasatikāpi pana samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā vayakalyāṇatā.

Paramapāsāvinīti ettha pasavanaṃ pasāvo, pavattīti attho. Pasāvo eva pāsāvo. Paramo pāsāvo paramapāsāvo, so assā atthīti paramapāsāvinī. Nacce ca gīte ca uttamapavatti seṭṭhakiriyā, uttamameva naccaṃ nacati, gītāṃ vā gāyatīti vuttaṃ hoti. Sesāṃ sabbattha uttānatthameva. Imesu pana dvīsu suttesu pubbhāgavipassanāva kathitāti.

Nālandavaggo dutiyo.

3. Sīlatṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. Tatiyavaggassa paṭhame **sīlānī**ti catupārisuddhisīlāni. Dutīye **ummaṅgoti** pañhamaggo pañhagavesanaṃ¹.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. Tatiye **parihānaṃ hotī**ti puggalavasena parihānaṃ hoti. Yo hi Buddhesu dharantesupi cattāro satipaṭṭhāne na bhāveti, tassa Saddhammo antarahito nāma hoti Devadattādīnaṃ viya. Iti imasmim̐ sutte tassa puggalasseva dhammantaradhānaṃ kathitaṃ. Catutthapañcomesu sabbaṃ uttānameva.

1. Ummaggoti paññānaṃ maggo paññāgavesanaṃ (Sī)

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. Chaṭṭhe **padesaṃ bhāvitattā**ti padesato bhāvitattā. Cattāro hi magge tīṇi ca phalāni nibbattentena satipaṭṭhānā padesaṃ bhāvitā nāma honti.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. Sattame **samattaṃ bhāvitattā**ti samattā bhāvitattā. Arahattaphalaṃ uppādentena hi satipaṭṭhānā samattaṃ bhāvitā nāma honti.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Aṭṭhame **mahābhiññānti**¹ channaṃ abhiññānaṃ vasena vuttaṃ. **Sahassaṃ lokaṃ abhijānāmī**ti satatavihāravaseneva vuttaṃ. Thero kira pātova uṭṭhāya mukhaṃ dhovivā senāsane nisinno atīte kappasahassaṃ, anāgate kappasahassaṃ anussarati, paccuppannepi sahassaṃ cakkavāḷānaṃ tassāvajjanassa gatiṃ anubandhati. Iti so dibbena cakkhunā sahassaṃ lokaṃ abhijānāti, ayamassa satatavihāro. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sīlaṭṭhitivaggo tatiyo.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

401-406. Catutthavaggassa pañcame **viditā vedanā**ti yā vedanā sammasitvā arahattaṃ patto, tāvassa viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbattham gacchanti nāma. Yā ca pana pariggahitesu vatthārammaṇesu pavattā vedanā, tāpi viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbattham gacchanti nāma. **Vitakkā**dīsupi eseva nayo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Ananussutavaggo catuttho.

1. Mahābhiññānanti (Sī), mahābhiññātanti (Syā)

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. Pañcamavaggassa dutiye **āhārasamudayā kāyassa samudayoti** āhārasamudayena kāyasamudayo. Eseva nayo sesesu.

Manasikārasamudayāti ettha pana yonisomanasikārasamudayā bojjhaṅgadhammānaṃ samudayo, ayonisomanasikārasamudayā nīvaraṇadhammānaṃ. Iti imasmiṃ sutte sārammaṇasatipaṭṭhānā kathitā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. Catutthaṃ suddhikaṃ katvā samudaye kathite bujghanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. Chaṭṭhe **pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** catunnaṃ sīlānaṃ jeṭṭhakasīlaṃ dassento evamāha. Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha “pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, itarāni tīpi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthi”ti. Vatvā taṃ anujānanto¹ āha “indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammeneva samena paccayuppattimattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśīso viya puriso jīvitaṃ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitumpi sakkotī”ti. Tasmā pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, tena pātimokkhasaṃvarena saṃvutoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upeto samannāgatoti attho.

Ācāragocarasaṃpannoti ācārena ca gocarena ca saṃpanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayadassī. **Samādāyāti** sammā ādiyitvā. **Sikkhassu sikkhāpadesūti** sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkha,

1. Vatvā ananujānantova (Sī, Syā)

yaṃ yaṃ pana kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ
vā vācasikaṃ vā, taṃ taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhassūti ayamettha
saṅkhepattho. Vitthāro pana Visuddhimagge¹ vutto. Iti imasmim̐ sutte
pātimokkhasaṃvarasīlameva kathitaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Sattame kāyasucaritavacīsucaritāni pātimokkhasaṃvarasīlaṃ,
manosucaritaṃ itarāni tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Iminā
nayena pañcasattanavadasasu² kusalakammāpathesu pacchimāpi tayo sīlaṃ
hotīti veditabbā. Sesam̐ uttānamevāti. Chaṭṭhasattamesu³ heṭṭhā
vuttanayeneva attho veditabbo.

Amatavaggo pañcamo.

Satipaṭṭhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Visuddhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Papañcasutte navasu (Sī, Syā)

3. Chaḷavaggesu (Sī, Syā)

4. Indriyasamyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. Indriyasamyuttassa paṭhame **saddhindriyaṃ satindriyaṃ paññindriyanti** imāni tīni catubhūmakakusalavipākesu ceva kiriyāsu ca labbhanti. **Vīriyindriyasamādhindriyāni** catubhūmakakusale akusale vipāke kiriyāyāti sabbattha labbhanti. Iti idaṃ suttaṃ catubhūmakasabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena vuttanti veditabbaṃ.

7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. Sattame **saddhindriyaṃ nappajānantīti** dukkhasaccavasena na pajānanti. **Saddhindriyasamudayaṃ nappajānantīti** samudayasaccavasena na pajānanti. Evaṃ nirodhaṃ nirodhasaccavasena, paṭipadaṃ maggasaccavasenāti. Sesesupi eseva nayo.

Sukkapakkhe pana adhimokkhavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, paggahavasena āvajjanasamudayā vīriyindriyasamudayo, upaṭṭhānavasena āvajjanasamudayā satindriyasamudayo, avikkhepavasena āvajjanasamudayā samādhindriyasamudayo, dassanavasena āvajjanasamudayā paññindriyasamudayo hoti. Tathā chandavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, chandavasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hoti, manasikāravasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hotīti evampi attho veditabbo. Imesu paṭipāṭiyā chasu suttesu catusaccameva kathitaṃ.

8. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

478. Aṭṭhame **kattha ca bhikkhave saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sotāpattiyaṅgesūti**-ādi imesaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcomesu sahāyesu

“nakkhattam kīḷissāmā”ti vīthim otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Dutiyassa, tatiyassa, catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti. Evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthim otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Navame **satinepakkenā**ti ettha nipakassa bhāvo nepakkaṃ, paññāyetaṃ nāmaṃ. Kasmā pana satibhājane paññā vuttāti? Satiyā balavabhāvadassanattamaṃ. Balavasati hi idha adhippetā. Sā ca paññāsampayuttāva balavatī hoti, na vippayuttāti paññāsampayuttasatiṃ

dassento evamāha. **Cirakatanti** cirakālaṃ kataṃ dānaṃ vā sīlaṃ vā uposathakammaṃ vā. **Cirabhāsitan**ti “asukasmiṃ ṭhāne asukaṃ nāma bhāsitaṃ”ti evaṃ cirakāle bhāsitaṃ. **Vossaggārammaṇaṃ katvā**ti nibbānārammaṇaṃ katvā. **Udayatthagāminiyā**ti udayaṅca atthaṅca gacchantiyā, udayabbayapariggahikāyāti attho. Imasmiṃ sutte saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni, vīriyindriyaṃ missakaṃ, samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva kathitaṃ. Dasamepi ayameva dhammaparicchedoti.

Suddhikavaggo paṭhamo.

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. Dutiyavaggassa paṭhame **sammappadhāne ārabbhāti** sammappadhāne paṭicca, sammappadhāne bhāventoti attho. **Satindriyepi** eseva nayo.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Dutiye **tatoti** vipassanāmaggaḥalavasena nissakkaṃ¹ veditabbaṃ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti. **Tato mudutarehī**ti tehi arahattamaggassa vipassanindriyehi mudutarāni anāgāmimaggaḥa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggaḥa, tato mudutarāni sotāpattimaggaḥa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggassa, tato mudutarāni saddhānusārimaggassa vipassanindriyāni nāma honti.

Tathā samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmimaggaḥindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggaḥindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sotāpattimaggaḥindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni, tato mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni nāma honti.

1. Missakaṃ (Sī, Syā)

Samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni nāma honti. Dhammānusārisaddhānusārino pana dvepi sotāpattimaggaṭṭhapuggalā, maggaṭṭhapuggalavasena nesaṃ nānattaṃ jātanti āgamanenapi maggenapi. Saddhānusārī puggalo hi uddisāpento paripucchanto anupubbena maggaṃ pāpuṇāti, dhammānusārī ekena vā dvīhi vā savanehi. Evaṃ tāva nesaṃ āgamane nānattaṃ veditabbaṃ.

Dhammānusārissa pana maggo tikkho hoti, sūraṃ ñāṇaṃ vahati, asaṅkhārena appayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya tikhiṇā asidhārā. Saddhānusārissa na tassa viya maggo tikkho hoti, na sūraṃ ñāṇaṃ vahati, asaṅkhārena sappayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya atikhiṇā asidhārā. Kilesakkhaye pana tesāṃ nānattaṃ natthi. Avasesā ca kilesā khīyanti.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. Tatiye **tatoti** phalavasena nissakkaṃ¹ veditabbaṃ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, arahattaphalena samannāgato puggalo arahā nāma hoti. Arahattaphalato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni, sotāpattiphalena samannāgato puggalo sotāpanno nāma hoti. **Indriyavemattatā phalavemattatā hotīti** indriyanānattena phalanānattaṃ, phalanānattena puggalanānattanti.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Catutthe **paripūraṃ paripūrakārī ārādhetīti** paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto arahattaphalaṃ ārādheti. **Padesaṃ padesakārīti** avasese tayo padesamagge karonto padesaṃ phalattayamattameva ārādheti. Iti imesu catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitāni.

1. Missakam (Sī, Syā)

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. Pañcame **tato mudutarehīti** vipassanāvasena nissakkaṃ¹ veditabbaṃ. Paripunṇāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni honti, tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhamśota-akaniṭṭhagāmiṃ vipassanindriyāni nāma honti.

Imasmiṃ pana ṭhāne arahattamaggeyaṃ ṭhatvā pañca nissakkāni² nīharitabbāni. Arahattamaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni paṭhama-antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni dutiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni tatiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhamśota-akaniṭṭhagāmiṃ vipassanindriyāni. Asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā³.

Idāni tīṇi nissakkāni. Sakadāgāmiṃmaggaṃ hi indriyehi mudutarāni sotāpattimaggindriyāni, sotāpattimaggeyaṃ indriyehi mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni. Tehipi mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni. Chaṭṭhasattamāni vuttanayāneva. Imesu pana tīsupi suttesu pubbhāgavipassanindriyāneva kathitāni.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. Aṭṭhame **tato mudutarehīti** maggaphalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Taṃ Pāliyaṃ vuttameva. **Bāhiroti** imehi aṭṭhahi puggalehi bahibhūto. **Puthujjanapakkhe** ṭhitoti puthujjanakoṭṭhāse ṭhito. Imasmiṃ sutte lokuttarāneva indriyāni kathitāni.

1. Missakkaṃ (Sī, Syā)

2. Missakāni (Sī, Syā)

3. Etāva pañca yojanā (Sī)

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. Navame **indriyasampannoti** paripuṇṇindriyo. Dasamaṃ uttānameva. Imasmiṃ suttadvaye missakāni indriyāni kathitānīti.

Mudutaravaggo dutiyo.

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. Tatiyavaggassa dutiye **itthindriyanti**-ādīsu itthibhāve indaṭṭhaṃ karotīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ karotīti **purisindriyaṃ**. Jīvite indaṭṭhaṃ karotīti **jīvitindriyaṃ**. Atthuppattikaṃ kiretaṃ suttaṃ. Saṃghamajjhasmiṃ hi “kati nu kho vaṭṭindriyānī”ti kathā udapādi, atha Bhagavā vaṭṭindriyāni dassento **tīṇimāni bhikkhaveti**-ādimāha.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. Tatiye **anaññātāññassāmītindriyanti** “anamatagge saṃsāre ajānitapubbaṃ dhammaṃ jānissāmī”ti paṭipannassa sotāpattimaggaḥkhaṇe uppannaṃ indriyaṃ. **Aññindriyanti** tesāmyeva ñātadhammānaṃ¹ ajānanākārena sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu uppannaṃ indriyaṃ. **Aññātāvindriyanti** aññātāvīsu arahattaphaladhammesu uppannaṃ indriyaṃ. Tattha tattha tena tenākārena uppannassa ñāṇassevetaṃ adhivacanaṃ. Idampi suttaṃ atthuppattikameva. Saṃghamajjhasmiṃ hi “kati nu kho lokuttarindriyānī”ti kathā udapādi, atha Bhagavā tāni dassento **tīṇimāni bhikkhave indriyānī**-ādimāha.

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. Catutthe **tato mudutarehīti** vipassanato nissakkaṃ vedītabbaṃ. Samattāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti,

1. Aññātadhammānaṃ (Sī, Syā)

tato mudutarāṇi antarāparinibbāyissa vipassanindriyāṇi, tato mudutarāṇi upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāṇi asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāṇi sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāṇi uddhamṣota-
akaniṭṭhagāmiṣṣa vipassanindriyāṇi nāma. Idhāpi purimanayeneva arahattamagge ṭhatvā pañca nissakkāṇi nīharitabbāni.

Yathā pana purimanaye¹ sakadāgāmimagge ṭhatvā tīṇi nissakkāṇi, evamidha pañca nīharitabbāni. Sakadāgāmimaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāṇi sotāpattimaggassa vipassanindriyāṇi, sotāpattimaggassa ca tehi vipassanindriyehi mudutarāṇi ekabījī-ādīnaṃ maggassa vipassanindriyāṇi.

Ettha ca **ekabījī**-ādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha “katamo ca puggalo ekabījī, idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so ekaññeva mānusaṃ bhavaṃ sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo ekabījī”².

Yo pana dve tayo bhave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolaṃkolo** nāma. Yathāha “katamo ca puggalo kolaṃkolo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo kolaṃkolo”³. Tattha kulānī bhavā veditabbā. “Dve vā tīṇi vā”^{ti} idaṃ cettha desanāmatameva, yāva chaṭṭhabhavā saṃsaranto pana kolaṃkolova hoti.

Yassa sattakkhattuṃ paramā upapatti, aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyati, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha “katamo ca puggalo sattakkhattuparamo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so sattakkhattuṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo”³.

1. Purimanayeneva (Sī, Syā)

2. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

3. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

Bhagavatā gahitanāmasaseneva cetāni tesam nāmāni¹. Ettakam hi thānam gato ekabījī nāma hoti, “ettakam kolamkolo, ettakam sattakkhattuparamo”ti Bhagavatā etesam nāmam gahitam. Niyamato pana “ayam ekabījī, ayam kolamkolo, ayam sattakkhattuparamo”ti natthi.

Ko pana nesam etam pabhedaṃ niyameṭīti? Keci pana therā “pubbahetu niyameṭī”ti vadanti, keci “paṭhamamaggo”, keci “upari tayo maggā”, keci “tiṇṇam maggānam vipassanā”ti. Tattha “pubbahetu niyameṭī”ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā anupanissayā uppannāti vacanam āpajjati. “Paṭhamamaggo niyameṭī”ti vāde upari tiṇṇam maggānam niratthakatā āpajjati. “Upari tayo maggā niyameṭī”ti vāde paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjati. “Tiṇṇam maggānam vipassanā niyameṭī”ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇam maggānam vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolamkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsaya hoti vaṭṭābhirato, punappunam vaṭṭasmiṃyeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, Visākhā upāsikā, Cūlarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, Sakko Devarājā, Nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā Akaniṭṭhe thatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṇcime, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatta devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito. Tasmā sattakkhattuparamoti idam idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassa nāmam kathitanti veditabbaṃ.

Dhammānusārī saddhānusārīti ettha pana imasmiṃ sāsane lokuttaradhammaṃ nibbattentassa dve dhurāni dve sīsāni dve abhinivesā—saddhādhuraṃ

1. Thānāni (Sī, Syā)

paññādhuraṃ saddhāsisaṃ paññāsisaṃ saddhābhiniveso paññābhinivesoti. Tattha yo bhikkhu “sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ”ti saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe saddhānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti tividho hoti, tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṃ āpajjatīti saddhādhurena dvādasa janā honti.

Yo pana “sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramaggaṃ”ti paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe dhammānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana paññāvimutto nāma hutvā ekabījī-ādibhedena dvādasabhedova hoti. Evaṃ dve maggaṭṭhā phalakkhaṇe catuvīsati sotāpannā hontīti.

Tipiṭakatissatthero kira “tūṇi piṭakāni sodhessāmī”ti paratīraṃ gato, taṃ eko kuṭumbiko catūhi paccayehi upaṭṭhāsi, therō āgamanakāle “gacchāmi upāsakā”ti āha. Kahaṃ bhanteti. Amhākaṃ ācariyupajjhāyānaṃ santikanti. Na sakkā bhante mayā gantuṃ, bhaddantaṃ pana nissāya mayā sāsanassa guṇo ñāto, tumhākaṃ parammukhā kīdisaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamāmīti. Atha naṃ therō āha “yo bhikkhu catuvīsati sotāpanne dvādasa sakadāgāmī aṭṭhacattālīsa anāgāmī dvādasa arahante dassetvā dhammakathaṃ kathetuṃ sakkoti, evarūpaṃ bhikkhuṃ upaṭṭhātuṃ vaṭṭatī”ti. Imasmiṃ sutte vipassanā kathitāti.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Pañcame cakkhu ca taṃ cakkhudvāre nibbattānaṃ dhammānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **cakkhundriyaṃ. Sotindriyā**dīsupi eseṇa nayo. Sesāṃ sabbattha uttānameva. Imasmiṃ vagge paṭhamasuttañceva chaṭṭhādīni ca pañcāti cha suttāni catusaccavasena kathitānīti.

Chalindriyavaggo tatiyo.

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Catutthavaggassa paṭhame sukhañca taṃ saha-jātānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **sukhindriyaṃ**.

Dukkhindriyādīsupi eseva nayo. Ettha ca sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṃ ṭhapetvā arūpāvacaraṃ sesaṃ tibhūmaṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmaṃ. Dutiyādini cattāri catusaccavaseneva kathitāni.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. Chaṭṭhe **kāyikanti** kāyapasādavatthukaṃ. **Sukhanti** ayamassa sarūpaniddeso. **Sātanti** tasseva vevacanaṃ, madhuranti vuttaṃ hoti.

Kāyasamphassajanti kāyasamphassato jātaṃ. **Sukhaṃ sātanti** vuttanayameva. **Vedayitanti** ayamassa sabbavedanāsādhāraṇo aññadhammavisiṭṭho sabhāvaniddeso. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Kāyikaṃ vā cetasikaṃ vāti** ettha pana cakkhādayo cattāro pasādakāye vatthum katvā uppattivaseṇa kāyikanti vuttaṃ. Kāyapasādavatthukaṃ pana adukkhamasukhaṃ nāma natthi.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. Navame **dvinnaṃ kaṭṭhānanti** dvinnaṃ araṇīnaṃ. **Samghaṭṭanasamodhānāti** samghaṭṭanena ceva samodhānena ca. **Usmāti** usumākāro. **Tejoti** aggidhūmo. Ettha ca adharāraṇi viya vatthārammaṇaṃ, uttarāraṇi viya phasso, samghaṭṭo viya phassasamghaṭṭanaṃ, aggi viya vedanā daṭṭhabbā. Vatthārammaṇaṃ vā uttarāraṇi viya, phasso adharāraṇi viya daṭṭhabbo.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Dasamaṃ yathādhammarasena paṭipāṭiyā vuttampi imasmim Indriyavibhaṅge sesasuttāni viya adesitattā uppaṭipāṭikasuttaṃ nāmāti veditabbaṃ. Tattha **nimittanti**-ādini sabbāni paccayavevacanāneva.

Dukkhindriyañca pajānātiti dukkhasaccavaseneva pajānāti.

Dukkhindriyasamudayanti kaṇṭakena vā viddhassa

maṅkulena vā daṭṭhassa paccattharaṇe vā valiyā phuṭṭhassa dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ etassa samudayoti pajānāti.

Parato **domanassindriyasamudayanti**-ādīsupi tesaṃ tesaṃ kāraṇavaseneva samudayo veditabbo. Pattacīvarādīnaṃ vā hi saṅkhārānaṃ¹ saddhivihārikādīnaṃ vā sattānaṃ vināseṇa domanassindriyaṃ uppajjati tesaṃ vināsaṃ tassa samudayoti pajānāti. Subhojanaṃ bhuñjitvā varasayane nipannassa hatthapādasambāhanatālavanṭavātādisamphassena sukhindriyaṃ uppajjati, taṃ phassaṃ tassa samudayoti pajānāti. Vuttappakārānaṃ pana sattasaṅkhārānaṃ manāpānaṃ paṭilābhavasena somanassindriyaṃ uppajjati, taṃ paṭilābhaṃ tassa samudayoti pajānāti. Majjhattākāreṇa pana upekkhindriyaṃ uppajjati, taṃ sattasaṅkhāresu majjhattākāraṃ tassa samudayoti pajānāti.

Kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi-ādīsu pana ayaṃ ekatova vinicchaya-kathā—dukkhindriyaṃ hi paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe-eva nirujjhati pahīnaṃ hoti, domanassādīni dutiyajjhānādīnaṃ. Evaṃ santepi tesaṃ atisayanirodhattā ayaṃ jhānesu-eva nirodho vutto. Atisayanirodho hi tesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva, nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṇṣamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetāṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṃ pana pītipharaṇeṇa sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmaṃ etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca satī uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tathassa siyā uppatti. Na tveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanāṇitarūpaphuṭṭhakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa

1. Bāhira-saṅkhārānaṃ (Sī, Syā)

paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā “ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī”¹ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ panettha **tadatthāya**¹ **cittaṃ upasaṃharatī**ti vuttaṃ, tattha alābhī samāno uppādanatthāya cittaṃ upasaṃharati, lābhī samāno samāpajjanatthāyāti evamattho veditabbo. Imesu dvīsūpi suttesu sammasanavārova² kathitoti.

Sukhindriyavaggo catuttho.

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pañcamavaggassa paṭhame **pacchātapeti**³ pāsādacchāyāya puratthimadisāṃ paṭicchannattā pāsādassa pacchimadisābhāge ātapo hoti, tasmim̐ ṭhāne paññattavarabuddhāsane nisinnoti attho. **Piṭṭhiṃ otāpayamānoti** yasmā Sammāsambuddhassapi upādinnaḥasarīre uṇhakāle uṇhaṃ hoti, sītakāle sītaṃ, ayaṇca himapātasītasamayo, tasmā mahācīvaraṃ otāretvā sūriyasmaṃhi piṭṭhiṃ otāpayamāno nisīdi.

Kim pana Buddharasmiyo madditvā sūriyasmaṃ anto pavisitum sakkotīti. Na sakkoti. Evaṃ sante kim tāpetīti. Rasmitejaṃ. Yatheva hi ṭhitamajjhanhike parimaṇḍalāya chāyāya rukkhamaṇḍale nisinnassa kiñcāpi sūriyasmaṃ sarīraṃ na phusanti, sabbadisāsu pana tejo pharati, aggijālāhi parikkhitto viya hoti, evaṃ sūriyasmaṃsu Buddharasmiyo madditvā anto pavisitum asakkuṇantīsūpi Satthā tejaṃ tāpento nisinnoti veditabbo.

Anomajjantoti piṭṭhiparikammakaraṇavasena anumajjanto. **Acchariyaṃ bhanteti** thero Bhagavato piṭṭhito mahācīvaraṃ otāretvā nisinnassa

1. Tathattāya (Sī, Syā, Ṭikāyaṃ ca)

2. Sammasanavāro ca (Syā)

3. Pacchātapaketi (Sī, Syā)

dvinnam aṃsakūṭānam antare suvaṇṇāvaṭṭam viya kesaggappamāṇam valiyāvaṭṭam disvā “evarūpepi nāma sarīre jarā paññāyati”ti sañjātasamvego jaram garahanto evamāha. Garahanacchariyam nāma kiretam.

Na cevam dāni bhante Bhagavato tāva parisuddhoti yathā pakatiyā chavivaṇṇo parisuddho, na evametarahīti dīpento evamāha. Tathāgatassa hi daharakāle saṅkusatasamabbhāhatam usabhacammaṃ viya¹ vihatavaliko kāyo hoti, tasmim ṭhapito² hattho bhassateva, na santiṭṭhati, telapuñchanākārappatto viya hoti. Mahallakakāle pana sirājālā milāyanti³, sandhipabbāni sithilāni⁴ honti, maṃsam aṭṭhito muccitvā sithilabhāvaṃ āpajjivā tattha tattha olambati. Buddhānam pana evarūpaṃ na hoti. Aññesaṃ apākaṭam, santikāvacarattā Ānandattherasseva pākaṭam hoti, tasmā evamāha.

Sithilāni ca gattānīti aññesaṃ mukhe aṃsakūṭantareti tesu tesu ṭhānesu⁵ valiyo santiṭṭhanti, Satthu panetaṃ natthi, thero ca dvinnam aṃsakūṭānam antare valiyāvaṭṭakam disvā evamāha. **Sabbāni valiyajātānīti** idampi attano pākaṭavasena evamāha, Satthu pana aññesaṃ viya valiyo nāma natthi.

Purato pabbhāro ca kāyoti Satthā brahmujugatto, devanavare samussitasuvaṇṇatoraṇam viyassa kāyo ujukameva uggato. Mahallakakāle pana kāyo purato vaṅko hoti, svāyam aññesaṃ apākaṭo, santikāvacarattā pana therasseva pākaṭo, tasmā evamāha. **Dissati ca indriyānam aññathattanti** indriyāni nāma na cakkhuviññeyyāni. Yato pana pakatiyā parisuddho chavivaṇṇo, idāni na tathā parisuddho, aṃsakūṭantare vali paññāyati, brahmujukāyo purato vaṅko, imināva kāraṇena cakkhādīnam ca indriyānam aññathattena bhavitabbanti nayaggāhato evamāha. **Dhī taṃ jammi jare atthūti** lāmake jare dhī taṃ tuyhaṃ hotu, dhikkāro taṃ phusatu. **Bimbanti** attabhāvo.

1. Usabhacammim viya (Sī) 2. Tasmim ca patito (Sī, Syā) 3. Sirājālāpi jāyanti (Sī)

4. Viraḷāni (Syā)

5. Mukhe ca aṃsakūṭantarādīsu ca (Ka)

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. Dutiye **gocaravisayanti** gocarabhūtaṃ visayaṃ. **Aññamaññassāti** cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedam rūpārammaṇam samodhānetvā sotindriyassa upaneyya—iṅgha tvaṃ tāva naṃ vavatthapehi vibhāvehi¹ “kinnāmetaṃ ārammaṇaṃ”ti². Cakkhuviññāṇam vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya “are andhabāla vassasatampi vassasahassampi vassasatasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, taṃ āhara, cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇam jānissāmi yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo, mayhameveso visayo”ti. Sesadvāresupi eseṇa nayo. Evametāni aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

Kim paṭisaraṇanti etesaṃ kiṃ paṭisaraṇam, kiṃ etāni paṭisaraṇtīti pucchati. **Mano paṭisaraṇanti** javanamano paṭisaraṇam. **Manova nesanti** manodvārikajavanamanova etesaṃ gocaravisayaṃ rajjanādivasena anubhoti. Cakkhuviññāṇam hi rūpadassanamattameva, ettha rajjanam vā dussanam vā muyhanam vā natthi. Ekasmim pana dvāre javanam rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādisupi eseṇa nayo.

Tatrāyaṃ upamā—pañca kira dubbalabhojakā rājānam sevitvā kicchena kasirena ekasmim pañcakulike gāme parittakam āyam labhimsu. Tesam tattha macchabhāgo maṃsabhāgo addukahāpaṇo vā yottakahāpaṇo vā māsakahāpaṇo vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavattthukam pañcasatavattthukam saḥassavattthukam mahābaliṃ rājāva gaṇhāti.

Tattha pañcakulikagāmā viya pañcapasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañcaviññāṇāni, rājā viya javanam, dubbalabhojakānam parittaka-āyapāpuṇanam viya cakkhuviññāṇādīnam rūpadassanādimmattam, rajjanādi pana etesu

1. Vibhāvehīti (Ka)

2. Kinnāmetaṃ ārammaṇanti. Rūpārammaṇam nāmetanti (Ka)

natthi. Rañño mahābaliggahaṇaṃ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni. Evamettha **manoti** kusalākusalajavanaṃ vuttaṃ.

Sati paṭisaraṇanti maggasati paṭisaraṇaṃ. Javanamano hi maggasatiṃ paṭisarati. **Vimuttīti** phalavimutti. **Paṭisaraṇanti**¹ phalavimuttiyā nibbānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tañhi sā paṭisarati. **Nāsakkhi pañhassa pariyaṇtaṃ gahetunti** pañhassa paricchedaṃ pamāṇaṃ gahetuṃ nāsakkhi, appaṭisaraṇaṃ dhammaṃ “sappaṭisaraṇaṃ”ti pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭisaraṇaṃ, na kiñci paṭisarati. **Nibbānogadhanti** nibbānabbhantaraṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Nibbānaparāyaṇanti** nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parā gati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyosānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā patitṭhitāti maggena āgatasaddhā vuccati. **Imamhi ce bhikkhave samayeti** kim sandhāyāha? Jhāna-anāgāmitaṃ. Tasmim hi samaye brāhmaṇassa paṭhamamaggena pañca akusalacittāni pahīnāni, paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇānīti jhāna-anāgāmitṭhāne ṭhito, so aparihīnajjhāno kālaṃ katvā tattheva parinibbāyeyya. Sace panassa puttadāraṃ anusāsantassa kammante vicārentassa jhānaṃ nassati, naṭṭhe jhāne gati anibaddhā hoti, anaṭṭhe pana nibaddhāti imaṃ jhāna-anāgāmitaṃ sandhāya evamāha.

3. Sāketasuttavaṇṇanā

513. Tatiye **añjanavaneti** añjanavaṇṇapupphānaṃ rukkhānaṃ ropitavane. **Yaṃ bhikkhave saddhindriyaṃ, taṃ saddhābalanti** taṃ hi adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhena saddhindriyaṃ, assaddhiye akampanena saddhābalaṃ. Itaresaṃ paggaha-upaṭṭhāna-avikkhepapajāṇanalakkhaṇesu indaṭṭhena indriyabhāvo, kosajjamuṭṭhasaccavikkhepāvijjāsu akampanena balabhāvo veditabbo. **Evameva khoti** tassā nadiyā ekasotaṃ viya saddhāvīriyasatisamādhipaṇṇāvasena etesaṃ² ninnānākaraṇaṃ veditabbaṃ, dve sotāni viya indaṭṭha-akampanaṭṭhehi indriyabalavasena nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

1. Nibbānanti (Sī, Syā)

2. Ekassa (Ka)

4. Pubbakotṭhakasuttavaṇṇanā

514. Catutthe **amatogadhanti** amatabbhantaram. **Amataparāyaṇanti** amatanibbattikam. **Amatapariyosānanti** amataniṭṭham. **Sādhū sādhu**ti therassa byākaraṇam pasamsanto sādhuḥkaram deti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pañcame **tadanvayāti** tam anugacchamānā, anuvattamānāti attho. Pubbakotṭhakam ādim katvā paṭipāṭiyā chasu suttesu phalindriyāneva¹ kathitāni.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. Dasame **ime kho te dhammāti** upari saha vipassanāya tato maggā. **Ye me pubbe sutāva**² **ahesunti** ye dhammā mayā pubbe “arahattaphalindriyam nāma atthi”ti kathentānaṃyeva³ sutā ahesuṃ. **Kāyena ca phusitvāti** nāmakāyena ca phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāya ca ativijjha passāmīti** paccavekkhaṇapaññāya ca ativijjhitvā passāmi. **Yā hissa bhante saddhāti** ayaṃ katarasaddhā? Catūhi indriyehi sampayuttā saddhā heṭṭhā kathitāva, ayaṃ pana paccavekkhaṇasaddhā. Sampayuttasaddhā hi missakā, paccavekkhaṇasaddhā lokiyāva. Sesam sabbam uttānamevāti.

Jarāvaggo pañcamo.

6. Sūkarakhatavagga

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **sūrenāti** sūrabhāvena. **Bodhāyāti** bujghanatthāya.

1. Chaṇḍindriyāneva (Sī), balindriyāneva (Ka) 2. Sutavā (Ka) 3. Kathentasseva (Ka)

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. Dutīye **Mallesūti**¹ evaṃnāmake janapade. Imasmiṃ sutte cattāri indriyāni missakāni, ariyāññaṃ lokuttaraṃ. Tampi pana catukkindriyanissitaṃ² katvā missakanti bhājetuṃ vaṭṭati.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. Tatiye **na heva kho kāyena phusitvā viharatīti** na nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā viharati, phusituṃ paṭilabhituṃ na sakkoti. **Paññāya ca ativijja passatīti** paccavekkhaṇapaññāya pana “upari arahattaphalindriyaṃ nāma atthī”ti pajānāti. Asekhabhūmiyaṃ **phusitvā viharatīti** paṭilabhitvā viharati. **Paññāyāti** paccavekkhaṇapaññāya “arahattaphalindriyaṃ nāma atthī”ti pajānāti. **Na kuhiñci kismiñcīti** dvepi aññamaññavevacanāneva, kismiñci bhava na uppajjissantīti attho. Imasmiṃ sutte pañcindriyāni lokuttarāni, cha lokikāni vaṭṭanissitāneva kathitāni.

4-5. Padasuttādivaṇṇanā

524-525. Catutthe **yāni kānici padāni bodhāya saṃvattantīti** yāni kānici dhammapadāni ye keci dhammakotṭhāsā bujjanatthāya saṃvattanti. Pañcamaṃ uttānameva.

6-7. Patitṭhitasuttādivaṇṇanā

526-527. Chatṭhe **cittaṃ rakkhati āsavesu ca sāsavesu ca dhammesūti** tebhūmakadhamme ārabha āsavuppattiṃ vārento āsavesu ca sāsavesu ca dhammesu cittaṃ rakkhati nāma. Sattamaṃ uttānameva.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. Aṭṭhame **sūkarakhatāyanti** sūkarakhatalaṇe. Kassapabuddhakāle kira taṃ leṇaṃ ekasmiṃ Buddhantare pathaviyā vaḍḍhamānāya antobhūmigataṃ jātaṃ. Athekadivasaṃ eko sūkaro tassa chadanapariyantasamīpe paṃsuṃ khaṇi. Deve vuṭṭhe paṃsu dhotā, chadanapariyanto

1. Mallakesūti (Sī, Syā), Mallikesūti (Ka)

2. Catu-indriyanissitaṃ (Sī, Syā)

pākaṭo ahosi. Eko vanacarako disvā “pubbe sīlavantehi paribhuttaṭṭhānena bhavitabbarā, paṭijaggissāmi nan”ti samantato paṃsum apanetvā leṇaṃ sodhetvā kuṭiparikkhepaṃ katvā dvāravātapānaṃ yojetvā supariniṭṭhitasudhākammacittakammaṃ rajatapattasadisāya vālikāya santharitaṃ¹ pariveṇaṃ katvā mañcapīṭhaṃ paññāpetvā Bhagavato vasanattāya adāsi, leṇaṃ gambhīraṃ ahosi otarivā āruhitabbarā. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Paramanipaccakāraṇti** bhāvanapuṃsakaṃ, paramanipaccakārī² hutvā pavattamāno pavattatīti vuttaṃ hoti. **Anuttaraṃ yogakkhemanti** arahattaṃ. **Sappatisso**ti sajetṭhako. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sūkarakhataavaggo chaṭṭho.

7. Bodhipakkhiyavagga

531-650. Sattamavagge satta phalāni pubbabhāgāni, tesāṃ heṭṭhā dve phalāni ādiṃ katvā missakāni. Sesamettha ito paraṇca sabbāṃ uttānamevāti.

Indriyaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānaṃyuttavaṇṇanā

651-704. Sammappadhānaṃyutte sakalepi pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Sammappadhānaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasaṃyuttavaṇṇanā

705-812. Balasaṃyutte balāni missakāneva kathitāni. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Balasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Siñcitaṃ (Sī)

2. Yathā paramanipaccakāraṇti (Sī, Syā)

7. Iddhipādasamyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. Iddhipādasamyuttassa paṭhame chandaṃ nissāya pavatto samādhī **chandasaṃādhī**. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. **Samannāgatanti** tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādanti **iddhipādaṃ**. Sesesupi eseṇa nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Iddhipādavibhaṅge¹ āgatova. Visuddhimagge² panassa attho dīpito. Tathā Maggabojjhaṅgasatipaṭṭhānasamyuttasu ceva idha ca ekaparicchedova.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. Pañcame **iddhipadesanti** tayo ca magge tīṇi ca phalāni.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. Chaṭṭhe **samattaṃ iddhinti** arahattaphalameva. Ādito paṭṭhāya pana navasupi suttesu vivaṭṭapāḍakā eva iddhipādā kathitā.

10. Cetiyaṣuttavaṇṇanā

822. Dasame **nisīdananti** cammakhaṇḍaṃ adhippettaṃ. **Udenaṃ cetiyanti** Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakādisupi** eseṇa nayo. **Bhāvitāti** vaḍḍhitā. **Bahulīkatāti** punappunaṃ katā. **Yāṇīkatāti** yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatāti** paṭiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitāti** adhiṭṭhitā. **Paricītāti** samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **Tathāgatassa khoti-** ādimāha. Ettha ca **kappanti** āyukappaṃ, tasmim tasmim kāle yaṃ

1. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 6 piṭṭhe.

manussānaṃ āyupparamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya.

Kappāvasesaṃ vāti “appaṃ vā bhiyyo”ti vuttavassasatato atirekaṃ vā.

Mahāsīvatthero panāha “Buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikavedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā dasa dasa māsepi vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā”ti.

Kasmā pana na ṭhitoti? Upādiṇṇakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā nāma khaṇḍiccādibhāvaṃ apatvāva pañcame āyukoṭṭhāse bahujaṇassa piyamaṇāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakena khāṇukena viya ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā, tato¹ “aho Buddhānaṃ parisā”ti hīḷetabbataṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na ruccati, “āyukappo”ti idameva Aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha tanti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satim viṣajjetvā vivaṭamukhā honti, tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, te visaññī hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhe hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati, bheravārammaṇaṃ pana dasseti, taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva Bhagavā kimatthaṃ yāvatatiyakaṃ āmantesi. Parato “tiṭṭhatu bhante Bhagavā”ti yācite “tuyhevetam dukkaṭaṃ, tuyhevetam aparaddhan”ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimāti** tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā

1. Daharasāmaṇeraparivārena gato (Syā, Ka)

“pāpimā”ti vuccati. Kaṇho antako namuci pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsītā kho panesāti** ayañhi Bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe Bodhimaṇḍamyeva¹ āgantvā “Bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, kiṃ vo lokavīcaraṇeṇā”ti vatvā yathā ajja, evameva “parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato”ti yāci. Bhagavā cassa “na tāvāhan”ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya “bhāsītā kho panesā bhante”ti-ādimāha.

Tattha **viyattāti** maggavasena byattā. Tatheva **vinītā**. Tathā **visāradā**. **Bahussutāti** teṭṭhakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tadeva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca, pariyattipaṭivedhadhammānamyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannāti** ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmicippaṭipannāti** anucchavikapaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārinoti** anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantīti**-ādīni sabbāni aññamaññasseva vevacanāni. **Sahadhammenāti** sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyanti** yāva niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanaḥbrahmacariyaṃ. **Iddhanti** samiddhaṃ jhānassādasena. **Phītanti** vuḍḍhipattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena. **Vitthārikanti**² vitthataṃ tasmim tasmim disābhāge paṭiṭṭhitavasena. **Bāhujaññanti** bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūtanti** sabbākārena puthulabhāvapattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsitaṃ**, yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Appossukkotī nirālayo. Tvaṃ hi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya “parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato”ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

1. Bodhimaṇḍeaya (Ka)

2. Vitthāritanti (Ka)

Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajīti satim sūpaṭṭhitam katvā nāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍum viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana phalasaṃpattim saṃpajjītvā tato paraṃ na saṃpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “ossajī”ti. Ussajītipi pāṭho. **Mahābhūmicāloti** mahanto pathavikampo¹. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhimsanakoti** bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phalimsūti** devabheriyo phalimsu, devā sukkhagajjitam² gajji, akālavijjulatā niccharimsu, khaṇikavassam vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya “Bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbāyatha bhante, parinibbāyatha bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesi”ti. Tassokāso mā hotūti. Bhītaṃ hi udānaṃ nāma natthīti pīṭivegavissatṭhaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasingālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**. Kim taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisaṃsa aññaṃ lokiyakammaṃ atthīti **atulaṃ**. Kim taṃ? Mahaggatakkammaṃ. Atha vā kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṇa tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhavanti** sambhava hetubhūtaṃ³, piṇḍakārakaṃ rāsikārakanti attho. **Bhavaṣaṅkhāranti** punabbhavassa saṅkhāraṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** Buddhamaṇi. **Ajjhattaratoti** niyakajjhatarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivāti** kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhavanti** attani jātakilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti— savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhisāṅkhaṇaṭṭhena⁴ bhavaṣaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātāṃ lokiyakammaṇa ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṇa ajjhattaratato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tulanti** tulento tīrento. **Atulaṇa sambhavanti** nibbānaṇceva bhavaṇa. **Bhavaṣaṅkhāranti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji Munīti** “pañcakkhandhā aniccā,

1. Bhūmicālo (Ka)

3. Tesam bhava hetubhūtaṃ (Sī, Syā)

2. Sugajjitam (Sī)

4. Bhavakaraṇaṭṭhena (Ka)

pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ niccan”ti-ādinā nayena tulayanto Buddhamuni bhavē ādīnaṃ nibbāne cānisamsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhāraṃ “kammakkhayāya saṃvattatī”ti evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhatarato samāhito abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhatarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā attasambhavanti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ¹ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ jahi. Pahīnakilesassa bhayaṃ nāma natthi. Tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji. Abhītabhāvañāpanatthaṃca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Cāpālavaggo paṭhamo.

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. Dutiyavaggassa paṭhame **na ca atilīnoti**-ādīni parato āvi bhavissanti. Imasmiṃ sutte cha-abhiññāpādakā iddhipādā kathitā, tathā dutiye ca.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Tatiye **chandanti** kattukamyatāchandaṃ. **Nissāyāti** nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho. **Padhānaśaṅkhārāti** padhānabhūtā śaṅkhārā, catukiccasādhakasammappadhānavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. **Iti ayaṇca chandoti**-ādīsu chando chandasamādhinā ceva padhānaśaṅkhārehi ca, chandasamādhī chandena ceva padhānaśaṅkhārehi ca, padhānaśaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatā. Tasmā sabbe te dhamme ekato katvā **ayaṃ vuccati bhikkhave chandasamādhippadhānaśaṅkhārasamannāgato iddhipādoti** vuttaṃ. Iddhipādavibhaṅge² pana “yo tathābhūtassa vedanākkhandho”ti-ādinā

1. Avasiṭṭhaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 227 piṭṭhe.

nayena imehi dhammehi samannāgatā sesa-arūpino dhammā iddhipādāti vuttā.

Apica imepi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Kathaṃ? Chandaṃ hi bhāvayato chando iddhi nāma hoti, samādhippadhānasaṅkhārā chandiddhipādo nāma. Samādhim bhāventassa samādhi iddhi nāma hoti, chandappadhānasaṅkhārā samādhiddhiyā pādo nāma. Padhānasaṅkhāre bhāventassa padhānasaṅkhārā iddhi nāma hoti, chandasamādhī padhānasaṅkhāriddhiyā pādo nāma. Sampayuttadhammesu hi ekasmiṃ ijhamāne sesāpi ijhantiyeva.

Apica tesam tesam dhammānam pubbabhāgavasenāpi etesam iddhipādātā veditabbā. Paṭhamajjhānam hi iddhi nāma, paṭhamajjhānassa pubbabhāgaparikkamasampayuttā chandādayo iddhipādo nāma. Etenupāyena yāva nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanā, iddhividhaṃ ādim katvā yāva dibbacakkhu-abhiññā, sotāpattimaggaṃ ādim katvā yāva arahattamaggā nayo netabbo. Sesiddhipādesupi eseva nayo.

Keci pana “anibbatto¹ chando iddhipādo”ti vadanti. Idha tesam vādamaddanattāya abhidhamme **uttaracūḷavāro** nāma āgato—

“Cattāro iddhipādā chandiddhipādo vīriyiddhipādo cittiddhipādo vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo, idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiya vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharati dukkhapaṭipadam dandhābhiññam, yo tasmim samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayam vuccati chandiddhipādo. Avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā”ti².

Ime pana lokuttaravaseneva āgatā.

Tattha Raṭṭhapālathero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā, Sambhutatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā Mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti. Tattha yathā catūsu

1. Anipphanno (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi, evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana “divase divase upaṭṭhātuṃ na sakkomi, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī”ti kupite paccanteraññā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā pāpuṇi, yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo. Eko “divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarasampaṭicchanampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessāmī”ti khattavijjāya¹ kataparicayattā mantasaṃvidhānena rājānaṃ ārādhetvā pāpuṇi, yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo “kiṃ imehi upaṭṭhānādihi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādissassa dento mayhaṃ dassatī”ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi, yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabboti. Imasmiṃ sutte vivaṭṭapādaka-iddhi kathitā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. Catutthe **uddhatā**ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena pahatadhajo viya². **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, utṭhitatucchamānāti vuttaṃ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādicāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṃ hoti. **Vikiṇṇavācā**ti asaṃyatavacanā divasampi niratthakavacanappalāpino. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatino. **Asampajānāti** paññārahitā. **Asamāhitāti** upacārappanāsamādhivirahitā. **Bhantacittāti** ubbhantacittā samādhivirahena laddhokāsenā uddhaccena. **Pākatindriyāti** asaṃvutindriyā. **Iddhābhisāṅkhāranti** āpokasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya pāsādapatiṭṭhitaṃ pathavibhāgaṃ “udakan”ti adhiṭṭhāya udakapiṭṭhe ṭhitapāsādaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā aṅguṭṭhakena pahari. **Gambhīranemoti** gambhīra-āvāṭo, gambhīrabhūmibhāgaṃ anupaviṭṭhoti

1. Khattivijjāya (Ka)

2. Dhajayaṭṭhivātena pahatā viya (Syā, Ka)

attho. **Sunikhātoti** suṭṭhu nikhāto, koṭṭetvā suṭṭhu ṭhapito. Idha abhiññāpādakiddhi kathitā.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. Pañcame **chandappahānatthanti** taṇhāchandassa pahānattham. Idhāpi vivaṭṭapādakiddhi kathitā.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. Navame **yo so bhikkhave maggoti** abhiññāpādakam catutthajjhānam adhippetam.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. Dasame **kosajjasahagatoti** idha bhikkhu chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasikaronto nisīdati, athassa citte līnākāro okkamati, so “līnākāro me okkanto”ti ñatvā apāyabhayena cittam tajjetvā puna chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasi karoti. Athassa puna līnākāro okkamati, so puna apāyabhayena cittam tajjetvā chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasi karotīti evamassa kosajjena vokiṇṇattā chando kosajjasahagato nāma hoti. **Kosajjasampayuttoti** tasseva vevacanam.

Uddhaccasahagatoti idha bhikkhu chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasikaronto nisīdati, athassa cittam uddhacce patati, so Buddhadhammasaṃhaguge āvajjetvā cittam hāsetvā tosetvā kammaniyam katvā puna chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasi karoti. Athassa puna cittam uddhacce patati, so puna Buddhadhammasaṃhaguge āvajjetvā cittam hāsetvā tosetvā kammaniyam katvā chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasi karotīti evamassa uddhaccena vokiṇṇattā chando uddhaccasahagato nāma hoti.

Thinamiddhasahagatoti idha bhikkhu chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasikaronto nisīdati, athassa thinamiddham uppajjati, so “uppannam me thinamiddham”ti ñatvā udakena mukham puñchitvā kaṇṇe ākaḍḍhitvā paṇaṃ dhammam sajjhāyitvā divā gahitaṃ vā ālokasaññaṃ manasikaritvā thinamiddham

vinodetvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna thinamiddhaṃ uppajjati, so vuttanayeneva puna thinamiddhaṃ vinodetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa thinamiddhena vokiṇṇattā chando thinamiddhasahagato nāma hoti.

Anuvikkhittoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati, athassa kāmaguṇārammaṇe cittaṃ vikkhipati, so “bahiddhā vikkhittaṃ me cittaṃ”ti ñatvā Anamatagga¹devadūta²celopama³anāgatabhayasuttādīni⁴ āvajjento suddaṇḍena cittaṃ tajjetvā kammaniyaṃ katvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna cittaṃ vikkhipati, so puna suddaṇḍena cittaṃ kammaniyaṃ katvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa kāmavitakkavokiṇṇattā chando bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbhā anuvikkhitto anuvisaṭo hoti.

Yathā pure tathā pacchāti kammaṭṭhānavasenapi desanāvasenapi purimapacchimatā veditabbā. Kathaṃ? Kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhāne abhinivisitvā atilīnādīsu catūsu ṭhānesu cittassa okkamaṇaṃ paṭisedhetvā duṭṭhagoṇe yojetvā sārento viya caturassaghaṭikaṃ otārento viya catunnaṃ ṭhānānaṃ ekaṭṭhānepi asajjanto saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Ayaṃ kammaṭṭhānavasena purimapacchimatā. Desanāvasena pana kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṇṭhānādivasena kesādayo pariggaṇhanto catūsu ṭhānesu asajjanto yāva matthaluṅgā bhāvanaṃ pāpeti, ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Evaṃ desanāvasena purimapacchimatā veditabbā. **Yathā pacchā tathā pureti** idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

Yathā adho tathā uddhanti idaṃ sarīravasena veditabbaṃ. Tenevāha “uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā”ti. Tattha yo bhikkhu pādatalato paṭṭhāya yāva kesamatthakā dvattiṃsākāravasena vā pādaṅguli-aggapabbaṭṭhito yāva sīsakaṭāhaṃ, sīsakaṭāhato yāva pādaṅgulīnaṃ

1. Saṃ 1. 387 piṭṭhādīsu.

2. Ma 3. 216 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 385 piṭṭhe Celasuttān; Aṃ 3. 195 piṭṭhe Velāmasuttān.

4. Aṃ 2. 88 piṭṭhe.

aggapabbatṭhīni, tāva aṭṭhivasena vā bhāvanam pāpeti catūsu ṭhānesu ekaṭṭhānepi asajjanto. Ayaṃ yathā uddham tathā adho, yathā adho tathā uddham viharati nāma.

Yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehi. **Yehi liṅgehīti** yehi saṇṭhānehi. **Yehi nimittehīti** yehi upaṭṭhānehi. **Ālokasaññā suggahitā hotīti** yo bhikkhu aṅgaṇe nisīditvā ālokasaññaṃ manasi karoti, kālena nimīleti, kālena ummīleti, athassa yadā nimīlentassāpi ummīletvā oloketassa viya ekasadisameva upaṭṭhāti, tadā ālokasaññā jātā nāma hoti. “Divāsaññā”tipi tasseva nāmaṃ. Sā ca pana rattiṃ uppajjamānā suggahitā nāma hoti. **Svādhiṭṭhitā**tipi tasseva vevacanam, suṭṭhu adhiṭṭhitā suṭṭhu ṭhapitā svādhiṭṭhitā nāma vuccati, sā atthato suggahitāyeva. Yo vā ālokena thinamiddham vinodetvā chandam uppādetvā kammaṭṭhānam manasi karoti, tassa divāpi ālokasaññā suggahitā svādhiṭṭhitā nāma. Ratti vā hotu divā vā, yena ālokena thinamiddham vinodetvā kammaṭṭhānam manasi karoti, tasmiṃ thinamiddhavinodane āloke uppannā saññā suggahitāyeva nāma. Vīriyādīsupi eseva nayo. Imasmiṃ sutte channam abhiññānam pādakiddhi kathitā.

Pāsādakampanavaggo dutiyo.

3. Ayogulavagga

2. Ayogulasuttavaṇṇanā

834. Tatiyavaggassa dutiye **iminā cātumahābhūtikenā**ti iminā catumahābhūtamayena evaṃ bhārikena garukena samānenāpi. **Omātīti** pahoti sakkoti, idaṃ Tepītake Buddhavacane asambhinnapadam. **Kāyampi citte samodahatīti** kāyam gahetvā citte āropeti, cittasannissitam karoti, cittagatiyā peseti. Cittam nāma mahaggatacittam, cittagatigamanam lahukam hoti. **Cittampi kāye samodahatīti** cittam

gahetvā kāye āropeti, kāyasannissitaṃ karoti, kāyagatiyā peseti, kāyo nāma karajakāyo, kāyagatigamanam¹ dandham hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañcā**ti abhiññācittasahajātasaññā. Sā hi santasukhasamannāgatattā sukhasaññā nāma hoti, kilesadandhāyitattassa ca abhāvā lahusaññā nāma.

Ayogoḷo divasaṃ santatto² lahutaro ceva hotīti so hi dvīhi tīhi janehi ukkhipitvā kammāruddhane pakkhittopi divasaṃ paccamāno vivarānupaviṭṭhena³ tejena ceva vāyena ca vāyosahagato ca usmāsahagato ca tejosahagato ca hutvā evaṃ lahuko hoti, yathā naṃ kammāro mahāsaṇḍāsena gahetvā ekato parivatteti⁴ ukkhipati bahi nīharati. Evaṃ pana mudu ca hoti kammaniyo ca, yathā naṃ so khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ vicchindati, kūṭena hananto dīghacaturassādibhedam karoti. Imasmim sutte vikubbaniddhi kathitā.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. Tatiye vivaṭṭapādakiddhi kathitā, tathā catutthe. Apica dve phalāni ādiṃ katvā heṭṭhā missakiddhipādā kathitā, sattasu phalesu pubbabhāgā. Sattamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva.

11-12. Moggallānasuttādivaṇṇanā

843-844. Ekādasamadvādasamesu cha abhiññā kathitā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Iddhipādasam'yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Karajakāyagatigamanam (Ka)

3. Cīrānuppavattena (Sī)

2. Divasasantatto (Sī)

4. Ekatova samparivatteti (Sī, Syā)

8. Anuruddhasaṃyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. Anuruddhasaṃyuttassa paṭhame **āradhā**ti paripuṇṇā. Saṅkhepato panettha chattiṃsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā, dutiye dvādasasu ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. Tatiye **mahābhiññatanti** cha-abhiññābhāvaṃ¹. **Hīnaṃ dhammanti-**ādīsu imāya Pāḷiyā attho veditabbo—

“Katame dhammā hīnā, dvādasā akusalacittuppādā, ime dhammā hīnā. Katame dhammā majjhimā, tīsu bhūmīsu kusalaṃ, tīsu bhūmīsu vipāko, tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ sabbañca rūpaṃ, ime dhammā majjhimā. Katame dhammā paṇītā, cattāro maggā apariyāpannā, cattāri ca sāmāññaphalāni nibbānañca, ime dhammā paṇītā”².

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Catutthe **Kaṇḍakī**vaneti mahākaramandavane. Chaṭṭhe **sahassaṃ lokanti** iminā therassa satatavihāro dassito. Thero hi pātova mukhaṃ dhovivā atītānāgate kappasahassaṃ anussarati. Paccuppanne pana dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthamāgacchati. Sattamaṃ uttānameva.

8. Salaḷāgārasuttavaṇṇanā

906. Atṭhame **salaḷāgā**reti salaḷarukkhamayāya paṇṇasālāya, salaḷarukkhasa vā dvāre ṭhitattā evaṃnāmake agāre. Imasmiṃ sutte vipassanāya saddhiṃ vipassakapuggalo kathito.

1. Abhiññābhāvaṃ (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 271 piṭṭhe.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. Navame āsabhiṃ vācanti attano arahattabhāvadīpakam uttamavācam. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo paṭhamo.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. Dutiyavagge **ṭhānañca ṭhānatoti**-ādīhi thero Dasabalañāṇam paṭijānāti. Kimpanetaṃ sāvakānaṃ hotīti? Ekadesena hoti, sabbaññubuddhānaṃ panetaṃ nippadesaṃ sabbākāraparipūranti.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasam̐yuttavaṇṇanā

923. Jhānasam̐yuttaṃ uttānatthameva.

Jhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasamyutta

1. Ekaḍḍhamavagga

1. Ekaḍḍhammasuttavaṇṇanā

977. Ānāpānasamyuttassa paṭhame **ekaḍḍhammoti** eko dhammo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena Visuddhimagge¹ ānāpānassatikammaṭṭhānaniddese vuttameva.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. Chaṭṭhe **bhāvētha** noti bhāvētha nu. **Kāmacchandoti** pañcakāmaguṇikarāgo. **Ajjhattaṃ bahiddhā ca dhammesūti** ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatanadhammesu. **Paṭighasaññā** **suppaṭiviniṭṭhāti** paṭighasampayuttasaññā suṭṭhu paṭiviniṭṭhā, samucchinnāti attho. Iminā attano anāgāminaggaṃ katheti. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ dassento **so satova assasissāmīti**-ādimāha.

7. Mahākappinasuttavaṇṇanā

983. Sattame **iñjitattaṃ vā phanditattaṃ** vāti ubhayenapi calanameva kathitaṃ.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. Aṭṭhame **neva kāyopi kilamati na cakkhūnīti** aññesu hi kammaṭṭhānesu kammaṃ karontassa kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti. Dhātukammaṭṭhānasmiṃ hi kammaṃ karontassa kāyo kilamati, yante pakkhipitvā piḷanākārappatto viya hoti. Kasiṇakammaṭṭhāne kammaṃ karontassa cakkhūni phandanti kilamanti, nikkhamitvā patanākārappattāni viya honti. Imasmiṃ pana kammaṭṭhāne kammaṃ karontassa neva kāyo kilamati, na akkhīni vihaññanti. Tasmā evamāha.

1. Visuddhi 1. 258 piṭṭhe.

Sabbaso rūpasaññānanti-ādi kasmā vuttaṃ, kiṃ ānāpāne kasiṇugghāṇaṃ labbhatīti? Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero panāha “yasmā ānāpānanimittaṃ tārakarūpamuttāvalikādisadisam¹ hutvā paññāyati, tasmā tattha kasiṇugghāṇaṃ labbhatī”ti. Tipiṭakacūḷānāgattthero “na labbhatevā”ti āha. Alabbhante² ayaṃ ariyiddhi-ādiko pabhedo kasmā gahitoti? Ānisaṃsadassanattamaṃ. Ariyaṃ vā hi iddhiṃ cattāri vā rūpāvacarajjhānāni catasso vā arūpasamāpattiyo nirodhasamāpattiṃ vā patthayamānena bhikkhunā ayaṃ ānāpānassatisamādhī sādhuṃkaṃ manasikātabbo. Yathā hi nagare laddhe yaṃ catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍaṃ, taṃ catūhi dvārehi nagarameva pavisaṭṭi janapado laddho ca hoti. Nagarasseva heso ānisaṃso. Evaṃ ānāpānassatisamādhībhāvanāya ānisaṃso esa ariyiddhi-ādiko pabhedo, sabbākārena bhāvite ānāpānassatisamādhismiṃ sabbametaṃ yogino nipphajjati ānisaṃsadassanattamaṃ vuttaṃ. **Sukhañceti** ettha soti kasmā na vuttaṃ? Yasmā bhikkhūti imasmiṃ vāre nāgataṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. Navame **Vesāliyanti** evaṃnāmake itthilīṅgavasena pavattavohāre nagare. Taṃ hi nagaraṃ tikkhattuṃ pākāraparikkhepavaḍḍhanena visālībhūtattā Vesālīti vuccati. Idampi ca nagaraṃ sabbaññutaṃ patteyeva Sammāsambuddhe sabbākāravapullataṃ pattanti veditabbaṃ. Evaṃ gocaragāmaṃ dassetvā nivāsaṭṭhānamāha **Mahāvane Kūṭāgārasālāyanti**. Tattha Mahāvanaṃ nāma sayamjātaṃ aropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanaṃ Himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ³ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti, saparicchedaṃ mahantaṃ vananti **mahāvanaṃ**. Kūṭāgārasālā pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ antokatvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato Gandhakuṭīti veditabbā.

Anekapariyāyena asubhakathaṃ kathetīti anekehi kāraṇehi asubhākārasandassanappavattaṃ kāyavicchandanīyakathaṃ⁴ katheti. Seyyathidaṃ?

1. ...muttāguḷikādisadisam (Sī)

3. Ekābaddhaparicchedaṃ (Sī, Syā)

2. Alaṃ bhante (Sī, Syā)

5. Kāyavicchindaniyakathaṃ (Ka)

atthi imasmim kāye kesā lomā nakhā dantā -pa- muttanti. Kim vuttam hoti—bhikkhave imasmim byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttam vā maṇim vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā candanaṃ vā kuṇkumaṃ vā kappuraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhaṃ jeguccha-assirikadassanaṃ kesalomādinānappakāraṃ asucimeva passati, tasmā na ettha chando vā rāgo vā karaṇīyo. Yepi uttamaṅge sirasi jātā kesā nāma, tepi asubhā ceva asucino ca paṭikūlā ca. So ca nesaṃ asubhāsucipaṭikūlabhāvo vaṇṇatopi saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopīti pañcahākārehi veditabbo. Evaṃ lomādinampīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge¹ vuttanayeneva veditabbo. Iti Bhagavā ekamekasmim koṭṭhāse pañcapañcappabhedenā anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti.

Asubhāya vaṇṇaṃ bhāsatīti uddhumātakādivasena asubhamātikaṃ nikkhipitvā padabhājanīyena taṃ vibhajanto vaṇṇento asubhāya vaṇṇaṃ bhāsatī. **Asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsatīti** yā ayaṃ kesādīsu vā uddhumātakādīsu vā ajjhatabhiddhāvattḥūsu asubhākāraṃ gahetvā pavattassa cittassa bhāvanā vaḍḍhanā phātikammaṃ, tassā asubhabhāvanāya ānisaṃsaṃ dassento vaṇṇaṃ bhāsatī, guṇaṃ parikitteti. Seyyathidaṃ? “Asubhabhāvanābhiyutto bhikkhave bhikkhu kesādīsu vā vatthūsu uddhumātakādīsu vā pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ paṭilabhati. So taṃ paṭhamajjhānasāṅkhātāṃ cittamañjūsāṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā uttamatthaṃ arahattaṃ pāpuṇāti”ti.

Icchāmahaṃ bhikkhave aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyuntī ahaṃ bhikkhave ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ nilīyituṃ ekakova hutvā viharituṃ icchāmīti attho. **Nāmi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanihāra**kenāti yo attanā payuttavācaṃ akatvā mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattapiṇḍapātaṃ nīharitvā mayhaṃ upanāmeti, taṃ piṇḍapātanihāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā nāmi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

1. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

Kasmā pana evamāhāti? Atīte kira pañcasatā migaluddakā mahatīhi daṇḍavāgurādīhi¹ araññaṃ parikkhipitvā haṭṭhatuṭṭhā ekatoyeva yāvajīvaṃ migapakkhighātakammēna jīvikāṃ kappetvā niraye uppannā. Te tattha paccitvā pubbe katena kenacideva kusalakammēna manussesu uppannā kalyāṇūpanissayavasena sabbepi Bhagavato santike pabbajjañca upasampadañca labhiṃsu. Tesāṃ tato mūlākusalakammato avipakkavipākā aparāparacetanā tasmīṃ aḍḍhamāsabbhantare attūpakkamēna ca parūpakkamēna ca jīvitūpacchedāya okāsamakāsi. Taṃ Bhagavā addasa. Kammavipāko ca nāma na sakkā kenaci paṭibāhituṃ. Tesu ca bhikkhūsu puthujjanāpi atthi, sotāpannasakadāgāmi-anāgāmikhīṇāsavāpi. Tattha khīṇāsavā appaṭisandhikā, itare ariyasāvakaṃ niyatagatikā sugatiparāyaṇā², puthujjanānaṃ gati aniyatā.

Atha Bhagavā cintesi “ime attabhāve chandarāgena maraṇabhayaabhītā na sakkhissanti gatiṃ visodhetuṃ, handa nesāṃ chandarāgappahānāya asubhakathaṃ kathemi. Taṃ sutvā attabhāve vigatacchandarāgatāya gativisodhanaṃ katvā sagge paṭisandhiṃ gaṇhissanti, evaṃ tesāṃ mama santike pabbajjā sātthikā bhavissatī”ti. Tato tesāṃ anuggahāya asubhakathaṃ kathesi kammaṭṭhānasīsenā, no maraṇavaṇṇasaṃvaṇṇanādhippāyena. Kathetvā ca panassa etadahosi “sace imaṃ aḍḍhamāsaṃ maṃ bhikkhū passissanti, ‘ajja eko bhikkhu mato, ajja dve -pa- ajja dasā’ti āgantvā ārocessanti, ayañca kammavipāko na sakkā mayā vā aññena vā paṭibāhituṃ, svāhaṃ taṃ sutvāpi kiṃ karissāmi, kiṃ me anattakena anayabyasanena sutena, handāhaṃ bhikkhūnaṃ adassanaṃ upagacchāmi”ti. Tasmā evamāha “icchāmahaṃ bhikkhave aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ, nāmi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātānīhāra kenā”ti.

Apāre panāhu “parūpavādavivajjanatthaṃ evaṃ vatvā paṭisallīno”ti. Pare kira Bhagavantaṃ upavadissanti “ayaṃ ‘Sabbaññū ahaṃ saddhammavaracakkavatī’ti paṭijānamāno attanopi sāvake aññamaññaṃ ghātente nivāretuṃ na sakkoti, kiṃ aññaṃ sakkhissatī”ti. Tatra paṇḍitā vakkhanti “Bhagavā paṭisallānāmanuyutto na imaṃ pavattiṃ jānāti, kocissa ārocayitāpi

1. Leḍḍudaṇḍavākurādīhi (Ka)

2. Niyatagatiparāyaṇā (Sī, Syā)

natthi, sace jāneyya addhā nivāreyyā”ti. Idam pana icchāmatam,
paṭhamame vettha kāraṇam. **Nāssudhāti** ettha assudhāti padapūraṇamatte,
avadhāraṇatthe vā¹ nipāto, neva koci Bhagavantam upasaṅkamīti attho.

Anekehi vaṇṇasaṅghānādihi kāraṇehi vokāro assāti **anekākāravokāro**.
Anekākāravokiṇṇo anekākārena sammissoti vuttam hoti. Ko so?

Asubhabhāvanānuyogo, tam anekākāravokāram.

Asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharantīti yuttappayuttā viharanti.

Aṭṭiyamānāti tena kāyena aṭṭā dukkhitā honti. **Harāyamānāti** lajjamānā.

Jigucchamānāti jiguccham uppādayamānā. **Satthahārakam pariyesantīti**
jīvitaharaṇakasattham pariyesanti. Na kevalaṇca te sattham pariyesitvā
attanā vā² attānam jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi pana samaṇakuttakam
upasaṅkamitvā “sādhu no āvuso jīvitā voropehi”ti vadanti. Ettha ca ariyā
neva paṇātipātam karimsu, na samādapesuṃ, na samanunñā ahesuṃ.

Puthujjanā pana sabbamakaṃsu.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti tesam pañcannam bhikkhusatānam
jīvitakkhayappattabhāvam nātvā tato ekībhāvato vuṭṭhito jānantopi ajānanto
viya kathāsamuṭṭhāpanattham āyasmantaṃ Ānandaṃ āmantesi. **Kim nu kho**
Ānanda tanubhūto viya bhikkhusaṃgho ito Ānanda pubbe bahū bhikkhū
ekato upaṭṭhānam āgacchanti, uddesaṃ paripuccham gaṇhanti, sajjhāyanti,
ekapajjoto viya ārāmo dissati. Idāni pana aḍḍhamāsamattassa accayena
tanubhūto viya tanuko mando appako viraḷo viya jāto bhikkhusaṃgho, kim
nu kho kāraṇam, kim disāsu pakkantā bhikkhūti.

Athāyasmā Ānando kammavipākena tesam jīvitakkhayappattim
asallakkhento asubhakammaṭṭhānānuyogapaccayā pana sallakkhento **tathā hi**
pana bhante Bhagavāti ādim vatvā bhikkhūnam arahattappattiyā aññam
kammaṭṭhānam yācanto **sādhu bhante Bhagavāti**—ādimāha. Tassattho—sādhu
bhante Bhagavā aññam kāraṇam ācikkhatu, yena bhikkhusaṃgho arahatte

1. Avadhāraṇamatte vā (Sī)

2. Attanāva (Sī)

patiṭṭhaheyya. Mahāsamuddaṃ orohaṇatitthāni viya aññānīpi dasānussatidasakasiṇacatudhātuvavatthānabrahmavihāra-
 ānāpānassatipabhedāni bahūni nibbānorohaṇakammaṭṭhānāni santi, tesu Bhagavā bhikkhū samassāsetvā aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ ācikkhatūti adhippāyo.

Atha Bhagavā tathā kātukāmo therāṃ uyyojento **tenahānandāti-**
 ādimāha. Tattha **Vesālim upanissāyāti** Vesāliyaṃ upanissāya¹ samantā gāvutepi aḍḍhajojanepi yāvatikā viharanti, te sabbe sannipātehīti attho. **Sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvāti** attanā gantuṃ yuttaṭṭhānaṃ sayāṃ gantvā aññattha daharabhikkhū paḥiṇitvā muhutteneva anavasase bhikkhū upaṭṭhānasālāyaṃ samūhaṃ katvā. **Yassadāni bhante Bhagavā kālāṃ maññatīti** ettha ayamadhippāyo—Bhagavā bhikkhusaṃgho sannipatito, esa kālo² bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kātuṃ, anusāsaniṃ dātuṃ, idāni yassa tumhe kālāṃ jānātha, taṃ kātābanti.

Atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi **ayampi kho bhikkhaveti**.
 Āmantetvā ca pana bhikkhūnaṃ arahattappattiyaṃ pubbe ācikkhita-
 asubhakammaṭṭhānato ayaṃ pariyāyaṃ ācikkhanto **ānāpānassatisamādhīti-**
 ādimāha. Tattha **ānāpānassatisamādhīti** ānāpānapariggāhikāya satiyaṃ saddhiṃ sampayutto samādhī, ānāpānassatiyaṃ vā samādhī
 ānāpānassatisamādhī. **Bhāvitoti** uppādito vaḍḍhito vā. **Bahulīkatoti**
 punappunaṃ kato. **Santo ceva paṇīto cāti** santo ceva paṇīto ceva.
 Ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti—ayaṃ hi yathā
 asubhakammaṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santaṇca paṇītaṇca,
 oḷārikārammaṇattā pana paṭikūlārammaṇattā³ ca ārammaṇavasena neva
 santaṃ na paṇītaṃ, na evaṃ kenaci pariyāyena asanto vā appaṇīto vā, apica
 kho ārammaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhātāya
 aṅgasantatāyapi, ārammaṇapaṇītatāya paṇīto atittikaro, aṅgapaṇītatāyapīti.
 Tena vuttaṃ “santo ceva paṇīto cā”ti.

1. Vesālim nissāya (Sī), Vesālim upanissāya (Syā, Vi-Ṭṭha 2. 8 piṭṭhe ca.)

2. Desanākālo (Sī, Syā, Ka)

3. Uppattikkhaṇārammaṇattā (Sī, Syā)

Asecanako ca sukho ca vihāroti ettha pana nāssa secananti asecanako, anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko, natthi ettha parikammena vā upacārena vā santatā, ādisamannāhārato¹ pabhuti attano sabhāveneva santo ca paṇīto cāti attho. Keci “**asecanakoti** anāsittako ojavanto, sabhāveneva madhuro”ti vadanti. Evamayaṃ asecanako ca appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhappaṭilābhāya saṃvattanato sukho ca vihāroti veditabbo.

Uppannuppanneti avikkhambhite. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme. **Ṭhānaso antaradhāpeti**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasameti**ti suṭṭhu upasameti, nibbedhabhāgiyattā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhatīti vuttaṃ hoti. **Gimhānaṃ pacchime māseti** āsāḷhamāse. **Ūhataṃ rajojallanti** attha māse² vātātapasukkhāya gomahimsādipādappahārasambhinnāya pathaviyā uddhaṃ hataṃ ūhataṃ ākāse samuṭṭhitaṃ rajaṇca reṇuṇca. **Mahā akālameghoti** sabbaṃ nabhaṃ ajjhottharivā utṭhito āsāḷhajuṇhapakkhe sakalaṃ aḍḍhamāsaṃ vassanakamegho. So hi asampatte passakāle uppannattā akālameghoti idha adhippeto. **Ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti**ti khaṇeneva adassanaṃ neti pathaviyaṃ sannisīdāpeti. **Evameva khoti** opammanidassanametaṃ. Tato paraṃ vuttanayameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. Dasame **Kimilāyanti**³ evaṃnāmake nagare. **Etadavocāti** thero kira cintesi “ayaṃ desanā na yathānusandhikā katā, yathānusandhiṃ gamessāmī”ti⁴ desanānusandhiṃ ghaṭento etaṃ avoca. **Kāyaññataranti** pathavī-ādīsu kāyesu aññatarāṃ vadāmi, vāyokāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā cakkhāyatanāṃ -pa- kabalīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakotṭhāsā rūpakāyo nāma, tesu ānāpānaṃ

1. Ādisammasanāhārato (Ka)

2. Aḍḍhamāse (Syā)

3. Kimbilāyanti (Sī)

4. Yathānusandhikaṃ bhavissāmīti (Ka)

phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmāti**hāti yasmā catūsu kāyesu aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcaviṣati koṭṭhāse vā rūpakāye aññataraṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsu vedanāsu aññataraṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sādhukaṃ manasikāraṃti pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ¹ sundaraṃ manasikāraṃ. Kim pana manasikāro sukhā vedanā hotīti? Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi “aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti² ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāraṇāmena jhānavedanā vuttāti veditabbā. Etasmiṃ hi catukke paṭhamapade pītīsīsaṃ vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye “saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammācittappaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti³ vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasaṅkhāraṇāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbaṃ manasikāraṇāmena saṅgahetvā idha “sādhukaṃ manasikāraṇaṃ”ti āha.

Evaṃ santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjati. No na yujjati, mahāsatipaṭṭhānādīsipi hi taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuraṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya “ahaṃ vedayāmi”ti vohāramattaṃ hoti, taṃ sandhāya “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhā vedanaṃ vedayāmi”ti-ādi vuttaṃ. Apica “pītipaṭisaṃvedī”ti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetuṃ Visuddhimagge—

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃveditā hoti, ārammaṇato ca asaṃmohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃveditā hoti? Sappīlike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃveditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃveditattā. Kathaṃ

1. Uppannuppannaṃ (Ka)

2. Ma 3. 124 piṭṭhe.

3. Khu 9. 187 piṭṭhe.

asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇappaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ¹ ‘dīgham assāsavasena cittassa ekaggatam avikkhepam pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti’ ti. Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī” ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ “vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatī” ti.

Nāham Ānanda muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo— yasmā “cittapaṭisaṃvedī assasissāmī” ti-ādinā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittamārammaṇam karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satīṇca sampajaññāṇca upaṭṭhāpetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhībhāvanā² atthi, tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditavasena “citte cittānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatī” ti.

So yaṃ taṃ hoti abhiijhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhuṇaṃ ajjhupekkhitā hotīti ettha abhiijhā³ kāmacchandānīvaraṇameva, domanassavasena byāpādanīvaraṇam dassitaṃ. Idañhi catukkaṃ vipassanāvaseneva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena pañcavidhā⁴ hoti, tassā nīvaraṇapabbam ādi, tassāpi idam nīvaraṇadvayaṃ ādi. Iti dhammānupassanāya ādim dassetuṃ **abhiijhādomanassānanti** āha. **Pahānanti** aniccānupassanāya nīcassāññaṃ pajahatīti evaṃ pahānakaraññaṃ⁵ adhippetam. **Taṃ paññāya disvāti** taṃ aniccavirāgaṇi rodhapāṭinissaggaññaṇasaṅkhātam pahānaññaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparam

1. Khu 9. 185 piṭṭhe.

3. Abhiijhāya (Ma-Ṭṭha 4. 100 piṭṭhe)

5. Pahānakam ñāṇam (Sī, Syā)

2. Ānāpānassatibhāvanā (Sī, Syā)

4. Chabbidhā (Syā, Ka)

dasseti. **Ajjhupekkhitā hotīti** yañcassa pathapaṭipannam¹ ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānam ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma, tattha sahaajātānampi ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassāpi ajjhupekkhanā. Idha ārammaṇa-ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātihānandāti** yasmā “aniccānupassī assasissāmī”ti-ādinā nayena pavatto na kevalam nīvaraṇādidhamme, abhiijhādomanassasīsena pana vuttānam dhammānam pahānakarañānampi² paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatīti veditabbo.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni. Tasmim paṃsupuñjo viya chasu āyatanesu kilesā. Catūhi disāhi āgacchantā sakaṭarathā viya catūsu ārammaṇesu pavattā cattāro satipaṭṭhānā. Etena sakaṭena vā rathena vā paṃsupuñjassa upahananam viya kāyānupassanādīhi pāpakānam akusalānam dhammānam upaghāto veditabboti.

Ekadhammavaggo paṭhamo.

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. Dutiyavaggassa paṭhame **evam byākareyyāthāti** kasmā attano vihārasamāpattim ācikkhati? Upārambhamocanattam. Sace hi te “na jānāmā”ti vadeyyum, atha nesam titthiyā “tumhe ‘asukasamāpattiyā nāma no Satthā temāsam vihāsī’tipi na jānātha, atha kasmā nam upaṭṭhahantā viharathā”ti upārambham āropeyyum, tato mocanattam evamāha.

Atha kasmā yathā aññattha “satova assasati, dīgham vā assasanto”ti³ eva-vākāro vutto, evam idha na vuttoti? Ekantasantattā.

1. Yañca samathapaṭipannam (Sī, Syā, Ma-Ṭṭha 4. 100 piṭṭhe ca)

2. Pahānakam ñānampi (Sī, Syā)

3. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṃ 3. 271 piṭṭhesu.

aññesañhi assāso vā pākaṭo hoti passāso vā, Bhagavato ubhayampetaṃ pākaṭameva niccaṃ upaṭṭhitassatitāyāti ekantasantattā na vutto. Atha “sikkhāmī”ti avatvā kasmā “assasāmī”ti ettakameva vuttanti? Sikkhitabbābhāvā. Satta hi sekhā sikkhitabbābhāvā sekhā¹ nāma, khīṇāsavā sikkhitabbābhāvā asekhā² nāma, Tathāgatā asikkhitabbā asekkhā nāma natthi tesāṃ sikkhitabbakiccanti sikkhitabbābhāvā na vuttaṃ. Dutiyāṃ uttānameva.

3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

989-996. Tatiye pavicinatīti aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā kāyikacetasikadarathapaṭipassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanācittam³ viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotīti** sahaajāta-ajjupekkhanāya ajjupekkhitā hoti.

Evam cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmiṃ kāye⁴ sati satisambojjhaṅgo, tāya satiyā sampayuttañāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pītipassaddhicittakaggatā pītipassaddhisamādhisambojjhaṅgā, imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanasāṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino “ayaṃ olīyatī”ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati”ti ākaḍḍhanaṃ vā natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa⁵ ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanasāṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvata kim kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānāsarasalakkhaṇā vipassanābojjhaṅgā⁶ nāma kathitā.

Vivekanissitanti-ādīni vuttatthāneva. Ettha pana soḷasakkhattukā⁷ ānāpānassati missakā kathitā, ānāpānamūlakā satipaṭṭhānā

1. Sikkhitabbasekkhā (Sī, Syā)

2. Asikkhitabbasekkhā (Sī), asikkhitabbā asekkhā (Syā)

3. Appanāpattam (?)

4. Samaye (Ka)

5. Kevalaṃ javamānassa (Sī, Syā)

6. Sallakkhaṇavipassanā bojjhaṅgā (Sī, Syā)

7. Soḷasakkhattum (Sī, Syā)

pubbabhāgā, tesam mūlabhūtā ānāpānassati pubbabhāgā. Bojjhaṅgamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttiṭṭhānā pana bojjhaṅgā nibbattitalokuttarā, vijjāvimuttiyo ariyaphalasampayuttā. Vijjā vā catutthamaggasampayuttā, vimutti phalasampayuttāti. Catutthapañcamachāṭṭhānāpi imināva samānaparicchedāni. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Ānāpānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyutta

1. Veḷudvāravagga

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. Sotāpattisaṃyuttassa paṭhame **kiñcāpī**ti anuggahagaraḥaṇesu nipāto. Catunnaṃ hi mahādīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ anuggaṇhanto catunnaṃ apāyānaṃ appahīnabhāvaṃ garahanto Satthā “kiñcāpi bhikkhave rājā cakkavattī”ti-ādimāha. Tattha **catunnaṃ dīpānanti** dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ. **Issariyādhipaccanti** issarabhāvo issariyaṃ, adhipatibhāvo ādhipaccaṃ, issariyaṃ ādhipaccaṃ etasmiṃ rajje, na chedanabhedananti issariyādhipaccaṃ. **Kāretvā**ti evarūpaṃ rajjaṃ pavattāpetvā. **Kiñcāpi bhikkhave ariyasāvakoti** ettha anuggahapasaṃsāsu nipāto. Piṇḍiyālopaṇa hi yāpanaṃ anuggahanto catunnaṃ apāyānaṃ pahīnabhāvaṃ pasaṃsanto Satthā “kiñcāpi bhikkhave ariyasāvako”ti-ādimāha. Tattha **nantakānī**ti anantakāni. Terasahatthopi hi vatthasāṭako dasacchedanato paṭṭhāya nantakanteva saṅkhaṃ gacchati.

Aveccappasādenāti acalappasādena. So paṇāyaṃ pasādo kim eko, anekoti? Ekova, so maggena āgatappasādo. Yesu pana vatthūsu apubbaṃ acarimaṃ ruhati, tesaṃ vasena “Buddhe aveccappasādenā”ti-ādinā nayena tidhā vutto. Yasmā ca eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti. Ariyasāvakaṃ hi Buddheya pasādo ca pemaṇca gāravaṇca mahantaṃ, na shanne vā saṃghe vā, dhammeyeva vā mahantaṃ, na Buddhe vā saṃghe vā, saṃgheya vā mahantaṃ, na Buddhe vā dhamme vāti etaṃ natthi. **Itipi so Bhagavā**ti-ādīni Visuddhimagge vittāritāneva.

Ariyakantehi ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca hi sīlāni bhavantaragatāpi ariyā na kopenti, evaṃ tesaṃ piyāni. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akhaṇḍehī**ti-ādi sadisavasena vuttaṃ. Mukhavaṭṭiyaṇhi chinnekadesā pāti khaṇḍāti vuccati, majjhe bhinnā chiddāti, ekasmiṃ padese visabhāgavaṇṇā gāvī sabalāti, nānābinducittā¹ kammāsāti, evameva

paṭipāṭiyā ādimhi vā ante vā bhinnam sīlam khaṇḍam nāma, majjhe bhinnam¹ chiddam, yattha katthaci dvinnam vā tiṇṇam vā paṭipāṭiyā bhinnattā sabalam, ekantaram bhinnam kammāsam. Tesam dosānam abhāvena akhaṇḍādītā veditabbā. **Bhujissehī**ti bhujissabhāvakarehi. **Viññuppasatthehī**ti Buddhādīhi viññūhi pasamsitehi. **Aparāmatthehī**ti “idaṃ nāma tayā kataṃ, idaṃ vītikkantan”ti evaṃ parāmasitum asakkuṇeyyehi. **Samādhisaṃvattanikehī**ti appanāsamādhiṃ upacārasamādhiṃ vā saṃvattetuṃ samathehi.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. Dutiye **yesam saddhā**ti padena Buddhē pasādo gahito. **Sīlanti** padena ariyakantāni sīlāni gahitāni. **Pasādoti** padena saṃghe pasādo gahito. **Dhammadassananti** padena dhamme pasādo gahitoti evaṃ cattāri sotāpattiyaṅgāni vuttāni. **Kālena paccenti**ti kālena pāpuṇanti. **Brahmacariyogadham sukham**ti brahmacariyam ogāhitvā ṭhitam uparimaggattayasampayuttam sukham. Yo panesa gāthāya āgato pasādo, so katarapasādo hotīti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero tāva “maggapasādo”ti āha, Tipiṭakacūḷanāgatthero “āgatamaggassa paccavekkhaṇappasādo”ti. Ubhopi therā paṇḍitā bahussutā, ubhinnam subhāsitaṃ. Missakappasādo esoti.

3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Tatiye **tasmā**ti yasmā catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi, tasmā. **Vijjābhāgiyeti** vijjakoṭṭhāsike. **Sabbasaṅkhāresū**ti sabbesu tebhūmakasaṅkhāresu. Evamassa upari tiṇṇam maggānam vipassanā kathitā. **Vighātanti** dukkham.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. Catuttham uttānameva. Pañcame **sotāpattiyaṅganti** sotāpattiyaṃ pubbabhāgaṭṭhābhāgaṃ. Buddhē aveccappasādādayo pana

1. Majjhe chinnaṃ (Sī, Syā)

paṭiladdhaguṇā sotāpannessa aṅgā nāma, tepi pana sotāpattiyaṅganti āgatā. Tatrāyaṃ dvinnampi vacanatto—sappurise sevanto bhajanto payirupāsanto dhammaṃ suṇanto yoniso manasikaronto dhammānudhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipajjanto sotāpattiṃ paṭilabhatīti sappurisasamsevādayo sotāpatti-atthāya aṅganti sotāpattiyaṅgaṃ nāma, itare paṭhamamaggasaṅkhātāya sotāpattiyā aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṃ, paṭividdhasotāpattimagassa sotāpattimaggo aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṃ.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. Chaṭṭhe **sādhuke paṭivasantīti** sādhuṇāmake¹ attano bhogagāmake vasanti. Tesu isidatto sakadāgāmī, purāṇo sotāpanno sadārasantuṭṭho. **Magge purisaṃ ṭhapesunti** tesaṃ kira gāmadvārena Bhagavato gamanamaggo, tasmā “Bhagavā kāle vā akāle vā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passituṃ na labheyyāma”ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesuṃ.

Anubandhimsūti na dūratova² piṭṭhito piṭṭhito anubandhimsu, Bhagavā pana sakatamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkammāti** Buddhānaṃ hi kenaci saddhiṃ gacchantānaṃyeva paṭisanthāraṃ kātuṃ vaṭṭati, kenaci saddhiṃ ṭhitakānaṃ, kenaci saddhiṃ divasabhāgaṃ nisinnānaṃ. Tasmā Bhagavā cintesi “imehi me saddhiṃ gacchantassa paṭisanthāraṃ kātuṃ ayuttaṃ, ṭhitakenapi kātuṃ na yuttaṃ, ime hi mayhaṃ sāsane sāmīno āgataphalā, imehi saddhiṃ nisīditvā divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmi”ti maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami.

Paññatte āsane nisīdīti te kira chattupāhanaṃ kattaradaṇḍaṃ pādabbhañjanatelādīni ceva aṭṭhavidhaṇḍa pānakaṃ sarabhapaḍapallaṅkaṇḍa gāhāpetvā agamaṃsu, ābhataṃ pallaṅkampi paññāpetvā adaṃsu, Satthā tasmīṃ nisīdi. **Ekamantaṃ nisīdīmsūti** sesāni chattupāhanādīni bhikkhusaṃghassa dethāti vatvā sayampi Bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdīmsu.

1. Sādhuke nāma (Sī)

2. Purakkhatova (Ka)

Sāvattthiyā Kosalesu cārikam pakkamissatīti-ādi sabbaṃ Majjhimapadesavaseneva vuttaṃ. Kasmā? Niyatattā. Bhagavato hi cārikācaraṇampi aruṇuṭṭhāpanampi niyataṃ, Majjhimapadeseyeva cārikam carati, Majjhimadesa aruṇaṃ uṭṭhapetīti niyatattā Majjhimadesavasena vuttaṃ. **Āsanne no Bhagavā bhavissatīti** ettha na kevalaṃ āsannattāyeva tesam somanassaṃ hoti, atha kho “idāni dānaṃ dātuṃ gandhamālādīhi pūjaṃ kātuṃ dhammaṃ sotuṃ pañhaṃ pucchituṃ labhissāmā”ti tesam somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūrībhūte anappakaṃ domanassaṃ, āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametaṃ “sambādho gharāvāso”ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā, atha evaṃ vo mayā saddhimyeva gacchantānañca āgacchantānañca taṃ na bhavyeyyāti imamatthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāvāse vasantassapi hi sakiñcasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajāpathoti** rāgadosamoharajānaṃ āpatho, āgamaṇaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjāti** pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭetvā nisinnānampi akiñcana-apalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyāti** evaṃ sambādhe gharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātuṃ yuttanti attho.

Ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpemāti te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitesu¹ dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabboti** yathā kiñci visevitaṃ² na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyoti**³ yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpīti** sitahasitakathitavipekkhitādīni

1. Sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā tesu (Sī, Syā)

2. Nisevitaṃ (Ka)

3. Tathā tā bhaginiyopi (Ka)

akaron-tehi attāpi rakkhita-bbo hoti. (Tehi tathā karonte-hi na attāpi rakkhita-bbo hoti.)¹ Tathā karonto hi “sāmidubbho eso”ti niggahe-tabbo hoti. **Tasmātiha thapatayoti** yasmā tumhe rājā niccam rājabhaṇḍam paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajāpatho. Yasmā pana paṃsukūlikabhikkhum evam paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā. Evam sabbatthāpi alaṅka pana vo thapatayo appamādāya appamādameva karo-thāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇīti** āgatāgatānam dānatthāya dhotahattho. **Vossaggaratoti** vossaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogoti** yācitabbakayutto. **Dānasamvibhāgaratoti** dānena ceva² appamattakampi kiñci laddhā³ tatopi samvibhāge rato⁴. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ bhikkhūnaṃ”ti evam akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

7. Veludvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. Sattame **Veludvāranti** gāmadvāre paveṇi-āgatassa veḷugacchassa atthitāya evamladdhanāmo gāmo. **Attupanāyikanti** attani upanetabbaṃ. **Samphabhāsenāti** amanta-bhāsenā. **Samphappalāpabhāsenāti** samphappalāpasambhāsenā, niratthakena aññāṇavacanenāti attho.

8-9. Paṭhamagiṇṇakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. Aṭṭhame **ñātiketi** ekaṃ taḷākam nissāya dvinnam cūḷapitima-hāpiti-puttānam dve gāmā, tesu⁵ ekasmiṃ gāmake. **Giṇṇakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe. **Ora-mbhāgiyānanti** heṭṭhābhāgiyānam, kāma-bhaveyeva paṭisandhig-gāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāme-hi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi orambhāgiyāni. Tattha kāmacchando byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni maggena vā asamucchin-nāni nibbattivasena uddham bhāgaṃ⁶ rūpabhavaṃ arūpabhavaṃ vā gantuṃ na denti.

1. () Natthi Sī-Syā-potthakesu. 2. Dāneyeva (Sī, Syā) 3. Laddham (Sī, Syā)

4. Dānasamvibhāgaratoti dāne ceva samvibhāge ca rato (Sam-Ṭṭha 1. 317 piṭṭhe)

5. Ñātiketi laddhanāmake (Ka)

6. Laddhabhāvaṃ (Ka)

sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānīpi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammoti** paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo.

Rāgadosamohānaṃ tanuttāti ettha kadāci uppattiyā ca pariyaṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānaṃ viya abhiñhaṃ rāgādayo na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca na puthujjanānaṃ viya bahalabahalā uppajjanti, makkhikapattaṃ viya tanukā uppajjanti.

Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha “yasmā sakadāgāmissa puttadhītarō honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idāṃ pana bhavatanukavasena¹ kathitaṃ”ti. Taṃ Aṭṭhakathāyaṃ “sotāpannassa satta bhava ṭhapetvā aṭṭhame bhava bhavatanukaṃ natthi, sakadāgāmissa dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukaṃ natthi, anāgāmissa rūpārūpabhavaṃ ṭhapetvā kāmabhava bhavatanukaṃ natthi, khīṇāsavassa kismiñci bhava bhavatanukaṃ natthi”ti vuttattā paṭikkhitaṃ hoti.

Imaṃ lokanti imaṃ kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayaṃ hettha adhippāyo—sace hi manussesu sakadāgāmiphalaṃ patto devesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Vinipātanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo**, catūsu apāyesu avinipātanasabhāvoti attho. **Niyatoti** dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayaṇaṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattaḃbāti sambodhiparāyaṇo. **Viheṣāvesāti** tesāṃ tesāṃ ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyaṃ olokontassa kāyakilamathova esa Ānanda Tathāgatassāti dīpeti. Cittaviheṣā pana Buddhānaṃ natthi.

1. Bhavavasena (Sī, Syā)

Dhammādāsanti dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenāti** yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisaṅkhātato ayato apetattā **apāyo**, dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dukkaṭakārino ettha vivasā nipatantīti **vinipāto**. Navamaṃ uttānameva.

10. Tatiyagiṇṇjakāvasathasuttavaṇṇanā

1006. Dasame **paropaññāsāti** atirekapaññāsa. **Sādhikanavutīti** atirekanavutī. **Chātirekānīti** chahi adhikāni. So kira gāmo kiñcāpi nātimahā ahosi, ariyasāvakā panettha bahū. Tattha tattha ahivātarogena ekappahāreneva catuvīsati pāṇasatasahassāni kālamakamsu, tesu ariyasāvakā ettakā nāma ahesuṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Veḷudvāravaggo paṭhamo.

2. Rājakārāmavagga

1. Sahassabhikkhunisaṃghasuttavaṇṇanā

1007. Dutiyassa paṭhame **Rājakārāmeti** raññā kārītattā evaṃladdhanāme ārāme, taṃ raññā Pasenadikosalena kataṃ. Paṭhamabodhiyaṃ kira lābhaggayasaggapattaṃ Satthāraṃ disvā titthiyā cintayimsu “samaṇo Gotamo lābhaggayasaggapatto, na kho panesa aññaṃ kiñci sīlaṃ vā sāmādhim vā nissāya evaṃ lābhaggayasaggapatto. Bhūmisīsam pana tena gahitaṃ, sace mayampi jetavanasamīpe ārāmaṃ kārāpetuṃ sakkuṇeyyāma, lābhaggayasaggapattā bhaveyyāmā”ti. Te attano attano upaṭṭhāke samādapetvā satasahassamatte kahāpaṇe labhitvā te ādāya rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti pucchi. Mayaṃ jetavanasamīpe titthiyārāmaṃ karoma, sace samaṇo Gotamo vā samaṇassa Gotamassa sāvaka vā āgantvā vāressanti, vāretuṃ mā adatthāti lañjaṃ adamsu. Rājā lañjaṃ gahetvā “gacchatha kārethā”ti āha.

Te gantvā attano upaṭṭhākehi dabbasambhāre āharāpetvā thambhussāpanādīni karontā uccāsaddā mahāsaddā ekakolāhalaṃ akāmsu. Satthā Gandhakuṭito nikkhamma pamukhe ṭhatvā “ke pana te Ānanda uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope”ti pucchi. Titthiyā bhante Jetavanasamīpe titthiyārāmaṃ karontīti. Ānanda ime sāsana¹ paṭiviruddhā bhikkhusaṃghassa aphāsuvihāraṃ karissanti, rañño ārocetvā vārāpehīti².

Thero bhikkhusaṃghena saddhim gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rañño “therā deva āgatā”ti nivedayimsu³. Rājā lañjassa gahittatā na nikkhami. Therā gantvā Satthu ārocayimsu. Satthā Sāriputtamoggallāne pesesi. Rājā tesampi dassanaṃ na adāsi. Te āgantvā Satthu ārocayimsu “na bhante rājā nikkhanto”ti. Satthā taṅkhaṇaṃyeva byākāsi “attano rajje ṭhatvā kālaṃ kātum na labhissatī”ti.

Dutiyadivase ca sāmaṇyeva bhikkhusaṃghaparivāro gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rājā “Satthā āgato”ti sutvā nikkhamitvā nivesanaṃ pavesetvā sārappallaṅke nisīdāpetvā yāgukhajjakaṃ adāsi. Satthā paribhuttayāgukhādaniyo “yāva bhattaṃ niṭṭhāti, tāva Satthu santike nisīdissāmi”ti āgantvā nisinnaṃ rājānaṃ “tayā mahārāja idaṃ nāma katan”ti avatvā “kāraṇeneva naṃ saññāpessāmi”ti idaṃ atītakāraṇaṃ āhari— mahārāja pabbajite nāma aññaṃaṇñaṃ yujjhāpetum na vaṭṭati. Atītepi isayo aññaṃaṇñaṃ yujjhāpetvā saha raṭṭhena rājā samuddaṃ paviṭṭhoti. Kadā Bhagavāti.

Atīte mahārāja Bharuraṭṭhe Bharurājā⁴ nāma rajjaṃ kāreti. Pañcasatā pañcasatā dve isigaṇā pabbatapādato loṇambilasevanatthāya Bharunagaraṃ gantvā nagarassa avidūre dve rukkhā atthi, paṭhamaṃ āgato isigaṇo ekassa rukkhassa mūle nisīdi, pacchāgatopi ekassāti. Te yathābhirantaṃ viharitvā pabbatapādaṃ eva agamaṃsu. Te puna āgacchantāpi attano rukkhamaṇeyeva nisīdanti. Addhāne gacchante eko rukkho sukkhi, tasmim sukkhe āgatā tāpasā “ayaṃ rukkho mahā, amhākampi

1. Sāsane (Sī)

2. Harāpehīti (Sī)

3. Ārocayimsu (Sī)

4. Bhururaṭṭhe bhururājā (Syā), kururaṭṭhe kururājā (Ka)

tesampi pahossatī”ti itaresaṃ rukkhamaḷassa ekapadesa nisīdimsu. Te pacchā āgacchantā rukkhamaḷaṃ apavisitvā bahi ṭhitāva “kasmā tumhe ettha nisīdathā”ti āhaṃsu. Ācariyā amhākaṃ rukkho sukkho, ayaṃ rukkho mahā, tumhepi pavisatha, tumhākampi amhākampi pahossatīti. Te “na mayaṃ pavisāma¹, nikkhamatha tumhe”ti kathaṃ vaḍḍhetvā “na tumhe attanova manena nikkhamissathā”ti hatthādisu gahetvā nikkadḍhimsu. Te “hotu sikkhāpessāma ne”ti iddhiyā sovaṇṇamayāni dve cakkāni rajatamayaṇa akkhaṃ māpetvā pavaṭṭentā rājadvāraṃ agamimsu. Rañño “evarūpaṃ deva tāpasā paṇṇākāraṃ gahetvā ṭhitā”ti nivedayimsu. Rājā tuṭṭho “pakkosathā”ti te pakkosāpetvā “mahākammaṃ tumhehi kataṃ, atthi vo kiñci mayā kattabban”ti āha. Āma mahārāja amhākaṃ nisinnaṭṭhānaṃ ekarukkhamaḷaṃ atthi, taṃ aññehi isīhi gahitaṃ, taṃ no dāpehīti. Rājā purise pesetvā tāpase nikkadḍhāpesi.

Te bahi ṭhitā “kiṃ nu kho datvā labhimṣū”ti olokayamānā “idaṃ nāmā”ti disvā “mayampi lañjaṃ datvā puna gaṇhissāmā”ti iddhiyā sovaṇṇamayāṃ rathapañjaraṃ māpetvā ādāya agamaṃsu. Rājā disvā tuṭṭho “kiṃ bhante kattabban”ti āha. Mahārāja amhākaṃ rukkhamaḷe añño isigaṇo nisinno, taṃ no rukkhamaḷaṃ dāpehīti. Rājā purise pesetvā te nikkadḍhāpesi. Tāpasā aññamaññaṃ kalahaṃ katvā “ananucchavikaṃ amhehi katan”ti vipphaṇṇasārino hutvā pabbatapādameva agamaṃsu. Tato devatā “ayaṃ rājā dvinnāṃ isigaṇānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā aññamaññaṃ kalahaṃ kārapesi”ti kujjhitvā mahāsamuddaṃ ubbaṭṭetvā tassa rañño vijitaṃ yojanasahassamattaṭṭhānaṃ samuddameva akaṃsūti.

Isīnamantaraṃ katvā, Bharurājāti² me sutam.

Ucchinno saha raṭṭhehi, sa rājā vibhavaṅgatoti³—

Evam Bhagavatā imasmiṃ atīte dassite⁴ yasmā Buddhānaṃ nāma kathā okappaniyā hoti, tasmā rājā attano kiriyaṃ sallakkhetvā

1. Pavisissāma (Si)

3. Khu 5. 57 piṭṭhe.

2. Kururājāti (Ka)

4. Imasmiṃ kathite (Ka)

“anupadhāretvā mayā akattabbaṃ kammaṃ katan”ti “gacchatha bhaṇe titthiye nikkadḍhathā”ti nikkadḍhāpetvā cintesi “mayā kārito vihāro nāma natthi, tasmimīyeva ṭhāne vihāraṃ kāressāmī”ti tesaṃ dabbasambhārepi adatvā vihāraṃ kāresi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. Dutīye **udayagāmininti** attano samaye vaḍḍhigāminim.
Maraṇaṃ āgameyyāsīti maraṇaṃ iccheyyāsi, pattheyyāsi vā. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Catutthe **sabbaduggatibhayaṃ samatikkantoti** manussadobhaggaṃ paṭikkhittaṃ.

5. Duggativinipātabhayasuttavaṇṇanā

1011. Pañcame **sabbaduggativinipātabhayaṃ samatikkantoti** manussadobhaggena saddhim cattāro apāyā paṭikkhittā.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. Chaṭṭhe **mittāti** aññamaññassa gehe āmisaparibhogavasena vohāramittā. **Amaccāti** āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsu ekato pavattakiccā. **Ñātīti** sassusapurapakkhikā. **Sālohitāti** samānalohitā bhātibhaginimātulādayo.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Sattame **aññathattaṃ** nāma pasādaññathattaṃ bhāvaññathattaṃ gati-aññathattaṃ lakkhaṇaññathattaṃ vipariṇāmaññathattanti anekavidhaṃ. Tattha mahābhūtesu bhāvaññathattaṃ adhippetāṃ. Suvaṇṇadibhāvena hi ghanasaṇṭhitāya¹ pathavidhātuyā vilīyitvā udakabhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, kakkhaḷalakkhaṇāva hoti. Uccurasādibhāvena ca yūsākārasaṇṭhitāya²

1. Ghanasandhitāya (Syā), ghanasandhikāya (Ka)

2. Rasākārapattitāya (Ka)

āpodhātuyā sussitvā¹ ghanapathavibhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, ābandhanalakkhaṇāva hoti. **Tatridaṃ aññathattanti** ettha pana gati-aññathattaṃ adhippettaṃ, tañhi ariyasāvakassa natthi. Pasādaññathattampi natthiyeva, idha pana pasādaphalaṃ pakāsetuṃ gati-aññathattameva dassitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Rājakārāmaṃvaggo dutiyo.

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. Tatiyassa paṭhame **iddhanti** telamadhuphāṇitādīhi samiddhaṃ. **Phīṭanti** hatthūpagasīsūpagagīvūpagādi-alaṅkāravasena supupphitaṃ. **Ākiṇṇamanussanti** nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyūhanti** byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo, yā² pavīṭṭhamaggeneva niggacchanti, tā sambādhā byūhā³ bahukā etthāti **sambādhabyūhaṃ**. Imināpi nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenāti**⁴ ito cito ca paribbhamantena uddhatacārinā. Dutiyam uttānameva.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. Tatiye **Bhagavāva etaṃ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṃ vā asamannāgataṃ vāti** idaṃ sosakko tīhi dhammehi samannāgatassa puggalassa sotāpannabhāvaṃ, catūhi vā dhammehi samannāgatassa sotāpannabhāvaṃ Bhagavāva jānātīti adhippāyena āha.

Kocideva dhammasamuppādo⁵ **uppajjeyyāti** kiñcideva kāraṇaṃ uppajjeyya⁶. **Ekato assa Bhagavā, ekato bhikkhusaṃgho**ti yasmim kāraṇe uppanne Bhagavā bhikkhusaṃghena nānāladhiko hutvā ekaṃ vādaṃ vadanto ekato assa, bhikkhusaṃgho pi ekaṃ vadanto

1. Paccitvā (Syā), pacitvā (Ka)

2. Yāsu (Sī, Syā)

3. Sambādhabyūhā (Sī)

4. Vibbhantenāti (Sī, Syā)

5. Dhammo samuppādo (Ka)

6. Uppannaṃ uppajjeyya (Ka)

ekatoti attho. **Tenevāhanti** yaṃ vādaṃ tumhe vadetha, tamevāhaṃ gaṇheyyanti. Nanu ca ariyasāvakassa ratanattaye pasādanānattam¹ natthi, atha kasmā esa evamāhāti? Bhagavato sabbaññutāya. Evañhissa hoti “bhikkhusaṃgho attano asabbaññutāya ajānitvāpi katheyya, Satthu pana aññāṇaṃ nāma natthi”ti. Tasmā evamāha. **Aññatra kalyāṇā aññatra kusalāti** kalyāṇameva kusalameva vadāmi, na kalyāṇakusalavimuttanti. Apicassa anavajjanadoso esoti.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. Catutthe **idha Mahānāma ekacco** puggaloti idaṃ na kevalaṃ saraṇāni² eva apāyato mutto, imepi puggalā muttāti dassetuṃ āraddhaṃ. **Mattaso nijjhānaṃ khamantīti** pamāṇena ca olokaṇaṃ khamanti. Iminā dhammānusārimaggaṭṭhapuggalaṃ dasseti. **Agantā nirayanti** maggaṭṭhapuggalo hi apāyato parimuttoti vā parimuccissatīti vā vattuṃ na vaṭṭati, parimuccatīti pana vattuṃ vaṭṭati. Yasmā ca parimuccati, tasmā gantā nāma na hotīti “agantā”ti vutto, na gacchatīti attho. **Saddhāmattaṃ pemamattanti** iminā saddhānusārimaggaṭṭhapuggalaṃ dasseti. **Mahāsālāti** samīpe ṭhiteva cattāro mahāsārarukkhe dassento āha. **Maraṇakāle sikkhaṃ samādiyīti** maraṇasamaye tīsu sikkhāsu paripūrakārī ahoṣīti dasseti.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. Pañcame **dukkhettanti** visamakhettaṃ. **Dubbhūmanti**³ ūsarabhūmiṃ⁴ loṇūpahataṃ. **Khaṇḍānīti** paribhinnāni. **Pūtīnīti** udakena temetvā pūtibhāvaṃ āpannāni. **Vātātapahatānīti** vātātapena hatattā nirojabhāvaṃ gatāni. **Asārādānīti** anādinnaśārāni agahitaśārāni. **Asukhasayitānīti** na koṭṭhādīsu pakkhipitvā suṭṭhu ṭhapitāni. **Sukhasayitānīti** thapitaṭṭhānato⁵ cattāro māse acalitāni.

1. Pasādaññathattam (Sī, Syā)

2. Sarakāni (Sī, Syā)

3. Dubbhūminti (sabbattha)

4. Asārabhūmiṃ (Sī)

5. Vassikavuṭṭhānato (Ka)

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. Chaṭṭhe **ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyāti** khaṇena vedanā paṭippassambheyya. **Micchāñāṇenāti** micchāpaccavekkhaṇena. **Micchāvimuttiyāti** aniyyānikavimuttiyā. **Tasmā saddhañca sīlañcāti** gāthā vuttatthā eva. **Yatra hi nāmāti** yo nāma.

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Sattame **samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ** samparāyahetukaṃ maraṇabhayaṃ. **Gihisāmīcīkānāti** gihīnaṃ anucchavikāni. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Saraṇānivaggo tatiyo.

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Catutthassa paṭhame **puññābhisandā kusalābhisandāti** puññanadiyo kusalanadiyo. **Sukhassāhārāti** sukhasa paccayā.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. Catutthe **devapadānāti** devānaṃ ñāṇena, devassa¹ vā ñāṇena akkantapadāni. **Visuddhiyāti** visujjhanatthāya. **Pariyodapanāyāti** pariyodapanatthāya jotanatthāya. Imasmiṃ sutte cattāropi phalaṭṭhapuggalā visuddhaṭṭhena devā nāma jātā.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. Aṭṭhame **pāraṃgantvāti** pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ patvāti attho. **Āsavānaṃ khayāya saṃvattantīti** na paṭhamaṃ nibbānaṃ gantvā pacchā saṃvattanti, gacchamānā eva saṃvattanti. Desanā pana evaṃ katā.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. Dasame **divā pavivekāya rattim paṭisallānāyāti** divā pavivekatthāya rattim paṭisallānatthāya. **Dhammā na pātubhavantīti** samathavipassanādhammā na uppajjanti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Puññābhisandavaggo catuttho.

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. Pañcamassa paṭhame **asaṅkhyeyyoti** āḷhakagaṇanāya asaṅkhyeyyo, yojanavasena panassa saṅkhyā atthi. **Bahubheravanti** saviññāṇaka-aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena bahubheravaṃ. **Puthūti** bahu. **Savantīti** sandamānā. **Upayantīti** upagacchanti.

2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. Dutiye **yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentīti** yasmim sambhajje¹ etā mahānadiyo ekībhavanti, nirantarā bhavantīti attho.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. Tatiye **puññakāmoti** puññatthiko. **Kusale patiṭṭhitoti** maggakusale patiṭṭhito. **Bhāveti maggaṃ amatassa pattiyaṃ** nibbānassa pāpuṇanattamaṃ arahattamaggaṃ bhāveti. **Dhammasārādhigamoti** dhammasāro vuccati ariyaphalaṃ, dhammasāro adhigamo² assāti dhammasārādhigamo, adhigataphaloti attho. **Khaye ratoti** kilesakkhaye rato.

1. Sambhijje (Sī, Ka), sambhede (Ṭikā)

2. Ariyaphaladhammasāro, so adhigamo (Sī, Syā)

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Catutthe **aḍḍho mahaddhanoti** sattavidhena ariyadhanena aḍḍho ceva mahaddhano ca. Teneva bhogena **mahābhogo**. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sagāthakapuññābhisandavaggo pañcamo.

6. Sappaññavagga

2. Vassamvutthasuttavaṇṇanā

1048. Chaṭṭhassa dutiye ayamadhippāyo—sotāpanno bhikkhu ettakena vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇissati, sakadāgāmī anāgāmimaggaṃ, anāgāmī arahattamagganti imamattamaṃ sandhāya Bhagavatā imasmim sutte sāsane tanti paveṇī kathitāti.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. Tatiye **Dhammadinnoti** sattasu janesu eko. Buddhakālasim hi Dhammadinno upāsako, Visākho upāsako, Uggo gahapati, Citto gahapati, hatthako Ālavako, Cūḷa-anāthapiṇḍiko, Mahā-anāthapiṇḍikoti ime satta janā pañcasata-upāsakaparivārā ahesuṃ. Etesu esa aññataro.

Gambhirāti dhammagambhīrā sallasuttādayo. **Gambhīratthāti** atthagambhīrā cetanāsuttantādayo. **Lokuttarāti** lokuttaratthadīpakā asaṅkhatasaṃyuttādayo. **Suññatappaṭisaṃyuttāti** sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo. **Upasampajja viharissāmāti** paṭilabhitvā viharissāma. **Evañhi vo Dhammadinna sikkhitabbanti** evaṃ tumhehi candopamaṃapaṭipadaṃ rathavinītaṃapaṭipadaṃ moneyyapaṭipadaṃ mahā-ariyavaṃsapaṭipadaṃ pūrentehi sikkhitabbaṃ. Iti Satthā imesaṃ upāsakānaṃ asayhabhāraṃ āropesi.

Kasmā? Ete kira na attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yāciṃsu, avisesena pana sabbabhāraṃ ukkhipituṃ samatthā viya “ovadatu no bhante Bhagavā”ti yāciṃsu. Tena tesaṃ Satthā asayhabhāraṃ āropento evamāha. **Na kho netanti** na kho etaṃ. Nakāro panettha byañjanasandhimattamevāti veditabbo. **Tasmāti** yasmā idāni attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yācatha, tasmā.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. Catutthe **na kho panetanti** na kho amhehi etaṃ. **Sappañño upāsakoti** sotāpanno adhippeto. **Assāsanīyehi dhammehīti** assāsakarehi dhammehi. **Assāsatāyasmāti** assāsatu āyasmā. **Mārisoti** maraṇapaṭibaddho. **Maraṇadhammoti** maraṇasabhāvo. **Adhimocehīti** ṭhapehi. **Adhimocitanti** ṭhapitaṃ. **Evam vimuttacittassāti** evaṃ arahattaphalavimuttiyā vimuttacittassa. **Yadidaṃ vimuttiyā vimuttanti** yaṃ idaṃ vimuttiṃ ārabbhā vimuttiyā nānākaraṇaṃ vattabbaṃ siyā, na taṃ vadāmi. Bhikkhusaṃghassa hi cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattesu ceva asītikkhandhakavattesu cāti āgamanīyaguṇesu pamāṇaṃ nāma natthi, paṭividdhe pana magge vā phale vā upāsakānañca bhikkhūnañca nānākaraṇaṃ natthi.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. Navame **paññāpaṭilābhāya saṃvattantīti** ettha satta sekkhā paññaṃ paṭilabhanti nāma, khīṇāsavo paṭiladdhapañño nāmāti veditabbo. Parato **paññābuddhiyāti**-ādisupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sappañnavaggo chaṭṭho.

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññāsuttavaṇṇanā

1058. Sattame **mahāpaññatāya saṃvattantīti**-ādīsu “mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā”ti-ādinaṃ paṭisambhidāyaṃ¹ vuttanayeneva sabbattha sabbapadesu attho veditabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 371 piṭṭhe.

12. Saccasaṃyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. Saccasaṃyuttassa paṭhame **samādhim bhikkhave** te kira bhikkhū cित्तेkaggaṭāya parihāyanti, atha nesaṃ Satthā “evamete cित्तेkaggaṭaṃ labhitvā kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā viśesaṃ pāpuṇissanti”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. **Tasmātiha bhikkhave “idaṃ dukkhaṃ”ti yogo karaṇīyoti** ettha yathābhūṭādivasena kāraṇacchedo veditaḃbo. Idaṃhi vuttaṃ hoti— bhikkhave yasmā samāhito bhikkhu cattāri saccāni yathābhūtaṃ pajānāti, tasmā tumhehi ca samāhitehi catunnaṃ saccānaṃ yathābhūtaṃ pajānanatthāya “idaṃ dukkhaṃ”ti yogo karaṇīyo. Tathā yasmā cattāri saccāni Tathāgatasseva pātubhāvā pākaṭāni honti, yasmā ca Tathāgatena suvibhattāni, yasmā ca tesu aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇāni padabyañjanāni, yasmā ca tesāṃ appaṭividdhattā vaṭṭaṃ vaḍḍhati, tesāṃ paṭividdhakālato paṭṭhāya na vaḍḍhati, tasmā “evaṃ no vaṭṭaṃ na vaḍḍhissatī”ti tumhehi “idaṃ dukkhaṃ”ti yogo karaṇīyo.

2. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

1072. Duttiyaṃ kāyavivekavikalānaṃ kāyavivekapaṭilābhatthāya vuttaṃ.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. Tatiye **abhisamayāyāti** abhisamayatthāya. **Samaṇabrāhmaṇāti**¹ cettha sāsanāvacaṛā adhippetā. Tathā catutthapaṇcomesu, tena tena abhilāpena bujjhanakānaṃ pana ajjhāsayaṇetāni vuttāni.

1. Samaṇā vā brāhmaṇā vāti (Sī, Syā)

6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

1076. Chaṭṭhe **abhisambuddhaṃ pakāsesunti** abhisambuddho ahanti evaṃ attānaṃ abhisambuddhaṃ pakāsayimsu. Imasmim hi sutte Sabbaññubuddhā ca samaṇagahaṇena gahitā.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Dasame **anekavihitanti** anekaividhaṃ. **Tiracchānakathanti** aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtaṃ kathaṃ. **Rājakathanti** ādīsu rājānaṃ ārabha “Mahāsammato Mandhātā Dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo”ti-ādinā nayena pavattakathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**disu. Tesu “asuko rājā abhirūpo dassanīyo”ti-ādinā nayena gehasitakathāva tiracchānakathā hoti, “sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gato”ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi “mūladevo evaṃ mahānubhāvo meghamālo evaṃ mahānubhāvo”ti tesam kammaṃ paṭicca “aho sūrā”ti gehasitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādisu “asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho”ti kāmāssādavaseneva kathā tiracchānakathā, “tepi nāma khayaṃ gatā”ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādisu “evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādīmha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā”ti kāmāssādavasena kathetum na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā “pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ vilepanaṃ sīlavantānaṃ adama, cetiye pūjaṃ akarimhā”ti kathetum vaṭṭati.

Ñātikathādisupi “amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā”ti vā, “pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā”ti vā assādavasena vattum na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā “tepi no ñātakā khayaṃ gatā”ti vā, “pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṃghassa adamaṃ”ti vā kathetabbā. **Gāmakathā**disupi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā “asukagāmaṃvāsino sūrā samatthā”ti vā evaṃ assādavasena vattum na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā “saddhā pasannā”ti vā, “khayaṃ gatā”ti vā vattum vaṭṭati. **Nigamanagaraajanapadakathā**supi eseṃ nayo.

Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādasena vattum na vaṭṭati, “saddhā pasannā khayam gatā”ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi “nandimitto nāma yodho sūro ahosi”ti assādasena vattum na vaṭṭati, “saddho pasanno ahosi, khayam gato”ti evameva vaṭṭati. **Surākathā**tipi pāṭho. Sāpi cesā surākathā “evarūpā nāma surā pītā ratijananī hotī”ti assādaseneva na vaṭṭati, ādinavavasena pana “ummattakasaṃvattanikā”ti-ādinā nayena vaṭṭati. **Visikhākathā**pi “asukavisikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā”ti vā, “asukavisikhāya vāsino sūrā samatthā”ti vā assādaseneva vattum na vaṭṭati, “saddhā pasannā khayam gatā”ti iccevaṃ vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti udakatitthakathā vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sāpi “pāsādikā naccitum gāyitum chekā”ti assādasena na vaṭṭati, “saddhā pasannā”ti-ādinā nayeneva vaṭṭati.

Pubbapetakathāti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo. **Nānattakathā**ti purimacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti “ayam loko kena nimmito, asukena nāma nimmito, kāko seto aṭṭhīnam setattā, balākā rattā lohitassa rattattā”ti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. **Samuddakkhāyikā** nāma “kasmā samuddo sāgaro, sāgaradevena¹ khanitattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddo”ti evamādikā niratthakasamuddakkhāyikakathā. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇam vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca bhavoti sassatam, abhavoti ucchedam. Bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti kāmasukham, abhavoti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhim bāttimsa tiracchānakathā nāma honti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamo vaggo.

1. Sagaradevena (Sī)

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. Dutiyassa paṭhame **Bārāṇasiyanti** evaṃnāmake nagare. **Isipatane Migadāyeti** isiṇaṃ patanuppatanavasena evaṃladdhanāme migānaṃ abhayadānavasena dinnattā Migadāyasaṅkhāte ārāme. Ettha hi uppannuppannā sabbaññu-isayo patanti, dhammacakkappavattanatthaṃ nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anodattadahe katamukhadhovanādikiccā ākāseṇa āgantvā Paccekabuddha-isayopettha otaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, Gandhamādanaṃ paṭigacchantāpi tatova uppatantīti iminā isiṇaṃ patanuppatanavasena taṃ “Isipatanan”ti vuccati.

Āmantesīti Dīpaṅkarapādamūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimabhavaṃ katābhinikkhamano anupubbena¹ Bodhimaṇḍaṃ patvā tattha Aparājitapallaṅke nisinno mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahasilokadhātum unnādentō sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesano Buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā lokānaggahena Bārāṇasiṃ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme bhikkhave antāti dve ime bhikkhave koṭṭhāsā². Imassa pana padassa saha samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā Avīciṃ³ upari Bhavaggaṃ patvā dasasahasilokadhātum pattharivā aṭṭhāsi. Tasmiṃyeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmano samāgacchimsu, pacchimadisāya sūriyo atthameti, pācīnadisāya āsālhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmiṃ samaye Bhagavā imaṃ Dhammacakkappavattanasuttaṃ ārabhanto “dveme bhikkhave antā”ti-ādimāha.

1. Pacchimabhavaṃ pacchimabhavañca patvā mahābhinikkhamanena anupubbena (Ka)

2. Lāmakāṃkoṭṭhāsā (Sī, Syā)

3. Avīcito (Sī, Syā)

Tattha **pabbajitenā**ti gihisaṃyojanaṃ chinditvā pabbajjupagatena. **Na sevita**bbāti na vaḷaṇjetabbā. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogoti** yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo. **Hī**noti lāmakko. **Ga**mmoti gāmaṃvāsīnaṃ santakko. **Pothujjanikoti** andhabālaṇaṇa¹ āciṇṇo. **Anariyoti** na ariyo na visuddho na uttamo na vā ariyānaṃ santakko. **Anatthasaṃhitoti** na atthasaṃhito, hitasukkhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogoti** attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkhoti** kaṇḍakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho.

Paññācakkhum karotīti **cakkhukaraṇī**. Dutiyapadaṃ tasseeva vevacanaṃ. **Upasamāyāti** kilesūpasamatthāya. **Abhiññāyāti** catunnaṃ saccānaṃ abhijānaṇatthāya. **Sambodhāyāti** tesāmyeva sambujjhaṇatthāya. **Nibbānāyāti** nibbānasacchikiriyāya. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā tattha tattha vuttameva. Saccakathāpi sabbākāreneva Visuddhimagge² vitthāritā.

Viparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ. Ettha hi “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ”ti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtaṃ ñāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesuyeva “pariññeyyaṃ pahātabbaṃ”ti evaṃ kattabbakiccajānaṇañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. “Pariññātaṃ pahīnaṃ”ti evaṃ tassa tassa kicassa katabhāvajānaṇañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāraṇti** tesāmyeva ekekasmim sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākāraṇaṃ vasena dvādasākāraṃ. **Ñāṇadassananti** etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākāraṇaṃ vasena uppannañāṇasaṅkhātānaṃ dassanaṃ. **Dhammacakkhanti** aññattha tayo maggā tiṇi ca phalāni dhammacakkhu nāma honti, idha paṭhamamaggova.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ceva desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṃ dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi, Isipatane nisinnassa dvādasākārāya saccadesanāya pavattitaṃ desanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetuṃ Dasabalassa ure pavattañāṇameva³.

1. Puthujjanandhabālaṇaṇa (Ka)

2. Visuddhi 2. 124 piṭṭhe.

3. Uddesapavattañāṇamevetaṃ (Ka)

Imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva Aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhim sotāpattiphale paṭiṭṭhāti, tāva naṃ Bhagavā pavatteti nāma, paṭiṭṭhite ca pavattitaṃ nāma. Taṃ sandhāya **pavattite ca pana Bhagavatā dhammacakke bhumma devā saddamanussāvesunti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **bhumma**ti bhūmaṭṭhakadevatā. **Saddamanussāvesunti** ekappahāreneva sādhu-kāraṃ datvā “etaṃ Bhagavatā”ti-ādīni vadantā anusāvayimṃsu. **Obhāsoti** sabbaññutaññāṇobhāso. So hi tadā devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā virocittha. **Aññāsi vata bho Koṇḍaññoti** imassapi udānassa udāhāranigghoso dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi.

9. Saṅkāsanassuttavaṇṇanā

1089. Navame **aparimāṇā vaṇṇāti** appamāṇāni akkharāni. **Byañjanāti** tesamyeva vevacanaṃ, vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāma. **Saṅkāsanāti** vibhattiyo. Ekamekasmim hi sacce sabbākārena vitthāriyamāne vaṇṇadānaṃ anto nāma natthi. Tasmā evamāha.

10. Tathassuttavaṇṇanā

1090. Dasame sabhāvāvijjanaṭṭhena **tatham**. Dukkhaṃ hi dukkhameva vuttaṃ. Sabhāvassa amoghatāya **avitatham**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññabhāvānupagamena **anaññatham**. Na hi dukkhaṃ samudayādibhāvaṃ upagacchati. **Samudayādīsupi** eseva nayoti.

Dhammacakkappavattanavaggo dutiyo.

3. Koṭigāmaṃvagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. Tatiyassa paṭhame **ananubodhāti** ananubujjhanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. Dutīye **cetovimuttipaṇṇāvimuttī**ti phalasamāpattiphalapaṇṇānaṃ nāmaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. Sattame **tasmā ariyasaccānī**ti yasmā tathāni avitathāni anaṇṇathāni, tasmā ariyānaṃ saccānīti vuccanti. Na hi vitathāni¹ ariyā ariyasaccato paṭivijjhanti.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. Aṭṭhame **Tathāgato ariyo, tasmā “ariyasaccānī”**ti yasmā ariyena Tathāgatena paṭividdhattā desitattā ca tāni ariyasantakāni honti, tasmā ariyassa saccattā ariyasaccānīti attho.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. Dasame **sahañcaniketi sahañcaniyanagare**². **Yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passatīti**-ādi ekapaṭivedhavasena vuttaṃ, imasmiṃ hi sutte ekapaṭivedhova kathito.

Koṭigāmaavaggo tatiyo.

4. Sīsapāvanavagga

1. Sīsapāvanasuttavaṇṇanā

1101. Catutthassa paṭhame **yadidaṃ uparī**ti yāni imāni upari. **Sīsapāvaneti** sīsapārukkhe.

2. Khadirapattasuttavaṇṇanā

1102. Dutīye **anabhisameccā**ti ṇāṇena anabhisamāgantvā, appaṭivijjhivāti attho.

1. Vitathāni aṇṇathāni ca (Sī)

2. Sahajaniyeti sahajaniye nagare (Sī), sahajaniyeti sahajaniyanagare (Syā)

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1103. Tatiye **asmā lokā param lokanti** imamhā manussalokā param nirayampi tiracchānayonimpi pettivisayampi manussalokampi devalokampi gacchanti, punappunam vaṭṭasmimyeva nibbantantīti attho.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. Pañcame **evañcetaṃ bhikkhave assāti** bhikkhave evaṃ ce etaṃ bhaveyya, niraṇṭaraṃ sattisatehi haññamānassa dukkhadomanassehi sahevesa saccābhisamayo bhaveyya ceti attho.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. Navame **mukhaṃ oloketīti** ajjhāsayaṃ olokenti. Ajjhāsaya idha mukhanti adhippeto.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. Dasame **silāyūpoti** silāthambho. **Soḷasakukkukoti** soḷasahattho. Soḷasakukkūtipi pāṭho. **Heṭṭhā nemaṅgamāti** heṭṭhā āvāṭaṃ paviṭṭhā. **Aṭṭha kukku uparinemassāti** aṭṭhahatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyum. **Bhusāti** balavatī. Sesaṃ sabbattha-uttānamevāti.

Sīsapāvanavaggo catuttho.

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. Pañcamassa paṭhame **Sumāgadhāya pokkharāṇiyāti** evaṃnāmikāya pokkharāṇiyā. **Lokacintaṃ cintentoti** “kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppādītā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo”ti evarūpaṃ lokacintaṃ cinto nisīdi.

Vicetoti vigatacitto¹ vikkhittacitto vā. **Bhūtaṃyeva addasāti** te kira asurā sambarimāyaṃ samparivattetvā yathā ne so puriso hatthi-assādīsu āruhante ukkhipitvā² bhisamuḷālacchiddehi pavisante passati, evaṃ adhiṭṭhahimsu. Taṃ sandhāya Satthā “bhūtaṃyeva addasā”ti āha. **Devānaṃyeva mohayamānāti** devānaṃ cittaṃ mohayantā. **Tasmāti** yasmā lokacintaṃ cintento ummattakopi hoti, tasmā.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-13. Dutiye **paṭibhānakūṭoti** eko mahanto pabbatasadiso mariyādapāsāṇo. Tatiye **aniṭṭharūpanti** aniṭṭhasabhāvaṃ.

4. Kūṭāgārasuttavaṇṇanā

1114. Catutthe **heṭṭhimaṃ gharaṃ akaritvāti** thambhabhittipādussāpanādinā gharassa heṭṭhimabhāgaṃ akatvā.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. Pañcame **santhāgāreti** sippuggaṇhanasālāyaṃ. **Upāsanaṃ karonteti** kaṇḍakhipanasippam³ karonte. **Asanaṃ atipātenteti** kaṇḍam atikkamante. **Poṅkhānupoṅkhanti** ekaṃ kaṇḍam khipitvā⁴ yathā assa sarassa poṅkham vijjhati, aparaṃ anupoṅkham nāma dutiyassa poṅkham, puna aparaṃ tassa poṅkhanti⁴ evaṃ atipātenteti addasa. **Yatra hi nāmāti** ye nāma. **Durabhisambhavataranti** dukkarataraṃ. **Sattadhā⁵ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti** ekaṃ vālaṃ sattadhā bhinditvā tassa ekaṃ bhedaṃ gahetvā vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā aparaṃ bhedaṃ kaṇḍassa aggakoṭiyaṃ bandhitvā usabhamatte ṭhito kaṇḍabaddhāya koṭiyā taṃ vātiṅgaṇabaddhakoṭiṃ paṭivijjheyāti attho. **Tasmāti** yasmā evaṃ duppaṭivijjhāni cattāri saccāni, tasmā.

1. Vītacitto (Sī, Syā)

2. Uppatitvā (Sī)

3. Kaṇḍakhipanasikkhanaṃ (Sī)

4-4. Yathā aparantassa vijjhati, aparaṃ poṅkham nāma dutiyassa poṅkham, puna aparaṃ Anupoṅkham puna aparaṃ tassa poṅkhanti (Sī, Syā)

5. Satadhā (Ka)

7. Paṭhamachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1117. Sattame **aññamaññakhādikā**ti aññamaññaṃ khādanam.

Dubbalakhādikāti balavantehi macchādīhi dubbalānaṃ macchādīnaṃ khādanam.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. Aṭṭhame **mahāpathavī**ti cakkavāḷagabbhantarā¹ mahāpathavī.

Adhiccamidaṃ bhanteti idaṃ adhiccuppattikaṃ sace taṃ yugaṃ na pūti bhaveyya, samudde udakaṃ na susseyya, so ca kacchapo na mareyya, api nāma yadicchāvasena siyāti attho.

Evam adhiccamidaṃ bhikkhveti ettha Mahāsīvatthero cattāri yugāni dasseti—puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena purisena pakkhittayugassa hi chiggaḷena tassa andhakacchapassa gīvāya pavesanaṃ viya manussapaṭilābho adhiccapaṭilābhī. Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavasanaṃ viya Tathāgatuppādo adhiccatarasambhavo. Pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugadvayaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṃ viya Tathāgatappaveditassa dhammavinayassa dīpanaṃ adhiccatarasambhavaṃ. Uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugattayaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṃ viya catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo veditaḥ. Navamādīni Abhisamayasaṃyutte vuttanayānevāti.

Papātavaggo pañcamo.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. Abhisamayavaggo Nidānavagge Abhisamayasaṃyutte vitthāritova.

1. Cakkavāḷantarā (Sī, Syā)

7. Paṭhama-āmakadhaññaṭṭhapaṭṭhāṇa

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Āmakadhaññaṭṭhapaṭṭhāṇe **ariyena paññācakkhunāti**¹ vipassanaṃ ādiṃ katvā lokiyalokuttarena ñāṇacakkhunā.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Surāmerayamajjappamādatṭhānā paṭiviratāti** ettha **surā** nāma piṭṭhasurā odanasurā pūvasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañcavidhā. **Merayaṃ** nāma pupphāsavo phalāsavoti evaṃ vutto yo koci āsavo. **Majjanti** tadeva ubhayaṃ, yaṃ vā panaññaṃpi surāsavavinimuttaṃ madanīyaṃ. Yāya cetanāya taṃ pivanti, sā pamādaṃ kārāṇattā **pamādatṭhānaṃ** nāma, tato paṭiviratāti attho.

6-7. Matteyyasuttādivaṇṇanā

1136-37. **Matteyyāti** mātuhitā, mātari sammāpaṭipannāti attho. **Petteyyā**disu pituhitā petteyyā.

8-9. Sāmaññasuttādivaṇṇanā

1138-39. Samaṇānaṃ hitā **sāmañña**. Brāhmaṇānaṃ hitā **brahmañña**. Tesu tesu sammā paṭipannānaṃ yeveṭaṃ adhivacanaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Kule jetṭhāpacāyino**ti kule jetṭhānaṃ apacāyino, nīcavuttinoti attho.

1. Ñāṇacakkhunāti (Sī, Syā)

8. Dutiya-āmakadhaññaṭṭhāpeyyālavagga

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. **Bījagāma**bhūtagāmasamārambhāti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanapacanaḍibhāvena vikopānā paṭiviratāti attho.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. **Vikālabhojanā**ti kālātikantabhojanā, majjhanhikātikkamato paṭṭhāya yāvakālikaparibhogāti attho.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. Mālādīsu **mālā**ti yaṃ kiñci pupphaṃ. **Gandhanti** yaṃ kiñci gandhajātaṃ¹. **Vilepananti** chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhantā dhārenti nāma, ūnaṭṭhānaṃ pūrentā maṇḍenti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyantaṃ vibhūsentī nāma, **ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho.

9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭhāpeyyālavagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇibhūtaṃ dassananti **visūkadassanaṃ**. Attanā naccanānaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenāpi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā pareti payojāpetuṃ vā payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti.

1. Gandhajātikaṃ (Sī, Syā)

2. Uccāsyanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccāsyanam** vuccati pamāṇātikantam. **Mahāsyanam** akappiyattharanam, tato paṭiviratāti attho.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. **Jātarūpanti** suvaṇṇam. **Rajatanti** kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāram gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭiviratā, neva nam uggaṇhanti na uggaṇhāpentī, na upanikkhittam sādiyantīti attho.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. **Āmakadhañṇapaṭiggahaṇāti** sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhañṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṇca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnam na vaṭṭatiyeva.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. **Āmakamaṃsapāṭiggahaṇāti** ettha aññatra uddissa¹ anuññatā. Āmakamaṃsamacchānam paṭiggahaṇameva bhikkhūnam na vaṭṭati, no āmasanam.

6. Kumārikasuttavaṇṇanā

1156. **Itthikumārikapaṭiggahaṇāti** ettha itthīti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

7. Dāsīdāsasuttavaṇṇanā

1157. **Dāsīdāsapāṭiggahaṇāti** ettha dāsīdāsavaseneva tesam paṭiggahaṇam na vaṭṭati, “kappiyakārakam dammi, ārāmikam dammi”ti evam vutte pana vaṭṭati.

1. Odissa (Ka)

10. Catuttha-āmakadhaññaṭṭhavaṇṇa

1. Khettaṭṭhavaṇṇa

1161. **Ajeḷakā**disu **khettaṭṭh**upariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha khettaṃ nāma yasmaṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. Vatthu nāma yasmaṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayaṃ ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettaṭṭhusīsenā cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

2-3. Kayavikkayaṭṭhavaṇṇa

1162-63. **Kayavikkaya**ti kayā ca vikkayā ca. **Dūteyya**ṃ vuccati dūtakammaṃ gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ, **pahiṇagama**ṃ vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamaṃ, **anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahiṇagamaṇānuyogāti evamettha attho veditabbo.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇa

1164. Tulākūṭādisu **kūṭanti** vañcanaṃ. Tattha **tulākūṭa**ṃ tāva rūpakūṭaṃ aṅgakūṭaṃ¹ gahaṇakūṭaṃ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭa**ṃ nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭa**ṃ¹ nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭa**ṃ nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭa**ṃ nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge².

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭa**ṃ. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti. Tato janapadaṃ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṃ pavisitvā “suvaṇṇabhājanāni kiṇṭhā”ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti, tato tehi “kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo

1. Kaṃsakūṭaṃ (Sī)

2. Pubbabhāge (Sī)

jānitabbo”ti vutte “vīmaṃsitvā gaṇhathā”ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūtaṃ hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanaṃkāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena “saṇikaṃ āsiṇcā”ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanaṃkāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhāṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena sikhāṃ bhindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanaṃkāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantaṃ mahantaṃ katvā minanti.

5. Ukkoṭanasuttavaṇṇanā

1165. **Ukkoṭanā**dīsu **ukkoṭananti** sāmike assāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcananti** tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto “kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako”ti āha. “Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekaṃ”ti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto “na me bho migapotakena attho, migaṃ me dehi”ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. Nanu bho mayā paṭhamāṃ eko kahāpaṇo dinnoti. Āma dinnoti. Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghanaṃ migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So “kāraṇaṃ vadatī”ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭilayogo, etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogā vañcanasāciyogā nikatisāciyogāti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññaṃsa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti, taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-1171. **Chedanā**dīsu **chedananti** hatthacchedanādi. **Vadhoti** māraṇaṃ. **Bandhoti** rajjubandhanādihi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ himaviparāmoso. Yaṃ gumbādipaṭicchannā musanti, ayaṃ gumbaviparāmoso.

Ālopo vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāro**ti sāhasakiriyā, gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedanavadhabandhanaviparāmosa-ālopasahasākārā paṭiviratā. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Āmakadhaññaṭṭhapaṭiviratā.

Iti Sāratthappakāsinīyā Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā hi—

Bahukārassa yatīnaṃ vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ,
Saṃyuttavarāṇikāyassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātum.

Saddhammassa ciraṭṭhiti'māsisamānena¹ yā mayā,
Nipuṇā Aṭṭhakathā āradhā **Sāratthapakāsinī** nāma.

Sā hi Mahā-aṭṭhakathāya sāra'mādāya niṭṭhitā esā,
Aṭṭhasattatimattāya Pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasatṭhimatto Visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
Atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahā'yaṃ Aṭṭhakathā bhāṇavāragāṇāya,
Thokena aparipūraṃ sattatimsasataṃ hoti.

Sattatimsādhikasata-parimāṇaṃ bhāṇavārato evaṃ,
Samayaṃ pakāsayantiṃ Mahāvihārādhivāsīnaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāra'mādāya mayā imaṃ karontena,
Yaṃ puññaṃ upacitaṃ tena hotu sabbo sukhī loko.

Etissā karaṇatthaṃ therena **Bhadantajotipālena**,
Sucisīlena subhāsītassa pakāsayantañāṇena.

Sāsanavibhūtikāmena yācamānena maṃ subhagaṇena,
Yaṃ samadhigataṃ puññaṃ tenāpi jano sukhī bhavatūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃyantaragāṇajjhogāṇasamatthena
paññāveyyattiyasamānāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanālāvaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷabhiññāḍippabhedaguṇappaṭimaṇḍite

1. Mabhilasamānena (Sī, Syā)

uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ
 therānaṃ Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena
 vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghosoti** garūhi gahitanāmadheyyena therena
 katā ayaṃ **Sāratthappakāsini** nāma Saṃyuttanikāyaṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanīttharaṇesinaṃ.

Dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlavisuddhiyā.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.

Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Sāratthappakāsini nāma

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Saḷāyatanavagga mahāvaggasam'yuttatṭhakathāya

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akataññutato	60	Ajjhattañca bahiddhā ca	115
Akālikena	145	Ajjhattaṃ kāmaccchando	206
Akilāsu dhammadesanāya	256	Ajjhattaṃ byāpādo	206
Akusalā	178	Ajjhattaṃ satimā	239
Akusale dhamme	301	Ajjhāruhā	189
Akuppā	136	Ajjhupekkhitā	304
Akkandati	117	Ajjhosānā	187
Akkosissanti	20	Añjanavane	278
Akkhāsi yogam	32	Aññataro	30
Akhaṇḍehi	307	Aññatreva saddhāya	47
Akhilam	43	Aññato passati	16
Agantā	318	Aññathābhāvī bhavasatto	
Agarum	34	loko bhavamevābhinandati	11
Aguttā	27	Aññathattaṃ	14, 316
Aguttadvārassa	43	Aññadatthu	159
Aggapadasmim	150	Aññamaññakhādikā	333
Aggamakkhāyati	170	Aññamahēṭṭhayāno	73
Aṅgārakāsūpamā	96	Aññāṇāya adassanāya	210
Aṅgehi	125	Aññātāvindriyaṃ	269
Acakkhukaraṇā	189	Aññāsi vata bho Koṇḍañño	329
Accādhāya	72	Aññindriyaṃ	269
Acirakāritaṃ	86	Aññaṃ byākareyya	47
Acirapariniḅbutesu	257	Aṭṭiyamānā	299
Accheccchi taṇhaṃ	115	Aṭṭha kukku uparinemassa	331
Ajjhattarato	285		
Ajjhattaṃ	107, 295		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atṭhasatapariyāyaṃ	122	Adhimocehi	322
Atṭhaṅgikaṃ maggaṃ	171	Adhivāseti	30
Atṭhimkatvā	185	Adhogaccha	141
Aḍḍho mahaddhano	321	Adhammikā devā	113
Atisitvā	33	Anaññañāṇassāmītindriyaṃ	269
Attakilamathānuyogo	145, 328	Anataṃ	149
Attadīpā	238	Anavajjā	178
Attaniyena	17	Antarāparinibbāyī	181
Attarūpena	35	Anantaraṃ abāhiraṃ	237
Attasaraṇā	238	Anantevāsikaṃ	46
Attasampadā	169	Ananubodhā	329
Attasambhavaṃ	285	Anatthaggaṇato	59
Attāpi	310	Anatthasaṃhito	328
Attupanāyikaṃ	311	Anantadosūpaddavato	61
Atthi	50	Anabhijānaṃ aparijānaṃ	
Atthi āyāma	167	avirājayaṃ appajahaṃ	6
Antamakāsi dukkhassa	116	Anabhisamecca	330
Atha maraṇakāle	181	Anariyo	328
Adantā	27	Anassasaṃ	15-6
Addā	117	Anācariyakaṃ	46
Adukkhamasukhaṃ	115	Anāmantetvā	236
Addhabhūtaṃ	10	Anāvaraṇā	188
Addhānaṇca āpādentī	39	Anāvattidhammo	312
Addhānapariññatthaṃ	169	Anāsakā	43
Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā	28	Anāsavaṃ	149
Adīnamānaso	183	Anikīlitāvino kāmesu	39
Adhigaṇhanti	129	Aniccatō	117
Adhimuccati	43, 95	Aniccatō jānato	16
Adhimocitaṃ	322	Aniccatō jānato passato	12

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aniccata	144
Aniccānupassī	118
Aniccucchādanaparimaddanabhe- danaviddhaṃsanadhammassa	31
Anicchā parivāraṇaṃ	159
Aniṭṭharūpaṃ	332
Anibbānaśaṃvattanikā	189
Animittā	137
Animittam	129
Anissito	73
Anīghaṃ	131
Anukampakena	148
Anukampaṃ upādāya	148
Anuṭṭhitā	282
Anuttaraṃ yogakkhemaṃ	281
Anuttaraṃ sammāsambodhiṃ	244
Anudahanti	97
Anudayatāya	259
Anudhammacārino	284
Anunadītīre	73
Anupapanno hoti	151
Anupabbajjaṃ	180
Anupavajjaṃ	18
Anupādāparinibbānattham	169
Anuppannānaṃ	162
Anupariyāyapathaṃ	244
Anuparisakkeyya	141
Anubyañjanaso	50
Anubandhimsu	309
Anuvitakketi	181

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anuvikkhitto	290
Anuvidhāyeyyaṃ	110
Anuvedaṃ vijjeyya	117
Anusayā	12
Anussati	180
Anussavo	47
Anekaṇḍariyāyena	50
Anekaṇḍariyāyena asubhakathaṃ	296
Anekavihiṭṭam	325
Anekāṇi devatāsahassāni	37
Aṅgāraśāsūpamā kāmādiṭṭhā honti	96
Aṅgehi	125
Antamakāśi dukkhassa	116
Antarāparinibbāyī	181
Antassa vasaṇti	46
Antā	145
Antopūti	85
Andhakaraṇā	189
Andhakāre nikkhitto	210
Andhakāro aṇṇasataṃ	45
Apaṇṇakatāya mayhaṃ	146
Apunabbhavāya	50
Aparāmaṭṭhehi	308
Aparimāṇā vaṇṇā	329
Aparihāṇiye	186
Apalikhaṭṭam gaṇḍamūlaṃ	31
Apārāpāraṃ	168

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Appakasirena	142
Appaññāto	16
Appaṭikūlaṃ	207
Appaṭivibhattaṃ	139, 311
Appaṭivedhā	329
Appattassa pattiya	167
Appaṭiṭṭhitacitto	183
Appathāmaṅko	117
Appanigghosaṇi	13
Appapuñña	234
Appossukko	284
Appamānacetaso	43
Appamāṇoti	182
Appamādasampadā	169
Appamādo	35
Appameyyo	150
Appasaddāni	13
Appaṃ vā anāgatesu	35
Abahukato	187
Abyāpādo	159
Abhāvitakāyā	40
Abhikkantataraṃ	120
Abhikkantā	94
Abhikkhaṇaṃ	245
Abhiññā pariññeyyaṃ	12
Abhiññā pariññā pahātabbaṃ	6
Abhiññeyyaṃ	12
Abhiharati	235
Abhiṃjhā ca vihesā ca	29
Abhihaṭṭhuṃ pavāreyyuṃ	97

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Abhibhāyatanāni	30
Abhibhuyya kodhaṃ	42
Abhibhuyya vattati	126
Abhindi kavacamiva	285
Abhirati	128
Abhisañcetaṃ	46
Abhisaṅkhaṭaṃ	46
Abhisaṅkhari	131
Abhisambuddhaṃ pakāsesuṃ	325
Amaccā	316
Amataparāyaṇaṃ	279
Amatogadhaṃ	279
Amanoraṃā	44
Amukasmaṃ	16
Amohayī maccurājaṃ	50
Ambilaggehi	235
Ayamahamasmi	114
Ayamantarākathā	130
Ayo	188
Ayonisomanasikāro	177
Ayosaṅkunā	51
Ayaṃ vuccati	46, 164
Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsaṇi	148
Arakkhitā	27
Arakkhiteneva kāyena	40
Arañṇakuṭikāyaṃ	41
Arañṇavanapatthāni	13
Arati	177

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Ariyakantehi	307
Ariyena paññācakkhunā	334
Arugatto	110
Alamariyañāṇadassanaviseso	139
Alaso ca	125
Alakkhikā	234
Alaṁ	146
Avassaji	285
Avantiyā	130
Avassutapariyāyaṁ	95
Avassuto	85
Avijjā	12
Avinipātadhammo	312
Avitakkomhi	239
Avirājento	6
Avisesakārito	60
Avihaññamāno	236
Avihimsā	159
Avijjāgatassa	153
Avijjogho	174
Avijjaṁ bhindissati	164
Aviddasū	45
Avusitaṁ	15
Avūpasamo	178
Aveccappasādena	129, 307
Asappurisasevito	106
Asati	19
Asatī kirāyaṁ	108

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Asāditañca sādum	27
Asārādāni	318
Asukhasayitāni	318
Asantaṁ avijjamānaṁ	116
Asaṅkhatāṁ	148
Asaṅkhyeyyo	320
Asantuṭṭho	97
Asampajānā	288
Asammosāya	162
Asitavisā	54
Asisadisavisā	54
Asuci	85
Asucigāmaṇṭako	110
Asubhabbhāvanāyavaṇṇaṁ	
bhāsati	297
Asecanako	301
Asaṁvutā	27
Asaṁvutassa	30
Asmā	331
Asmi	114
Asmimānassetāṁ adhivacanaṁ	84
Assāsātāyasmā	322
Ahārī aparihārī	142
Ahampamhi	142

[Ā]

Ākāraparivitakko	47
Ākārehi	34
Ākāsaṁ ḍessāmi	110
Ākiṇṇamanussaṁ	317

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ākiñcaññaṃ	137	Ārāmadevatā	139
Āgatigati	19	Ārāmanissayī	183
Āgamaṃsu	43	Ārāmena ārāmaṃ	183
Āgantukāgāraṃ	173	Ālokasañña	291
Āgamma	47, 169	Āloko	45
Ācariyamuṭṭhi	237	Āvasathāgāraṃ	146
Ācāragocarasampanno	262	Āvāsagato	33
Ācikkhissanti	284	Āviñcheyyūṃ	110
Ācinato	29	Āveṇikāni	125
Ādittaṃ	10	Āsanāni paññāpetvā	87
Ānāpānassati	300	Āsabhī	242
Āpāyiko	142	Āsabhiṃ vācam	294
Ābādho	236	Āsayato	58
Ābhindeyya	50	Āsavā	12
Āmantesi	74, 327	Āsavānaṃ khayāya	67, 319
Āmakadhaññaṇṇapaṭiggahaṇā	336	Āsittavisā	54
Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā	336	Āsīvisā	54
Āyatiṃ apunabbhavāya	15	Āsīviso	14
Āyasmantaṃ therāṃ	130	Āsītiko	238
Āyu	133	Āhāre paṭikūlasañña	212
Ārakā	15	Āhārasamudayā	262
Ārakkhāya	67	Āhāraṭṭhitiko	177
Ārakkho	35	Āhāraṃ	177
Āraddho	181	[I]	
Ārabbhamānova	185	Itarītarā narā	27
Ārammaṇa	135	Itipāyaṃ	50
Ārammaṇaṃ	95	Itibhavābhavakathā	326
Ārabbhadhātu	179	Itivādappamokkhānisamsaṃ	183
Ārā nibbāna vuccati	29	Idāni ambho purisa	56

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Idaṃsaccābhiniveso	174	Udakorohakā	141
Imañca kāyaṃ nikkhipati	151	Udayatthagāminiyā	266
Imameva phassaṃ paṭicca	118	Udānaṃ udānesi	285
Iminā tvaṃ	20	Udāyi	120
Icchāmahaṃ	164	Udujitaṃ	107
Iñjitaṃ	114	Udenaṃ cetiyaṃ	282
Ijjhissati	139	Upakkilesā	235
Iṭṭhā	12	Upaṭṭhāko	246
Itthindriyaṃ	269	Upaṭṭhitāya satiyā	40
Itthikāmehi	146	Upaddutaṃ	12
Itthikumārikapaṭiggahaṇā	336	Upamā kho myāyaṃ	57
Itthetaṃ dvayaṃ	26	Upayanti	27, 320
Idha	10	Upasaṅkamaṇaṃ	180
Idha no	17	Upasaṅkami	38
Iddhaṃ	284	Upassaṭṭhaṃ	12
Iddhābhisāṅkhāraṃ	131, 288	Upasamāya	67, 328
Iddhipādaṃ	282	Upasampajja	321
Indriyāni	133	Upasenassa	14
Indriyānaṃ vā vipariṇāmaṃ	14	Uparighaṭṭayaṃ	107
Indriyasampanno	47, 269	Upavajjakulāni	19
Ibbhā	42	Upārambhānisamsaṃ	183
Imāni kho bhikkhave pañca		Upāsaṇaṃ karonte	332
balāni	126	Ukkoṭanaṃ	338
Issariyādhipaccaṃ	307	Upekkhā dhurasamādhī	158
[U]		Ukkujjāvakuḍḍhaṃ	187
Uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā	95	Uggatejā	54
Udakamaṇiko	142	Uggilituṃ	144
Udakamaṇikaṃ	88	Uggo	37
Udakaṇṇavaṃ	57	Utupariṇāmajāni	121
Udakācamaṇāni ca	43	Uttarasetu vā	57

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Uttariṇca vighātaṃ	205
Uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato	208
Uttari manussadhammā	139
Uddesaṃ gacchati	206
Uddhaccasahagato	289
Uddhatā	288
Uddhambhāgiyāni	175
Unnaḷā	288
Uppannānaṃ	162
Uppannuppanne	301
Upekkhā	158
Ummaggo	106
Ummaṅgo	168, 260
Ummujjā	141
Uyyāpenti	141
Ulloketvā	138
Usmā	273
Usmudakajāto	210
Ussahati	141

[Ū]

Ūsaraṃ	142
Ūhataṃ	173
Ūhataṃ rajojallaṃ	301

[E]

Ekatthā	138
Ekaḍhammo	295
Ekamantaṃ nisīdimsu	309
Ekāyanvāyaṃ	213
Eko uddeso	138

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekodibhūtā	234
Eko pañho	138
Ekamsenetaṃ	144
Ekamso	242
Ekam veyyākaraṇaṃ	138
Ejā	26
Etadattanisambhūtaṃ	159
Etadavoca	85
Etamettakena	152
Ettakamevā	152
Etam hi āvuso sāvakassa	
patirūpaṃ	18
Etam mama	11, 18
Ettha	28
Etthāhaṃ bhante anassasaṃ	15
Evamettha	20
Evameva kho	106-7
Evamkāri	110
Evam tattha virajjati	115
Evamḍhammā	242
Evampaññā	242
Evam pasanno	241
Evam vadeyya	108
Evam vadeyyuṃ	54
Evam vācaṃ bhāsati	116
Evamvimuttā	242
Evam vimuttacittassa	322
Evamvihārino	242
Evamsamācāro	110
Evamsampadamidaṃ	33

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Evamsīlā 242
Evaṃ hi tvaṃ āvuso 168
Esevento dukkhassa 15, 19

[O]

Okā anokaṃ 168
Okāsesi 131
Okkāmenti 141
Okkhāyati 48
Ogilituṃ 144
Oghānaṃ 64
Otāraṃ 95
Odanakummāsūpacayassa 31
Odhasatpatodo 67
Onītapattapāṇino 130
Opakkamikaṇi 122
Obhāso 329
Oraṃbhāgiyānaṃ 175, 311
Orimaṃ tīraṃ 83
Ovādako 256
Osadhitiṇavanappatīsu 139
Ossajjeyya 110

[Ka]

Kaṭaggāho 146
Kata kiṇcikkhabhāvanā 43
Katame cattāro 215
Katamo pana bhante 132
Kati nu kho bhante saṅkhārā 132
Kaṅkhaniye 146
Kacchako 189

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kacchapo 73
Kaṇḍakīvane 293
Kaṇhā 42
Kaṇhaṃ 168
Kantā 13
Kapitthano 189
Kamaṇīyo 108
Kammavipākajāni 122
Karitvā 34
Kalalībhūto 210
Kalyāṇaṃ vuccati 130
Kalyāṇamittatā 169
Kasambujāto 85
Kasmā pana bhante 132
Kāmacchando 295
Kāmaṇḍāyaṃ 44
Kāmaṇḍalukā 141
Kāmaḥhogiseyyā 71
Kāmarāgaṭṭhāṇiyānaṃ 186
Kāmarāgapariyuṭṭhitena 209
Kāmarāgaparetena 209
Kāmarāgānusayo 175
Kāmasahagatā 129
Kāmupādānaṃ 174
Kāmūpasamhitā 13
Kāmesanā 174
Kāmogho 174
Kāyakilamatho 211
Kāyagantho 174
Kāyaññataraṃ 301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kāyapassaddhi	179
Kāyapaṭibaddhā	132
Kāyampi citte samodahati	291
Kāyasamphassajaṃ	273
Kāyasaṅkhāro	134
Kāyārammaṇo	239
Kāyikā	122
Kāyikaṃ	206, 273
Kāye kāyānupassī	118
Kāyena ca phusitvā	279
Kālena kālaṃ	54
Kālena paccenti	308
Kiñcāpi	307
Kiñcāpāhaṃ	28
Kiṭṭhaṃ	106
Kiṭṭhādo	106
Kimilāyaṃ	86, 301
Kīvaciraṃ	139
Kuṭṭarājāno	171
Kutūhalasālāyaṃ	151
Kuto niccaṃ	26
Kuthitaṃ	131
Kummaggo	106
Kumbho	172
Kummo	73
Kule jeṭṭhapacāyino	334
Kule na vāsenti	126
Kusale patiṭṭhito	320
Kusalā	178
Kusobbhe otaranti	171

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kusalānaṃ	162
Kuhanā vaṅkadaṇḍā ca	43
Kūṭaṃ	337
Kevalā	45
Ko adhippayāso	205
Koṇaṃ	108
Ko nu aññatra mariyebhi	45
Ko viseso	205
Kosajjasahagato	289
Kim nānākaraṇaṃ	205
[Kha]	
Khayagāminaṃ	115
Khayadhammaṃ	11
Khaye rato	320
Kharājinaṃ jaṭā paṅko	43
Kharo	236
Khāyite	231
Khīyati	30
Khemaṃ appaṭibhayaṃ	57
[Ga]	
Gaṇako	150
Gati	109
Ganthā	174
Gandhaṃ	335
Gambhīratthā	321
Gambhīro	150
Gambhīranemo	288
Gambhire	130
Gayāsīse	6

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gādhaṃ	117
Gilānapucchakā	18
Gilānasālā	118
Gehasitañca sabbaṃ	27
Gocarapasuto	73
Gobhattampi	142

[Gha]

Ghatvā	29
Ghoravisā	54

[Ca]

Cakkavīriyo	158
Cakkhu	1
Cakkhu bhikkhave	
purāṇakammaṃ	46
Cakkhu viññāṇaṇca	40
Cakkhuviññāṇa viññātabbā	
dhammā	6
Cakkhuviññeyyā	12
Cakkhu samphassa paccayā	
uppajjati vedayitaṃ	5
Cakkhusmiṃ na maññati	10
Cakkhuto na maññati	10
Cakkhuṃ bhikkhave aniccaṃ	2
Cakkhuṃ na maññati	10
Cakkhuṃ meti na maññati	10
Caṇḍā	20
Caṇḍo gāmaṇi	140
Cattāro iriyāpathe	185
Cattāro āsivisā	52

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cammasannāho	159
Calitaṃ	18
Calañceva byathañca	26
Cātumahābhūtikassa	104
Cārī	235
Cittaklesehi	169
Cittakilamatho	211
Cittappaṭibaddhā	132
Cittapassaddhi	179
Cittampi kāye samodahati	291
Cittamassūpahaññati	29
Cittasaṅkhāro	134
Cittassa	188
Cittasamādhim	146
Cittaṃ paggaṇhāti	162
Cittaṃ samādhiyati	239
Cirakataṃ	266
Cirabhāsitaṃ	266
Ciravāsī nāma kumāro	145
Cutūpapāto	19
Cetasikā	122
Cetasikaṃ	206
Cetaso anupakkilesā	188
Cetaso avūpasamo	178
Cetaso ca līnattaṃ	178
Cetaso	35
Cetovimuttiyo	43, 136
Cetosamādhim	129
Corā gāmaghātakā	56, 63

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Cha]		[Ja]	
Chagehasitāni	122	Jāniyā	145
Chaṭṭho	56	Jānaṃ jānāti	33
Chadvāraṃ	102	Jigucchamānā	299
Chandapaccayā	166	Jivikaṃ kappeti	162
Chandappahānattham	289	Jivitasāṅkhāraṃ	236
Chandasampadā	169	Jambukhādako paribbājako	127
Chandaṃ	162, 286	[Jha]	
Chando	105	Jhānakkho	158
Chando ca avūpasanto	167	Jhāyatha	148
Channo	18	[Ña]	
Chaphassāyatanikā nāma	44	Ñātike	311
Chahi byābhaṅgihi haneyyum	113	Ñāti	316
Chassu	28	Ñātibalaṃ	126
Chātirekāni	313	Ñāyassa adhigamāya	213
Chinnapapañce	17	Ñāyaṃ dhammaṃ	168
Chinnaṇaṭṭame	17	[Tha]	
Chedanam	339	Thānañca	294
[Ja]		Thānaso antaradhāpeti	301
Jaṅgalaṃ	142	Thānaso vedanā paṭippassam-	
Jaṅgalānaṃ	170	bheyya	319
Janapadakalyāṇī	259	Thāne	146
Jarādhammaṃ	11	Thānehi	129
Jayaṃ jayaṃ	159	Thitiyā	162
Japāmase	42	[Ta]	
Jāgarite	233	Taṇca ajjhosā	29
Jātarūpaṃ	336	Taṇce	19
Jātidhammaṃ	11	Taṇce bhikkhu	30
Jātimaraṇassa pāragā	28	Tampi tassa na hoti	109
Jātu vedagū	31		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tatra	113, 117
Tatra yāssa	141
Tato	29, 113
Tato kāyasaṅkhāro	133
Tato cittasaṅkhāro	133
Tato cittaṃ nivāraye	106
Tato taṃ hoti aññathā	11
Tato mudutarehi	266
Tathattāya	188
Tathā kho panassa	96
Tathā tathā kho tehi sappurisehi byākataṃ	101
Tathā tathā viharantaṃ	188
Tattheva vikiri	15
Tadanvayā	279
Tadupādānaṃ	36
Tadubhayaṃ	50
Tandī	177
Tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti	36
Tantākulakajātā	50
Tantāvutānaṃ	171
Tapassim	145
Tappaccayāpi vedayitaṃ	167
Tameṇaṃ evaṃ vadeyyuṃ	56
Tameṇaṃ jano disvā	157
Tasmā	18, 26, 114
Tasmimpi ṭhāne anuppatte	167
Tasmātiha	35
Tassa padesena vihāsim	165
Tassarūpamayo vego	49

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tāpi bhaginiyo	310
Tālapuṭo	140
Tāsaṃ	117
Tiṭṭhati brāhmaṇo	57
Tiṭṭhatetaṃ	140
Tiṇṇo pāraṅgato	64
Tiṇaṃ	144
Titikkhā	159
Tiparivaṭṭaṃ	328
Tiracchānakathaṃ	325
Tisso vidhā	189
Tīramevānudhāvati	168
Tucchakaṃ suññakaṃ	56
Tuṇhī ahosi	130
Tuṇhībhave	233
Tenupasaṅkami	138
Tenupasaṅkamimsu	41
Te naṃ samudācaranti	46
Telappadīpaṃ	88
Te loke	128
Tesametaṃ	151
Taṃ cakkhu nāviñchati	112
Taṃ taṃ Tathāgato	120
Tampi na maññati	11
[Tha]	
Thaṇḍilasāyikā ca	43
Thapatī	120
Thalamuplavā	141
Thinamiddhasahagato	289
Thunaṃ seti	235

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Daṭṭhabbaṃ	46	Dukkhā	45
Daṇḍena	20, 107	Dukkhādhivāhā	27
Dasadhā vā	108	Dukkhāya vedanāya	
Dandho bhikkhave satuppādo	96	nissaraṇaṃ	117
Damāya	67	Dukkhindriyaṇca	273
Damūpasamena	20	Dukkhindriyasamudayaṃ	273
Dassanampāhaṃ	179	Dukkhe ñāṇaṃ	160
Dassanaṃ	97	Dukkhettaṃ	318
Dassanaṃ suvisuddhaṃ	101	Duggā	235
Dasahi	129	Duttaraṃ	50
Daḷhapākāratoraṇaṃ	102	Duppaṇihitaṃ	141
Daḷhuddhāpaṃ	102	Duppariyogāho	150
Dānasambhūtāni	144	Dubbalakhādikā	333
Dānasaṃvibhāgarato	311	Dubbalo	117
Dāyaṃ	96	Dubbhikkhā	143
Dāruṃ	145	Dubbhūmaṃ	318
Dāsīdāsapaṭiggahaṇā	336	Durabhisambhavataraṃ	332
Diṭṭhi	234	Durāsadato	60
Diṭṭhisampadā	169	Durupaṭṭhānato	59
Diṭṭhupādānā	174	Duhitikā	143
Diṭṭhe diṭṭhamattaṃ	28	Duhitiko	106
Diṭṭheva dhamme	36, 181	Dussīlo	85
Diṭṭhogho	174	Dūteyyāni	146
Dukkhatā	128	Dūrampi gacchati	151
Dukkaṭaṃ	141	Devadahaṃ	44
Dukkhakkhatā	128	Devadundubhiyo ca phalimsu	285
Dukkhato daṭṭhabbā	117	Devapadāni	319
Dukkhadomanassānaṃ		Devānaṃyeva mohayaṃānā	332
atthaṅgamāya	213	Dvepānanda	120
Dukkhadhammānaṃ	96	Doso	105
Dukkhassa	32, 128	Dosaṇīyā	140

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhammacakke	328
Dhammacakkhu	328
Dhammadassanaṁ	308
Dhammadinno	321
Dhammadesanāya vā dhammadesanaṁ	205
Dhammadharā	284
Dhammapariyāyaṁ	122
Dhammarājā	139
Dhammasamādhī	146
Dhammasārādhigamo	320
Dhammā	2, 5, 36
Dhammādāsaṁ	313
Dhammādhammena	146
Dhammānudhammappaṭi- pannā	284
Dhammāpi maṁ nappaṭi- bhanti	237
Dhammikā kho devā	113
Dhammiko	139
Dhamme ca jhāne ca ratā	42
Dhammo ca me bhante	187
Dhī taṁ jammi jare	276

[Na]

Na udāharati	237
Na kuhiñci kismiñci	280
Na ca te hoti passeyyaṁ	28
Na ca pabhassaraṁ	188
Na ca passasi	28
Na ca rūpavā	125
Na ca bhogavā	125
Na ca sīlavā	125

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Na ciraṁ āvuso	128
Na ceva sampāyissanti	205
Na pakkhāyanti	237
Na pātukaroti	140
Na puññāni karoti	146
Na bhavissanti	114
Natiyā	19
Na maṁ tathā tasmim samaye	40
Na maṅku	183
Na saṁvibhajati	146
Na sevitabbā	328
Na heva kho kāyena phusitvā	280
Navapurāṇāni	46
Na vuṭṭhānaṁ	86
Navam santhāgāraṁ	86
Naggeyya	139
Naṅgalakaṭṭhakaraṇaṁ	234
Nantakāni	307
Nandisamudayā dukkhasamudayo	19
Nandikkhayā	48
Nandinirodhā	13
Nandisaṁyojanasaṁyutto	13
Nandī	13
Nandīrāgassetam adhivacanaṁ	84
Nappaṭikkosimsu	205
Nappajahati	30
Nāgā	176
Nāgopi rakkhitaḥ	310
Nānaccayehi	235

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nānattakathā	326	Nivutānaṃ	45
Nānatthā	136	Nisīdanāṃ	282
Nābhihamsati	183	Nisinne	233
Nārādhako	168	Nikkamadhātu	179
Nālaṃ abhinivesāya	16	Niccakappaṃ	18
Nālandāyaṃ	241	Nicchāto parinibbuto	115
Nāvakaṅkhāmi	18	Nijjarā	146
Nāsenteva naṃ, kule		Nibbānaparāyaṇaṃ	278
na vāsenti	126	Nibbānapariyosānaṃ	278
Nāhaṃ bhante	141	Nibbānasappāyaṃ	46
Nālakagāmake	245	Nibbānassetāṃ adhivacanaṃ	64
Nāssudhā	299	Nibbānassa sacchikiriyāya	213
Nimittaggāho	50	Nibbānogadhaṃ	278
Nimittassādagathitaṃ	51	Nibbedhabhāgiyaṃ	187
Nimittaṃ na uggaṇhāti	235	Nissaṭā	3
Nimittakaraṇo	137	Nissaraṇaṃ	209
Nimittānusāri	129	Nissitassa	18
Niyyanti dhīrā lokamhā	159	Nīghā	174
Niyyātā	85	Nekkhammasitaṃ irīyati	27
Niyyāteheva	85	Netāṃ mama, nesohamasmi,	
Nirāmisatarā	124	na meso attāti	18
Nirāmisā sukhā	119	Neva rūpabalaṃ tāyati	126
Nirāmisā dukkhā	119	Nevidha na huraṃ na	
Nirāmisā adukkhamasukhā	119	ubhayamantarena	19
Nirupadhi	50	Nelaṅgo	131
Nirodhā	46	No paccāvamati	172
Nirodho maggo	20	[Pa]	
Nirodhaṃ disvā	18	Paccakkhāya	5
Nirodhānupassī	118	Pañcakaṅgo	120
		Pajañcassa	125

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭikūlasaṇṇī	208	Paramanipaccakāraṁ	281
Paṭinissaggānupassī	118	Paramapāsāvinī	260
Paṭibhānakūṭo	332	Paraṁ rakkhanto attānaṁ	259
Paṭimukka'ssa mārapāso	33	Parakkamadhātu	179
Paṭisaṁharāmi	239	Paricīṇṇo	18
Paṭisallānā vuṭṭhito	299	Paricitā	282
Paṭisallānasārubbāni	13	Pariññatthaṁ	128
Paṭisallānā	18	Parittacetaso	43
Paṭisallānaṁ	31	Paritta	50
Paṭissato	30	Parito parito kuṭikāya	41
Paṇītataṛaṁ	120	Parinibbāyanti	36
Paṇḍito	34	Parinibbāyi	25, 246
Padaḷātāni	170	Parinibbuto	73
Padasahassena	91	Paripucchakatā	193
Padahati	162	Paripūraṁ paripūrakārī	267
Padesaṁ bhāvitatā	261	Paribbājako	121, 164
Padesaṁ padesakārī	267	Paribhāssanti	20
Padehi	34	Parimaseyya	56
Padhānasaṅkhārā	282	Pariyādānāya	12
Pantāni	13	Pariyāpādentī	141
Panassasaṁ	16	Pariyāyena	120
Panujja	27	Pariyāyaṁ	47, 120
Papañcayantā	27	Pariyesitabbaṁ	144
Papañcasaṇṇā	27	Pariyodapanāya	319
Pamaṇakataraṁ	143	Pariyodaḷeyya	169
Pamaṇakaraṇo	136	Parivīmaṇsamāpajjati	181
Pabhaṅgu	188	Pārisahanti	40
Payatapāṇi	311	Parisāvacaro	183
Payirupāsanaṁ	180	Parihānadhammaṁ	30
Parajito	141	Paropaññāsa	313

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Palikhaṇim	31	Paṇḍitā	150
Palokadhammaṃ	17	Paṇḍito	34, 102
Palokinaṃ	115	Pantāni	13
Pavicarati	181	Pabbajitassa	139
Pavicinati	181, 305	Pabbajitena	328
Pavekkhāmi	110	Paribbājako	164
Paveliyamānena	131	Palokadhammaṃ	17
Pasayha	126	Passaddhi	19, 30
Pasādo	308	Passaṃ passati	33
Pahāya	162	Pākatindriyā	288
Pahāso	141	Pākāravivaraṃ	244
Pahoti	33, 153	Pākārasandhim	244
Pakkhim	110	Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto	262
Paccattaṃ	185	Pāṇānaṃ	170
Paccanīkamidaṃ	45	Pāṇātipātaṇcāhaṃ	146
Paccāsāreyya	67	Pātālo	116
Pacchato	96	Pātukaroti	140
Pacchābhūmakā	141	Pātubhāvā	190
Pañcakaṅkho	120	Pāto sinānaṇca	43
Pañcannetaṃ kāmagaṇānaṃ		Pāde pādaṃ	72
adivacanāṃ	84	Pāpake	301
Pañcime	120	Pāpadhammo	85
Pañcoḍḍito	235	Papabhūmi	142
Paññācakkhu	130	Pāmojjaṃ	30
Paññānirodhikā	189	Pāragāmino	168
Paññāya ca ativijja	279	Pāricariyaṃ	125
Paññāya dubbalīkaraṇā	188	Pāripūriyā	162
Paññāvimutti	43	Pāvaḷanipphoṭṭanāya	139
Paṭighanimittaṃ	177	Pāvārikambavane	241
Paṭhamābhisambuddho	165	Piṭṭhi me āgilāyati	94
Paṇidhehi	139		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Piyarūpā	13
Pittasamuṭṭhānāni	121
Pīti	10
Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā	179
Pucchāvuso Sāriputta sutvā	
vedissāma	18
Putṭho ca na sampāyeyya	5
Puttabalaṁ	126
Puthujjanapakkhe ṭhito	268
Puthu-attadaṇḍā	43
Puthubhūtaṁ	284
Puthū vāyanti mālutā	119
Purakkhatvā	92
Puratopi kaṇṭako	96
Puratthimā	119, 173
Puratthimāya	102
Puriso	145
Puñṇakāmo	320
Pubbaṅgamā	153
Pubbeva	133-4
Putīni	318
Petaseyyā	72
Pothujjaniko	328

[Pha]

Pharusā	20
Phassadvayaṁ	27
Phassāyatanānaṁ	15
Phītaṁ	284
Phuṭṭhassa	28

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pha]

Phuṭṭho	26
Phussa phussa vayaṁ passam	115
Phussā	30

[Ba]

Bandhupādāpaccā	42
Balakaraṇīyā	171
Balavā	142
Balaṁ gāmenti	171
Bahi āvasathe	145
Bahiddhā kāmaccando	206
Bahiddhā byāpādo	206
Bahubheravaṁ	320
Bahulikatā	282
Bahulikato	300
Bahussutā	150
Bahussutassa	117
Baddho mārassa	114
Bādhettabbam maññeyya	138
Bārāṇasiyam	327
Bāhiro	268
Bāhujaññaṁ	284
Bālāhā	236
Bījagāmahūtagāmā	171
Bījagāmahūtagāma-	
samārambhā	335
Bujjhati	176
Bojjhaṅgā	176
Bodhāya	279
Bodhāya saṁvattanti	182, 186
Byatto	102

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Byañjanehi	34	Bhimsanako	285
Byākaromahaṃ bhante	130	Bhiyyobhiññatara	241
Byādhidhammaṃ	11	Bhiyyobhāvāya	162
Byāpajjati	43, 95	Bhiyyoso mattāya	140
Byābhaṅgihatthā	113	Bhujissehi	308
Byāsiñcati	30	Bhumma	329
Brahmacariyaṃ	278	Bhūtapubbaṃ bhikkhave	113
Brahmacariyesanā	174	Bhūtaṃyeve addasa	332
Brahmacariyogadhamṃ	308	Bhogabalaṃ	126
Brahmacāripaṭiñño	85	Bhojane mattaññū	67
Brahmaṃ vata bho	157	Bhotvā	29
Brahmaññaṃ	169	[Ma]	
Brahmaññatthaṃ	169	Magadhesu	245
Brahmabhūto	33	Mattā	29
Brahmayānaṃ anuttaraṃ	159	Madhurakajāto	237
[Bha]		Manāpaṃ itthetanti	41
Bhagavantaṃ etadavoca	83	Manāpaṃ nābhijjhati	183
Bhattasammado	178	Manussarāhasseyyakāni	13
Bhayadassāvī	262	Mano yottaṃ	158
Bharatakānaṃ	42	Manomayaṃ	27
Bhavaśaṅkhāraṃ	285	Manoramā	44
Bhavissaṃ	114	Mano	2, 5
Bhavesanā	174	Manoviññāṇaṃ	5
Bhavogho	174	Manosamphasso	5
Bhāvitā	282	Maraṇakāle sikkhaṃ	
Bhāvito	300	samādiyi	318
Bhāveti	176, 320	Maraṇadhammaṃ	11
Bhāvetha no	295	Maraṇadhammo	322
Bhikkhū āmantesi	6	Maraṇasaññā	211
		Mahaggato	187

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahā-akālamegho	301
Mahāpaññatāya	323
Mahāpañño	34
Mahāpathavī	333
Mahābhiññataṁ	261
Mahābhūtānaṁ	104
Mahābhūmicālo	285
Mahāsālā	318
Makkarakate	41
Maggā okkamma	309
Magge purisaṁ	309
Maggo	187, 213
Maccujaho	50
Macchikāsaṇḍe	130
Maccheramalapariyuṭṭhitena	125
Majjhe siṅghāṭako	104
Maññamāno	114
Maññe	238
Manāpā	13
Mantā sīlabbatam tapo	43
Mallesu	145, 280
Māṇavaka	41
Mātāpettikasambhavassa	31
Mātumattīsu	39
Mānagataṁ	114
Mānābhisamayā	115
Mā maṁ kaṇṭako	96
Māradheyyānupannehi	45
Mārapaññatti	14
Mārassa vasaṁ gato	33

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Māriso	322
Māro	14, 95
Mālā	335
Mālī kuṇḍalī	146
Mālukyaputto	28
Migapathakaṁ	130
Micchāñāṇī	168
Micchāpaṇihitattā	164
Micchāpaṇihitāya diṭṭhiyā	164
Micchādiṭṭhi	153
Micchādiṭṭhipaccayāpi	166
Micchādiṭṭhivūpasamapaccayā	167
Micchāpaṭipattiṁ	168
Micchāpaṭipattādhikaraṇahetu	168
Micchāpaṭipannaṁ	168
Micchāvimutti	168
Micchāvimuttiyā	319
Micchāsāṅkappapaccayā	166
Micchā-ājīvaṁ	162
Micchattaṁ	168
Mittā	235, 316
Mukharā	288
Mukhaṁ olokenti	331
Muṇḍakā	42
Muṇḍeyya	139
Mutto pāpimato	114
Muttacāgo	311
Muddiko	150
Muni	285
Muhuttaṁ tuṇhī hutvā	131

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mūlajātā patitṭhitā	278
Medakathālikā	258
Medhāvinī	150
Medhāvī	102
Mettacittatāya	259
Mettāsahagatena	142, 207
Mettāya cetovimuttiyā	143
Mosadhammaṃ	115
Moḷiyasīvako	121
Mohanīyā	140
Moho	105
Maṃtāṇā	142
Maṃdīpā	142
Maṃleṇā	142
Maṃsaraṇā	142

[Ya]

Yavakalāpi	113
Yato	29
Yathāgatamaggo	104
Yathā carantaṃ	96
Yathā taṃ bhikkhave avisayasmim	5
Yathā yathā adhimuttānaṃ	101
Yathā pure tathā pacchā	290
Yathābhūtaṃ	104
Yathāsatti yathābalaṃ	146
Yathāssa kāme passato	96
Yathevaṃ yaṃkiñci vīṇā	108
Yadidaṃ upari	330
Yadidaṃ mahantattena	170

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yadicchakaṃ	67
Yagghe	44
Yaṃ kiñci vedayitaṃ	119
Yaṃ te ambho	54
Yaṃ pariyāyaṃ	47
Yaṃ bhikkhave saddhindriyaṃ	278
Yaṃ bahulaṃ	142
Yaṃ hi taṃ bhikkhave cittaṃ	97
Yattha cetā	115
Yattha yattha	120
Yassa āvudhaṃ	159
Yassa dāni kālaṃ maññatha	94
Yācayogo	311
Yānikatā	282
Yāvatatthīti vuccati	45
Yāvatā bhikkhave khandha- dhātu-āyatanāṃ	11
Yena gilānasālā	118
Yena navāṃ Santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu	87
Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṃsu	87
Yena rūpena Tathāgataṃ	150
Yena svāhaṃ	165
Yenicchakaṃ	67
Ye purāṇāṃ saranti	42
Yehi nimittehi	291
Yehi liṅgehi	291
Yogakkhemāya	159
Yogakkhemipariyāyaṃ	32
Yo taṃ rūpamayaṃ	49

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yodhājīvo	141
Yoniso manasikāra	
bahulikāro	201
Yoniso manasikārasampadā	169
Yopi hetu yopi paccayo	26

[Ra]

Rajataṃ	336
Rajanīyā	13, 140
Rajanīyo	107
Rajojallaṃ	173
Raṇṇo vā	107
Ratho	158
Rāgakkhayo	48, 127
Rāgo	105, 136, 137
Rājakathaṃ	325
Rājakārāme	313
Rāsiyo	145
Rittakaṇṇeva paviseyya	56
Ruci	47
Rukkhadevatā	139
Rūpā ca manāpā	40
Rūpagatametam	151
Rūpappaṭisaṃvedī	15
Rūparāgappaṭisaṃvedī	15
Rūpabalaṃ	126
Rūpasāṅkhāya vimutto	150
Rūpasammuditā	45
Rūpī	114

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Labhati vattāraṃ	110
Luḷito	210
Lujjati	17
Lūkhajīvaṃ	145
Līnattaṃ	178
Lepaṃ oḍḍenti	235
Leḍḍuṭṭhānaṃ	234
Lokacintaṃ	331
Lokakkhāyikā	326
Lokantagū	50
Lokassa	32
Lokassa antaṃ	33
Lokuttarā	321
Loke	216
Loko	14

[Va]

Vacīsaṅkhāro	133
Vacchagiddhiniyo	85
Vajjesu	262
Vaṇṇā ete brāhmaṇānaṃ	43
Vatthuvisadakiriya	193
Vadhena	145
Vadho	339
Vanadevatā	139
Vanapatthaṃ	13
Vayadhammaṃ	11
Vayānupassī	118
Vassikaṃ	170
Vācāvattukamevassa	5

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vātātapahatāni	318	Viparibhinnāni	133
Vāterito	210	Viparāmoso	339
Vāyamati	162	Vippaṭisārino	148
Vāsenteva naṃ kule	126	Vippasannāni	133
Vikampate	28	Vippamuttā	3
Vikirati	14, 144	Vipulo	187
Vikiṇṇavācā	288	Vimariyādīkatena cetasā	3
Vikālabhojanā	335	Vimutti	179
Vigatathinamiddho	94	Vimuttiyā	131
Vighātāṃ	308	Vimutti-paripācaniyā	36
Vighātāṃ āpajjeyya	5	Viyattā	150, 284
Vicikicchāṭṭhānīyā	178	Virāgānupassī	118
Viceto	332	Vilepanaṃ	335
Vijanavātāni	13	Vivattayi	115
Vijambhitā	178	Vivekaninnaṃ	136
Vijjā	12, 154	Vivekanissitaṃ	177, 305
Vijjāgatassa	154	Vivekapaṇaṃ	136
Vijjābhāgiye	308	Viveko	159
Vijjaṃ uppādessati	164	Visaṇṇuttā	3
Viññāṇaṃ	51, 129	Visamaparihārajāni	122
Viññāte viññātamattaṃ	29	Visavegavikārato	59
Viññāpako	256	Visuddhiyā	319
Viññūnaṃ	33	Visūkadassanaṃ	335
Viññuppasatthehi	308	Viharanti	142
Vitakkavūpasamapaccayā	167	Viharāmi	165
Vitthārikaṃ	284	Vihārā nikkhamitvā	42
Viddasuno	154	Vihāraṃ pāvisi	33
Vidhamati	144	Viheṣāvesā	312
Viddhaṃseti	144	Vissajjetha	131
Vineyya	216	Vīriyārambhassetāṃ	
		adhivacanaṃ	64

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vīriyaṁ ārabhati	162	Sagahano	106
Vuṭṭhahissanti	134	Sagāhaṁ	49
Vuṭṭhahāmi	134	Satañca vivaṭaṁ hoti	45
Vuṭṭhito	134	Sataṇhātaṇhesu	43
Vuyhamānaṁ	74	Sati ārakkhasārathi	158
Vūpasameti	301	Sati paṭisaraṇaṁ	278
Vedanā ca pajānāti	115	Satimā	215
Vedanāgatametaṁ	151	Sati muṭṭhā	29
Vedanānañca sambhavaṁ	115	Sato sampajāno	72
Vedanāññātaraṁ	302	Satisambojjhaṅgo	176, 182
Vedayitaṁ	5, 273	Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā	178
Vedayitāni	121	Sabhayo	106
Vepacittibandhanaṁ	113	Sabhayaṁ	50
Vepullāya	162	Samaṇapaṭiñño	85
Veḷuvagāmake	235	Sampannaṁ	106
Vesāliṁ upanissāya	300	Samaṇena vā	86
Vesāliyaṁ	296	Samattaṁ bhāvitattā	261
Veḷudvāraṁ	311	Samathanimittaṁ	179
Vokkamma	42	Samanvesati	109
Vossaggarato	311	Samavāyo	26
Vossaggārammaṇaṁ	266	Samāgamma	139
[Sa]		Samādapako	256
Sa-upanisaṁ saparikkhāraṁ	168	Samādhi	31, 256
Sa-ūmiṁ	49	Samāpanno	133
Sakaṭaṁ	145	Samādhisaṁvattanikehi	308
Sakaṇṭako	106	Samāpattiyā	153
Sakaṁ ācariyakam	284	Samāhito	115
Sakalamidaṁ bhante	155	Samiddhi	14
Sakuṇagghi	234	Samugghātasappāya	11
		Samuttejako	256

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sammukhāyeṇa anupavajjātā

byākatā 19

Samuddo 50

Samunnā 50

Samessati 150

Samodahitvā 73

Samodahaṃ 73

Samodhānaṃ 170

Sarasāṅkappā 30

Sarakkhasaṃ 49

Saravanaṃ 110

Salaḷāgāre 293

Salākāvuttā 143

Savanaṃ 180

Sahadhammena 284

Sahadhammikā 138

Sahasākāro 339

Sahasā ajjhapattā 234

Sahatthā 130

Saḷāyatanaṇirodhaṃ 35

Saḷeva 27

Saṅkasāyati 73

Saṅkassarasamācāro 85

Sakkāyassetāṃ adhivacanaṃ 64

Saṅkhadhamo 142

Sakkharā 141

Saṅkhyāṃ nopeti 116

Saṅkhātadhammassa 117

Saṅkhāyako 150

Saṅgati 26

Padānukkamo

Piṭṭhaṅko

[Sa]

Saggā 44

Saggaṃ nāma 141

Saṅghāṭim paññāpetvā 95

Saccasammataṃ 121

Saccālikena 140

Saccaṃ nāma 144

Sacchikaroti 146

Sacchikātabbaṃ 12

Saññāpentī 141

Saññino 27

Saññutto 117

Sati 35

Satta bojjhaṅge 185

Sattamo 113

Sattannaṃ 190

Sattiyā 51

Satthena 20

Satthahāraṇaṃ 20, 299

Satthaṃ 18

Satthaṃ āharesi 19

Santāṃ 117

Santānessati 36

Santappesi 130

Santhāgāraṃ 86

Santiṭṭhati 107

Saddamanussāvesuṃ 329

Saddaṃ suṇeyya 107

Sandacchāyo 100

Sandassako 256

Sandiṭṭhā 235

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sandiṭṭhikā	146
Sandiṭṭhiko	15
Sannipātikāni	121
Sannipāto	26
Sappaṭibhayo	106
Sappaṭibhāgā	178
Sappasoṇḍikapabbhāre	14
Sappatisso	281
Sabbajī	31
Sabbamaññitasamugghātasā-	
ruppaṁ	10
Sabbanimittāni	16
Sabbappahānāya	5
Sabbasanthariṁ	87
Sabbalokena passataṁ	45
Sabbasetena	156
Sabbupādānapariññāya	12
Sabbaṁ abhiññā	
pariññāpahānāya	6
Sabbaṁ vo bhikkhave	4
Sabbe dhammā	16
Samugghātasappāya	11
Sampajaññaṁ	116
Sampajāno	215
Sampalimaṭṭhaṁ	51
Sampavāresi	130
Sampannaṁ	106
Samphuṭṭhapubbā	35
Samparāyikaṁ	319
Sampavāresi	130
Sampahaṁsako	256
Samphappalāpabhāsenā	311

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sambahulā	25, 204
Sambodhiparāyaṇo	312
Sambodhiyaṁ	241
Sambodhiyaṅgesu	169
Sambhattā	235
Sammattaṁ	168
Sambhavaṁ	285
Sammadaññāya	45
Sammā	115
Sammā-ājīvena	162
Sammākammantā	154
Sammā pajānāti bhavassa	
pāragū	117
Sammādiṭṭhi	154
Sammāsati	163
Sammādiṭṭhipaccayā	166
Samiñjite	228
Sammūḷhettha	45
Sallato	117
Sādhuke	309
Sādhū	15
Sādhū sādhū	279
Sādhū khvassa bhante	131
Sā adhogāmī assa	141
Sāmaññatthaṁ	169
Sāmaññaṁ nāma	144
Sāmampi	121
Sāmisā adukkhamasukhā	119
Sāmisā dukkhā	119
Sāmisā	124
Sāmisā sukhā	119

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sāyite	231
Sārīrikānaṃ	116
Sāreyya	67
Sālohitā	316
Sāvaṭṭaṃ	49
Sāvajjā	178
Sāsaṅkaṃ sappatibhayaṃ	57
Sāhasena	146
Silāyūpo	331
Sītavane	14
Sīlakkhandhaṃ	256
Sīlaparikkhāro	158
Sīlasampadā	169
Sīlaṃ	185, 308
Sīluttama	42
Sīle patiṭṭhāya	171
Sīlasampannā	179
Sīsapāvane	330
Sīseveṭṭhaṃ dadeyya	18
Sīhaseyyaṃ	71
Sukkaṃ	168
Sukhato āhū	45
Sukhato vidū	45
Sukhasomanassabahulo	67
Sukhavedaniyaṃ	118
Sukhādhivāhā	27
Sukhā vedanā	40
Sukho	45
Sukhumataraṃ	
mārabandhanaṃ	113
Suduḷḷitaṃ	107

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suniggahitaṃ niggaṇṭheyya	107
Supineva	43
Subhanimittaṃ	177
Suppavattiyo	168
Subhāvito	28
Suññāgārāṇi	148
Suhatatarā assā	113
Suvimuttaṃ	48
Suññato phasso	135
Sūkarakhatāya	280
Sūdo	235
Sekkhāya	167
Sekkho	167
Setapacchādo	131
Setaparivāro	156
Setaṭṭhikā	143
Setaṃ uṇhīsaṃ	156
Setaṃ chattaṃ	156
Setā upāhanā	156
Setā patodalaṭṭhi	156
Setāni vatthāni	156
Setā rasmiyo	156
Setāya sudaraṃ vālabījaniyā	156
Setā sudaraṃ	156
Semhasamuṭṭhānā	121
Seleyyakāni	41
Sevālapaṇakapariyonaddho	210
Sevālamālikā	141
Sesakaṃ	131
So appahīno	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sokaṇḍaridevānaṃ	213	Saṃyojanā	12
Sokaḍḍhammaṃ	11	Saṃyojanāni	175
Sotaviññeyyā	12	Saṃyojanaṃ	115
So taṃ vīṇaṃ	108	Saṃyojanīyā	30
Sottaṃ	51	Saṃvibhajāmi	146
So palujjeyya	257	Saṃvaṇṇito	33
So passeyya	56	Saṃvesetabbā	54
So maggo brahmapattiyā	43	Saṃsandissati	150
Somaṇassāni	122	[Ha]	
Somaṇassūpavicārā	122	Hatthiratanassa	191
Soḷasakukkuko	331	Harāyamānā	299
Saṃkiliṭṭhaṃ	86	Hitesinā	148
Saṃkilesikadhammaṃ	11	Hirī īsā	158
Saṃgama	139	Hirottappaṃ	154
Saṃghaṭṭanasamodhānā	273	Hīno	328
Saṃyamāya	67	Heṭṭhā nemaṅgamā	331
Saṃyogo	13	Heṭṭhimaṃ gharaṃ	332

Salāyatanavaggamahāvaggasamyuttatṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapothhakam, Syā = Syāmapothhakam,
Kaṁ = Kambojapothhakam, I = Inḡalisapothhakam, Ka = kesuci
Marammapothhakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapothhakesu
dissamānapāṭho.

Salāyatanavaggamahāvaggasamyuttatṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akkantaṭṭhāneyeva = Akkantaṭṭhāneyeva vā (Sī, Syā)	96
Aggabhāge = Pubbabhāge (Sī)	337
Aṅgakūṭaṁ = Kaṁsakūṭaṁ (Sī)	337
Acālayiṁsu = Ālasiṁsu (Sī, Syā)	94
Acchindakagaṇanāya = Acchindakāya gaṇanāya (Ka)	150
Ajajjaraṁ = Ajajjaritattā ajaraṁ (Sī) Ajajjaritattā ajajjaraṁ (Syā)	149
Ajānāpetvāva = Anāṇāpetvā (Sī)	236
Aññassa khettaṁ gahetvā aññassa deti = Aññassa hatthā gahetvā aññassa hatthe deti (Sī)	83
Aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu = Aṭṭhacattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā)	11
Aṭṭha māse = Aḍḍhamāse (Syā)	301
Aḍḍhateyyakoṭināṭakehi = ...nāṭikāhi (Sī)	252
Aṇaṇā pabbajjā ca Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti = Anaṇasseva ruhati, ananuvajjā ca viññūnaṁ, Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti (Sī)	85
Attakāmā = Atthakāmā (Sī, Syā, Ka)	221
Attanā vā = Attanāva (Sī)	229
Atthīti = Atthīti vā (Sī)	149
Attho = Atthato (?)	136
Atidūreti = Atidūre (Sī, Syā)	167

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Atidhātosmi = Atipātosmi (Syā, Ka)	177
Addhānaparicchedaṃ cittaṃ = Addhānaparicchedacittaṃ (Sī)	134
Adīnacitto = Ādinnacitto (Syā)	183
Adīnamānasoti = Ādinnamānasoti (Syā)	183
Adukkhiyamāno ca = Surakkhiyamānova (Ka)	236
Adhikārīti = Avikārīti (Sī), Abhikārīti (Syā)	104
Adhivittṭhena = Anuyuttana (Sī, Syā)	158
Anantarāyamassa = Anantarāyevassa (Sī)	19
Andhabālayanena = Puthujjanandhabālayanena (Ka)	328
Anassasanti = Anassāsinti (Sī)	15
Anibbatto = Anipphanho (Sī, Syā)	287
Anirassādaṃ = Nirassādaṃ (Sī, Syā)	200
Anuppattiyā = Anumatiyā (Sī, Syā)	150
Anupadese = Ānuppadese (Sī), Anuppadese (Syā)	121
Anudayatāyāti anuvaḍḍhiyā = Anuddayatāyāti anuddayāya (Sī)	259
Anupariyāyanasamatthassa = Anuyāyanasamatthassa (Sī, Syā)	191
Anupariyāyanāmakam = Anupariyāyananāmakam (Sī)	224
Anupavattato = Anupavattito (Ka)	225
Anupāyāpariggahe = Anupāyapariccāge upāyapariggahe (Sī, Syā)	216
Anuppiḷantena = Anupapiḷantena (Sī)	112
Anupubbakathā = Anupubbikathā (Syā, Ka)	4
Anubandhitvā = Anubujjhitvā (Sī)	96
Anubhūtapubbesu = Anubhūtapubbo (Sī, Syā)	35
Anullokento = Anavalokento (Sī, Syā)	258
Anekaggaṭṭhena = Anekattaṭṭhena (Syā)	12
Anena = Manena (Sī, Syā)	41
Appaṭikūle ca paṭikūle ca = Appaṭikūle paṭikūle vā (Sī, Syā)	208
Appaṭicchitapahēnakam = Appaṭicchitapahāraṇakam (Sī, Syā)	202
Apabyūḷhasevālo = Abbhuḷhasevālo (Ka)	237

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Apūticitto = Apaduṭṭhacitto (Sī), Appatiṭṭhacitto (Syā)	183
Abbuhatthapabbataṃ nāma patvā = Ambuhatthapabbate nāma pavisitvā (Syā), Abbhahatthapabbataṃ nāma patvā (Sī), Ajjuhatthapabbate nāma pavisitvā (Ma-Ṭṭha 4. 235 piṭṭhe)	22
Abbhamaṇḍapaṃ = Abbhāmaṇḍalaṃ (Sī, Syā)	131
Abhavissāti = Bhavissatīti (Sī)	151
Abhāvo = Abhāve vā (Sī, Syā)	144
Abhinavaṃ = Adhigataṃ (Sī)	237
Abhibhavitāni = Abhibhāvitāni (Sī, Syā)	30
Abhūtameva bhūtaṃ = Abbhutaṃ (Sī, Syā)	149
Amatapānaṃ viya = Amatasāraṃ viya (Ka)	91
Amatādhigamāya = Amatādhigamassa (Ka)	34
Amataṃ = Mayhaṃ (Sī, Syā)	160
Ayaṃ = Ubhayaṃ (Ka)	43
Ayaṃ sīta-udakaṃ = Ayasīta-udakaṃ (Ka-Sī), Pīta-udakaṃ (Syā)	53
Arahatte = Arahattaṃ (Syā)	18
Ariyaphalaṃ, dhammasāro adhigamo = Ariyaphaladhammasāro, so adhigamo (Sī, Syā)	320
Ariyamaggayānassa = Ariyamaggañāṇassa (Ka)	158
Aruccanakaṃ nāma natthi = Aruccanakaṃ nāma no natthi (Ka)	251
Alabbhante = Alaṃ bhante (Sī, Syā)	296
Avadamāno = Vadamāno (Ka)	234
Avadhāraṇatthe vā = Avadhāraṇamatte vā (Sī)	299
Avassaṭṭhaṃ = Avasiṭṭhaṃ (Sī, Syā)	286
Avigacchāpento = Avitacchāpento (Syā), Avibhacchāpento (Ka)	6
Avijjamānaggahaṇadukkhacittassa = ...muttacittassa (Sī)	209
Avijjamānaggahaṇadukkhacittaṃ = Avijjamānaggahaṇena muttaṃ cittaṃ (Sī), Avijjamānaggahaṇena dukkhacittaṃ (Ka)	209

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Avippakiritvā = Vipparakiritvā (Sī, Syā)	7
Avīcim = Avīcito (Sī, Syā)	327
Asaṅkhataṣaṃyutte = Asaṅkhataṣaṃyuttassa paṭhame (Sī)	148
Asaṇṭhahanato = Asaṇṭhahanato (Sī, Syā)	26
Asamapekkhane = Asamapekkhane (Sī, Syā)	218
Assādayamaṇaṃ = Anussārayamaṇaṃ (Sī, Syā)	56

[Ā]

Ākāśacārī bhikkhū = Janapadacārībhikkhū (Ka)	24
Āghātanabhaṇḍikāyaṃ = Āghātanagaṇṭhikāyaṃ (Sī, Syā)	69
Ākārasampannatāya pana yato vaṃso namati = Ākārasampannatāya vaṃso namati (Sī, Syā)	258
Ādisamannāhārato = Ādisammasanāhārato (Ka)	301
Ānisadaṭṭhāne = Āsanaṭṭhāne (Sī)	139
Ābandhanto = Ābandho (Syā)	82
Ābhindeyyāti = Bhindeyyāti (Sī, Syā)	50
Āyāmanti = Vāyāmanti (Sī, Syā)	167
Ārammaṇapariggahitasati = Ārammaṇapariggāhikā sati (?)	35
Ārammaṇe = Ārammaṇaṃ (Sī, Syā)	239
Ārāmanissayīti = Ārāmanisādīti (Sī) Ārāmaniyādīti (Syā)	183
Āropessanti = Āropenti (Sī, Syā)	247
Āvasathe = Āvāsake (Sī), Āvāsathe (Syā)	145
Āsīvisāti = Āsivisāti (Ka)	54
Ālāhanaṭṭhāne ṭhitabhikkhū = Āsannaṭṭhāne ṭhitā bhikkhū (Sī, Syā)	25

[I]

Imasmiṃ atīte dassite = Imasmiṃ kathite (Ka)	315
Iminā anuttaro satthāti = Iminā evaṃvidho anuttaro satthāti (Sī)	244

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Ukkaṇṭhitā = Ukkaṇṭhikā (Sī, Syā)	177
Ukkhipitvā = Uppatitvā (Sī)	332
Uccāsaddaṃ = Uḷārasaddaṃ (Sī, Syā)	88
Uttāsitaṇṇaṃ viya = Uttāsitasadisaṃ viya (Sī, Syā)	237
Udapāṇaṃ nāma = Udaṇṭṭhāṇaṃ nāma (Syā)	38
Uddissa = Odissa (Ka)	336
Udukkhalamusaladārakasaddādānaṃ = Sarāvādisaddānaṃ (Sī), Sarāvākasaddādānaṃ (Syā)	13
Uddhato = Uṭṭhito (Sī, Syā)	78
Uddhaṃ bhāgaṃ = Laddhabhāvaṃ (Ka)	311
Unnāmetvā = Paṇāmetvā (Sī), Upaṇāmetvā (Syā)	205
Upagamanānupagamanādīni = Upagacchamānānugacchamānādīni (Ka)	83
Upaṭṭhākupāsako = Upaṭṭhākadārako (Ka)	69
Upaṭṭhāpento = Upadahanto (Sī, Syā)	82
Uṭṭhitāti = Uditāti (Sī, Syā)	253
Upadahitvā = Odahitvā (Ka)	88
Upadhānāni = Tūliyāni upadhānāni (Ka)	88
Upaparikkhamānānaṃ = Upaparikkhamānā (Sī), Upaparikkhaya (Syā)	9
Upahatapubban”ti = Upagatapubbanti (Sī)	144
Uppajjeyya = Uppannaṃ Uppajjeyya (Ka)	317
Uppannaṃ = Uppannuppannaṃ (Ka)	302
Uppātikaṃ = Uppādikaṃ (Tīkā)	23
Upāyāpariccāge anupāyāpariggahe = Anupāyāpariccāge upāyāpariggahe (Sī, Syā)	216
Ubbāhati = Ubbhāhati (Ka)	60
Ummaṅgoti pañhamaggo- pañhagavesanaṃ = Umaggoti paññānaṃ maggo paññāgavesanaṃ (Sī)	260
Uyyogakālādīsu = Uyyodhakālādīsu (Sī)	86
Uyyogaṭṭhānato ca = Uyyodhaṭṭhānato ca (Sī)	86
Ure pavattañāṇameva = Uddesapavattañāṇamevetam (Ka)	328

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Ullumpana... = Ullapana... (Sī, Syā)	74
Ullokento = Olokento (Sī, Syā)	258
Ulloketvāti = Oloketvāti (Sī, Syā)	138
Usabhacammaṃ viya = Usabhacammim viya (Sī)	276
Usmudakajātoti = Ussadakajātoti (Sī), Usmādakajātoti (Syā)	210

[Ū]

Ūmivegañca = Ūmivegassa ca (Sī, Syā)	172
Ūsaranti = Osaranti (Sī, Syā)	142
Ūsarabhūmim = Asārabhūmim (Syā)	318

[E]

Ekato parivatteti = Ekatova samparivatteti (Sī, Syā)	292
Ekapaduddhāre = Ekapadavāre (Ka)	218
Ekameva = Evameva (Sī, Syā)	161
Ekābaddham aparicchedam = Ekābaddhaparicchedam (Sī, Syā)	296
Ekaṃ = Evaṃ (Ka)	66
Ettha = Tattha (Sī, Syā)	163
Eteva pañca janā = Etāva pañca yojanā (Sī)	268
Etesam = Ekassa (Ka)	278
Evarūpañhi cittaṃ anāvaṭṭanti = Evarūpañca cittaṃ na vattati (Sī, Syā)	97
Evaṃ = Ime aggatamā evaṃ (Sī)	238
Evaṃ uppannasaddho = Evaṃ sampannasaddho (Sī, Syā)	241
Esa kālo = Desanākālo (Sī, Syā, Ka)	300

[O]

Okāsesīti = Otāsedhīti (Sī)	131
Otiṇṇoti -pa- otaraṇasīlo = Otiṇṇotiṇṇesu vatthūsu nānappakārena ovadanāsīlo (Sī, Syā)	256

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[O]

Odanakummāsādimhi ajjhoharaṇīye = Odanakummāsādim	
ajjhoharantasseva (Sī, Syā)	212
Odhisaka-anodhisaka = Odissaka-anodissaka (Sī, Syā)	143
Ophuneyya = Opuneyya (Sī)	108
Ovassati = Ovassissati (Sī, Syā)	144
Osajjanena = Ossajjena (Syā, Ka)	107

[Ka]

Kacchakarakato = Kacchakantarato (Ka)	222
Kaṭakaṭasaddaṃ = Kalahasaddaṃ (Sī, Syā)	63
Kaṇḍakhipanasippariṃ = Kaṇḍakhipanasikkhanaṃ (Sī)	332
Kaṇḍavanaṃ = Kaṇṭakavanaṃ (Sī), Kaṇṭavanaṃ (Ka)	110
Kaṇapaṇṇambilaṃyāguraṃ = Sākapaṇṇambilaṃyāguraṃ (Sī, Syā)	196
Kaṇṇacchiddākāsoyeva = Kaṇṇachiddāvāsoyeva (Sī, Syā)	111
Kaṇhāti kaṇhā = Kiṇhāti kaṇhā (Sī)	42
Katipāheyyeva = Katipāhaccayena (Sī, Syā)	103
Kathāti = Katāti (Sī, Syā)	109
Kathentānaṃyeva = Kathentasseva (Ka)	279
Kappatetanti = Vaṭṭatetanti (Sī, Syā)	76
Kapilavatthugāmaṃmaggaṃ = Kapilavattugāmaṃ maggaṃ (Sī, Syā)	90
Kammārāmatādīnī = Kāmarāgādīnī (Sī, Syā)	259
Kallasarīraṃ = Kantaṃ sarīraṃ (Sī, Syā)	98
Kaḷopihattho = Kapālahattho (Sī, Syā)	255
Kāmaḥhogīnaṃ = Janānaṃ kāmaḥhogīnaṃ (Sī, Syā)	145
Kāmesu kāmakīḷā, taṃ = Kāmesu kāmakīḷitaṃ (Ka)	39
Kāyagatigamaṃ = Karajakāyagatigamaṃ (Ka)	292
Kāyavicchandanīyakathaṃ = Kāyavicchindaniyakathaṃ (Ka)	296
Kāye = Samaye (Ka)	305
Kāressāma = Karissāma (Ka)	79
Kāḷakāti = Kāpilāti (Sī)	137

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kimilāyanti = Kimbilāyanti (Sī)	301
Kimilāyanti kimilānāmake = Kimbilāyanti kimbilanāmake (Sī), Kimilāyanti kimmilanāmake (Syā)	86
Kilesaniddāto = Kilesacchindanato ca (Sī, Syā)	182
Kilesehi = Paccanīkakilesehi (Sī)	243
Kuṭe vā kuṭumbe vā = Ghaṭe vā kumbhe vā (Sī, Syā)	69
Kuṇḍadhānatthero = Koṇḍadhānatthero (Ka)	24
Kuthitanti kudhitam = Kuṭṭhitanti kuthitam (Sī, Syā)	131
Kusalakattukamyatāchando = Kuttukamyatākusalacchando (Sī)	169
Kusalaveramaṇī = Akusalaveramaṇī (Sī)	162
Kevalam evam passamānassa = Kevalam javamānassa (Sī, Syā)	305
Kokanado = Kokāsako (Sī), Kosako (Syā)	93
Koṭiyā koṭim paṭipādanam = Koṭiyā koṭipātanam (Sī, Syā)	161
Koṭṭhāsā = Lāmakakoṭṭhāsā (Sī, Syā)	327

[Kha]

Khandhotveva = Naṭṭhotveva (Sī), Khaṇḍotveva (Ka)	257
Khattavijjāya = Khattivijjāya (Ka)	288
Khādantena = Khādanto (Syā, Ka)	76
Khīrūpage = Khīrapake (Sī), Khīrapīte (Syā)	88
Khittadaṇḍasadisā = Khittageṇḍusadisā (Sī)	140
Khuddakasambāhanena = Udakasambāhanena (Sī, Syā)	31
Khuddarājānotipi = Kūṭarājānotipi (Sī)	171

[Ga]

Gacchāmahampi = Pucchāmahampi (Syā)	99
Gacchāmāti = Gacchathāti (Ka)	78
Gajakumbham = Rajatakūṭam (Sī, Syā)	89
Gaṇṭhi = Tanti (Sī, Syā)	110
Gaṇanaparicchado = Pamāṇaparicchado (Ka)	180

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gaṇhituṃ = Gāhetuṃ (Sī, Syā), Gāhatthaṃ (Ka)	16
Gaṇhitun”ti = Bhuñjitunti (Ka)	196
Gantvā = Patvā (Sī, Syā)	223
Gantvā = Patvā (Sī), Katvā (Syā, Ka)	77
Gandhacuṇṇāni = Cuṇṇānaṃ (Sī, Syā)	91
Gandhajātaṃ = Gandhajātikaṃ (Sī, Syā)	335
Gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi = ...vattadāmādīhi (Sī, Syā)	88
Gandhadhūma = Gandhadhūpa (Sī, Syā)	92
Gambhīrañāṇacariyaṃ = Gambhīrañāṇacariye (Ṭikā)	36
Garukārammaṇe = Garukārammaṇena (Sī, Syā)	40
Gahaṇamānaṃ = Thālakaraṃ gahaṇūpagaṃ (Sī, Syā, Ka)	68
Gāme vāsetvā = Gāme ca pesetvā (Syā)	7
Gāvutamattaṃ = Gāvutamaggaṃ (Sī, Syā)	65

[Gha]

Ghanasaṇṭhitāya = Ghanasandhitāya (Syā), Ghanasandhikāya (Ka)	316
---	-----

[Ca]

Cakkavāḷagabbhantaṛā = Cakkavāḷantaṛā (Sī, Syā)	333
Caṅkamanakīḷanāni = Tāpanakīḷanāni (Sī, Syā)	41
Caṅkamā = Caṅkamaṃ (Sī, Syā)	65
Cakkhudvāre tāva vatthu ceva = Cakkuñceva (Ka)	26
Cakkhu pasannaṃ = Cakkhu sampannaṃ (Ka)	83
Caṅgavāre = Paṅkavāre (Syā), Caṅkavāre (Ka)	53
Catukkindriyanissitaṃ = Catu-indriyanissitaṃ (Sī, Syā)	280
Catucattālīsāya ṭhānesu = Catucattālīsādhikasatesuṭhānesu (Sī, Syā)	10
Catupañca-ālopa-okāsaṃ = Catupañca-ālopakoṭṭhāsaṃ (Ka)	203
Catubhūmakacittassa = Catubhūmikakusalacittassa (Sī, Syā)	188
Carissati”ti = Parijānāti vedanāti (Ka)	216

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cavatīti = Carantaṃ caratīti (Sī, Syā)	182
Ciṇṇavasī vā tattha = Ciṇṇavasī tattha (Sī, Syā)	133
Cittapattana = Cittathapanā (Sī, Syā)	139
Cīvararajanādīni = Vipassanādīni (Sī)	79
Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti = Cuṇṇaṃ hoti (Sī, Syā)	258
Cuṇṇiyapadehi vā = Cuṇṇakapadehi vā (Sī), Puṇṇapadehi vā (Syā)	92
Coranivāraṇatthānīpi = Caranivāraṇatthānīpi (Sī, Syā)	102

[Cha]

Chaṭṭhasattamesu = Chaḷavaggesu (Sī, Syā)	263
Cha-abhiññābhāvaṃ = Abhiññābhāvaṃ (Sī, Syā)	293
Chaphassāyatanapaññattiyā = Ekasmimpi chaphassāyatane sati viññattiyā (Sī, Syā)	44
Chaphassāyatanikā = Chaphassāyataniko (Sī, Syā)	44
Chinnavisāṇako = Chinnavisāṇasoto (Syā), Chinnavisāṇasoneko (Ka)	255
Chedana = Sandhicchedana (Ka)	96

[Ja]

Janānaṃ = Janānaṃ dānaṃ (Sī)	9
Javanavasena = Javane (Sī, Syā)	40
Jaṅgalānanti pathavītalavāsīnaṃ = Jaṅgamānanti paṭhavītale vicarantānaṃ (Sī), Jaṅgalānanti paṭhavītalavicarantānaṃ (Syā)	170
Jānaṃ na bhavyeyyāti = Jānaṃ bhavyeyyāti (Sī, Syā)	111
Jīvikāpakatā = Ājīvikāpakatā (Sī), Jīvitappakatā (Ka)	221
Jīvitavuttiṃ = Jīvitaṃ (Ka)	162

[Jha]

Jhānādīni = Jhānādīsu (Sī, Syā)	163
---------------------------------	-----

[Ña]

Ñāṇassa = Ñātassa (Sī)	243
Ñātadhammānaṃ = Aññātadhammānaṃ (Sī, Syā)	269

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ṭha]

Ṭhitacchāyo = Diṭṭhacchāyo (Sī, Syā)	100
Ṭhitaṃ cittaṃ = Ṭhitaṃ cittaṃ nipphattitaṃ cittaṃ (Ka)	187
Ṭhātumaṃ = Sandhāretumaṃ (Ka)	253
Ṭhānaṃ = Dūrataratṭhānaṃ (Sī, Syā)	234

[Ḍa]

Ḍayhamānaṃ = Jhāpiyamānaṃ (Sī, Syā)	39
-------------------------------------	----

[Ta]

Tajjāmanodhātūti = Tajjāmanoviññāṇadhātūti (Sī, Syā, Ka), Abhi 2. 91 piṭṭhe pana passitabbaṃ.	4
Taṇhāgahaṇena sahaḡataṃ = Taṇhāgahaṇena saṅgahaṇaṃ (Sī, Syā)	36
Taṇhānatiyā = Taṇhāratiyā (Sī, Syā)	149
Tantāvutānaṃ vatthānaṃ = Tantāvutānaṃ āvutāni (Sī, Syā)	171
Tatrāti sudhammāyaṃ bhummaṃ, sudhammāya devasabhāya dvāreti attho = Tatra sudhammaṃ devasabhanti bhummaṃ (Sī, Syā)	113
Tathāgato = Atathāgatopi (Sī), Tathāgatopi (Syā)	206
Tathābhāvāya = Tathabhāvāya (Ka)	188
Tattheva = Tattheva (Sī)	72
Tadatthāya = Tathattāya (Sī, Syā, Ṭikāyaṃ ca)	275
Tannibandho = Tantibaddho (Sī, Syā)	73
Tanuvilepanena = Gandhavilepanena (Sī, Syā)	31
Tamataggeti = Tamatagge meteti (Sī, Syā, Ka)	238
Tamo ceva andhakāro ca = Tamo vivaṭṭaṃ viya ca (Sī), Dīpavaṭṭaṃ viya ca (Syā)	45
Tasmiṃ = Tasmiṃ tasmiṃ (Sī)	218
Tasmiṃ ṭhapito = Tasmiṃ ca patito (Sī, Syā)	276
Tayo ca = Tiṇṇaṃ (Sī, Syā, Ka)	134
Tarissati = Patissati (Sī, Syā), Pavāhissati (Ka)	108
Taruṇakāle = Daharakāle (Ka)	28
Tassevatthassa = Tasseva vatthussa (Sī, Syā)	102

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tiṭṭhatīti = Tiṭṭhantanti (Sī, Syā)	182
Timsamattāni = Timattāni (Ma-Ṭṭha 4. 238 piṭṭhe)	24
Tīsu = Imesu (Ka)	259
Te ca = Tadeva (Sī, Syā)	79
Tena hi -pa- ovadāhīti vadatha = Yasmā -pa- ovādādihi ovadatha (Sī, Syā)	139
Tesu = Ñātiketi laddhanāmake (Ka)	311
Tesaṃ = Kesaṃ (?)	238
Tehi = Chekehi (Sī, Syā)	101
Taṃ ādāya satthārā saddhiṃ kathessāmīti = Taṃ ādāya satthu santikaṃ upasaṅkamissāmīti (Sī)	254
Tā ca = Tāva (Sī, Syā)	216
Tāpi bhaginiyoti = Tathā tā bhaginiyopi (Ka)	310
Tāya paribhiṇṇāya = Tāya pana disāya (Sī, Syā)	257
Tārakarūpamuttāvalikādisadisam = ...muttāguḷikādisadisam (Sī)	296
Tālavaṇṭaggāhakoti = Tālapaṇṇagāhakoti (Sī, Syā)	156
Tā sambādhā byūhā = Sambādhabyūhā (Sī)	317

[Tha]

Thanehi = Sakathanehi (Ka)	85
Thapitaṭṭhānato = Vassikavuṭṭhānato (Ka)	318
Therassa namassamāno = Therassa nāmaṃ saramāno (Sī, Ka)	23

[Da]

Daṇḍavāguraḍīhi = Leḍḍudaṇḍavākuraḍīhi (Ka)	298
Daṇḍenāti catuhatthadaṇḍena vā khadiradaṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā = Daṇḍenāti catuhatthadaṇḍena, khadiramuggarena vā (Sī, Syā), Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā (Ma-Ṭṭha 4. 234 piṭṭhe)	20
Dameti = Sameti (Sī, Syā)	107
Darathapassaddhi = Paṭipassaddhi (Sī, Syā)	179

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dasa dhammā = Ekādasa dhammā (Sī, Syā, Ka)	199
Dānena ceva = Dāneyeva (Sī, Syā)	311
Dāpeti = Pesesi (Sī, Syā)	252
Dvāragāmesu = Dvāresu (Ka)	101
Dārukkhandho antoyeva = Dārukkhandhoyeva (Ka)	84
Dārukkhandham pana = Mududārukkhandho (Ka)	75
Dāругuḷo = Dārucūlāya (Ka)	234
Dāruyantassa = Rūpayantassa (Ka)	229
Diṭṭhimaṇḍale = Diṭṭhamaṇḍale (Syā, Ka, Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe ca)	2
Dvipaduttamo = Dipaduttamo (Sī, Syā)	91
Divasādipucchakā = Divasapucchakā (Ka)	223
Divasam santatto = Divasasantatto (Sī)	292
Dukkhacittassa = ...muttacittassa (Sī)	209
Dukkhā iḥiti = Dukkham iḥati (Sī), Dukkham iḥamīti (Syā)	143
Duccarītāni = Sucarītāni (Sī, Syā)	184
Dutiyajavanavārena = Dutiyajavanavāre (Ka)	96
Dunnimmaddanavisā = Dunnimmathanavisā (Ka)	54
Dūratova = Purakkhatova (Ka)	309
Devassa = Devehi (Ka)	8
Desanā anusiṭṭhi-āṇā = Desanā-anusandhi (Sī), Desanā anusandhisāsanam (Syā)	5

[Dha]

Dhajayaṭṭhiyam vātena pahatadhajo viya = Dhajayaṭṭhivātena pahatā viya (Syā, Ka)	288
Dhammakathākāle = Dhammakathākālam (Ka)	256
Dhammapadesoti = Nāmarūpapadesoti (Sī)	165
Dhammasamuppādo = Dhammo samuppādo (Ka)	317
Dhammassavanaggaṃ pattam = Dhammassavanattham pattā (Sī)	82
Dhāvātīti = Dhāvātītipi (Sī, Syā)	85

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Dha]

Dhāvanalaṅghanatāpanavahanādayo = Bādhanalaṅghanahāsana- vasanādayo (Ka)	171
Dhurakūṭāgāraṃ = Dhuraṃ kūṭāgāraṃ (Sī, Syā), Varakūṭāgāraṃ (Ka)	24
Dhurassa samādhī = Dhurassa samādhī dhurasamādhī (Sī, Syā)	159
Dhuraṃ vāheti yojeti = Yo dhuragāhe yojeti (Sī, Syā)	158

[Na]

Nakhacchedanaṃ = Nikhādanaṃ (Sī, Ka)	51
Na cassa = Natthassa (Sī, Syā)	57
Na cāpi saṇikaṃ = Na cātisaṇikaṃ (Ma-Ṭṭha 3. 17 piṭṭhe)	91
Na pakkamanti = Te upasaṅkamanti (Ka)	157
Nammadā = Nammado nāma (Sī), Nammadā nāma (Syā)	25
Na virodhayissatīti na viruddhaṃ padaṃ = Na vihāyissatīti na viruddhasaddaṃ (Sī, Syā)	150
Na hi vitathāni = Vitathāni aññathāni ca (Sī)	330
Nānābinducittā = Nānābhinnacittā (Ka)	307
Nānāsarasaḷakkhaṇā vipassanābojjhaṅgā = Sallaḷakkhaṇavipassanā bojjhaṅgā (Sī, Syā)	305
Nābhijjhatīti = Nābhijjhāyatīti (Sī, Syā)	183
Nāma = Manāpaṃ (Ka)	60
Nāmāni = Ṭhānāni (Sī, Syā)	270
Nāyuttaṃ = Yuttaṃ (Sī, Syā)	190
Nālandāyanti nālandāti evaṃnāmake = Nālandāyanti evaṃnāmake (Sī)	241
Nāvaṅgaṇe = Nāvaṃ phaṇe (Sī, Syā), Nāvaṃ phale (Ma-Ṭṭha 4. 237 piṭṭhe)	23
Nāhaṃ = Nāssa (Sī, Syā)	29
Nikāyasantakaṃ = Santakaṃ (Sī), Kāyasantakaṃ (Syā)	82
Nikkhipaṃ = Nikkhipi (Syā, Ka)	90
Nikhātamūlākārena = Nikhātasūlākārena (Ka)	78
Niccakālaṃ = Niccakāle (Ka)	18

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nipaccakāraṃ = Nipaccākāraṃ (Sī)	220
Nibaddho = Nibandhito (Sī, Syā), Nibbuddho (Ka)	222
Nibbānagamaṇaṭṭhena = Nibbānamagganaṭṭhena (Sī), Nibbānaṃ magganaṭṭhena (Ka)	213
Nibbānatthāya = Anibbattanatthāya (Sī, Syā)	15
Nibbānadhātūti = Dhātūti (Sī, Syā)	160
Nimmaddento = Madan̐ nimmadento (Sī, Syā)	42
Niyatagatikā sugatiparāyaṇā = Niyatagatiparāyaṇā (Sī, Syā)	298
Nirodhamaggato = Nirodhan̐ maggato (Ka)	45
Nivattanaṃ = Paṭinivattanaṃ (Sī, Syā)	217
Nivattiyamāṇehipi = Anivattayamāṇehipi (Ka)	220
Nivedayimsu = Ārocayimsu (Sī)	314
Nissakkāni = Missakāni (Sī, Syā)	268
Nissakkaṃ = Missakkaṃ (Sī, Syā)	266-7-8
Nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā = Nīlavaṇṇena pītavaṇṇena vā (Sī)	210
Nekkhammasitaṃ iriyena irīyati = Nekkhammasitaṃ irīyati (Sī, Syā)	27

[Pa]

Pakāsanti = Pakāsayanti (Sī, Syā)	237
Paccakkhāyati = (...) natthi Sī-Syā-potthakesu.	48
Paccattharāpetvā = Pattharāpetvāva (Sī, Syā)	88
Paccayattakatabhāvena = Paccayattakatabhāvena (Sī), Paccatthikabhāvena (Ka)	75
Paccavekkhaṇā -pa- hoti = Paccavekkhaṇena -pa- pariggaho (Sī, Syā)	161
Paccavekkhitaparibhogasseva payoṇanattā paribhogapamāṇamyeva nāma = Paccavekkhitaparibhogoyeva paribhogapamāṇaṃ nāma (Sī, Syā)	71
Pacchā tapeti = Pacchātapaketi (Sī, Syā)	275
Pacchimathāne = Pacchimaddhāne (Ka)	237
Pañca = Pañcassa (Sī, Syā)	188
Pañcavidhā = Chabbidhā (Syā, Ka)	303

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pañcavidhā = Bahuvīdhā (Syā, Ka)	109
Pañcasattanavadasasu = Papañcasutte navasu (Sī, Syā)	263
Paññācakkhunāti = Ñāṇacakkhunāti (Sī, Syā)	334
Pañhadvāraṃ = Pañhavāraṃ (Sī)	254
Paṭasāṇim = Satta sāṇiyo (Sī, Syā)	95
Paṭikūlārammaṇattā = Uppattikkhaṇārammaṇattā (Sī, Syā)	300
Paṭicchanna kūpo = Paṭicchannabhūto (Sī), Paṭicchannagūtho (Syā)	43
Paṭiladdhadutiya-āsano = Paṭiladdhadutiyakasāsano (Sī, Syā)	255
Paṭiliyamānena = Paṭilīyamānena (Sī, Syā)	131
Paṭisaṅkharaṇena = Paṭisaṅkhārakena (Ka)	238
Paṭisaraṇanti = Nibbānanti (Sī, Syā)	278
Paṭhamārambhavīriyaṃ = Paṭhamavīriyaṃ (Sī, Syā)	179
Paṭṭhāya = Uṭṭhāya (Ka)	257
Paṇṇasampannaṃ = Palāsasampannaṃ (Ka), Sampannaṃ (Ṭikā)	171
Pathavikampo = Bhūmicālo (Ka)	285
Patita-udakabindu = Pakkhitta-udakabindu (Ka)	186
Padasahassena = Padasatena padasahassena (Sī)	91
Pana cheko = Paramaccheko (Ka)	67
Panassasanti atinaṭṭho = Panassassanti panaṭṭho assaṃ atinaṭṭho (Sī)	16
Panettha = Panesa (Sī) Panetaṃ (Syā)	207
Pabujjhanabhāvatthāyātipi = Buddhabhāvatthāyātipi (Sī, Syā)	182
Pabbajitassāti = Pabbajitoti (Sī, Syā)	139
Pabhāvikā = Sādhitā (Ka)	105
Pamuttatālapakkavaṇṇo viya mukhavaṇṇo = Pamuttassa tālapakkassa viya vaṇṇo (Sī, Syā)	140
Payuñja = Payujja (Ka)	44
Parajito = Sarajito (Sī, Syā)	141
Paradivasādīsu = Aparajjadivasādīsu (Ka)	245
Paramanipaccakārī = Yathā paramanipaccakārakārī (Sī, Syā)	281

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paramatthagāhato vimukhabbhāvaparicitacittassa = Paramatthagāha-	
vimukhabbhāvato pavivittacittassa (Sī)	209
Paricārī = Paricari (Sī)	18
Parinibbāyanti = Parinibbāyissanti (Sī, Syā)	246
Pariyeṭṭhimūlakampi = Pariyeṭṭhidāyajjamūlakampi (Sī, Syā)	96
Paraviditarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu = Paṭividitarūpādīnavassa	
catūsu pathavīkasiṇādīsu (Sī), Paraviditarūpādīnaṃ catūsu	
pathavīkasiṇādīsu (Syā)	209
Parividito = Paricito (Ka)	208
Pariharitāni = Parivāritāni (Syā)	17
Pavattetvā = Pavatte (Sī, Syā)	236
Pavisāma = Pavisissāma (Sī)	315
Pavisitvā = Vicaritvā (Sī, Syā)	38
Passanto = Phusanto (Ka)	115
Passamānassa = Kevalaṃ javamānassa (Sī, Syā)	305
Pasādanānattham = Pasādaññathattam (Sī, Syā)	318
Pahānakarañṇampi = Pahānakaṃ ñṇampi (Sī, Syā)	304
Pahānakarañṇam = Pahānakaṃ ñṇam (Sī, Syā)	303
Pāṭiyekko = Eko (Sī, Syā)	20
Pādagāmo = Dvāragāmo (Sī)	235
Pādhovanaṭṭhānato = Hatthapādhovanaṭṭhānato (Sī, Syā)	94
Pādappahārena = Pādappahāragataṃ (Ka)	173
Pāyamāno = Pāyento (Sī)	93
Pāvaḷanipphoṭanāyāti pāvaḷanipphoṭanato = Vāḷinipphoṭanāyāti	
vāḷinipphoṭanato (Sī, Syā)	139
Pāvisi = Pavisitvā nisīdi (Sī)	24
Piṭṭhivāto = Piṭṭhirogo (Sī, Syā)	94
Piṇḍapātikadhutaṅgaṃ = Javanapiṇḍapātiyadhutaṅgaṃ (Sī, Syā)	223
Pidhīyati = Pīḷīyati (Sī, Syā)	84
Pītisambojjhaṅgaratanam tāya = Mahantaṃ dhammakāyūpapannaṃ	
(Sī, Syā)	192

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pucchiṃsu = Pucchanti (Sī)	81
Puññacetanaṃ = Puññakkhettaṃ (Sī)	7
Puthu-attadaṇḍāti = Puthuttadaṇḍāti (Sī, Syā)	43
Pupphāni = Pupphānaṃ (Sī, Syā)	91
Purimanaye = Purimanayeneva (Sī, Syā)	270
Purimapadesaṃyeva = Purimapādesueva (Ka)	222
Pūritāhi = Paripūritāhi (Ka)	90
Peḷāsu = Ṭhānesu (Ka)	54
Pothetvā = Lāyitvā (Sī, Syā), Sāvetvā (Ṭikā)	113

[Pha]

Phaṇakatasappa = Pāvakaṇḍabba (Sī)	254
Phalāphalāni = Mālāmūlaphalāni (Ka)	157
Phalindriyāneva = Chaḷindriyāneva (Sī), Balindriyāneva (Ka)	279

[Ba]

Bahalamattikapiṇḍāvalepanaṃ = Bahalamattikaṃ aṭṭāvalepanaṃ (Ka)	95
Bahūsu vāresu = Bahutare (Sī, Syā)	35
Bilajjhāsayaṃ = Visamajjhāsayaṃ (Sī)	111
Bimbisārassa upāsikā = Mahesī upāsikā (Sī)	150
Buddhena = Buddhēhi (Sī, Syā)	93
Bodhimaṇḍaṃyeva = Bodhimaṇḍeyeva (Ka)	284
Byābhaṅgiyā yavakalāpaṃ mocento viya = Vebhaṅgiyā yavakalāpim pothento viya (Sī, Syā)	240
Byāvaṭo = Vācako (Sī, Syā)	9
Byāsiṇcatīti vi-āsiṇcati = Byāsiccatīti viyāsiccati (Sī, Syā)	30
Byūhitvā = Viyūhitvā (Sī)	110
Bhaṇḍanakāraḱaṭṭhāne bhaṇḍanakārako = Bhaṇḍāgārikaṭṭhāne bhaṇḍāgāriko (Ka)	84
Bhantenāti = Vibbhantenāti (Sī, Syā)	317

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bharuraṭṭhe Bharurājā = Bhururaṭṭhe Bhururājā (Syā)	
Kururaṭṭhe Kururājā (Ka)	314
Bharurājāti = Kururājāti (Ka)	315
Bhavattha = Bhavatha (Sī, Syā)	28
Bhavanukavasena = Bhavavasena (Sī, Syā)	312
Bhavābhisāṅkhaṇaṭṭhena = Bhavakaraṇaṭṭhena (Ka)	285
Bhavehi = Saccehi (Ka)	210
Bhavehi nivattetvā = Ṭhānehi vinivattetvā (Sī, Syā)	204
Bhājanam vivaritvā = Āsāya vicaritvā (Sī, Syā, Ka)	56
Bhāvadassanattham = Bhāvanādassanattham (Ka)	170
Bhinnasuvaṇṇarajatānam = Bhinnasuvaṇṇarajatāni (Sī, Syā)	245
Bhindissatīti = Chejjatīti (Sī, Syā)	164
Bhiyyataro abhiññāto	
bhiyyatarābhiñño vā = Bhiyyo abhiññāto	
bhiyyatarābhiññā vā (Sī, Syā, Ka)	241
Bhūtam = Abbhutam (Sī, Syā)	149

[Ma]

Makulakārānavihāram = Maṅkulakārānavihāram (Sī)	
Samakulakārānavihāram (Syā)	22
Makulakārāmaṃ = Kūṭāgāram (Syā)	25
Maṅkulabhataṃ = Maṅkuṇabhataṃ (Sī, Syā)	148
Makkhitāni viya = Pakkhittāni viya (Ka)	133
Magabhūtā = Maggabhūtā (Syā)	45
Maggakkhaṇepi hi kilesā khīṇāti vā khīyissantīti vā na vattabbā, khīyantīti pana vattabbā = Maggakkhaṇepi hi kilesā khīyantīti na vuccanti, na ca akhīṇesuyeva kilesesu (Sī)	127
Maggaṅgabojjhaṅgāni = Maggabojjhaṅgajhānaṅgāni (Sī, Syā)	163
Magā = Maggā (Ka)	45
Maggāmaggadhammassa = Maggadhammassa (Ṭikā)	45

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Ma]

Majjhe bhinnam = Majjhe chinnaṃ (Sī, Syā)	308
Mantakammampi = Mantikammampi (Sī, Syā)	207
Mandasītajaro = Maddasītajaro (Sī, Syā)	186
Manussāpi sudam = Addasaṃsu (Syā)	222
Malayasamuddatīrādivasenāpi = Maṇisaṃuddatīrādivasena (Sī, Syā)	121
Mallesūti = Mallakesūti (Sī, Syā), Mallikesūti (Ka)	280
Mahātherāpi nam = Mahātherā pana (Sī, Syā)	89
Mahābhāravahanasudhākoṭṭanādito = Mahābhāravahanesu ākoṭṭanādito (Sī, Syā)	122
Mahābhiññānti = Mahābhiññānanti (Sī), Mahābhiññānti (Syā)	261
Mahāsamuddagatā = Mahāsamuddagataṃ	238
Mahāsaddam = Pahāsam (Syā)	39
Mahoghe = Mahāmeghe (Ka)	75
Mānam nimmaddento = Madam nimmadento (Sī, Syā)	42
Mālāgaccham = Mālāvaccham (Ka)	166
Māsakarūpādīni = Māsakarūpiyādīni (Sī)	157
Māsisamānena = Māhīlasamānena (Sī, Syā)	340
Micchāvācāya saddhiṃ tāneva = Micchāvācāya saṅghitāneva (Sī, Syā)	154
Micchāviññāṇo = Micchāñāṇo (Sī, Syā)	168
Mīlhalitteva pannageti = Mīlhalitte bhavantareti (Sī)	59
Mukhe aṃsakūṭantareti tesu tesu ṭhānesu = Mukhe ca aṃsakūṭantarādīsu ca (Ka)	276
Muñcanto = Puñcanto (Ka)	76
Mudukkhandhasākho = Mududārukkhandhasākho (Ka)	75
Mudhappasanno = Muddhappasanno (Sī, Syā)	194
Murumurāya = Murāmurāya (Ka)	57
Mettāsaḥagatasutta = Haliddavasanasutta (Visuddhi 1. 317 piṭṭhe)	207

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathānusandhiṃ gamessāmīti = Yathānusandhikaṃ bhavissāmīti (Ka)	301
Yathā paricchedena = Addhāparicchedena (Ka)	246
Yathevaṃ = Yatheva (Sī)	108
Yadidaṃ uggo = Paṇītataradāyako uggo (Sī, Syā)	38
Yā = Yāsu (Sī, Syā)	317
Yā panettha = Yāpi ca (Ṭikā)	5
Yugamattaṃ hi = Yuttamaggaṃva (Sī, Syā)	91
Yūsākārasaṇṭhitāya = Rasākārapattitāya (Ka)	316
Yena vā tena vā duruttarā = Yānena vā rathena vā atarā duruttarā (Ka)	64
Yojanāvaṭṭe = Yojanapathe (Sī, Syā)	88
Yonakarūpakirātarūpakādīnaṃ = ...vilāsarūpakādīnaṃ (Sī, Syā)	88

[Ra]

Rajatapanaḷisuparikkhittā = Rajatanāḷiparikkhittā (Sī),	
Rajatapavāḷāsu parikkhittā (Syā)	156
Rattadupaṭṭaṃ = Surattadupaṭṭaṃ (Ka)	89
Rāmaṇeyyaṃ = Rāmaṇeyyāmaṃ (Ka)	81
Rūpamattameṭaṃ = Rūpamattameva (Sī)	151
Rūpasampanno = Rūpavipanno (Sī, Syā)	125
Rūpasammuditāti rūpe sammuditā pamoditā = Rūpasamuditāti	
rūpe samuditā (Sī, Syā)	45
Rūpasaṅkhāya vimuttoti = Rūpasaṅkhayā vimuttoti (Sī, Syā)	150
Rūpā ca = Rūpaṅca (Sī)	227
Rūpāvacare = Arūpāvacare (Sī, Syā)	206
Rosavasena = Rogavasena (Ka)	60

[La]

Lagito = Laggito (Sī, Syā)	11
Laṅgheti = Paleti (Sī, Syā)	226

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[La]

Laddhā = Laddhaṃ (Sī, Syā)	311
Labbhāti tanti tasmā = Labbhāyaṃ tanti kasmā (Sī)	257
Lāmakasattā = Lāmakalāmakā sattā (Sī)	27
Lujjanapalujjanaṭṭhena = Lujjanaṭṭhena (Sī, Syā)	14, 216
Leḍḍaṭṭhānanti leḍḍūnaṃ ṭhānaṃ = Leḍḍuṭṭhānanti bhejjaṭṭhānaṃ (Sī, Syā)	234
Lokiyassa = Tebhūmikassa (Syā)	188

[Va]

Vaṭṭanti”ti saccavāditāya bhaṇiṃsu = Vaṭṭanti, mayaṃ saccavāditāya gaṇhimhāti āhaṃsu (Sī), Vaṭṭatīti saccavāditāya gaṇhiṃsu (Syā)	8
Vaṅkaṭṭhānesu = Bahiṭṭhānesu (Ka)	74
Vaṅkaṭṭhānesu = Gaṅgāṭṭhānesu (Ka)	74
Vaṅkaṭṭhānesu = Pattaṭṭhānesu (Ka)	75
Vaṇṇabhāṇakānaṃ -pa- dārikānaṃ = Vaṇṇabhaṇanaṭṭhānaṃ -pa- dāyakānaṃ (Sī)	157
Vatvā taṃ anujānanto = Vatvā ananujānantova (Sī, Syā)	262
Vatthatūlakapāvārādiṃ = Cīvarādiṃ (Sī, Syā)	184
Vane unnādayantena = Neva davāyantena na tatrāyantena (Sī, Syā)	242
Vaso = Vasena (Syā)	68
Vasena = Vacanena (Ka)	86
Vasamānā = Pavisaṃmānā (Ka)	172
Vā = Ca (Syā)	2
Vā = Vātaṃ (Sī), Taṃ (Syā)	2
Vātātapo ghero, sañjāto = Vātātape ghore, sañjāte (Ka)	93
Vātena = Nāsavātena (Ka)	53
Vārāpehīti = Harāpehīti (Sī)	314
Vikasamānamiva = Vikasitamiva (Ka)	197
Vigacchantū”ti = Viyujjimsūti (Sī, Syā)	209

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vitthārikan”ti = Vitthāritanti (Ka)	284
Vidhavā = Tividha (Sī, Syā)	110
Vinayapaññattiyaṃ = Vinayapakattiyaṃ (Ka)	203
Vipañcitanāṇaṃ = Ugghāṭitanāṇaṃ (Syā)	52
Vippabhāsimsu = Vippakirimsu (Ka)	90
Vipariṇāmeti = Carati (Sī, Syā)	184
Vipphāriko = Khippapharaṇo (Sī), Vippakārako (Syā), Khippakārako (Ka)	143
Vibhāvehi = Vibhāvehīti (Ka)	277
Vimocetuṃ = Visodhetuṃ (Sī, Syā)	40
Viyattāti = Byattāti (Sī, Syā)	150
Viramaṇasaññānaṃ = ...viramaṇapaññānaṃ (Ka)	161
Vivarānupaviṭṭhena = Cirānuppavattena (Sī)	292
Vissakammaṃ = Vissukammaṃ (Syā), Visukammaṃ (Ka)	24
Visaṅkhāraṃ = Asaṅkhāre (Sī, Syā)	182
Vissaṭṭhakānaṃ = Anatthikānaṃ (Sī)	83
Visevitaṃ = Nisevitaṃ (Ka)	310
Viheṭhetuṃ = Visodhituṃ (Sī, Syā)	40
Vihareyya = Vicareyya (Ka)	165
Viharati = Vicarati (Sī)	255
Vihāsi = Agamāsi (Ka)	222
Vuṭṭhāya = Paṭṭhāya (Sī, Syā)	189
Vuttakoṭanto = Vuttakoṇanto (Sī)	116
Veṭhake = Vedhike (Sī, Syā)	108
Veṭhamissakenāti = Vekhamissakenāti (Ka)	238
Verambhavātasamuṭṭhita = Verambhavātasamuddhata (Sī, Syā)	90
Veḷubhittikuṭikāhi = Veḷukiṭikāhi (Sī), Veḷukaṭṭhakāhi (Syā)	7
Vesāliyaṃ upanissāya = Vesāliṃ nissāya (Sī), Vesāliṃ upanissāya (Syā, Vi-Tṭha 2. 8 piṭṭhe ca)	300

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vo = Te (Syā)	100
Vodakaṃ = Nīcodakaṃ (Sī, Syā)	92

[Sa]

Sakkā = Sakko (Sī, Syā)	168
Sakkā = Na sakkā (Sī, Syā)	69
Sakalahimavantam = Himagabbham (Ka)	172
San̄kharoti nibbattetīti = San̄kharīyati nibbattīyatīti (Sī)	132
San̄khārānaṃ = Bāhiraśan̄khārānaṃ (Sī, Syā)	274
San̄khavaṇṇasannibhā = San̄khavaṇṇapaṭibhāgā (Sī, Syā)	254
San̄gatānaṃ = Sambhatānaṃ (Sī), Sambhattānaṃ (Syā)	144
Saggāhena gaṇhitum = Gāhetum (Sī, Syā), Gāhattham (Ka)	16
Sacakkapaṇṇarakubbaro = Sakaṭapaṇṇarakubbaro (Ka)	156
Saccavāditāya bhaṇim̐su = Vaṭṭanti, mayaṃ saccavāditāya gaṇhimhāti āhaṃsu (Sī), Vaṭṭatīti saccavāditāya gaṇhim̐su (Syā)	8
Sajjhāyādikaraṇavaseneva = Sajjhāyādigahitavaseneva (Ka)	233
San̄chāditvā = Saṃvaritvā (Sī, Syā)	30
Sañjānananimittam = Sañjānitum nimittam (Sī)	137
Saṭṭhinayasahasseehi = Saddhim̐ nayasahasseehi (Ka)	67
Sattadhā = Satadhā (Ka)	332
Satisambojjhaṅgena = Satisambojjhaṅge (Ka)	187
Satim̐ = Saṃvegam̐ (Sī, Syā)	246
Santajjayamānā = Santajjiyamānaṃ (Sī)	70
Santharitam̐ = Siñcitam̐ (Sī)	281
Santhavam̐ = Sambandham̐ (Sī, Syā)	56
Santharāpetvā = Santharitvā (Sī, Syā)	87
Sadā dhuram̐ yuttā = Saddhādhurayuttā (Sī, Syā), Saddhādhuram̐ yuttā (Ka)	158
Sadisabhāvo = Sarīrasambhavo (Sī, Syā)	58
Sandacchāyo = Santacchāyo (Syā, Ka)	56
Sandhāretum̐ = Saṇṭhātum̐ (Ka)	256

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sannikkhepanasannirumbhanesu = ...sannirujjhanesu (Ka)	225
Sannetvā = Santhetvā (Sī), Sanditvā (Syā), Sanniyhitvā (Ka)	237
Sannayhamāno = Sandahamāno (Sī, Syā)	234
Sabbapāliphullo = Sabbaphāliphullo (Syā, Ka)	90
Sabbabuddha = Sabbaññubuddha (Ka)	196
Sabbāni = Aṭṭhapi (Sī, Syā)	154
Sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitesu = Sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā tesu (Sī, Syā)	311
Sabbesaṃ tesam = Sabbete (Sī, Syā, Ka)	238
Sabbam disam = Sabbadisāsu (Sī, Syā)	138
Samaṇabrāhmaṇāti = Samaṇā vā brāhmaṇā vāti (Sī, Syā)	324
Samāpattito = Paṭhamasamāpattito (Sī, Syā)	135
Samphuṭati = Samphuṭati (Syā, Ka)	60
Sambādhitagabbhavāso = Sampīḷitagabbhavāso (Sī, Syā)	93
Sambhava hetubhūtaṃ = Tesam bhava hetubhūtaṃ (Sī, Syā)	285
Sammasanavārova = Sammasanavāro ca (Syā)	275
Sabhāvadhamme = Satta dhamme (Ka)	186
Saraṇāni = Sarakāni (Sī, Syā)	318
Sarabhāṇako = Padabhāṇako (Sī, Syā)	79
Saratītipi = Caratītipi (Sī, Syā)	85
Sarīre ca = Parassa ca sarīre (Sī, Syā)	54
Svāssa = Svāyaṃ (Ka)	100
Sasnehā thanehi = Sakathanehi (Ka)	85
Sahagati = Samāgati (Sī, Syā)	26
Sahajātapaccayo = Sahajātādipaccayā (Sī, Syā)	228
Sahadhunatṭhena = Saha dhunantena (Sī), Saha thunatṭhena (Syā)	51
Sāgaradevena = Sagaradevena (Sī)	326
Sādhukanāmake = Sādhuke nāma (Sī)	309
Sāmaññaṃ nāma = Saññaṃ nāma (Sī, Syā)	144

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sāmaṇeradaharabhikkhū = Sāmaṇerādayo (Ka)	220
Sāyanīyaṃ vā = Asanīyaṃ vā (Ka)	106
Sāsanena = Sāsane (Sī)	314
Sikkhitabbabhāvā asekkhā = Sikkhitabbasekkhā (Sī, Syā)	305
Sikkhitabbābhāvā asekkhā = Asikkhitabbasekkhā (Sī)	
Asikkhitabbā asekkhā (Syā)	305
Siṅgacchinnam = Bahicchinnam (Syā, Ka)	78
Sīthilāni = Virāḷāni (Syā)	276
Sirājālā milāyanti = Sirājālāpi jāyanti (Sī)	276
Sīlasampanno = Sīlavipanno (Sī, Syā)	125
Sīhavikīḷito nāma = Sīhanikīḷito nāma (Sī, Syā)	248
Suttāgataṃ = Yathānusandhināma suttam (Sī, Syā)	109
Sannipātasālāyaṃ = Sannipātavelāyaṃ (Sī, Syā)	83
Sukkhagajjitaṃ = Sugajjitaṃ (Sī)	285
Sukhanisinnakatham = Sukham nisinnāva dhammakatham (Sī, Syā)	81
Sudam = Addasaṃsu (Syā)	222
Suparisukkham = Suparipakkaṃ (Ka)	74
Supupphitavanasaṇḍajātānaṃ dijjagaṇādīnaṃ = Supupphitavanasaṇḍa- jātassaramigagaṇādīnaṃ (Sī, Syā)	35
Saratītipi = Caratītipi (Sī, Syā)	85
Suṭṭhu ṭhapitaṃ = Suṭṭhapitaṃ (Sī)	239
Sutāva = Sutavā (Ka)	279
Surabhicandanagandhapupphādīni = Surābhattachandha- pupphādīni (Sī, Syā)	172
Suvidūradūreti = Suvidūravidūroti (Ka)	100
Sussitvā = Pajjitvā (Syā), Pacitvā (Ka)	317
Sesakkhandhavasena = Arūpakkhandhavasena (Ka)	98
Soḷasakkhattukā = Soḷasakkhattum (Sī, Syā)	305
Samkilesikasabhāvaṃ = Samkilissanasabhāvaṃ (Sī)	11
Sambhajje = Sambhijje (Sī, Ka), Sambhede (Tīkā)	320

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samsūcitalūkhabhāve = Samsappitalūkhabhāve (Syā)	199
Samvesetabbāti = Pavesetabbāti (Syā, Ka)	54
Samsīditvā = Nisīditvā (Syā)	84

[Ha]

Hatthatthara-assattharasīhattharabyagghattharacandattharaka- sūriyattharakacittattharakādīhi = Byagghattharakañcanatthara- sūriyattharacittattharakādīhi (Sī)	87
Hatthapādalaṇaṃ = Hatthapādākaḍḍhanaṃ (Sī, Syā)	
Hatthapādaloṇaṃ (Ka)	229
Heṭṭhāṭṭhitānampi vā phalakānaṃ = Heṭṭhā ṭhitānampi vā (Sī, Syā), Hatthe ṭhitānampi vā phalānaṃ (Ka)	112
Hoti = Hoti, paṭivātaṃ khittarajova (Ka)	202
Hontīti = Honti (Sī, Syā)	135